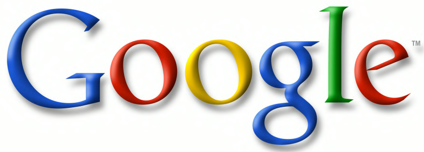
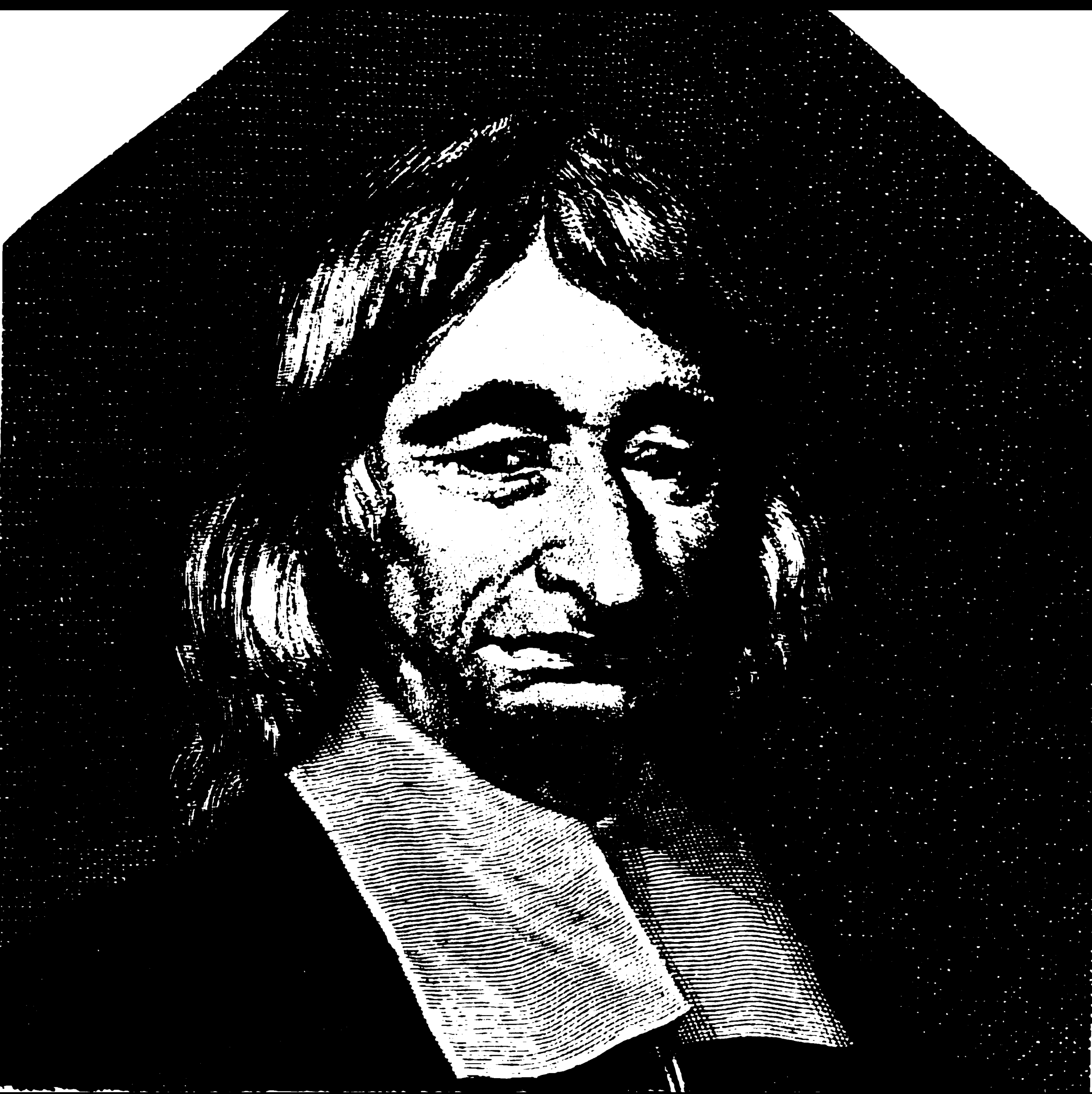
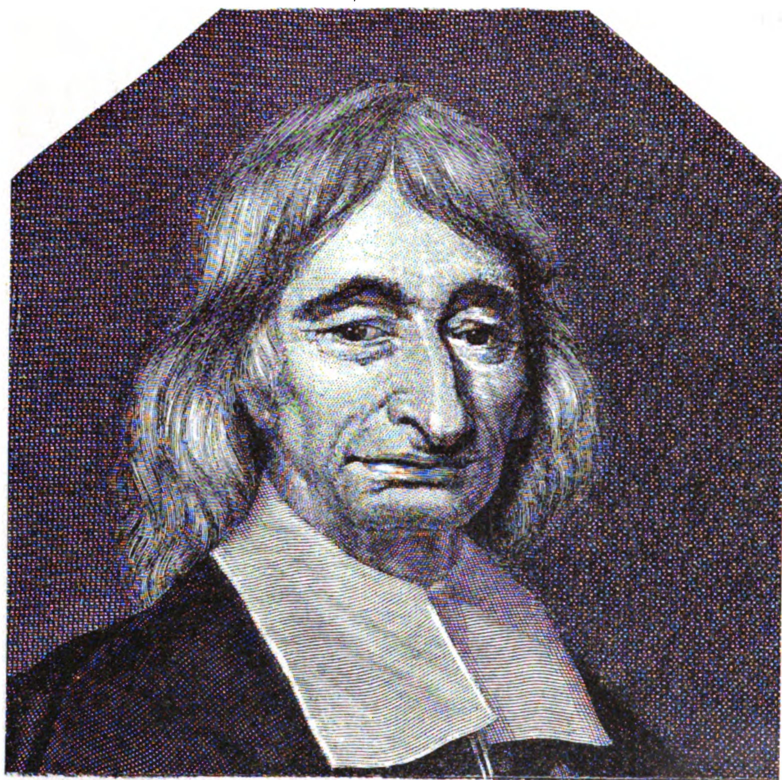

Balthasar Bekker, de bestrijder van het bijgeloof

Willem Pieter Cornelis Knuttel

Uwer Hoog Ed. onderd.
Dienaar
B. Bekker

BALTHASAR BEKKER

DE BESTRIJDER VAN HET BIJGELOOF

BALTHASAR BEKKER

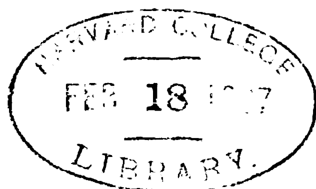
DE BESTRIJDER VAN HET BIJGELOOF

DOOR

Dr. W. P. C. KNUTTEL

's-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1906

STOOMDRUKKERIJ — KOCH & KNUTTEL — GOUDA.

L. S.

Den lezer, wien het mocht bevreemden dat aan dit werk geen bibliografie is toegevoegd, zij herinnerd dat dr. A. van der Linde, een Bibliografie van Bekker heeft uitgegeven. Even als ieder werk van dien aard, is ook dit niet vlekkeloos. Van der Linde heeft vooral den schrijver van de *Betoverde Weereld* op het oog gehad, en is over Bekker's Friesche periode zeer onvolledig. Toch zijn zijne tekortkomingen niet van dien aard, om nogmaals een bibliografie samen te stellen. Het boekje bevat 230 nummers en beslaat 57 bladzijden. Voor zoover zij niet bij van der Linde voorkomen, zijn de titels der hier besproken werken, volledig opgegeven. De titels der talrijke besproken pamfletten zijn verkort weêrgegeven, met verwijzing naar het nummer van mijn *Catalogus van de Pamfletten-verzameling der Kon. Bibliotheek*, waar allen uitvoerig beschreven zijn.

Handschriften van Bekker bestaan er zeer weinig. Voor korten tijd kwam de Kon. Bibliotheek in het bezit eener eigenhandige reisbeschrijving, welke men in dit werk besproken vindt. De Leidsche Bibliotheek bezit twee brieven van Bekker, een aan Nic. Colvius, Waalsch predikant te Amsterdam, ter aanbeveling van Jean de la Haraggue als „père des orphelins" (9 Maart 1689) en een hier afgedrukten aan Chr. Huygens. In het archief der Amsterdamsche Classis vond ik een merkwaardigen brief van Bekker over den toestand der religie in het leger, welke hier geheel afgedrukt is.

Aan het classicaal bestuur van Amsterdam en aan den Kerkeraad aldaar breng ik mijn welgemeenden dank voor de mij verleende vrijheid om het geheele archief te doorsnuffelen, waardoor ik dezen brief op het spoor gekomen ben. Evenzeer betuig ik mijn dank voor de mij betoonde hulpvaardigheid en welwillendheid aan Mr. J. L. Berns, Rijksarchivaris te Leeuwarden, Ds. A. van Wijk NAz. te Franeker, Ds. H. Th. Du Saar, vroeger te Lippenhuizen en Ds. J. G. Steenbeek te Weesp. Mr. Berns heeft mij op alle mogelijke wijze geholpen bij mijne onderzoekingen in het Rijksarchief, de drie andere heeren gaven mij gelegenheid in hun pastorie te bestudeeren de archieven van den kerkeraad te Franeker, van de voormalige Classis van Sevenwolden en van den kerkeraad te Weesp.

INHOUD.

INHOUD.

INLEIDING.

Den stroom des geestelijken levens in een bepaalde bedding te willen leiden, hem door dijken en dammen te dwingen de voorgeschreven richting te volgen is een pogen, waarvan de geschiedenis herhaaldelijk het vruchtelooze heeft aangetoond. Telkens weêr verbreekt die stroom zijn banden en kiest zelf zich zijn weg, onaandoenlijk voor het geweeklaag dergenen, die de aangegeven richting onafscheidelijk verbonden achten met het welzijn der menschheid.

De geschiedenis van het kerkelijk leven ten onzent in de zeventiende eeuw levert ons meer dan één bewijs voor die oude waarheid. De staatskerk dier dagen heeft op het volksleven een veelzins gelukkigen invloed gehad. Een breede kring van bekwame, vrome mannen hebben haar hun beste krachten gewijd. Op het maatschappelijk leven heeft zij haren stempel gedrukt. Maar ook hier is het niet al goud wat er blinkt en vinden wij vaak een angstig zich vastklampen aan het oude, dat eer afstoot dan aantrekt. In de eerste vijfentwintig jaren der eeuw ging het nog om groote beginselen, maar na de synode van Dordrecht is het een steeds meer versteenende orthodoxie, wat wij waarnemen. Uit den smeltkroes der meeningen was de confessie te Dort glansrijk te voorschijn gekomen. De lange en bange strijd aan de overwinning van het Calvinisme voorafgegaan deed met te meer vereering neerzien op dien hoeksteen der kerk als het plechtanker des geloofs, de belijdenis. Te begrijpen maar te betreuren, dat deze vereering ontaardde in een in de praktijk als onfeilbaar beschouwen der leer, waaruit zich een leerheiligheid ontwikkelde, welke voor alles heil

1

zocht in het onderdrukken van al wat maar den schijn had aan de ongereptheid der belijdenis afbreuk te doen.

Evenwel de overwinning te Dordrecht was niet volledig geweest. Behalve voor de zuiverheid der leer, voor het onderdrukken van alle onrechtzinnigheid had men ook gestreden voor de vrijheid der kerk, voor souvereiniteit in eigen kring. En hier had de kerk de nederlaag geleden, had zij althans hare wenschen niet in vervulling zien gaan. Een algemeene synode werd niet meer toegestaan, invloed der kerk op het akademisch onderwijs niet vergund, zelfs niet op de theologische faculteit. Zwaar bleef de hand der burgerlijke overheid op de kerk drukken, en waar deze hare desiderata kenbaar maakte, vond zij lang niet altijd een open oor. Naar synoden en kerkeraden werden commissarissen-politiek afgevaardigd om te zorgen, dat de kerkelijke heeren niet buiten hun boekje gingen. Teleurstellend was dikwijls de houding der overheid, als de kerk verzocht de vrijmoedigheid der overige kerkgenootschappen te beteugelen of wel als zij maatregelen verzocht tegen ketterij of onrechtzinnigheid in eigen kring. Die overheid was nu eenmaal niet vervolgziek; in den aanvang der eeuw was het een korten tijd anders geweest, maar daarbij trad de politiek sterk op den voorgrond en de vurige hartstochtelijkheid, door de Calvinisten hierbij aan den dag gelegd, was ten deele geimporteerd uit het zuiden, uit Vlaanderenland door de mannen, die voor hun geloof hadden gestreden en geleden en daarom met des te warmer ijver opkwamen voor de zuiverheid der leer, hun boven alles dierbaar geworden. Opmerkelijk is het dat twee der strijdlustigste theologen der eeuw, beide vurige verdedigers der oude, overgeleverde waarheid vreemdelingen waren, Maccovius een Pool en Maresius een Picardier.

Bij de regenten evenwel was de roes spoedig verdwenen en de oude Libertijnsche sympathiën kwamen weer naar boven, voor een korten tijd onderdrukt, meer in schijn dan in wezen. Naast werkelijke vroomheid openbaarde zich meer en meer een zekere onverschilligheid voor dogmatische vraagstukken, voor het gekrakeel der theologen onderling. Verklaarbaar,

wanneer men onderzoekt welke de vragen waren, die in de zeventiende eeuw de hoofden warm maakten en de pennen in beweging brachten, veelal schoolsche vragen zonder beteekenis voor het godsdienstig leven, voor de echte vroomheid. Is het niet begrijpelijk dat de leek zich niet kon warm maken voor een strijd als tusschen Amesius en Maccovius over de vraag of Christus ook als middelaar moest worden aangebeden, of alleen als Heiland volgens zijn goddelijke natuur? Brachten zulke twisten te veel beroering, dan kwam de regeering zoo nu en dan eens tusschen beide door aan beide partijen het zwijgen op te leggen. Slechts bij uitzondering ging zij tot afzetting over en dan nog gewoonlijk omdat de schuldige door zijne houding de regeering mishaagde.

Dat de kerk slechts gedwongen het juk der burgerlijke overheid droeg, ligt voor de hand. Toch dient erkend, dat, waar wij thans een dergelijke verhouding zouden afkeuren, zij destijds in het belang der kerk is geweest. Want men vergete het niet, ware de kerk omstreeks 1672 absoluut vrij geweest, een nieuwe scheuring zou waarschijnlijk niet zijn uitgebleven. Destijds, toen het twistvuur over Cartesianisme en Coccejanisme fel opvlamde, waren er niet weinigen, die op uitbanning der ketters wilden aansturen. Den streng rechtzinnigen waren de „profane Nieuwigheden", zooals Maresius met een herinnering aan Vincentius Lerinensis ze noemde, een gruwel.

Dort en nog eens Dort was hun parool, en niet Dordrecht alleen! Ook de methode van de wetenschappelijke beoefening der theologie kwam in 't spel.

De Hervorming had in principe gebroken met de scholastieke methode. Het afscheid, haar gegeven, was evenwel niet blijvend geweest en na verloop van tijd was de oude Aristoteles weer binnen gehaald. Hier was het Maccovius geweest, die bij de dogmatiek de scholastieke methode op nieuw in eere bracht. Als van ouds schepte men behagen in syllogismen en duistere termen, of, zooals Balthasar Bekker het uitdrukt, „duistere kunstwoorden, by jeukrige en krevelsieke verstanden uitgevonden", welke voor den eenvoudige de zaken nog duisterder maakten. Daar was nu Cartesius den heelen Aristoteles

komen omver werpen; uitgaande van het zelfbewustzijn, van het „Cogito, ergo sum" had hij een geheel nieuwe wijsbegeerte opgebouwd tot schrik en ergernis van al wat aan het oude als het eenig ware hechtte en de waarheid beschouwde als een soort geestelijk vocht, dat, even als goede wijn, door lang liggen beter wordt. Hier te lande was de wijsbegeerte van den genialen wiskunstenaar met ingenomenheid begroet. Renerius en na hem Regius hadden aan de jonge Utrechtsche hoogeschool met vuur de denkbeelden en de methode van den franschen denker verkondigd en een breeden kring van leerlingen en bewonderaars gevormd. Over den opgang der nieuwe denkbeelden gegriefd en verbitterd kwam welhaast de oude garde in 't geweer. Vooraan Voetius, die hierbij de min edele rol vervulde dat hij, de kampioen tegen de Katholieken, zich tot pater Mersennus wendde om dezen tegen den Roomschen Descartes in het vuur te brengen. Aan de Leidsche academie was de strijd evenzeer spoedig ontbrand; reeds in 1647 gelastten curatoren dat evenmin de philosofische als de theologische professoren in hunne disputen zich voor of tegen Cartesius zouden uitlaten en zich in het vervolg hadden te houden aan de oude, de peripathetische wijsbegeerte.

Tot uitdooving van het twistvuur was hierdoor evenwel niet afdoende gehandeld; de geschillen aan de akademie namen steeds grooter afmetingen aan, zoodat de Staten van Holland er zich eindelijk mede gingen bemoeien en in 1656 een bevel uitvaardigden, waarbij aan de philosofen en de theologen verboden werd zich met elkanders terrein te bemoeien of stellingen van Descartes te behandelen. Geen voorschriften der overheid konden de in gang zijnde beweging tegenhouden en ook elders in het land plantte zij zich voort. De banier van het vrije onderzoek door Descartes, den getrouwen zoon der Katholieke kerk, omhoog geheven, vond aanhangers overal waar dit zuiver Protestantsche beginsel nog niet was zoek geraakt. Vrij onderzoek! Waar moest het heen als dit beginsel de overwinning behaalde niet alleen op het terrein der wijsbegeerte, maar straks ook op dat der kerk? Voor den vreesachtigen een nieuw bewijs voor het gevaar, dat van de nieuwe

richting dreigde, toen in 1666 anonym een boek verscheen, dat hevige ergernis wekte. Het was *Philosophia S. Scripturae interpres* van Spinoza's vriend, Lodewijk Meijer.

Niet alleen van den kant der wijsbegeerte dreigde gevaar. Door het hoog loopen met de confessie was de Bijbel, volgens Protestantsch beginsel het eenig onfeilbaar geschreven woord, min of meer naar den achtergrond gedrongen. Aan de Staten-Vertaling — dat meesterwerk van de taalkennis dier dagen — met hare kantteekeningen had de kerk meer dan genoeg, en het scheen wel of het onderzoek der Schrift niet meer noodig was, want aan de uitlegging der gewijde oorkonden werd weinig gedaan. Was het nu toeval, dat te midden van het gekrakeel over de nieuwe wijsbegeerte, tevens zich begon te openbaren een streven naar vernieuwd Bijbelonderzoek, waarbij niet enkel werd gevraagd hoe de bijbelwoorden luiden, maar ook hoe zij moeten worden verklaard? Aan het gezag der Schrift wilde men niet tornen, integendeel haar bovenal als kenbron der waarheid eerbiedigen. Daarom des te meer was de bestudeering van haren inhoud voor den christen van het hoogste belang. Toch werden weldra die „bijbelsche" theologen met een scheel oog aangezien. Ook op dit terrein werd voor de zuiverheid der leer van vrij onderzoek gevaar gevreesd en had men den weg van het Protestantisme verlaten. Bekker — wien deze bekrompen geest van velen zijner tijdgenooten een bron van leed en kommer is geweest, zooals de volgende hoofdstukken zullen toonen — schetst ons dat onprotestantsch verketteren van hen, die door eigen onderzoek wilden weten, wat de Bijbel leerde, aldus: 1)

„Spreekt iemand anders, daar makense veerdiglik Nieuwgesinden, en op een kort Socinianen en Pelagianen af. Maar die beter gevoelen, die beklagen deswegen den staat der Kerken, datmen so doende plat uit op syn paapsch de Gereformeerde Leere dryft; want van den beginne ist also niet geweest... Men plaght 't seer euvel te nemen, dat die van de Roomsche

1) Opdracht voor de *Vaste Spyse* in *Friesche Godgeleerdheid* blz. (44)-(45).

Kerke d' Oudvaders, de Canones, en d' Autoriteit der Kerke, en de zamenstemminge van de menighte tot regelen namen, om de H. Schrift uit te leggen. Maar nu doen dat d'onsen ook al fijntjes na. Traght iemant den wegh des Heeren wat bescheideliker uit te leggen: 't is niewigheid, seggense; en sy willen niet dat een Schriftgeleerde Huisvader uit synen schatt niewe, maar alleenlik oude dingen voortbrenge: Sy kennen niet meer ten deele; 't is hen al geopenbaard watse zyn sullen, en wat een ander zyn sal; daar valt niet meer in de Schriften t'ondersoeken, somen hen geloven magh. De wysheid en 't verstand der Heiligen is by hen al uitgeput. Trouwens om dat sy 't volk zyn, so soude de wysheid met hen moeten sterven. Sy meenen dat wy niet wyser behooren te zyn als d' ouden, hoewel wy ouder zyn; want de weereld is nu ouder alsse by ouds was. Sy weten Belydenissen, Catechismen, Synoden, Liturgien, de Schriften der voornaamste Leeraars by te brengen, alsse voor hen zyn; doende daarin als onse pleiters, het profytelik accepteerende en 't schadelik afslaande: en so kweltmen vast en ontrustmen de goede gemeenten, en verbystert d' eenvoudigen, en ergert de swakken, en geeftmen mond tot lasteringe aan de genen die buiten zyn."

Als nieuwgezinden, verkondigers van gevaarlijke nieuwigheden, werden weldra in één adem veroordeeld zoowel de Cartesianen als de Coccejanen, die veelal als eenes geestes kinderen worden gebrandmerkt. Ten onrechte evenwel, al waren vele volgelingen van Coccejus tevens aanhangers van den franschen wijsgeer. Slechts in zoo verre stonden zij op hetzelfde standpunt, dat zij beide het beginsel van het vrije onderzoek hoog hielden, al mag men dit niet in absoluten zin opvatten. Bekker heeft dit zeer typisch uitgedrukt als hij over Coccejus schrijft, dat hij „gelyken streek als Descartes hield, behalven dat hy in een ander vaarwater was." Maar die „streek" was het eenige, wat zij gemeen hadden. Descartes, de denker, die steeds een trouw zoon der Moederkerk bleef, en Coccejus, die — zelf zonder speculatieve neigingen — het zuiver Protestantsch beginsel van het Bijbelonderzoek naar voren drong. Hij was een der voormannen der genoemde bijbelsche theologen en

zijn eerste werken zijn alle verklaringen van gedeelten des bijbels. Daarbij sloeg hij een geheel anderen weg in, dan men gewoon was. Bij het groote gezag aan de belijdenisschriften toegekend, was de bijbel allengs afgedaald tot den rang van een voorraadsschuur, waaruit men te pas of te onpas plaatsen ontleende ter bevestiging van de waarheid der kerkelijke leerstukken. Coccejus nu ijverde voor nieuw onderzoek des bijbels, als het eenig onfeilbaar boek, waaruit de waarheid gekend kan worden.

De leer der Gereformeerde kerk was daaruit geput en moest uit de Schrift worden verklaard. Die leer, zooals zij thans was vastgesteld, was vermengd met menschelijke wijsheid. Om haar in al haar schoonheid te doen uitkomen, was noodig bestudeering van den bijbel, bekleed met een gezag, zooals aan geen menschelijk geschrift mocht worden toegekend.

Van den tekst der gewijde oorkonden had Coccejus zijn eigen opvatting; naast de zuiver grammaticale nam hij nog een diepere beteekenis aan, tot de kennis van welke men kwam langs den weg der door hem beoefende typologische allegorische schriftverklaring. Met behulp van deze ontwikkelde hij zijn bekend theologisch systeem, dat als de leer der verbonden vele aanhangers en bestrijders gevonden heeft.

Jaren lang had Coccejus gedoceerd, eerst weinig begrepen, wel haast met stijgend genoegen aangehoord, zonder te worden lastig gevallen. Eerst zijne opvatting van den sabbat — een onderwerp, dat reeds vroeger tot strijd aanleiding had gegeven — deed den storm losbreken. Destijds waren het vooral de akademische disputen, waardoor de kerk in beroering werd gebracht. Professoren lieten onder hunne leiding stellingen, welke hunne denkbeelden weêrgaven, door studenten verdedigen. Waar het nu gevoelens betrof, welke van de gangbare afweken, bleef gewoonlijk het antwoord niet uit en zoo ontstond, uit wat niet meer had moeten zijn dan een oefening voor studenten, meermalen een twistvuur, dat heinde en verre alles in lichte laaie zette. Zoo ook nu weêr. In 1658 liet Coccejus stellingen verdedigen over den sabbat als een joodsche instelling, niet een ethisch, maar een ceremonieel gebod, voor den christen

niet van kracht; de christelijke Zondag had een heel andere beteekenis. De strijd, hierover ontbrand, nam welhaast zulke verhoudingen aan, dat de Staten van Holland in 1659 zich geroepen achtten het verder twisten over dit onderwerp te verbieden. Evenwel kwam de zaak telkens weêr ter sprake; het vraagstuk van den sabbat was een „ex ungue leonem" geworden. Van nu af aan stonden Coccejus en zijne volgelingen als ketters gebrandmerkt, ketters en gevaarlijke nieuwigheidskramers. Het spook Arminius werd weêr opgeroepen en Coccejus als een nieuwe incarnatie van den gehaten Remonstrant uitgekreten. Ja! hij en zijne aanhangers waren niet alleen Arminianen, erger nog, Socinianen, dat was hun eigenlijke naam.

Het eenig ware hierin was, dat Arminius en Coccejus beide een vrijer standpunt innamen tegenover de confessie, ofschoon de laatste haar niet bestreed, slechts meer nadruk legde op de genade-bedeeling dan op de harde leer der uitverkiezing. Met de Remonstranten gemeen hadden de Coccejanen hunne opvatting van de overheid. Daar zij tevens volgelingen van de Witt waren, werden zij ook Loevesteiners gescholden, terwijl daar tegenover het Prinsenvolk Voetiaansch was.

Evenwel, de sabbats-leer was niet enkel een zaak van dogmatiek, maar ook van praktische vroomheid. Evenals in onze dagen werd in de zeventiende eeuw aangedrongen op ernstiger Zondagsviering. De synodale Actenboeken wemelen van klachten over ontheiliging van den dag des Heeren. Nu waren de Voetianen tevens degenen, die op een strenger, ingetogener levenswandel aandrongen en in den strijd over den sabbat des te warmer tegen Coccejus partij kozen, omdat zij van een veld winnen zijner opvatting een verslapping van de Zondagsviering vreesden. Van hun strengere, meer ascetische levensopvatting was dat aandringen op sabbats-heiliging een der uitingen. Uit den aard omvatte die levensopvatting heel wat meer en het is opmerkelijk, dat zij juist zich openbaarde bij de Voetianen, de voorstanders der scholastieke dogmatiek. Zij toch had haar ontstaan te danken aan een verzet tegen het dogmatisme, aan een behoefte aan practicale vroomheid. Libertinisme en piëtisme zijn om zoo te zeggen twee open-

baringsvormen van één en dezelfde zaak; afkeer van dogmatische Spelereien, bij het eerste zich uitende in onverschilligheid voor leerverschillen, bij het tweede in een aandringen op inniger, praktische vroomheid, zich openbarend niet enkel in een geloovig aannemen der heilsleer, maar in hare beoefening in het leven. Reeds in de eerste helft der zeventiende eeuw had het Piëtisme onder Engelschen invloed zich hier baan gebroken; zijne eerste woordvoerders waren de Teellincks geweest en onder de Voetianen — eerst later ook onder de Coccejanen — vond deze richting vele aanhangers. De ascetische neigingen van een Voetius gingen hier samen met het vrome streven van een Jodocus van Lodenstein, den piëtist, die bij zijne liefde voor de rechtzinnige waarheid, een afkeer had van het uitrafelen van de onderdeelen der geloofsleer, alsof het algebraïsche formules waren. De heilsleer moest niet slechts geloovig worden aangenomen, maar ook worden *doorleefd*. De geloofswaarheden moesten niet als grootheden *tegenover* den mensch staan, maar *in* hem leven krijgen. Door zijne werken, stichtelijke geschriften en godsdienstige liederen, heeft deze nobele figuur ook nog op volgende geslachten overwegenden invloed gehad.

Zoo omvatte het geschil tusschen Voetianen en Coccejanen nagenoeg de geheele levensopvatting. In hun manier van leven en zijn waren de eerste de strengere, terwijl de laatsten een vrijere opvatting huldigden zonder daarom minder ernstige, vrome mannen te zijn. Tot in kleinigheden toe openbaarde zich het onderscheid. Niet slechts had elk van beide een eigen preekmethode, maar zelfs in de kleeding — bij de eerste meer puriteinsch eenvoudig, bij de laatste meer modisch — en in hunne denkbeelden over de genoegens des dagelijksche levens — door menig Voetiaan als uitingen van wereldsche zinnelijkheid veroordeeld — trad het onderscheid naar voren. Een vermakelijke uiting er van is de strijd over de vraag of het geoorloofd was het haar lang te dragen, die ook al weêr heel wat pennen in beweging bracht.

Het piëtistisch streven bij zijne ontwikkeling soms van mystiek overslaande tot mystiekerij heeft in de tweede helft der zeventiende eeuw nog tot heel wat vreemde openbaringen

het aanzijn gegeven. Voorloopig moge het hier bijeen gebrachte volstaan als een schets van den tijd, waarin de eerste werkzaamheid valt van Balthasar Bekker. Of het nu noodig was hem een afzonderlijke biographie te wijden? Veel is over hem geschreven en vooral Diest Lorgion heeft zich ook in dit opzicht verdienstelijk gemaakt. Maar de beide werken door hem aan den beroemden auteur der *Betoverde Weereld* gewijd 1), werden omdat Lorgion zijn held in breeden kring wenschte bekend te maken, in novellistischen vorm geschreven. Een volledig levensbeeld geven zij niet, al blijven zij steeds een rijke bron voor hem die Bekker nader wil leeren kennen. Behalve in deze werken vindt men over Bekker heel wat in verschillende boeken verspreid en het nasporen in archieven leerde mij, dat ook daar nog menige niet of weinig bekende bijzonderheid verborgen lag. Er is echter nog meer dat een nieuw onderzoek wettigde. Al hebben vele beschaafden wel eens van Bekker gehoord, hem kennen doen zij niet. Waar nog onlangs door een geleerd schrijver hem werd toegedicht het „allen rechtstreekschen invloed van God op menschen loochenend wangevoelen", daar is het niet overdreven aan te nemen, dat de meeningen zijner bestrijders en de door hen hem aangewreven smetten meer ingang hebben gevonden, dan wat door Bekker zelf is geleerd en geschreven. In deze meening wordt men versterkt als men leest dat dr. A. Kuyper de eenige maal dat hij in zijn werk over de engelen 2) Bekker noemt, van hem schrijft: „Men begon dan zijn aanval, gelijk ook Balthasar Becker ten onzent, met een bestrijding van het bestaan van de demonen en van Satan". Om te trachten dezen zelfstandigen, echt vromen predikant, die een weldoener der menschen is geweest, meer naar waarde te doen kennen, moge het volgende verhaal van zijn leven en werken iets bijdragen.

1) *E. J. Diest Lorgion*, *Balthazar Bekker in Franeker*, Gron., 1848 en *E. J. Diest Lorgion*, *Balthazar Bekker in Amsterdam*, Gron., 1851. 2 dln.

2) *Dr. A. Kuyper*. *De Engelen Gods*, blz. 3.

EERSTE HOOFDSTUK.

Opleiding en eerste standplaats.

In 1631 was de uit Bielefeld afkomstige Henricus Becker 1) predikant geworden te Metslawier in Friesland, waar hem den 20sten Maart 1634 een zoon, Balthasar, geboren werd. In de friesche pastorie bracht deze zijn vroegste jeugd door, tot hij in 1646 verhuisde naar Warfhuizen in Groningen, waarheen zijn vader beroepen was. Of hij in beide plaatsen een dorpsschool heeft bezocht moet onbeslist blijven; in elk geval zou hij er slechts zeer elementaire kennis hebben opgedaan. Het was zijn vader, die een ontwikkeld man geweest moet zijn, die hem onderwijs gaf en hem opleidde voor de studie aan de universiteit. Wekte de oude Becker bij zijn zoon lust op in letterkundige studie, de meeste nadruk werd gelegd op het bestudeeren van den Bijbel. Dagelijks moest Balthasar daarin lezen en zijn vader drong er steeds op aan dat hij daarbij leeren zou uit eigen oogen te zien. Het onderwijs van zijn vader is voor Bekker van blijvenden invloed geweest en hij heeft verklaard er voor zijn vorming meer aan verschuldigd te zijn, dan aan de wetenschap, welke hij aan de akademie verworven had. Vooral aan de bijbelstudiën dankte hij veel. Later schreef hij 2): „Dat dagelix doen lesen in Gods Woord, dat leeren, dat vermanen, die veelvuldige oefeningen over 't gansche huisgesin maakten, dat ik van kinds been af de Heilige

---

1) De vader schreef zijn naam: Becker, de zoon Bekker.

2) *De Friesche Godgeleerdheid van Balthasar Bekker, Begrypende alle desselfs werken in Friesland uitgegeven.* Amst., 1693, in 4°. blz. (44).

Schriften weten moest, en daar door wys worden ter saligheid. Hadd ik dat voordeel niet op d'hooge Scholen medegebraght, daar my Vaders Huis-school alleen toe bevorderd heeft; ik soude moeijeliker hebben moeten soeken na die redelike en onvervalschte Melk waardoor een kristen leerling moet opwassen. Want het gros der jongelingen sagh ik daar meest janken na philosoofsche lekkernijen, en dwase vragen die twistinge voortbrengen; tot welken my de gemeene stroom al mee vervoerde, en te trager voortvaren deden tot de volmaaktheid."

Reeds op zestienjarigen leeftijd ging Bekker naar de universiteit. Wij vinden hem in het *Album Academicum* van Groningen op 11 April 1650 ingeschreven als „Balthasar Becker, Frisius, a. 16 Phil." Wat heeft hij nu te Groningen gestudeerd? Wij zouden allicht verwachten den lateren predikant zich te zien inschrijven als student in de theologie, maar daar dit niet het geval was, ligt de vraag voor de hand: Wat beteekende destijds voor een student te Groningen, de naam van student in de philosofie?

Aan die akademie waren vier faculteiten, drie speciale: theologie, rechten en medicijnen (tot deze behoorden ook botanie en zoölogie) en een meer algemeene, de facultas philosophica. In de laatste werd onderwijs gegeven 1) — hier wordt de toestand van omstreeks 1650 bedoeld — in de Grieksche en Hebreeuwsche talen, niet in het Latijn; eerst na 1654 schijnt de professor eloquentiae tot vorming van den smaak de latijnsche schrijvers behandeld te hebben. Verder werd hier gedoceerd geschiedenis, philosophie, logica en metaphysica; de hoogleeraren in de wijsbegeerte hadden ook de ethiek voor hunne rekening. Nog behoorden tot de philosofische faculteit de mathematische wetenschappen met inbegrip van natuur- en sterrenkunde. Houden wij dit in het oog, dan moeten wij aannemen, dat Bekker in de eerste jaren van zijn studententijd gestudeerd heeft wat wij zouden noemen: letteren en dit

1) Zie: *W. J. A. Jonckbloet*, *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen*, blz. 299 vv.

niet alleen als voorbereiding voor de theologische studie, maar omdat hij blijkbaar zelf nog niet goed wist wat hij wilde. Wij mogen dit opmaken uit wat hij zelf mededeelt in zijn op 63-jarigen leeftijd opgestelde beknopte autobiographie. Hij schrijft 1): „Myn Vader was de leeraar mijner jeugd tot grooten nut voor mijne letter-oeffeninge na dien tijd. Maar 't voordeel van de jaren dat ik had als oudste, bragt my meerder moeilikheid en vroeger sorgen aan; waar door myn lust in letteroefening al tydelijk belemmerd wierd. Nochtans met myne 16 jaren, weinig later op de hoge School gekomen, waren sestehalf jaren die ik daar besteede my genoeg geweest, so ik eensdeels niet door d'ongestadigheid mijner Meesters, anderdeels door eigene onberadenheid van 't een op 't ander heen en weer gelopen, en daar door te min gevorderd hadde. Hier wierd ik eerst gewaar wat nut my mijnes Vaders Kerkschool in sijn huis geweest was; welker lessen in mijn herte waren, en my wederhielden van uitsporigheden, daar de neigingen van mynen inborst door so veel aanleidingen der jeugd met welken ik verkeerde, my toe lokten."

Van de Groningsche professoren worden door Bekker in zijne werken twee in 't bijzonder met dankbaarheid vermeld, n.l. Tobias Andreae en Jac. Alting. Aan den eerste verklaart hij veel verschuldigd te zijn 2). Deze was sedert 1635 hoogleeraar in de Grieksche taal en in de geschiedenis. Wellicht heeft Bekker door hem kennis gemaakt met de philosophie van Descartes, want Andreae was een beslist Cartesiaan en schreef een *Assertio methodi Cartisiqnae*. Aan de Groningsche akademie heeft de jonge student gelegenheid gehad eenig denkbeeld te krijgen van de twisten, waartoe die nieuwe wijsbegeerte reeds aanleiding had gegeven. Het waren toch vogels van zeer diverse pluimage, die destijds als leidslieden der studeerende jongeling-

1) Na zijn dood uitgegeven door zijn zoon, in het bericht over zijn vaders laatste ziekbed en dood, n.l. *J. H. Bekker*, *Sterfbedde van Do. Balthazar Bekker*. (Pamflet n°. 14413) blz. 2 en 3.

2) *Bericht aangaande de Filosofie van Descartes* (in: *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 694).

schap werkzaam waren en mogelijk ziet hierop wat Bekker in den aangehaalden volzin schreef over „d'ongestadigheid" van zijn meesters. Naast en misschien wel tegenover Andreae stond Schoock, die logica en physica doceerde, de veelweter en drinkebroer, die over alles en nog wat boekjes schreef, waaronder zijn *De bonis ecclesiasticis* van groote waarde is door hetgeen hij daarin mededeelt over de geschiedenis der Hervorming in ons land. De man was echter beslist anti-Cartesiaan en leende zelfs zijn naam aan Voetius voor een hatelijk geschrift tegen Descartes.

Wellicht heeft Bekker de colleges van professor Borgesius over mathesis gevolgd, wat verondersteld mag worden, omdat hij van dit studievak lang niet alledaagsche kennis bezat en in elk geval later ook te Franeker zich aan de studie der wiskundige wetenschappen heeft gewijd.

Onder de Groninger hoogleeraren waren er twee, die op Bekker's verder levenslot overwegenden invloed hebben uitgeoefend Jacobus Alting en Samuel Maresius. Na den dood van Gomarus waren voor de door hem onderwezen vakken twee opvolgers benoemd, Alting 1) voor de Oostersche talen en Maresius voor de theologie. Op denzelfden dag, den 20sten Januari 1643, aanvaardden beide mannen hun ambt. In later jaren waren zij in engeren zin ambtgenooten, daar Alting sedert 1667 in de theologische faculteit werd opgenomen. Zelfs woonden zij, althans later, onder één dak, wat niet verhinderde dat zij, vooral door de schuld van Maresius, jaren lang als verbitterde vijanden tegenover elkander hebben gestaan. Alting, de bijbelsche theoloog, die als beoefenaar der Hebreeuwsche, Chaldeeuwsche en Syrische talen in binnen- en buitenland zich een grooten naam verwierf en als kanselredenaar — hij was akademieprediker — zich in den roep van welsprekenheid verheugde, was allerminst een bewandelaar van de plat getreden paden der oude school. Bleek reeds dat er aan het adjectief „bijbelsch" bij theoloog destijds bij de streng rechtzinnigen

1) Zie over hem de dissertatie van P. H. Roessingh: *Jacobus Alting*. Gron., 1864.

een verdacht luchtje was, dat aan ketterij deed denken, dan ligt het voor de hand dat Alting op den duur geen vrede zou kunnen houden met den strijdlustigen Franschman, de belichaming van het odium theologicum. Wat heeft Maresius, de banierdrager der oude scholastieke theologie, in zijn lang leven al niet getwist en gescholden! Man van groote geleerdheid kon hij zich slechts godsdienst denken in den vorm van getrouw vasthouden aan de onveranderde oude waarheid. Als kampvechter voor wat hij waar achtte mag men bij zijn opbruisenden aard hem vergeven, dat hij telkens en telkens weder naar de pen greep, om elken belager van wat hij het hoogst achtte te lijf te gaan, maar stuitend is zijn razen en tieren zonder spoor van vromen zin.

In geheel tegenover gestelden zin hebben beide mannen op Bekker's levenslot invloed gehad. Alting, wiens colleges over Oostersche talen hij met belangstelling volgde, wordt nog jaren later door hem herdacht als een der leermeesters, wien hij heel zijn leven de grootste dankbaarheid zou toedragen. Toen hij dit neêrschreef in de opdracht van zijn *Betoverde Weereld* was Alting reeds sedert vele jaren ter ruste gegaan. Tot aan zijn dood, in 1679, bleef hij door warme vriendschap met Bekker verbonden, wien hij trachtte te helpen zooveel hij kon en met wien hij voortdurend in correspondentie was.

Geheel anders is Bekker's verhouding tot Maresius geweest. Later zal dat nader blijken. Voorloopig zij het voldoende mede te deelen, dat de jonge student met veel belangstelling zich nu en dan onder de hoorders van den scholasticus schaarde. Wat meer zegt, destijds was Maresius voor hem het orakel; heen en weer geslingerd door de uiteenloopende gevoelens der geleerden, was een uitspraak van den vermaarden theoloog voor hem voldoende om er zich bij neêr te leggen. 1) Weinig vermoedde de jonge student, dat de ver-

---

1) In zijn *Defensio iusta et necessaria*, Franeker, 1673 (Pamflet n°. 11020) schreef Bekker aan Maresius over dezen tijd: „Nam ut verum fatear, eo tempore cum a Tuo adhuc ore penderem, perinde Te habui, uti mos fuit semper discipulis Tuis, ac si quis in Te con-

eerde leermeester hem later op allerlei wijzen bemoeielijken zou.

Na gedurende vier jaren te Groningen verschillende wetenschappen te hebben beoefend, trok onze student naar Franeker om er nog anderhalf jaar te studeeren. Hij werd er den 3den Maart 1654 ingeschreven als student. Ofschoon hij hier hoofdzakelijk theologie heeft gestudeerd, heeft hij toch ook de gelegenheid waargenomen om andere colleges te volgen.

Onder de professoren te Franeker, wien hij vooral dankbaar was voor hun onderricht noemt hij Bernardus Fullenius. Sedert 1636 onderwees deze de wiskunde, na gedurende ruim zes jaren Oostersche talen te hebben gedoceerd. Bekker heeft dus slechts zijn colleges in de mathesis kunnen volgen, maar de liefde van leermeester en discipel voor het Oostersch zal beide nader tot elkander hebben gebracht en ook op dat gebied van wetenschap zal de jongere van den ouderen beoefenaar van het Hebreeuwsch nog veel hebben geleerd, te meer daar over het onderwijs van professor Terentius, die toen Hebreeuwsch doceerde „niet algemeen gunstig geoordeeld wordt." 1) Hoofdzaak was nu voor Bekker de theologische studie en hierbij had hij de colleges te volgen van Christianus Schotanus Sterrenga, Nicolaus Arnoldus en Johannes Valckenier. De eerste was een groot geleerde, die, trots hij een aantal theologische werken schreef, grooter naam als historicus dan als theoloog naliet. In de twisten over de leer uit zijn dagen heeft hij zich niet gemengd; een tijd lang moet hij zich aangetrokken hebben gevoeld tot de Cartesiaansche philosophie, later evenwel duchtte hij van haar gevaar voor de rechtzinnigheid. Over het algemeen kan men zeggen, dat Bekker's leermeesters te Franeker mannen waren van de oude school, althans — en dit zeide destijds heel wat — ten opzichte van de philosophie. Het Cartesianisme deed aan Friesland's hoogeschool eerst zijn intrede met professor Wubbena, die in 1666 zijn

suluisset verbum ipsum Dei; eratque mihi inter discrepantes saepe Doctorum sententias fluctuenti, sacra semper anchora, dicere de Te, *αὐτὸς ἔφα.*" (blz. 18).

1) *W. B. S. Boeles, Frieslands Hoogeschool*, II, 213.

ambt aanvaardde. Wel had Coccejus te Franeker geleeraard, eerst Grieksch en Oostersch en sedert 1643 tot hij in 1650 naar Leiden vertrok, ook theologie. Maar de strijd, waartoe zijn stelsel aanleiding zou geven, was nog niet ontbrand. Professor Valckenier behoorde tot de bewonderaars van Coccejus, maar was tegen Descartes' philosophie gekant, een nieuw bewijs, dat aanhangers van den eenen geleerde, niet tevens volgelingen van den anderen behoefden te zijn. Een echte man van den ouden tempel was Coccejus' opvolger, Arnoldus. Beslist anti-Cartesiaan en aanhanger der oude dogmatiek vatte hij vuur, als hij de door hem beleden waarheid aangetast waande. Niet altoos koos hij de eerlijkste middelen in het bestrijden van tegenstanders, zooals Bekker's lotgevallen zullen doen zien.

Onder dit drietal zette onze student zijne studies voort, zonder dat hun onderricht een blijvenden invloed op hem heeft gehad. Hoe meer hij zich aan de wetenschap wijdde, des te meer ontwikkelde zich zijn zelfstandig oordeel en leerde hij in praktijk te brengen wat zijn vader hem had voorgehouden: Uit eigen oogen zien. Grondig eigen onderzoek was steeds zijn leus en de denkbeelden, welke hij zich langs dien weg eigen maakte, schroomde hij niet openlijk te belijden en te verdedigen, ook waar hem dit een zee van verdrietelijkheden op den hals haalde.

Den 10den April 1655 werd Bekker door de classis Franeker peremtoir gexamineerd en tot Candidatus Ministerii of, zooals wij zouden zeggen, tot proponent bevorderd. Niet in alle provincies der Republiek was de manier om tot het predikambt te worden toegelaten dezelfde. In de meeste gewesten waren twee examens gebruikelijk: het praeparatoire en het peremtoire; het eerste, voorbereidende, gaf recht om voor de gemeente te prediken; het tweede, volledige, gaf de bevoegdheid tot het leeraarsambt in zijn vollen omvang. Het laatste werd — naar het schijnt — afgenomen na het beroep, door de classis waarin men beroepen was. Slechts Friesland kende alleen het peremtoir examen en over de bevoegdheid tot examineeren is daar lang strijd gevoerd. Tot

1634 werd het examen afgenomen aan de universiteit Franeker, maar in dat jaar begon de kerk hiertegen in verzet te komen en ofschoon de professoren van hun kant protesteerden, toen de kerkelijke autoriteiten het recht tot examineeren voor zich zelven opeischten, heeft de synode van 1641 definitief op het examineeren beslag gelegd. 1) Zoo heeft dan Bekker voor de classis examen afgelegd, zonder aan de universiteit te zijn geëxamineerd. Dat geschiedde alleen met hen, die een akademischen graad begeerden, en dat was onder de predikanten in Friesland nog zeer weinig gebruikelijk. Ja, in hetzelfde jaar waarin Bekker proponent werd, was nog een ongestudeerde, Evert Napjes, tot den Evangeliedienst in Friesland toegelaten. Hij was echter de laatste met wien dit het geval was. Want juist deze toelating was aanleiding dat er in de synode tegen werd geprotesteerd, zoodat bij synodaal besluit van 1657 ongestudeerde personen voor het vervolg werden geweerd. 2)

Bekker was nu proponent, maar een beroep liet zich wachten en, door den nood gedrongen, zooals hij zelf verklaart, zag hij zich genoodzaakt tot het aannemen der betrekking van rector der school te Franeker. Droeve ervaringen deed hij in deze betrekking op. Vele, vele jaren later schreef hij er over in zijn korte autobiographie: „Doch eer ter Predikstoel gevorderd als bequaam (hoewel bequaam genoeg geoordeelt by de genen die dat moesten weten) drong my de nood, geholpen door de gunst van vrienden en het goed gevoelen mijner leeraars, om het bestuur der school tot Franiker, doe open, aan te neemen; en 18 maanden lang my self op 't nieuw tot letter-oeffeningen te begeven, tot dat ik wierd geroepen in de Kerk. Maar wat al worstelingen had ik in dat schoolstof niet, met ongelijken

1) *E. J. Diest Lorgion, De Nederl. Herv. Kerk in Friesland*, blz. 96—104.

2) Friesland is de eenige provincie, waar officieel aan de toelating van ongestudeerde predikanten een einde werd gemaakt. Zie over dit onderwerp: *H. H. Kuyper, De opleiding tot den dienst des Woords* I, 399—422.

aart van leerlingen en medeleeraars, by so weinig jaren als ik hadde, door te staan? O, goede God! hoe wierd ik doe ter regter tijd ontsett." Door Bekker's benoeming was de eerste praeceptor, Cantor, gepasseerd en deze vooral heeft den jongen rector heel wat verdrietelijkheden bezorgd, ten deele wijl het hoofd der school wel eens aanmerkingen moet hebben gemaakte op Cantor's dronkenschap, een euvel dat destijds vrij algemeen was. 1)

De verlossing, waarover Bekker schrijft, kwam in den vorm van een beroep naar Oosterlittens, een dorp twee uur van Franeker, welk beroep den 13[den] April 1657 werd geapprobeerd. Met grooten ijver nam de 23-jarige pastor den herderstaf op en weldra begon hij hervormend op te treden, waardoor hij den naijver wekte van menigen collega, door de werkzaamheid van den predikant van Oosterlittens uit een zoete rust opgeschrikt. Wat was het geval? Op het platte land van Friesland werd nagenoeg nergens 's namiddags gepreekt. Wel was dit door de provinciale synode voorgeschreven, maar wanneer over de nalatigheid der predikanten bijna jaarlijks in de hooge kerkvergadering werd geklaagd, 2) dan mag men gerust aannemen dat dit kerkelijk voorschrift zoo niet voor allen, dan toch voor zeer velen een doode letter was gebleven. Welnu, Bekker gaf hier het goede voorbeeld door geregeld des Zondags namiddags te preeken. Ook nog in een ander opzicht gaf hij den stoot door catechisaties te houden voor zeer jeugdige kinderen, wat destijds in Friesland een nieuwigheid was. Om met vrucht de kleine kinderen te kunnen onderwijzen stelde hij zelf een vragen-boekje op, of liever hij maakte een zeer eenvoudige berijming van den Heidelbergschen Catechismus. Aan zijn boekje gaf hij den titel: *Gerymde Kinder-leer* 3). Voor de jongste kinderen bestond dit uit 52 vragen en antwoorden, eerst in proza en daarna dezelfde op rijm. Van de laatste deze proeve:

---

1) *E. J. Diest Lorgion, Balthazar Bekker in Franeker*, blz. 22.

2) De desbetreffende besluiten der Friesche Synode van 1640, 1643, 1644, 1645, 1646, 1654, 1657, 1658, 1661, 1662 en 1663 in Bekker's *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 676—78.

3) In *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 625—646.

9 Vr. Wat kunt gy op God Vader bouwen?
Antw. Dat ik den schepper mag betrouwen.
10 Vr. Wat is 't dat gy hem toe betrout?
Antw. Dat hy my helpt en onderhoud.
11 Vr. Wat word in Jesus naam gevonden?
Antw. Hy maakt ons salig van de sonden.
12 Vr. Wat is hy, dat hy Christus heet?
Antw. Koning, Priester en Propheet.
13 Vr. Is hy alleen Gods Soon geboren?
Antw. Ja, wy syn kinders uitverkooren.
14 Vr. Hoe is hy dan een 's Menschen Soon?
Antw. Als 't Maagdekind op Davids troon.
15 Vr. Wat nut deed ons syn komst beneden?
Antw. Hij heeft Gods toorn voor ons geleden.

Voor de iets oudere kinderen is de Catechismus in 129 vragen behandeld. Hier volge alleen de berijming van de „Tien Geboden" en van het „Onze Vader."

Stem: Heft op u hert,

Ik ben de Heer, die uit het lyden
U tot gewenschten vrydom braght.
1 D'Afgoden sult gy dan vermyden.
2 Geen beelden ooit te eeren traght.
3 Wacht u van mijnen Naam te schenden.
4 Maakt dat de Sabbath heilig zy.
5 Wilt d'Ouders nooit hunne eer ontwenden.
6 Van Doodslagh maakt u herte vry.
7 Onkuischheid vlied en vuile sonden,
8 Bewaart u hand van's naasten goed.
9 Geen valscheid zy in 't hert gevonden;
10 Nooit quâ begeerten in 't gemoed.

En nu ten slotte de berijming van het „Allervolmaakste gebed."

Stem: Onze Vader in Hemelrijk

O Vader, die gy op den troon
Des hoghen Hemels sit, ten toon
Van d'aldergrootste Majesteit:

1 U naam behoud' haar heiligheid.
2 Uw Ryk doe komen en bestaan.
3 Uw Wille zy van ons gedaan.
4 Geef ons, o Heer, 't bescheiden brood:
5 Vergeef de schulden, noch so groot;
Wij doen 't aan die ons schuldig zijn:
6 Bekoort ons 't quaad; help uit de pyn.
Uwe is de kraght en heerlijkheid,
En 't rykke tot in eewigheid. Amen.

In men eenmaal van oordeel dat de Catechismus een geschikte leerstof voor jonge kinderen is, dan dient erkend dat Bekker den juisten toon heeft weten te treffen. Mogen wij er uit opmaken dat hij met kinderen wist om te gaan, dat hij van hen hield, dan voelen wij des te meer mededoogen, wijl hij in dit opzicht in eigen gezin zulke treurige ervaringen op deed. Nadat hij in 1657 in de pastorie te Oosterlittens zijn intrêe had gedaan, huwde hij nog in hetzelfde of in het volgende jaar met Elske, de mooie dochter van den Franekerschen predikant Walkens. Den 12den Juli 1659 werd hem een zoon geboren, die, naar zijn grootvader, Hendrik werd gedoopt. De vreugde over dien jongsten bewoner der pastorie was van korten duur, want reeds op 24 Augustus overleed het knaapje. Nog tweemaal achtereen werd op dezelfde wijze vreugde in droefheid verkeerd. Twee dochtertjes overleden beide na eenige weken, het eerste geboren 9 Maart en gestorven 30 Mei 1661, het tweede 17 April en 3 Mei 1662 1). En of deze herhaalde teleurstellingen niet genoeg waren, trof Bekker welhaast een nog zwaarder slag, toen den 16den April 1664 zijn vrouw zelve hem werd ontnomen. Op de zerk, welke in het koor der kerk haar overblijfsel dekt, liet Bekker bijtelen:

Hier ligt het aardig beelt,
Hier rust het jeugdig leven,
Van Bekker's brave vrouw,
O jammer! maar wat noot!

1) Volgens opgave van H. Grevenstein, *Naamlijst van de predikanten in de E. Classis van Bolswart en Workum*, blz. 103 en 104.

Haar Vader riepse t'huis
Haar Man, die moest haar geven,
Zy leeft daar weer op nieuw,
Gekweekt in Abrams schoot.

De dood van Bekker's vrouw werd de aanleiding dat er voor het eerst in een synodale vergadering over hem werd geklaagd. In Friesland en zoo ook te Oosterlittens bestond nog de gewoonte om bij een begrafenis een lijkpredikatie te doen houden. Op verzoek van Bekker nu had een zijner ambtgenooten deze plechtigheid vervuld, toen de jonge doode grafwaarts werd gedragen. Daardoor had hij echter gehandeld in strijd met synodale besluiten, laatst nog van 1661, waarbij lijkpredikaties verboden werden. Nog in hetzelfde jaar werd over de preek bij het graf van Bekker's vrouw in de synode van Bolsward een klacht ingediend van uit Groningen. Bekker stelde toen een verdediging van zijne handelwijze op, welke hij mondeling voordroeg. Voorloopig was de zaak daarmede uit, maar toen Bekker in 1665 tot theologiae doctor promoveerde luidde de 74ste der door hem verdedigde stellingen: „'t Gesagh der Kerke is beneden de Schriftuur: so dat sy sonder de Schrifture niet vermagh iets te besluiten, over 't gene daar de Schrift uitdrukkelik af spręekt. Hier af is 't, dat ik in 't besonder derf beweeren, dat Lijkredens by sommige kerklike Resolutiën in sommige plaatsen verboden, nochtans met Godes Woord en het gebruik der oudste kerken wel bestaan." Deze voor het door Bekker ook later ingenomen standpunt typische stelling was een doorn in het vleesch van vele collega's, die er een soort majesteitsschennis van het kerkelijk gezag in zagen. Van daar dat op de volgende synode, die van 1666, door Dokkum een gravamen werd ingebracht over de vraag, of het wel betamelijk was dat aan de akademie stellingen over synodale wetten werden in dispuut gebracht. De meeste classen toonden dit niet geoorloofd te achten. 1) Veel scherpzinnigheid was er niet noodig om te doorzien dat dit gravamen op de aangehaalde stelling doelde. Bekker gaf

1) Acta der Friesche synoden (Rijksarchief Leeuwarden).

nu de vroeger mondeling voorgedragen verdediging in het licht onder den titel: *Kort Bericht van 't gebruik of misbruik der Lyk-reden en Lyk-predikatiën.* 1)

Lijkreden noemt Bekker de redevoeringen in 't sterfhuis, lijkpredikaties die in de kerk. Hij toont aan, dat zij ook volgens de Schrift geoorloofd zijn en zelfs veel nut kunnen stichten; waar ze gebruikelijk zijn acht hij het zelfs verkeerd ze af te schaffen. Welke zijn nu evenwel de bedenkingen er tegen? Vooreerst dan, dat de lijkpredikaties uit 't pausdom afkomstig heeten te zijn en herinneren aan de gebeden voor de dooden. Bekker bestrijdt dit; ze zijn niet afkomstig uit de Katholieke kerk. Daarenboven is nog niet alles wat uit die kerk afkomstig is verkeerd; ware dit het geval, dan zou men ook het huisbezoek vóór het Avondmaal moeten nalaten, als herinnerende aan de biecht. Verder wordt tegen die redevoeringen aangevoerd, dat zij aanleiding geven tot het te veel in de hoogte steken der overledenen, en dat zij de zucht om er geldelijk voordeel van te halen in de hand werken. Bekker antwoordt: 't Misbruik heft het gebruik niet op; iets dat in zich zelf niet verkeerd is, wordt dit niet omdat er misbruik van gemaakt wordt. Maar die synodale resoluties dan? Bekker toont aan, dat zij dagteekenen uit den tijd van de opkomst der Hervormde kerk. Destijds waren de Katholieken nog veel talrijker en de meeste predikanten uit de Katholieke kerk overgekomen. Werkelijk waren toen de misbruiken veelvuldiger en moest daartegen worden voorzien. Wilde men alles herzien wat in die dagen aangaande de regeering der kerk besloten is, men zou handen vol werk hebben. „Het Jus Patronatus, het committeeren van Politiquen in de Kerkelyke vergaderingen vond het Synodus Nationaal dragelijk voor dien tijd: en niettemin wordt het heden beide, niet sonder reden, tegengesproken. Datmen dan Synodale Besluiten in sulk een geval tot Persische wetten wil maken; is soo veel als die meer kraghts toe te schrijven, dan die van 't Synodus der Apostelen. Hand 15." Wat nu de bijzondere Friesche synoden

---

1) Afgedrukt in *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 663—678.

betreft, die van Leeuwarden van 1661 heeft zich op dit punt eenvoudig aangesloten bij Dordrecht; en dat haar besluit veel ergernis heeft gewekt blijkt uit de eerstvolgende synode, toen er werd voorgesteld het genomen besluit te verzachten. Bekker kon hier uit ervaring spreken, daar hij die te Heerenveen gehouden synode, als lid had bijgewoond. Men moet rekening houden met plaatselijke zeden en gewoonten. Wat hier of daar werkelijk verkeerd zou zijn, behoeft dat nog niet op andere plaatsen, onder geheel andere omstandigheden evenzeer te zijn. Ten slotte geeft Bekker eenige wenken, hoe men misbruiken moet tegengaan en hoe de lijkpredikaties moeten zijn om aan het doel te beantwoorden.

Tot verdere discussie heeft deze zaak geen aanleiding gegeven, evenmin als de bij zijne promotie door Bekker verdedigde stellingen. Bij hem was langzamerhand het plan gerijpt zich een wetenschappelijken graad te verwerven. Hierbij kwam behalve zijn wetenschappelijke zin ook nog iets anders in het spel. Door te promoveeren wilde hij zich tevens onttrekken aan de kerkelijke goedkeuring van hetgeen hij mogelijk schrijven zou, daartoe genoopt omdat reeds zijn berijming van den catechismus in de classis tot aanmerkingen aanleiding had gegeven. 1) De tijd, welke hem overschoot van ambtelijke bezigheden en huiselijke genietingen, werd nu door hem besteed om zich voor te bereiden voor het zware akademische examen, dat hem tot het doctoraat den weg moest banen. Zooals wij zagen werden zij, die alleen predikant wenschten te worden, aan de akademie niet geëxamineerd. Dong een theoloog echter naar den doctors titel, dan ging aan de promotie vooraf een examen, gelijkstaande met ons doctoraal. De graden van licentiatus en baccalaureus in de theologie kwamen hier te lande heel weinig voor. In Mei 1665, Donderdags en Vrijdags vóór Pinksteren deed Bekker examen en nu moest hij nog in 't openbaar disputeeren. De 25ste Mei was hiertoe aangewezen. Juist vergaderde de Friesche synode te Franeker, waardoor

1) Aldus de ongenoemde schrijver (Jac. Scheltema), in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1804, II, 57.

wel honderd predikanten in de stad waren. Daarom noodigde Bekker de synode uit zijn promotie bij te wonen. Bereidwillig werd de uitnoodiging aangenomen en ter wille van den aanstaanden doctor verzette de synode het uur van samenkomst; begon de vergadering gewoonlijk om negen uur, ditmaal zou men te zeven uur bijeenkomen om twee uur later bij de akademische plechtigheid tegenwoordig te kunnen zijn. Het dispuut begon om negen uur en duurde liefst drie uren. Er waren zeven opponenten en Bekker doorstond de vuurproef met het meeste succes. Niet minder dan honderd uitgewerkte stellingen, in twintig hoofdstukken verdeeld, had hij op zich genomen te verdedigen. Zij omvatten, om zoo te zeggen, het geheele gebied des geloofs voor een Hervormd Protestant uit die dagen en met het oog op hetgeen Bekker enkele jaren later overkwam, is het opmerkelijk dat op de rechtzinnigheid van den verdediger geen aanmerking werd gemaakt.

Voor de kennis van het standpunt door den predikant van Oosterlittens ingenomen zijn sommige stellingen niet van belang ontbloot 1). Nr. 27 luidt: „Den Aardkloot onder de Sterren te rekenen, of immers buiten 't middelpunt des Weerelds beweeglijk, de Son in 't midden sonder plaats verandering te stellen: sulx komt met die eenvoudigheid en klaarheid des verhaals dat Moses Gen. I daar af doet, niet over een." Legt men nu deze stelling naast wat hij drie jaar later schreef in zijne verdediging van de philosophie van Descartes, dan is er een niet onbelangrijk verschil. Toen heette het: „Het gene daar 't hier meest op aankomt, is van die beweeginge, welke van Descartes aan den Aardkloot toegeschreven word; daar van ik met versekerdheid derf seggen, dat die met uitgedrukte plaatsen der Schrifture niet en strijd. En die het tegendeel beweeren,

---

1) *Disputatio theologica inauguralis Centum Theorematis in XX πεντάδας distributis praecipuas quasdam S. Codicis et Universae Theologiae Controversias exhibens Quam... pro Doctoris in S. S. Theologia titulo et privilegiis consequendis.... examini subjicit Balthasar Bekker.* Franekerae, 1665, in 4°. In Hollandsche vertaling afgedrukt in *Friesche Godgeleerdheid,* blz. 651—662 met een voorrede, waarin Bekker de geschiedenis zijner promotie verhaalt.

moeten sonder oordeel of met avereghtsche sinnen in den Bijbel lesen. En 't is een onverdraaglijk misbruik van de Schrift, deselve willen stellen tegen de gesonde Reden. Want so 't gesond verstand begrijpt dat d' Aardkloot draait; dunkt u dat God sal door de Schrift ontkennen hy door de Reden heeft geleerd. Niet dat ik segge, dat den Aardkloot draait: maar dat ik echter niet en sie, hoe uit de Schrift sal te bewijsen zijn, dat sy in 't middelpunt des Weerelds onbeweeglik rust." 1) Hieruit mogen wij opmaken dat Bekker eerst na zijn promotie ernstige studie van de philosophie van Descartes heeft gemaakt en dat deze zijne denkbeelden gewijzigd heeft.

Eigenaardig is zijne opvatting van het huwelijk, waarvan hij het burgerlijk karakter uitdrukkelijk in het licht stelt, blijkens zijn dertigste stelling: „Het Huwelijk, tot voortteelinge van 't menschelijk geslaght van God ingesteld, behoort uit eigenen aart tot den wereldliken Magistraat; en niet tot de Kerk. Om alles echter ordentlik en best betamelik te doen geschieden, word by de wel bestelde Kristenheid desselfs bevestiging in 't openbaar en ter vergadering verright; insonderheid met opsight op de voortplanting van een geestelyk zaad." Een proéve van Schriftverklaring geeft hij waar bij in stelling 50 handelt over Jezus' „Nederdalen ter Helle". Hij toont aan, dat noch het Hebreeuwsch woord *scheool,* noch het Grieksche *hades* in de Schrift ooit gebruikt wordt voor de verblijfplaats der verdoemden en schrijft dan: „Doch soude ik met Piscator het artijkel *Nedergedaald ter hellen* van de Begravenisse liefst verstaan."

Volgens stelling 73 lijdt het geen twijfel of de Paus is de Antichrist. Dat zijn 74ste stelling den Bijbel hoog boven alle wetten stelde hebben wij bij zijne meening over de lijkpredikaties gezien. Hij toont zich een groot voorstander van Zondagsheiliging, maar schijnt tevens de Coccejaansche opvatting van den sabbat toegedaan te zijn geweest. Dit kan men opmaken uit stelling 79 in verband met 95. De eerste luidt: „Het vierde [gebod] bij uitnementheid den wekeliken Sab-

1) *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 709.

bath noemende, begrijpt met eenen alle jaarliksche en maandelike Feesten, mitsgaders allen uiterliken Godsdienst na dien tijd", en 95: „Het onderhouden van den openbaren Dienst, hoognodig na den eisch des Niewen Testaments, doch vry van tijds bepalinge; is door een over oud gebruik de(r) algemeine kerk aan elken eersten dagh der weke vastgemaakt; dies ieder een, om sich betamelik als lid en leeraar van de Kerk te dragen, ten minsten desen eenen en geheelen dagh des Heeren, in 't openbaar en by hem selven in den Godsdienst moet besteden. Derhalven leggen wy 't op hun gemoed, die, daar] hen tijd en plaats wel dient, nochtans maar eene predicatie ter week of horen of ook doen."

Absoluut afwerend nam Bekker positie ten opzichte van de macht der burgerlijke overheid over de kerk. Stelling 93 luidt: „'t Beroepen tot den Kerken-dienst bestaat oorspronkelik en op sich selven aan de Kerk. En 't gene hier de Magistraat te seggen heeft, het zy door reght van Patronaatschap of op enige andre wijse, daartoe en heeftse niet de minste reden; maar trekt het aan sich, en de Kerk laat haar begaan." Misschien nog sterker luidt stelling 98: „Nochtans en willen wy den Overheden geen andere maght toestaan, dan in 't burgerlijk, en over saken die van dese weereld en dit leven zijn; doch wat de Kerk aangaat, niet verder dan die te ondersteunen en te beschermen."

Indien de boeren van Oosterlittens iets hebben gevoeld voor de nieuwe waardigheid, waarmede hun pastor huiswaarts keerde, dan is hun vreugde van korten duur geweest, want acht maanden later werd Bekker als opvolger van Ds. Walkens, met wiens dochter hij gehuwd was geweest, naar Franeker beroepen. Den 11den Januari 1666 werd het beroep geapprobeerd en in Februari verhuisde Bekker naar zijn nieuwe standplaats. Vóór zijn verhuizing of kort daarna had er een groote ommekeer in zijn leven plaats; voor de tweede maal trad hij in het huwelijk, ditmaal met Froukje Fullenius, dochter van zijn vroegeren leermeester, den reeds genoemden hoogleeraar B. Fullenius en van Ebel van Hinckena van Hinckenburg; zij was weduwe van N. Bloemendal, in leven secretaris van

Dokkum. Dit huwelijk wekt het vermoeden, dat er van Bekker's persoonlijkheid een groote bekoring uitging. Ter wille van den jongen doctor theologiae had de mooie en rijke jonge weduwe een ander aanzoek afgeslagen, en de buitenwereld begreep niet dat zij een zoo aantrekkelijke partij als een huwelijk met haar vollen neef, Menno, baron van Coehoorn had van de hand gewezen om zich te verbinden met den armen dominé. Op uiterlijk schoon kon deze zich allerminst laten voorstaan, getuige het hier bijgevoegde portret. Bekker's uiterlijk heeft later tot heel wat onkiesche aardigheden aanleiding gegeven. Toen zijn *Betoverde Weereld* het licht had gezien en de schrijver zoo niet beroemd, dan toch algemeen bekend geworden was, maakte de fransche dichter De la Monnaye bij zijn portret het volgende hekeldicht: 1)

Oui, par toi de Satan la puissance est bridée,
Mais tu n'as cependant pas encore assez fait.
Pour nous ôter du Diable entièrement l'idée,
Bekker, supprime ton Portrait.

Aan Schacht zouden wij hiervan deze vertaling verschuldigd zijn:

Om den duivel te vergeten
Balthazar, zoo moet je weten,
Dat ik in plat Hollandsch zeg:
Bekker! hou je bakhuis weg!

En aan den dichter Langendijk wordt het volgende rijmpje toegeschreven:

Had Balthasar geleefd in 't kluis van St. Anthonie
Daar quam geen spook omtrent, uit schrik voor zulken tronie 2).

Dat een zoo leelijk man, zonder fortuin, met een zeer eenvoudige positie bij Froukje toch de overwinning behaalde

1) *M. de la Monnoye*, *Poésies publiées par M. de S*** (*Sallengre*). La Haye, 1716. blz. 83.
2) Zie: *E. Laurillard*, *Vlechtwerk van verscheiden kleuren*, blz. 128.

mogen wij toeschrijven aan zijn groote gaven van geest en hart. Hij wordt ons beschreven als een man van ernstige levensbeschouwing, maar daarbij vroolijk en opgewekt. Uit zijne wetenschappelijke werken en uit zijn gedichten — bij gelegenheid greep hij gaarne naar de lier — leeren wij hem kennen als iemand, die geestig wist te zijn. Hoe dit zij, zijn tweede huwelijk is voor Bekker een rijke bron van geluk geweest. In Froukje vond hij een degelijke, flinke vrouw, die hem trouw ter zijde stond en in moeielijke dagen — hij heeft er velen gekend — hem opbeurde en bemoedigde. Behalve de vervolgingen, waaraan hij heeft bloot gestaan, hebben ook herhaaldelijk ziekten hem doen lijden. Een jaar vóór zijn dood schreef hij: „Lichamelijke qualen, schoon ik een goed deel daar af geleden hebbe, zyn tot getuigen van Gods goedheid, die my daar van vry hield als ik leed in synen dienst." Aan het einde van den terugblik op zijn leven, waaraan deze zinsnede werd ontleend, richt hij drie wenschen tot God; een van dezen luidt: „mijne lieve Huisvrouw, die in deze 30 jaren en daar over so veel suurs en bitter meer als soet met my gesmaakt heeft, hare trow vergelden en haar leed versoeten, en haar bystaan tot den einde toe."

Over dit tweede huwelijk, doet Columba een aandoenlijk verhaal, dat echter zeer geschikt is ons op een dwaalspoor te brengen ten opzichte van Bekker's gezin kort vóór deze gewichtige gebeurtenis. Hij schrijft: „'T getal der Kinderen van de eerste Vrouw deed die Juffrouw zwarigheid maken, van zig in Egte met hem te verbinden. Dog D. Bekker, die verliezende aan de Kinderziekte en van nieuws aanzoek doende, bereikte zijn oogmerk" 1). In hoeverre Columba goed was ingelicht, is niet meer uit te maken, maar hij wekt het vermoeden alsof Bekker na den dood zijner eerste vrouw met een huis vol kinderen achterbleef. Dit nu is in elk geval overdreven. Wij zagen dat de predikant van Oosterlittens tusschen 12 Juli 1659 en 3 Mei 1662 drie kinderen grafwaarts

1) *W. Columba, Naamlijst der predikanten onder de classis van Dokkum, uitgeg. door A. G. Dreas*, Leeuw. 1766, blz. 130.

bracht. Die opgave is ontleend aan Grevenstein, die zoo nauwkeurig jaar en dag van geboorte en overlijden afschreef van de grafsteen boven de laatste rustplaats van Bekker's vrouw. Een ander bericht 1) spreekt van twee kinderen welke Bekker's eerste vrouw hem naliet. Meer kunnen er in geen geval te Oosterlittens geboren zijn. Niet alleen is in Bekker's chronologie er geen plaats voor, tenzij aldaar een paar malen tweelingen geboren zijn, maar Bekker zelf heeft in zijn levensbericht verklaard acht kinderen te hebben gehad, waarvan toen nog drie in leven waren. Die drie zijn uit het tweede huwelijk, terwijl er te Oosterlittens vijf geboren en jong gestorven zijn.

1) (*Mr. J. Scheltema*). *Het leven* enz. *van Balthasar Bekker* in *Vaderl. Letteroefeningen*, 1804, II, 57.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De predikant van Franeker.

Teruggekeerd in Franeker vond Bekker daar tal van oude vrienden en bekenden, terwijl hij er door zijn beide huwelijken aanverwanten had. De theologische faculteit was nog bezet door de drie hoogleeraren, onder wie hij had gestudeerd en het op hem uitgebrachte beroep had met instemming van die heeren plaats gehad. Al was Franeker een kleine stad, vergeleken bij Oosterlittens was het toch een veel voornamer standplaats, te meer wijl het stedeke de zetel was van Friesland's hoogeschool. Met de akademie kwam Bekker herhaaldelijk direct of zijdelings in aanraking. Hoogleeraren hadden gewoonlijk als ouderlingen zitting in den kerkeraad en een der leden der theologische faculteit was zijn collega, n.l. professor Schotanus, die behalve het hoogleeraarsambt ook de tweede predikantsplaats innam en dit bleef doen tot 1669 toen hij in zijn laatste kwaliteit vervangen werd door den predikant Reen.

Voor een ijverig dominé als Bekker viel er in zijn nieuwe standplaats genoeg te doen. De kerk nam destijds in het maatschappelijk leven een veel ruimer plaats in dan tegenwoordig, de kerk — zouden wij haast geneigd zijn te zeggen — bemoeide zich meer met het maatschappelijk leven. In een kleine stad, waar nagenoeg allen elkaar kenden, was dit gemakkelijker, maar bracht ook voor de predikanten eigenaardige bezwaren mede. Er werd nauwkeurig toegezien, dat de leden der gemeente door hum levenswandel geen ergernis gaven.

Was dit het geval, dan werden zij voor den kerkeraad ontboden en gewoonlijk gaven zelfs de hooggeplaatsten aan de oproeping gehoor. Wel kwam het voor, dat een gedaagde weigerde te komen, maar meestentijds was een hernieuwde oproeping voldoende, om den beschuldigde te doen verschijnen. Liefst wilde men vermijden, dat de kerkeraad tot „censuur" overging en den schuldige voor eens of voor langen tijd verbood aan het Avondmaal deel te nemen. Dit was een schande, waaraan ook de deftigste burgers zich ongaarne zagen blootgesteld. Bekker was een man, aangenaam in den vorm, maar van strenge plichtsbetrachting; waar zijn ambt hem dit voorschreef trad hij even goed op tegen de hooger geplaatsten als tegen de kinderen des volks. Nu behoeft het wel geen betoog, dat het optreden tegen regenten en professoren hem wel eens euvel werd geduid en dat dit oorzaak werd van onaangenaamheden. Zooals het vervolg zijner geschiedenis zal leeren heeft Bekker hierdoor heel wat verdriet gehad.

In de gemeente Franeker viel nog al eens iets voor, dat niet door den beugel kon; daarvan getuigen de notulen van den kerkeraad 1). De zonden waartegen de kerk optrad, waren vooral ontucht en dronkenschap. Als aan eerstgenoemd kwaad schuldig werden ook beschouwd haastig gebakerde gelieven, die als man en vrouw in elkanders armen vielen, vóór de overheid daartoe formeel permissie had gegeven. Zeer talrijk waren de gevallen van dronkenschap, welke door den kerkeraad behandeld werden, en waar in onzen tijd zoo geklaagd wordt over drankmisbruik, daar is het niet overbodig er op te wijzen, hoezeer wij in dit opzicht zijn vooruitgegaan. Indien wij te Franeker personen, die tot de voornaamste ingezetenen geacht werden te behooren, wegens openbare dronkenschap gecen-

1) Door de welwillendheid van Ds. A. van Wijk NAz. te Franeker was ik in de gelegenheid te zijnen huize die notulen te raadplegen. Zij beginnen eigenlijk eerst met 2 Maart 1670, toen er besloten werd in het vervolg geregeld notulen te houden. Tusschen 1640 en 1670 zijn er slechts notulen van drie vergaderingen. Vergelijk *A. C. Duker Tien Jaren uit de heerschappij der kerkelijke tucht binnen Franeker* in: *Acquoy* enz. *Archief v. Ned. Kerkgesch.* I, 241 v.v.

sureerd zien, moet worden erkend, dat zulke feiten thans niet meer voorkomen, of tot de zeldzaamheden behooren. Ten bewijze eenige staaltjes, welke kunnen bijdragen tot de kennis van het maatschappelijk leven in Bekker's tijd.

Den 10[den] Juli 1670 vernemen wij van een proponent, die zich aan dronkenschap schuldig maakte. Herhaaldelijk vinden wij burgemeesters wegens hetzelfde euvel geciteerd. Van deze zonde beschuldigd verscheen den 23sten Februari 1673 een burgemeester voor den kerkeraad en nu voerde de man als een soort van excuus aan, dat zijn buurman, een oud-burgemeester, dagelijks nog meer door den drank beneveld was dan hij. En zulke drinkebroers voelden zich dan geërgerd als er aan een ander ook maar een luchtje van ketterij te bespeuren viel. Leerzaam in dit opzicht is de kerkeraadsvergadering van 20 Juli 1671. De notulen luiden: „De Burgem[*eeste*]r Kiestra medeouderling voorstellende beswaerd te zyn nopens D. Bekker, omdat in syn Boek de Vaste Spyse der volmaakten onschriftmaetige stellingen te zyn van den E. Synodo verklaerd was 1), so wierd tegen hem van D. Bekker ingebragt, dat het sijn E. niet paste so nauwsichtig aengaende syn Leere te zyn, wiens leven niet schriftmaetig was, nadien noch onlangs namelik naast voor leden dingsdag soodaenig gesien was uit de herberg te komen, dat eenige voorname ledemaeten verklaerd hadden daer aen geergerd te zyn." De burgemeester ging dan ook met de kous op den kop naar huis, want „eendrachtig" besloot de kerkeraad dat hij, ter voorkoming van meerder ergernis, wel zou doen zich ditmaal van bijwoning van het Avondmaal te onthouden, terwijl de vergadering geen termen vond tegen Bekker op te treden.

Een ander maal wordt een burgemeester gecensureerd wegens het in het publiek zingen van een vuil paskwil, waarschijnlijk al weder ten gevolge van het te ijverig offeren aan Bacchus. Meermalen trad de kerkeraad op tegen mevrouw Terentius, echtgenoote van een hoogleeraar, zij ook al weêr een dier dorstigen, die geen maat wisten te houden. Den 26sten April

1) Zie hierover het volgend hoofdstuk.

1673 kwam zelfs in den kerkeraad ter sprake, dat zij dronken in de kerk was gekomen. Of het ook ten gevolge van dronkenschap was dat de akademische Senaat zich een paar maal had bezig te houden met tegen haar ingebrachte beschuldigingen 1), moet hier onbeslist blijven.

Kaartspel was met de godsdienstige opvattingen dier dagen niet overeen te brengen en zoo zien wij den 3[den] Februari 1673 wegens kaartspel de censuur uitgesproken tegen Dr. Arn. Kaldenbach, den ontvanger J. Brunia en de professoren Verhel, Danckelman en Wubbena. Laatstgenoemde kwam nog op heel andere wijze in minder aangename aanraking met den kerkeraad. In December 1672 op een biddag had hij tijdens de predikatie op straat ruzie gekregen met professor Huber, tegen hem het mes getrokken, zijn leven bedreigd en, toen de aangevallene in een huis vluchtte, hem ook daar met het getrokken mes achtervolgd. Ook had hij zich niet ontzien allerlei lasterlijke geruchten te verspreiden ten opzichte van Huber en zijne echtgenoote. Het kon wel niet anders of de kerkeraad moest er zich mede bemoeien, want aan de gemeente was in hooge mate ergernis gegeven. Voor den kerkeraad gedaagd, weigerde Wubbena eerst te komen; eindelijk in den kerkeraad verschenen, gedroeg hij zich zeer impertinent. Natuurlijk werd hem de bijwoning van het Avondmaal ontzegd 2).

Deze professor Wubbena, een man van slecht levensgedrag en een listig intrigant, heeft grooten invloed gehad op Bekker's wederwaardigheden, daar hij zich wreken wilde, dat de predikant zich met zijn los gedrag bemoeide. Hij was iemand, die ook buiten den kring der Akademie heel wat in te brengen had, zelfs bij de provinciale regeering. De oorzaak van zijn macht lag in zijn verhouding tot Sophia van Vervou, eerst weduwe van Wytze van Camminga, daarna van Joachim Andreae. Deze vrouw, die blijkens het straks mede te deelen officiëele stuk, Wubbena's maîtresse is geweest, was schatrijk

---

1) Zie: *W. B. S. Boeles*, a. w. II 214.

2) Deze geheele geschiedenis is uitvoerig geschetst door Diest Lorgion, in: *Balthazar Bekker te Franeker*, blz. 202—207, 261—263.

en eigenaresse van tal van landerijen. Aan den professor had zij het beheer van hare bezittingen toevertrouwd. Nu bestonden in Friesland de Staten der provincie uit afgevaardigden van den adel, van de eigenerfden en van de steden. Het platte land was verdeeld in drie *goën*: Oostergo, Westergo en Sevenwolden. Een go was verdeeld in grietenijen, elk een aantal dorpen omvattende; zoo telde Oostergo elf, Westergo negen en Sevenwolden tien grietenijen. Elke grietenij zond naar de Statenvergadering een edelman en een eigenerfde. Die afgevaardigden werden gekozen door de eigenaars der hoeven in dien zin dat iedere meijerhoeve recht had op één stem, onverschillig of de eigenaar in het dorp of de grietenij woonachtig was. Hij die bij een verkiezing in een dorp de meeste stemmen verwierf, had *de* stem van het dorp, die de meeste stemmen der dorpen op zich vereenigde was de gekozene van de grietenij. Was men eenmaal gekozen, was men dus „volmacht" geworden, dan zag men zich daardoor dikwijls tevens den weg gebaand tot het bekleeden van allerlei hooge provinciale ambten, en ook tot Generaliteits-betrekkingen. Het ligt dus voor de hand, dat iemand die vele hoeven bezat, en derhalve over vele stemmen beschikte, een invloedrijk persoon was 1).

Nu had Wubbena, als beheerder van de goederen der rijke weduwe, heel wat stemmen uit te brengen; van daar zijn invloed op het college van Gedeputeerde Staten, destijds kortweg „het College" genoemd; nog heden ten dage geeft een oude Fries dien naam aan het provinciaal gouvernementsgebouw. Waar wij in het vervolg dit college een anders onverklaarbaar vijandige houding tegen Bekker zullen zien aannemen, hebben wij dit toe te schrijven aan het opstoken van Wubbena. Dat de geslepen intrigant er niet te goed voor was leert het vervolg zijner geschiedenis. De man had heel wat op zijn kerfstok, maar eindelijk was de maat vol; in 1678 achterhaalde hem de gerechtigheid. De aanleiding er toe vindt men in de volgende aanklacht van den procureur-generaal bij het Hof van Friesland. Het stuk is ons medegedeeld door Bekker zelven 2), die echter

1) Zie: *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 36—38.

2) In: *Friesche Godgeleerdheid*, blz. (39) en (40).

een groot deel der daarin genoemde personen met hunne initialen aanduidt. De volle namen zijn ontleend aan de „Crimineele Rolle" van het Hof van Friesland berustende in het Rijksarchief te Leeuwarden. Het stuk volgt hier in Bekker's spelling, maar is overigens correct door hem afgeschreven.

Aan 't Hof van Friesland.

Remonstreert met reverentie de Procureur-Generaal deser Landschap, dat een publyq Professor in ene loffelike Universiteit behoort te wesen een geleerd ende wel gemanierd man, als die sulx aan de studeerende jeugd ten goede van het gemeene Lande ende Gods Kerke communiceeren moet. Sodanig een behoorde dan ook te wesen de Professor Johannes Wubbena tot Franeker; maar het is met denselven seer verre van daar; gelyk voor desen in synen ommegang met vrouwen en andersins is gebleeken. Want behalven d'oneerbare conversatie met de vrouw van Christophorus Munsterus, met syn meid Bauck Hendricks, by tyde van syne eerste vrouw Juffr. Cloppenburgh tot synen huise beswangerd; met Rixt Domans syne tegenwoordigen huisvrouw bij 't leeven van gedachte Juff. Cloppenburgh, syn wyf, met vrouw Sophia van Fervou, wed. van den Heer Ridder Joachim van Andreae heeft gedachte Wubbena by Juffr. Ydtie Baerd, wed. van den Heer G. veelsins sijn gaan ende komen gemaakt, ende deselve sodanig misleid, dat Ydtie Baerd voorschr. van den selven vleeschelik is bekend, ende in ontucht misbruikt, by 't leven van Rixt Domans voorsz. 't welk so lange geduurd heeft, tot dat eindelik Ydtie Baerd voorsz. is beswangerd geworden, ende van kinde verlost 's nachts tusschen den 18 en 19 Juny 1678 binnen Dokkum, onder des dat sy op 's Hofs ontbieden by opene Acte herwaarts aan reisde; wanneer sy gedachten Wubbena genoemd ende verklaard heeft tot Vader van haren jongen soon, ende niemant anders. Boven noch dat voorsz. Wubbena sich allesins schuldig gemaakt heeft aan veele en verscheide malefeiten: als het divulgeeren van een pasquil, tot nadeel van een persoon ofte juffr. tot Groningen, item tot nadeel

van Froukje Fullenius, huisvrouw van Dr. Balthasar Bekker samt de vrouw van den Secretaris Brunia ende dan noch aan 't suborneeren ende divulgeeren van 't pasquil in 't almanach tot nadeel van den Hove, ja wat meer is, hy heeft den Reghtscholt Verhel ten huise van den Professor Dankelman getracht met den blooten opsteeker van 't leven te berooven, ten tyde als sy daar vergastet waren; ende den 11 Decemb. 1672 op enen Bededagh, onder de predicatie op vryer straten en in burgers huysinge te attenteeren een openbare moord aan den Professor Huber synen Collega. Voorts so de Pedel Petrus Pol degene was, welke ware de principaalste getuige tegens hem in de sake van den Professor Huber tegens hem beklaagde; heeft hy beklaagde getracht ende uitgewerkt, onder quade pretexten ende valsch voorgeeven, dat hy enige attestatie ofte certificatie tot Pols nadeel heeft bekomen. Na sulx heeft hy al wederom door dreigementen ende openbare concussie getracht om Petrus Poll te intimideeren ende te doen schuld bekennen, mitsgaders revoceeren syn voorgaande getuigenisse; doch so gedachte P. Poll sich aan de waarheid vasthielde, heeft de Beklaagde ende enige syner medestanders uit de Professoren, ausu admodum temerario op haar genomen, omme d'administratie van de criminele justitie haar te arrogeeren, ende Petrum Pol, sonder enige forme van Proces, ex crimine publico van syne officie te suspendeeren. So dat U.Ed. Mog. noodsakelik geoordeeld hebben den klager na Franeker af te senden, de bewysen in te eischen, ende proces aan den beklaagden Poll te doen maken. Ja de Beklaagde Wubbena heeft so veel weten te wege te brengen, dat de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerde Staten van Friesland, onder pretext van amnestie den Professor Huber gemuilband hebben; om tegens hem Wubbena niet wyders te mogen procedeeren, ende sijn reght vervolgen. Alle welke grouwelen nadien seer enorm sijn, besonder als sy met haar omstandigheden extensive worden genarreerd; versoekt de Suppliant in officio, U Ed. Mog. provisie van citatie; door kraght van welke

voorsz. Wnbbena magh worden verdaghvaard, om in persoon op de rolle van den Hove te compareeren, ende aan te hooren sodanigen eisch ende klaghte, als de Suppliant sal hebben te nemen; so ten principale als neffens de provisionele incarceratie op 't Blokhuis, ofte suspensie van het Professoraat. Quo facto etc. was geteekent: Anthonius Kan. In margine stond: Fiat Citatio ut petitur, Den 23 Juny 1678.

Voorwaar geen kleinigheden, door niemand minder dan den procureur-generaal Kan tegen Wubbena aangevoerd, terwijl de aanklacht ons tevens een bewijs levert voor des professors invloed op Gedeputeerde Staten. De loop van het proces met het vonnis van het Hof wettigen het vermoeden dat hier werkelijk niet op losse gronden, op praatjes en geruchten een vervolging is ingesteld. Het rechtsgeding of liever de publieke behandeling der strafzaak hield het Hof ongeveer een week bezig. Wubbena had voor grof geld twee advocaten, Cup en Renici, in den arm genomen, die in hun pleidooi den beschuldigde van al het hem aangewrevene trachtten schoon te wasschen. Dit gaf den procureur-generaal, die niets op de beschuldiging liet afdingen, aanleiding sommige onderdeelen der aanklacht nog wat aan te dikken. Maar hij kwam er door in een moeielijke positie, want een aantal punten der beschuldiging waren van dien aard, dat „de Heere Clager schrickt dat selve nader te repliceeren omme aen geene teedere ende eerbaere ooren offensie te geven." Echter hield het openbaar Ministerie o. a. staande „de conversatie met Vrouw Sophie de Verwouw van wiens sleutels ende comptoir de beclaeghde meester was, ende van welcke de beclaegde sich selffs roemde dat sy hem niets weijgerde. Waer op oock de Heere Hero van Ockinga erffgenaeme van gedachte Vrouw Sophie de Verwouw gefundeert heeft verscheijdene aenspraecken tegens de beclaegde wegens fraudulente administratie, expilatie van haereditijt ende anders." Wubbena schijnt dus nog na den dood zijner vriendin getracht te hebben met hare nalatenschap zooveel mogelijk zijn voordeel te doen. Toch was hij ruim door haar bedacht; zij had vermaakt, „aan de Hr. Professor Wubbena mijn 8 pond

los-land [d. w. z. land, dat niet bij een bepaalde hoeve behoorde] buiten Franequer, en dan noch mijn plaats gelegen tot Welsrijp." 1)

Wat ons hier meer bepaald belang inboezemt zijn de in de aanklacht genoemde paskwillen tegen de Groningsche dame en tegen Bekker's vrouw. De nadere uiteenzetting van den procureur-generaal leert ons niet welke stukken dit geweest zijn. Teekenend evenwel is dienaangaande de volgende zinsnede uit zijn repliek: „Maer nu heeft de beclaegde bij sijne gemaeckte pasquillen twee getrouwde vrouwen uijtgescholden met een scorrile stijl voor hoeren ende uijtgeredene verckens." 2) Een fijn heer, die professor Wubbena! Aan zijn schuld van veel van het tegen hem aangevoerde behoeft niet getwijfeld te worden, al werd de eisch van het Openbaar Ministerie niet volledig ingewilligd; die eisch luidde: voorloopige gevangenzetting tot in zijn zaak het eindoordeel zou zijn uitgesproken en suspensie als professor. Wel werd de beschuldigde als professor geschorst, maar tevens op vrije voeten gelaten, ofschoon hem daarvoor een borgstelling van *f* 3000 werd opgelegd en hij beloven moest dadelijk weder voor het Hof te verschijnen als hij werd opgeroepen. Waarschijnlijk ten gevolge van zijne relaties is deze strafzaak slepende gebleven. Toen Wubbena den 28 Februari 1681 kwam te overlijden was er nog geen definitief vonnis gewezen; zijn weduwe liet in de kerk zijn wapen ophangen. Maar het Hof gelastte het weg te nemen en verbood het ooit weêr op te hangen. Uit den loop van het proces blijkt voldoende Wubbena's schuld. En dit was nu de man, die, met de kerkelijke heeren oorzaak is geweest van de moeielijkheden aan Bekker in Franeker berokkend.

Wubbena's geschiedenis heeft ons een heel eind doen vooruitloopen op de gebeurtenissen, welke in dit boek geschetst moeten worden. Voor het goed begrip van hetgeen volgen zal

1) Blijkens afschrift van haar testament van 4 Jan. 1671 in het bezit der Provinciale Bibliotheek in Friesland.

2) Criminele Rolle, Hof van Friesland, 9 Juli 1678 vv. (Rijksarchief te Leeuwarden.)

was het gewenscht enkele bijzonderheden uit zijn leven hier in te lasschen. Voorloopig echter was er niets, dat er ook zelfs in de verte op wees, dat Bekker moeielijke jaren tegemoet ging. Zooals wij zagen, was hij ook met instemming der theologische faculteit beroepen en vol ijver aanvaardde hij zijn ambt in den grooteren werkkring. Welhaast was hij te Franeker even geliefd als hij te Oosterlittens was geweest en bij de vervolging, waaraan hij heeft blootgestaan, is, op slechts enkele uitzonderingen na, zijn gemeente hem trouw gebleven. In hetzelfde jaar, waarin hij naar Franeker verhuisde, vinden wij hem als scriba der synode, dat jaar te Harlingen gehouden 1).

Het eerste, wat wij van Bekker's werkzaamheid te Franeker bespeuren, is weder catechetische arbeid. Den 11[den] December 1667 was in den kerkeraad besloten tot oprichting van een weeshuis. Over dit besluit in hooge mate verheugd vond Bekker er aanleiding in tot samenstelling van een paar vragenboekjes, vooral met het oog op de kinderen, die in de nieuwe stichting hunne opvoeding zouden ontvangen. Was de bedoeling. dat de reeds vroeger vervaardigde *Gerijmde Kinderleer* zou dienen om te worden van buiten geleerd, door kinderen, die nog niet konden lezen, de beide nieuwe boekjes: *Kinder-Melk* en *Gesneeden Broodt voor de Kristen kinderen* 2) waren bestemd voor handleiding bij het onderwijs. Een voorstander van veel van buiten leeren was onze Catecheet niet; in de opdracht aan de diakenen te Franeker schrijft hij: „Grootere of kleindere boeken als 't grootst en kleinst van dese mynen, behoort men mijns oordeels, den kinderen niet voor te houden, om van buiten te leeren. Want het oordeel dient in de leerlingen vry wat meer gescherpt, en de memorie veel min beswaard te worden, als by veelen geschied." De beide boekjes, het een beknopt, het tweede wat uitvoeriger, waren bestemd voor kinderen van verschillenden leeftijd; zij volgden weder de

1) *A. Greydanus*, *Naamlijst der predikanten in de Classis van Franeker*, blz. 33.

2) Afgedrukt in *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 567—624.

indeeling van den Heidelbergschen Catechismus. Hooge waarde kende Bekker zelf aan dezen arbeid niet toe; hij schrijft er van: „... hoewel 't myn werk niet en is te noemen, als voor so veel d'onvervalschte melk der gesonde kinderlessen uit het Heidelberger vat getapt, onse jeugd, na elx begrijp, wat besonderliker word toegemeeten."

Zijn geheele catechetische arbeid zou bekroond worden door een uitvoerig werk voor de verst gevorderde leerlingen en tevens voor volwassenen. Aan een dergelijk boek, eigenlijk een breed opgezetten commentaar, was behoefte naar Bekker's oordeel. Wel erkende hij, dat er onder de reeds bestaande, goede waren, evenwel de meeste hadden een groot gebrek nl. dat zij niet eenvoudig genoeg, maar veel te geleerd en te diepzinnig waren. In de voorrede van zijn commentaar, waaraan hij in 1668 reeds druk bezig was, ja zelfs in dat jaar al kopie naar de pers zond, verhaalt hij eenige curieuse „staaltjes" van Catechismussen uit zijn tijd. Bij het leerstuk der drieëenheid haalt hij b.v. deze definitie aan: dat „een Persoon is ene sake of ding dat van selfs bestaat, dat eenig, levendig en verstandig is, en dat een ander niet medegedeeld is, noch van een ander onderhouden word, noch een deel daarvan is." Op de vraag: Wat is een goddelijk persoon? luidde het antwoord: „Een onderscheidene selfstandigheid, hebbende de geheele Godheid in sich." Diepzinniger nog luidt het antwoord op de vraag: „Zijn de werken Gods etc. verscheiden van God?" n.l.: „Sy zyn verscheiden ten aansien van hunne Effecten en Objecten; maar niet voor so veel sy in God zyn." Op de vraag: „Stryd Gods Barmhartigheid niet tegen syne Reghtvaardigheid?" werd ten antwoord gegeven: „Neen, voor so veel dese eigenschappen in God zyn, maar worden van ons Geconcipieerd als verscheiden; ja, tegenstellig, niet in haarselven, maar ten aansien van hare Effecten en Objecten, ontrent welke sy verkeeren."

Naar aanleiding van deze en andere „staaltjes" vroeg Bekker's oude vriend, professor Alting, wien hij een present-exemplaar gezonden had: „Wie bedoelt gij toch met dien belachelijken catecheet? Misschien Ridderus? Waarlijk, die menschen schijnen

niet te weten, wat catechese is." 1) Het antwoord op deze vraag is niet bekend. Was het bevestigend, dan hebben wij wellicht te denken aan de *Dagelyksche Huyscatechisatie* van Fr. Ridderus, waarvan in 1669 een vierde druk de pers verliet. De auteur was sedert 1656 predikant te Rotterdam en in zijn tijd een zeer geliefd schrijver, die tal van werken aan de pers toevertrouwde. Dat hij echter niet altijd blijk gaf van fijnen smaak, bewijst zijn gedicht bij gelegenheid van het huwelijk van Ds. Ursinus met Clara Bontius. Zijn bruiloftszang, waarin een aan het Hooglied ontleende vergeestelijking van den bruiloftsnacht gegeven werd, verwekte veel aanstoot en lokte hekeldichten uit 2).

Druk aan den arbeid aan zijn commentaar *De Vaste Spyze der Volmaakten,* waarvan hij, naar mate het werk vorderde, kopie naar de drukkerij zond, vermoedde Bekker weinig, dat er heel wat zou moeten gebeuren, vóór hij met dit boek in behouden haven was aangeland. Al dadelijk waren er twee oorzaken, welke hem belett'en geregeld voort te werken. De eerste was dat de strijd over de Cartesiaansche philosophie in Friesland zijn intree dreigde te doen.

Zonder dat er een vacature was, hadden Gedeputeerde Staten den 21sten Juli 1666 Johannes Wubbena tot hoogleeraar in de philosophie aan Frieslands hoogeschool benoemd. Nadat deze zijn ambt had aanvaard begon hij zich al spoedig te doen kennen als voorstander van de denkbeelden van Descartes. Reeds in September 1667 maakte professor Arnoldus in den Senaat bezwaar omdat er onder den nieuwen hoogleeraar stellingen, aan Cartesius ontleend, verdedigd werden 3). Daarmede was de ketterij, waarvan Friesland tot dusverre verschoond gebleven was, binnen gehaald. De kerk was echter op hare

1) Alting aan Bekker: „... verbo dicendum aliquid est de tua Catechesi, gratias ago quod miseris, et per occasionem legam, sed quis ille quem notas ridiculus Catechistes? an Ridderus? profecto isti homines videntur ignorare, quid sit Catechesis..." (*J. Alting*, *Opera*, V, 376).

2) Zie pamflet nr. 8192.

3) Zie *W. B. S. Boeles*, a. w. II. 234.

hoede, en den 6[den] April 1668 richtte de classis van Leeuwarden aan de overige classes van Friesland een schrijven, waarin zij kennis gaf van een gravamen, dat zij in de eerstvolgende provinciale synode ter tafel zou brengen. Tot opheldering diene, dat destijds te Leeuwarden predikant was Johannes van der Waeyen, een geleerd theoloog, toen nog zeer beslist anti-Cartesiaan. Dat hij zijn invloed in deze zaak heeft doen gelden is meer dan waarschijnlijk. In een brief aan de classes 1) werd uiteen gezet welke maatregelen in de overige provinciën der Republiek tegen de gevaarlijke denkbeelden van den franschen wijsgeer reeds genomen waren. Maar dit schrijven diende slechts tot begeleiding van het eigenlijke gravamen, waaronder men verstond een voorstel tot wegneming van de een of andere ergernis op het gebied van geloof of zeden verwekt. De classis van Leeuwarden nu was van oordeel dat van de Cartesiaansche philosophie ernstig gevaar dreigde. Van daar dat zij in overweging gaf of het niet wenschelijk zou zijn, dat de synode maatregelen nam om dat gevaar te bezweren. Sloten de classes zich bij haar gevoelen aan, dan stelde zij voor dat zoowel de burgerlijke overheid als de synode handelend zou optreden. Haar voorstel had dus tweederlei strekking. In de eerste plaats gaf zij in overweging „eenige Politike middelen te versoeken" en eenige kerkelijke dadelijk in werking te stellen. Werd dit goedgevonden, dan zou men aan de Staten verzoeken een reglement, waarbij het aan iederen professor, doctor of magister verboden werd op de een of andere manier de philosophie van Descartes ter sprake te brengen, tenzij dan om haar te weerleggen. Den „philosophi" zou het ontzegd zijn op eenigerlei wijze met woord of pen te stellen of te onderwijzen dingen, welke de Schrift tegenspreekt, of Schriftuurplaatsen „volgens hare controverse Hypotheses" uit te leggen. De professoren zouden zich zeer bepaald hiertoe moeten verbinden en bij hunne aanstelling zich verklaren tegen een aantal stellingen, welke men Cartesius verweet te hebben geleerd.

1) Met het gravamen afgedrukt in *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 681 vv.

Wat nu deze laatste betreft, men vindt ze onder de in de tweede plaats genoemde „kerkelijke" middelen. Deze bestonden uit een twaalftal stellingen, waarvan de classis van Leeuwarden voorstelde dat voortaan van proponenten of van predikanten uit andere provinciën naar Friesland beroepen, zou worden afgevraagd, dat zij ze uitdrukkelijk zouden verwerpen.

Een man als Bekker duchtte van het voorstel der classis van Leeuwarden groot gevaar. Te goed was hij bekend met het wetenschappelijk gehalte van velen zijner Friesche collega's om niet te vreezen, dat zij zonder kennis van zaken, in casu der wijsbegeerte van Descartes, een besluit zouden nemen, dat kwalijk te rijmen was met een eerlijk, vrij, wetenschappelijk onderzoek. Bekker wist hoe weinige dier zielzorgers in staat waren een oordeel te vellen over de denkbeelden van den franschen wijsgeer. Er was dus alle kans, dat zij zich door Cartesius' tegenstanders op het sleeptouw zouden laten nemen. Om dit te voorkomen, greep hij, die, al was het dan niet met volledige instemming, toch met groote ingenomenheid van de nieuwe richting in de wijsbegeerte kennis had genomen, naar de pen, om zijn ambtgenooten te overtuigen, dat van haar voor den godsdienst of de kerkleer geen kwaad te vreezen was 1).

Bekker redeneert bij zijne verdediging aldus: Theologie en philosophie hebben elk haar eigen terrein; dat der philosophie is de rede, dat der theologie de openbaring. De Schrift openbaart de dingen, welke het verstand niet doorgronden kan. Zeker is het een dwaling „de H. Theologie en Gods geseegend Woord aan de menschelijke Reden (te) onderwerpen," maar dat is geen uitvloeisel der Cartesiaansche philosophie. Theologie en philosophie hebben elk „hare palen" welke geen van beide mag overschrijden, „also dat men de saligheid niet leeren kan uit de Natuur, nochte de natuurlijke dingen uit de Schriftuur"

1) De titel van zijn in het latijn geschreven pleidooi luidde: *Balthasaris Bekker .... de philosophia Cartesiana admonitio candida et sincera.* De eerste druk, welken ik niet te zien kreeg, verscheen volgens van der Linde, in 1668 te Wesel (?). Hier is gevolgd de hollandsche vertaling, bewerkt door Bekker's zoon, afgedrukt in *Friesche Godgeleerdheid*, 687—721.

(blz. 691). De philosophie zelve behoeft niet aan de christelijke theologie „contrarie" te zijn; schijnt dit soms zoo, dan ligt het aan de toepassing door den mensch. In theologanten is niet te dulden, dat zij de natuurlijke dingen (stilstand der aarde, omloop der zon) uit de Schrift willen bewijzen, en evenmin in philosophen dat zij de geopenbaarde waarheden des geloofs door natuurlijke redenen aantoonen. Beide hebben eigen beginselen, maar kunnen niet tegen elkander strijden, „alsoo geen waarheid tegen waarheid, nochte 't een goed tegen 't ander stryden kan. En God is so wel d'Auteur der Reden als der Openbaringe" (691). Een philosophie, die tegen de Schrift strijdt, kan niet waarachtig zijn. Het is een misbruik der rede de eene waarheid te stellen tegenover de andere (691).

Bekker verhaalt nu aan zijne lezers wie Descartes is geweest en wat hij heeft geschreven en behandelt daarbij ook des wijsgeers volgelingen. Drie categorieën zijn onder hen waar te nemen, 1°. zij, die zich eenvoudig bij den meester hebben aangesloten en zijne denkbeelden nader toegelicht; 2°. de halve Cartesianen, die wel veel van hun voorganger goedkeuren, maar toch op menig punt van hem verschillen; 3°. zij die veel verder gaan en zich op Cartesius beroepen bij het verdedigen van beginselen en stellingen, welke buiten het gebied der philosophie vallen en tot dat der theologie behooren (694—695). Descartes nu is alleen verantwoordelijk voor wat hij zelf heeft geleerd volgens zijn nieuwe methode en voor wat door anderen is verkondigd volgens dezelfde regelen en wetten, welke hij heeft gesteld.

Bekker beweert niet van plan te zijn de geheele philosophie van Cartesius te behandelen. Voor hij er toe overgaat te onderzoeken in hoeverre zij strijdt met het Gereformeerde geloof, laat hij nog enkele opmerkingen vooraf gaan. Zoo herinnert hij er aan, dat ten tijde van Descartes het philosopheeren gebrekkig was. Voor velen was Aristoteles niet voldoende; deze leerde b.v. dat de wereld van eeuwigheid heeft bestaan, wat geen christen zal toestemmen. Men zocht nieuwe paden, het zij door het volgen van Ramus, hetzij door het inslaan van een anderen weg. Al wil Bekker nu niet absoluut partij

kiezen voor Cartesius, omdat hij zich te weinig philosoof acht om het geheel te beoordeelen, toch meent hij te mogen zeggen, dat de fransche geleerde in hoofdzaak gelijk heeft. Maar dit sluit niet uit dat hij op sommige punten kan dwalen, immers Descartes was een mensch, dus feilbaar. Het is mogelijk dat hij goede gronden gelegd en toch in de toepassing gedwaald heeft. Welke mensch brengt dadelijk iets zoo volmaakts voort, dat voor geen verbetering meer vatbaar is? Verkeerd is het bij de philosophie al het nieuwe te veroordeelen. Bij de theologie is dat anders, omdat de waarheid daar rust op Gods van ouds geopenbaard onfeilbaar woord. Maar de wijsbegeerte behoort tot het menschenwerk, dat steeds verbeterd kan worden. Voor een groot deel berust de philosophie op ervaring en het spreekt van zelf, dat hier steeds wat nieuws kan bijkomen. Wij weten nu meer van de natuur, dan de oudere philosofen; zoo zou Aristoteles van Descartes kunnen leeren „hoe dat de Zeilsteen 't ijser trekt." (697).

Dat Descartes zoude hebben geleerd wat met het christelijk Gereformeerd geloof in strijd is, ontkent Bekker. Daartegen pleit reeds, dat zoo vele beroemde Gereformeerde theologen zijn philosophie voorstaan. Ook houde men in 't oog dat zijne wijsbegeerte tweeledig is; het eerste bepaalt zich tot dingen die geen gemeenschap hebben met zaken des geloofs, het tweede behandelt onderwerpen, welke tot het terrein van rede en geloof behooren. Van de laatste gaat hij niet verder dan de rede leert, zich voor 't overige geheel op Gods geschreven Woord verlatende. De zaken des geloofs en van den godsdienst laat hij geheel aan de theologen over. Het gaat niet aan Descartes te verwijten dat hij paapsch was; wat waren dan wel Aristoteles en de Scholastieken op wie men zich gaarne beroept? Ook heeft men gewezen op Descartes' leven, maar Bekker zegt niet te weten, wat hier tegen hem zou pleiten en daarenboven kan men zijn leven niet aanvoeren tegen zijn wijsbegeerte. Bekker zelf is het niet in alles met den franschman eens en begrijpt ook niet alles wat hij geleerd heeft. Wel begrijpt hij echter wat velen meenen dat tegen de leer der kerk strijdt, en tegen die beweringen wil hij opkomen. Daar hij

nu niet inziet, welke reden de theologen hebben om Descartes' „leeringe" voor verdacht te houden, zal hij die nu gaan onderzoeken, „dewelke orders halve zyn te onderscheiden in de gene die de wijse van begrypen en de stukken so hy die begrepen heeft betreffen" (700).

Vervolgens behandelt Bekker de leer van Cartesius over twijfel en dwaling. Men heeft zich hoogelijk geërgerd dat Descartes uitgaat van den twijfel. „Doch dat en wil hy verder niet als tot het ondersoek der waarheid uitstrekken, niet tot gebruik des leevens; dat is, tot weeten, niet tot doen" (700). Bekker verdedigt nu den wijsgeer, omdat hij terecht beweert, dat twijfel het begin van alle kennis is. Twijfel leidt tot onderzoek, dit weder tot kennis. Nu is er een groot verschil tusschen Descartes en de oude Sceptici; de laatsten twijfelden om te twijfelen, de eerste daarentegen om tot zekerheid te komen, dus om niet te twijfelen. Bekker geeft nu een verklaring van het „Cogito ergo sum" en van Descartes' bewijs voor het bestaan van God en toont dan in den breede aan, dat men hem ten onrechte beschuldigt van Atheïsme, want hij heeft juist getracht krachtige bewijzen bij te brengen voor het bestaan van God. Is Descartes een Atheïst, omdat hij Gods bestaan wil bewijzen, dan is Paulus geen christen, wijl hij bewijst, dat Jezus de Christus is. Dezelfde Apostel wekt twijfel bij ons waar hij zegt (2 Kor. XIII, 5): „Ondersoekt u selven of gy in 't gelove zijt, beproeft u selven." Daarenboven wil Descartes dien twijfel niet uitstrekken tot „d'oefening van godsdienst of godzaligheid" (704). Wat nu Descartes' leer over de dwaling in verband met den vrijen wil betreft, Bekker wil zich hierin geen partij stellen, maar hij ziet niet in „hoe sulx als daar verhaald is tegen onse leere van de dienstbaarheid des menschen aan de sonde strydigh zy" (705).

Enkele leeringen van den wijsgeer, waarvan men heeft beweert dat zij kettersch of tegen de Schrift zijn, worden nu door Bekker nagegaan, waarbij hij er nadruk op laat vallen, dat men niet enkel heeft te letten op wat hij geschreven, maar ook op wat hij bedoeld heeft, b.v.: Dat God zijn eigen oorzaak is. Men heeft deze laatste bewering Descartes ten kwade

geduid, omdat het niet geoorloofd zou zijn aan God een oorzaak toe te kennen. Toch is het volkomen waar wat hij beweert, al is hij afgeweken van 't gewone spraakgebruik. Waarom nu hier de philosophen hard gevallen om hunne spreekwijzen, terwijl de theologen hetzelfde doen? Immers deze spreken van Gods „drie-vuldigheid." waar bedoeld is drie-eenheid en laden daardoor den schijn op zich alsof zij „t'samenstelling in Gods wesen sochten" (707).

Ten opzichte van God worden nog andere bezwaren tegen Descartes aangevoerd b.v. dat hij zou leeren, dat God bedriegen kan als hij wil, maar hier is het eenvoudig een kwestie van woordenstrijd (707). Dan dat hij de wereld oneindig heeft genoemd, wat kettersch zou zijn, omdat God alleen oneindig is. Bekker toont nu aan dat er alleen bedoeld en beweerd is, dat wij ons geen grenzen van de wereld kunnen voorstellen en in dien zin de wereld oneindig noemen. Maar, zegt men, Descartes heeft beweerd, dat God geen meer werelden dan de bestaande zou hebben kunnen scheppen. Onschriftmatig is dat niet volgens Bekker. Want Descartes heeft alleen willen uitdrukken, dat, had God nog meer werelden geschapen, deze met de bestaande toch weêr één wereld zouden hebben uitgemaakt. Wat door hem terecht ontkend wordt is de mogelijkheid van het scheppen van een andere wereld door een ledige ruimte van de bestaande gescheiden (708).

Nog een viertal grieven over Descartes' denkbeelden over de stof worden door Bekker ter sprake gebracht. In de eerste plaats zou hij de schepping uit het niet ontkend hebben. Met de eigen woorden van Descartes toont Bekker aan, dat dit onwaar is. Wat anderen dienaangaande hebben geleerd, doet hier niets af. Een tweede grief is, dat hij geleerd zou hebben, dat de zon het middelpunt der wereld is. Maar hoe zou hij dit hebben kunnen leeren, hij, die aan de wereld geen grenzen stelt en dus ook niet weet, waar het midden is? Ten derde verwijt men aan Descartes, dat hij leert, dat 's menschen ziel alleen in „denkinge" bestaat. Daaronder verstaat Descartes echter al wat wij ons bewust zijn. „En so is denken hier te seggen, niet alleenlik iet verstaan, of willen, of by ons ver-

beelden; maar ook self gevoelen." Laat men nu het tegenovergestelde eens uit de Schrift bewijzen. Descartes gelooft aan de ziel als een spiegel van Gods beeld en aan hare onsterfelijkheid. Wat heeft de christen dan te klagen? Vooral wordt aan Descartes euvel geduid, wat hij leert over de ziel der dieren. Bekker toont aan, dat hier al weêr niets onschriftmatigs in steekt. Eigenlijk leert Descartes, dat de dieren geen ziel hebben, maar zelfs voor zijn spraakgebruik zou hij zich kunnen beroepen op de Schrift, b.v. op Gen. IX vs. 4, Levit. XVII, vs. 11—14.

Hiermede meent Bekker te hebben aangetoond dat de philosophie van Descartes niet strijdt tegen de Schrift of in achting voor haar te kort schiet. Daarop houdt hij een warm pleidooi voor de vrijheid der philosophie. Hij verlangt, dat de kerkelijken zich niet met wijsgeerige geschillen zullen bemoeien, altijd in zoo verre deze de godgeleerdheid niet raken en zou het betreuren aanstaande proponenten in philosophische vragen te mengen of aan professoren in de philosophie te verbieden een plaats uit de Schrift te verklaren. Wat hij afkeurt is het dooreen mengen van theologie en philosophie. Daaraan maken zich ook theologen, zoowel oude als nieuwe, schuldig „door dien sy dikmaals over 't gene dat geheel schriftuurlyk is, met filosoofsche redenen te rade gaan; als of de Schrift haar self niet redden konde" (717). Toch wil Bekker ook met kracht van wetten optreden tegen hen, die uit ijdelheid allerlei onbekookte nieuwe stellingen verkondigen (! !), want wat hij noemt de „lossigheid" der philosophie moet worden ingetoomd. Maar voor een groot deel ontstaat de afkeer tegen de philosophie uit onkunde en nijd.

Ten slotte ijvert Bekker met al de kracht, waarover hij beschikken kan, voor verdraagzaamheid. Hij roept zijn medebroeders toe: „Jaagt de Liefde na „Want de liefde bedekt alle dingen, sy gelooft alle dingen, sy hoopt alle dingen, sy verdraagt alle dingen" (1 Kor. XIII, 7). Hij wijst op de schade voor de gemeente, uit al dit getwist en geharrewar voortspruitende. Hij zou al die geschillen willen bijleggen en een ieder vrij laten om zich aan Descartes te houden of aan een ander.

„Maar laat ons onse gevoelens schikken tot Gods eer en stichtinge der gemeente."

Het was werkelijk een kloeke daad van Bekker, zijn flinke en degelijke weêrlegging van hetgeen tegen den franschen wijsgeer werd aangevoerd. Dat veel van hetgeen door hem in het midden werd gebracht, thans verouderd is, neemt niets weg van den lof, welke hem toekomt voor zijn bezadigde waarschuwing om in Friesland niet te gaan ketterjagen. Uit zijn geschriftje spreekt zoo'n echt wetenschappelijke geest, die voor alles verdraagzaamheid wil, dat de lezing sympathie wekt voor den jeugdigen theoloog, die wel niet bevroeden kon, hoe hij zelf gebukt zou gaan onder den last der christelijke onverdraagzaamheid zijner ambtsbroeders. Voorloopig had hij succes op zijn werk. Wel was er menigeen, die hem zijn optreden kwalijk nam en vooral Van der Waeyen bond den strijd tegen hem aan, wel had hij menig theoloog tegen zich in het harnas gejaagd, maar op de synode had zijn geschrift een gunstige uitwerking. De theologische hoogleeraren van Franeker dienden der synode van advies: het oordeel van den anti-Cartesiaan Arnoldus moet niet vleiend zijn geweest, maar des te gunstiger was wat professor Schotanus aan de kerkvergadering schreef 1). Voor Bekker was het een heele triomf, toen het oordeel der kerkelijke vergadering over het gravamen der classis van Leeuwarden luidde: „De eerwaarde synode oordeelt, dat dit gravamen niet kan, om reden, aangenomen wórden" 2). De schaduwzijde was, dat Bekker door zijn geschrift en de daardoor verkregen uitkomst, in hooge mate de gevoeligheid had opgewekt van de voorstanders der oude school, met name van zijn vroegeren leermeester, prof. Arnoldus. Bekker stond nu als Cartesiaan met een zwarte kool aangeteekend bij allen, die met ergernis het veld winnen der nieuwere denkbeelden gadesloegen.

Had zijn pleidooi voor de ongevaarlijkheid van Cartesius'

---

1) Afgedrukt in *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 722.

2) Afgedrukt in *E. J. Diest Lorgion, Balthazar Bekker in Franeker*, blz. 91.

philosophie hem een tijd lang belet voort te werken aan zijn commentaar op den catechismus, een tweede reden tot vertraging was de juist nu uitbrekende strijd tusschen de Groningsche hoogleeraren Maresius en Jac. Alting.

Al had Maresius zelf er toe bijgedragen om in 1667 Alting, destijds nog belast met het onderwijs in het Hebreeuwsch, in de theologische faculteit te doen opnemen, naar het heet om zijn vijand, Joh. Bertling, te weren, toch was het wel te voorzien, dat hij met zijn nieuwen collega op den duur geen vrede zou kunnen houden. Maresius, de hartstochtelijke verdediger van het oude, op wien een „nieuwigheid" dezelfde uitwerking had als een roode doek op een stier en Alting, die reeds kort na zijn benoeming tot professor in de theologie bij zijn promotie tot theologiae doctor een rede hield, waarin hij den inhoud der Bijbelboeken alleen als leiddraad erkende en hun gezag verre verhief boven hetgeen door menschelijke autoriteit daaraan was toegevoegd. De gespannen verhouding tusschen de beide hoogleeraren trad eerst recht aan het licht na de verschijning van Alting's werk over den Sabbat, 1) een onderwerp dat — wij zagen het reeds — tot veel strijd aanleiding had gegeven.

De Groningsche hoogleeraar was niet van het gevoelen van Coccejus; hij erkende een instelling van den sabbat bij de schepping; door het Nieuwe Testament was die niet afgeschaft, maar wel de viering op den zevenden dag der week; daarvoor was de Zondag in de plaats gekomen. De sabbat was geen sakrament, maar de viering op Zondag zette aan de sakramenten een zekere kracht bij.

Sedert de uitgave van dit boekje begon Maresius tegen Alting uit te varen, ook op zijn colleges. De twist liep weldra zoo hoog, dat de curatoren er in gemoeid werden, nadat de Gedeputeerden der synode partijen tot vrede hadden aangemaand. Het gevolg van de bemoeiing der akademische autoriteiten was, dat Maresius den 3den November 1668 bij curatoren 31 punten van aanklacht wegens onrechtzinnigheid tegen Alting indiende. Hiertegen zond de aangevallene een verdediging in.

---

1) *J. Alting*, *Opera*, V, p. 5 seq.

Curatoren stonden nu voor het lastig geval, dat zij uitspraak hadden te doen in een geschil over de zuiverheid der leer. Daar de beide hoogleeraren door samenspreking niet tot overeenstemming waren te brengen, besloten curatoren om het advies der theologische faculteit te Leiden in te winnen. Maresius had liever gezien, dat de zaak voor de synode gebracht was, want deze bestond voor een groot deel uit zijne oud-leerlingen en dus meende hij van haar een veroordeeling van Alting te mogen verwachten. Maar de Staten gedoogden niet, dat de zaak, die reeds voor curatoren gebracht was, bij de synode aanhangig zou worden gemaakt. Nu viel de uitslag geheel anders uit. Het advies, den 17[den] Januari 1669 door de Leidsche hoogleeraren Heydanus, Coccejus en Valckenier uitgebracht, verklaarde Alting voor onschuldig. Curatoren hielden dit advies geheim, maar Maresius wist zich een afschrift te verschaffen. Zijn woede keerde zich nu vooral tegen Coccejus, dien hij voor den steller hield en om dezen gehaten nieuwigheidszoeker er voor goed onder te krijgen, verzoende hij zich op zijn ouden dag met Voetius, met wien hij vele jaren lang overhoop gelegen had, om gezamenlijk hunne wapenen te keeren tegen den Leidschen vijand. Maar deze stierf vóór aan het plan uitvoering kon worden gegeven.

In Groningen werd door de regeering aan de twistenden het zwijgen opgelegd en het uitgeven van geschriften over het geschil verboden.

Deze twist tusschen Maresius en Alting had vertraging gebracht in Bekker's voortwerken aan zijn grooten catechismus *De Vaste Spyze der Volmaakten*, want onder de punten van aanklacht door den eersten tegen zijn ambtgenoot ingebracht waren er een drietal, welke hij ook in zijn werk behandelen moest; hij wilde dus eerst den afloop van het Groningsche geschil afwachten. De door Alting ingediende verdediging had hem reeds aanleiding gegeven in een afgedrukt vel wijzigingen te brengen en het zoo te doen herdrukken.

In ditzelfde jaar 1669 trof hem een ongeluk dat ook al niet aan een geregeld voortwerken bevorderlijk zal zijn geweest, n.l. een ernstige ziekte van zijn vrouw. Den 6[den] Juli schreef

Alting hem hoezeer het bericht der ziekte hem en zijn vrouw leed had gedaan; zij voelden zich nu gelukkig dat de laatste tijdingen beter luidden 1). Zal dit ziekbed Bekker in angstige onzekerheid hebben gehouden, nog een andere zaak hield hem omstreeks dezen tijd in spanning; er was kwestie van een professoraat. In 1668 was de theologische professor Valckenier naar Leiden verhuisd en de tot zijn opvolger benoemde Fred. Spanheim de zoon had voor een beroep naar Franeker bedankt. Toen moet er sprake geweest zijn het ambt aan Bekker op te dragen. Een zijner leerlingen, Henricus Brink, toen predikant te Buitenpost, later te Utrecht, schreef hem te hopen, dat door het bedanken van Spanheim voor hem de weg tot het professoraat gebaand zou zijn 2). Te opmerkelijker is dit schrijven, wijl vele jaren later, toen Brink zeer vijandig tegenover Bekker stond en hem allerlei beschuldigingen naar het hoofd wierp, daartoe ook deze behoorde, dat hij reeds bij zijn promotie kettersche stellingen zou hebben verkondigd. Nu, slechts enkele jaren na het bewuste feit, was daarvan aan Brink niets bekend, daar niet is aan te nemen, dat iemand, die zich geroepen achtte alle ketterij tegen te gaan, een zoo onrechtzinnig man als Bekker tot hoogleeraar benoemd zal hebben willen zien. Er waren echter invloedrijke machten, die aan Bekker het gestoelte der eere niet gunden. De anti-Cartesiaan Arnoldus kon aan den Franekerschen predikant het schrijven van een verdediging voor Descartes niet vergeven en zal wel alle moeite hebben gedaan om hem den pas af te snijden. In elk geval in het najaar werd J. M. Steinberg, hoogleeraar te Herborn, naar Franeker beroepen en op het door curatoren

---

1) Den 6den Juli schrijft Alting aan Bekker: „Magna et mihi et uxori meae nata est tristitia, ex nuncio gravissimi morbi, quo cum lectissimam conjugem tuam conflictari accepimus. Nostro tamen dolori moderamen aliquod attulit bona spes, quam tibi superesse testaris, morbo declinante parumper." (*J. Alting*, *Opera*, V, 371).

2) Brink aan Bekker, 19 Febr. 1669: „Taxit Deus T. O. M. ut recusatâ a Spanhemio Professione via vestrae ampl. sternatur ad fastigium bene meritae dignitatis." (In *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 650).

aan Gedeputeerde Staten aangeboden drietal komt Bekker's naam niet voor 1).

Het vereischt eenige toelichting dat Brink hier Bekker's leerling wordt genoemd. Al vrij spoedig na zijn komst te Franeker was de laatste op verzoek bij zich aan huis een privaat-college voor studenten gaan geven. Tot zijn eerste leerlingen behoorde deze Brink, tot de laatste de latere hoogleeraar Johannes à Marck.

Na het beëindigen van het geschil tusschen Maresius en Alting ging Bekker voort met de laatste hand te leggen aan zijn commentaar op den catechismus. Reeds voor het grootste gedeelte was deze afgedrukt, toen zich het gerucht verspreidde, dat het boek vol Cartesiaansche ketterijen stak. De vader van dit gerucht was prof. Arnoldus, wien Bekker zich tot onverzoenlijken tegenstander had gemaakt. Bekker zelf was allerminst strijdlustig van natuur en wilde den dreigenden storm ontwijken. Daarom zond hij de afgedrukte vellen van zijn commentaar aan de leden der theologische faculteit met verzoek hem hun oordeel mede te deelen; vonden zij er iets aanstootelijks in, dan verklaarde hij zich bereid door een aanhangsel aan hunne bezwaren tegemoet te komen.

Prof. Steinberg antwoordde, dat hij het boek met genoegen gelezen had en het goedkeurde. Schotanus had evenzeer genoegen in de lectuur genomen en er geen onrechtzinnigheid in ontdekt. Slechts meende hij dat Bekker op één plaats het Verbond der Werken vóór den Val scheen te ontkennen. Hij ontraadde echter aan te dringen op een oordeel der faculteit als zoodanig, omdat de derde collega, Arnoldus, zes of zeven zwarigheden tegen het boek had. Van verschillende zijden aangemaand om zijn bezwaren te doen kennen, verklaarde Arnoldus zich eerst dan daartoe bereid, als het hem van hooger hand gelast werd.

Bekker voorzag wel dat er een onweer broeide en om zich bij tijds te wapenen zond hij het nagenoeg geheel afgedrukte boek aan een aantal professoren buiten Friesland om hun

---

1) Zie: *W. B. S. Boeles*, a. w., II, 245.

oordeel te vernemen. Zoo kwam hij in het bezit van gunstige getuigenissen van de Leidsche professoren Heydanus, Spanheim en Valckenier, van Fr. Burman te Utrecht, Wittichius te Nijmegen, A. Perizonius te Deventer, Jac. Alting te Groningen, ja zelfs van een — diplomatisch gesteld — antwoord van Maresius, waarin van geen ketterij gerept werd.

Destijds moet het Bekker nog onbekend zijn geweest, dat hij, als vriend van Alting bij diens Groningschen collega met een zwarte kool stond aangeteekend; had hij het geweten, hij zou hem wellicht niet gevraagd hebben om een oordeel over zijn boek. Nog onlangs had Maresius samengewerkt met de Groningsche predikanten om tegen te houden dat Bekker in plaats van den overleden predikant W. Hartzveld naar Groningen beroepen werd 1). De gemeente en ook de magistraat zouden dit beroep gaarne gezien hebben, maar er kwam niets van omdat Bekker te „Altingiaansch" was 2).

Hoe dit zij in Augustus 1670 had Bekker ook aan Maresius een nagenoeg afgedrukt exemplaar gezonden met een brief, waarin hij vroeg om het oordeel der Groningsche faculteit over zijn commentaar 3). In dit zeer beleefd schrijven gaf hij

1) *A. Ypeij en I. J. Dermout, Gesch. der Ned. Herv. Kerk*, II. aant. 589.

2) Den 19[den] Februari schreef Jac. Alting aan Perizonius te Deventer: „Beckerus Franek. Ecclesiastes nuper videbatur Hatzfeldio defuncto surrogandus, sed obstitit Papalis factio, quicquid etiam Magistratus, et populus optarent, hoc potissimum argumento (quod Alberthomae alicubi excidit) nimis Altingianum esse." (*Opera*, V, 374).

Aan Bekker schreef dezelfde: „Miror autem nullam te mentionem facere mearum 14 Febr. missarum, quibus prolixe enarravi quaecunque contra caput tuum cusa fuerint, ne adhibendus esses huic Ecclesiae docendae. Ego tamen caute abstinui, neque quemquam Procerum compellavi. Enimvero non mei tantum, sed etiam Scripturae amor tibi tot tantosque peperit adversarios, quibus cum nobis colluctandum erit...." (*Opera*, V. 375).

3) De beide hier besproken brieven van Bekker met de antwoorden van Maresius afgedrukt in: *Balthasaris Bekkeri Defensio justa et necessaria, quae est epistola apologetica ad.. Samuelem Maresium*.... Franekerae, 1673, in-4°. (Pamflet. nr. 11020).

als zijne meening te kennen, dat de nu immers geëindigde oneenigheid tusschen Maresius en Alting geen reden meer behoefde te zijn, dat zij niet samen over het werk van een derde een oordeel zouden kunnen vellen. Hij was er op gesteld na de moeielijkheden, welke naar aanleiding van zijn werkje over de Cartesiaansche philosophie waren onstaan — hij schijnt er dus heel wat over te hebben moeten hooren — dat dit boek over de theologie in haar geheel niet zonder eenige bescherming het licht zag 1). Reeds den 16[den] Augustus antwoordde Maresius en zond hem tevens het ter inzage gezondene terug. Hij had het eens doorgeloopen, daar een nauwkeurig onderzoek veel tijd kosten zou. Hij moest er Bekker echter opmerkzaam op maken, dat hij niet op een oordeel der faculteit te rekenen had, daar bij de geschilpunten, welke er tusschen hem en zijn collega bestonden, een dergelijke samenspreking nieuwen twist kon doen ontstaan. Maar het was ook niet noodig, want dat een doctor der Franekersche hoogeschool, zelf te Franeker wonend, den steun eener andere Universiteit inriep, was een nieuwigheid, en maakte een zelfden vreemden indruk alsof een doctor der Sorbonne den steun der Leuvensche hoogeschool zocht. Maresius kon het niet volkomen goedkeuren, dat Bekker een commentaar op den Catechismus ging uitgeven, omdat hij er nieuwe twisten van vreesde. Liever had hij gezien, dat Bekker het catechetisch werk van Eunomius, waarvan Vossius het Grieksche handschrift bezat, in het Latijn vertaald en weerlegd had. Daaraan was minder gevaar verbonden en meer eer mede te behalen. Was echter de kogel reeds door de kerk, dan moest hij ook het oordeel van het publiek niet vreezen. Stond er dan een censor op, dan zou deze zeker niet aanvallen op de in zijn boek ontvouwde leer in het

1) „Nam cum miser meus sex schedarum libellus de Philosophia Cartesiana prout tunc erant tempora, tam difficiles casus experiri debuerit; etsi nunc cessaverit illa tempestas: ne vel altus notae adversarii insurgant, (quos tamen nunc ignoro) cupio sanè librum universae Theologiae Commentarium non sine munimentis in apricum prodire."

algemeen, maar hier en daar enkele uitdrukkingen hekelen als „Nieuwigheid" of heterodoxie. Maar geen ellende voor den tijd en Bekker moest dit afwachten.

Voor den ingewijde bleek uit dit schrijven voldoende uit welken hoek de wind woei. Bekker liet er zich niet door afschrikken, maar wachtte met antwoorden, tot hij een geheel gereed exemplaar aan Maresius zenden kon. Dit duurde langer dan hij gedacht had. De titel moest te Amsterdam in koper gegraveerd worden en daar liet men hem geruimen tijd geduld oefenen 1). Eindelijk, in de tweede helft van October kon hij aan zijn voornemen gevolg geven. Hij zond aan Maresius een present-exemplaar en voegde er een uitvoerig schrijven bij. Uit den brief is wel te bespeuren, dat hij nu wist wat hij van Maresius te wachten had en wellicht gevoelde hij zich gegriefd door het dadelijk terugzenden van het eerst gezonden onvolledig exemplaar. In elk geval, er heerscht bij allen eerbied voor den grijzen theoloog, in dit tweede schrijven een andere toon. Hij drukte zijn leedwezen uit, dat de verhouding tusschen Maresius en Alting van dien aard was, dat zij niet eenmaal samen konden spreken over zijn boek. 't Is waar, hij had daarin ook de punten aangeroerd, welke de beide ambtgenooten verdeeld hielden, maar was dit nu een bezwaar om een oordeel over zijn werk uit te brengen? Hij vond er niets vreemds in bij een andere akademie aan te kloppen, nog onlangs immers had de Leidsche faculteit uitspraak gedaan in het geschil der Groningers. Verbaasd toonde Bekker zich over den raad, om in plaats van een commentaar op den Catechismus uit te geven, liever het werk van Eunomius te vertalen en te weêrleggen. „Ik behoor tot hen, die liever hebben dat slechte boeken niet geschreven dan weerlegd worden, en als niet geschreven beschouw ik, wat niet onder ieders bereik is. Ging ik een handschrift, dat in privaat bezit is, uitgeven, uit een vreemde taal in een meer bekende overzetten en het dan weêrleggen, dan zou ik vreezen beschuldigd te worden van strijdlustigen

1) „Miseram hoc primum folium Amstelodamum, ubi titulus aeneus excuderetur, quem tardius recepi."

aard te zijn. Want het zou hetzelfde zijn, alsof ik er lust in had beurtelings het een en het ander te doen, in het eene oogenblik dwalingen neerschrijven, in het volgende ze weêrleggen." Daarom duchtte hij gevaar van paardenvliegen op te jagen of slapende honden wakker te maken. Naar roem streefde hij niet, dat kon reeds blijken uit den aard van het door hem verrichte werk, dat veel tijd kostte, zonder dat er veel eer meê te behalen was. Vrij scherp schrijft Bekker: „Ik heb liever een openlijken vijand dan een geveinsden vriend. Van den recensent, dien gij mij voorspelt en dien gij zoo goed beschrijft, dat hij u niet onbekend kan zijn, verwacht ik dat hij zich zal laten leiden niet door lust tot twist, maar door de begeerte om de waarheid en mijne onschuld te verdedigen. Gaarne geloof ik, dat hij niet in verzet zal komen tegen de lèer van mijn boek in haar geheel, daar ik toch niet kan verwachten, dat al wat ik schreef, valsch is. Maar indien hij enkele mijner gezegden aantast, over welke hij met mij van gedachten wil wisselen, zooals een broeder betaamt, zal hij zien, dat ik niet koppig ben. Wil hij liever wat ik schreef hekelen, dan zal ik zeggen, dat hij meer een vitter dan een billijk beoordeelaar is." Terwijl hij te kennen gaf niet te zullen dulden, dat men hem van onrechtzinnigheid beschuldigde, schreef hij niet bang te zijn voor „Nieuwigheden." 1).

Den 21sten November antwoordde Maresius met een heel lief briefje. Hij bedankte voor de toezending van het present-exemplaar, maakte aan Bekker een complimentje dat hij aan zijn onvervalschte melk voor kleine kinderen thans vaste spijs had toegevoegd, roemde dat hij in zijn boek schriftmatig was te werk gegaan en schrijft dan: *„Het spijt mij dat ik niet genoeg Hollandsch versta om uit uw geleerd werk dat nut te putten, dat meer ervarenen in die taal er uit zullen trekken."*

---

1) „Novitatis nomen non omnino respuo; sed partim quaero antiquae convenientem veritati, ut inveteratis novitatibus obsistam: edoctus ab Archididascalo nostro, instar scribae ad Regnum coelorum edocti, thesaurum mihi comparare, ex quo promere suo tempore possim tam Nova quam Vetera."

Toch was Maresius erg vertoornd; Bekker had hem op de teenen getrapt en hij zou zich dat niet ongestraft laten welgevallen.

Maar, zooals Maresius geschreven had, Bekker moest nu afwachten hoe zijn boek door het publiek ontvangen zou worden. Voorloopig was het hem een heele leegte, dat hij er niet meer aan te werken had en hij vormde reeds dadelijk het plan voor een ander, echt wetenschappelijk werk. Uit een brief van Alting van 24 Juni 1670 blijkt, dat Bekker zijn voornemen had te kennen gegeven, de werken van Drusius en Amama uit te geven.

Beide Orientalisten waren een sieraad der Franeker universiteit geweest; Johannes Drusius had er van 1585 tot 1616 gedoceerd en tal van buitenlanders naar de Friesche hoogeschool gelokt. Evenzeer bleef dit het geval onder zijn opvolger, Sixtus Amama 1), die, tot schade der universiteit reeds in 1629 op 36-jarigen leeftijd kwam te overlijden. Beiden hadden tal van werken geschreven en vooral van Drusius waren er nog heel wat ongedrukt. Dit alles nu wilde Bekker gezamenlijk uitgeven en hij had zich tot zijn vriend Alting gewend om zijn opinie te vragen en tevens om van hem te vernemen of hem nog ongedrukte werken van de beide geleerden bekend waren. Alting antwoordde hem den 24sten Juni 1670. Hij achtte een dergelijke uitgave zeer nuttig; evenwel de kosten zouden niet gering zijn en ofschoon zij, die den tekst des Bijbels liefhadden, er groote waarde aan hechten zouden „hun aantal was nu juist niet bijzonder groot.” Voor Drusius' onuitgegeven werken verwees hij Bekker naar de lijst door den schoonzoon des schrijvers, Abel Curiander, opgemaakt en voegde er een en ander bij over Amama's geschriften 2).

Ruim een jaar later schreef hij, dat hij hoopte, dat, als het gehaspel over de *Vaste Spyze* bedaard was, Bekker de uitgave met kracht ter hand zou nemen 3). Voorloopig had deze wel

---

1) Zie over beide geleerden *W. B. S. Boeles*, a. w., II, 46 v.v. en 98 v.v.

2) *J. Alting*, *Opera*, V, 376.

3) *Id.* V. 381.

wat anders te doen; de in het volgende hoofdstuk te verhalen voorvallen legden geheel beslag op zijn persoon. Sepp 1) dwaalt echter als hij meent, dat er van de uitgave niets gekomen is, omdat men Bekker bij dit werk in Friesland den voet dwars heeft gezet. Hij had er eenvoudig geen tijd toe en de verdrietelijkheden, waarmede hij te worstelen had, waren allerminst geschikt om hem gelegenheid te geven tot inspannenden, wetenschappelijken arbeid.

Het plan werd echter niet opgegeven. Vele jaren later, in 1687, toen onder Bekker's leiding de werken van Jac. Alting het licht zagen, schreef Gerard Alting, de zoon van den Groningschen hoogleeraar, in de opdracht voor Dl. V, dat de geleerde wereld nu waarschijnlijk spoedig zou kunnen genieten van Bekker's uitgave van de werken van Drusius en Amama 2). Bekker zelf gaf in de voorrede voor dit deel 3) zijn voornemen te kennen om de uitgave spoedig ter hand te nemen. Toch is er niets van gekomen; niet onmogelijk, dat de kosten der uitgave — waarop reeds prof. Alting wees — een beletsel zijn geweest om aan het voornemen gevolg te geven.

---

1) *C. Sepp, Het godgeleerd onderwijs in Nederland*, II, 283.

2) *J. Alting, Opera*, Dl. V. Opdracht: „Hoc modo ad colophonem perducto Altingio, gratulari licet Eruditorum Theologorum Philologicorumque Genti, cum quod propediem Maximorum Heroum Drusii et Amamae Mss[ta] magno aeris et temporis impendio comparata et recensita, Te Clarissime Beckere accurante, postliminio lucem videbunt."

3) *Aldaar*, voorrede: „Addimus et hoc: Quae tertii tomi praefatione de operibus Drusii, Amamae et de Dieu promisimus, eadem et nunc nos meditari; adeo ut prodeunte integro Altingio, simul istorum accuratum exhibituri simus et librorum argumenta, ut quid expectare debeat Lector, plenissime cognoscat; mox, Deo dante, operi ipsi manum admovebimus; quod ut omni affectu atque ope juvare velis, rogamus."

DERDE HOOFDSTUK.

DOOR DE KERK EN DOOR DE REGEERING VERVOLGD.

In het najaar van 1670 was dan Bekker's commentaar op den Heidelbergschen Catechismus, *De Vaste Spyse der Volmaakten*, in het licht verschenen 1). Het was een lijvig boek, dat getuigenis aflegde van veel studie en omvangrijke kennis. Het werk volgt de gewone indeeling van den Catechismus in 52 Zondagen en laat daaraan als inleiding voorafgaan drie hoofdstukken, welke de opschriften dragen: „Van den Godsdienst," „Van Gods Woord" en „Van den Catechismus." Het geheel is behandeld in vragen en antwoorden.

Over het onthaal kon de schrijver tevreden zijn; in vijf maanden tijds waren vier vijfden van de oplaag van 500 exemplaren verkocht en aan Bekker werd bericht, dat men er in Holland over dacht het boek buiten hem om na te drukken. Ongemoeid ging het echter niet zijn weg, want ook de geruchten over onrechtzinnigheden bleven aanhouden. Ten onrechte? Ziet hier het oordeel van bezadigde en bevoegde beoordeelaars als de kerkhistorici A. Ypey en I. J. Dermout,

---

1) *De Vaste Spyse der Volmaakten, Bestaande in eenige grondige en schriftmatige verklaringe van de Leere die begreepen is in den Heidelbergsen Catechismus by de Gereformeerde Kerken der Vereende Nederlanden. Door Balthasar Bekker, S. T. D. Predikant tot Franeker.* Franeker, K. T. Plekkenpoel, 1670, in-8°. (XXXII) en 688 blz. (Bibliotheek v. h. Friesch Genootschap.) Een derde druk is opgenomen in de *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 1—366.

die na de lezing van den commentaar hun meening over Bekker's ketterijen aldus omschrijven: „Groot was voorzeker Bekker, als theologant. Dat zelfde werk, hetwelk hem zoo veel onraads berokkende, was een meesterstuk. Genoegzaam is het ons gebleken, dat in hetzelve geene afwijking plaats had van de leer der nederlandsche hervormde kerk, maar wel afwijking van sommige toen gangbare bijbegrippen, die niets ter zake deden, en van vele scholastieke kunstwoorden, waarmede de godgeleerden en kerkelijken van dien tijd de leer gewoon waren voor te dragen. Zoodanig eene afwijking verwekte den nijd der broederen tegen Bekker. Hij mogt denken, hoe hij ook dacht, omdat hij zijne denkbeelden niet in de gewone uitdrukkingen kleedde, werd hij voor onzuiver in de leer verklaard. Vandaar dat niemand zijner tegenstanders regt bepaaldelijk wist te zeggen, tot welken aanhang hij behoorde. Alleen hij was geen oud regtzinnige Voetiaan" 1). Hoe juist dit oordeel is zullen de volgende bladzijden doen zien.

Bekker was bij het schrijven van zijn boek goed rechtzinnig; hij had zelfs alles trachten te vermijden, wat aanstoot geven kon, en zich in deze heele geschiedenis eerder onderscheiden door te groote toegevendheid dan door lust in polemiek. Zijn bedoeling met de uitgave was de gemeente in haar geheel te onderwijzen en te stichten. Daarom wilde hij strijd vermijden en ofschoon hij getoond heeft, waar het noodig was, zijn man te staan, gaf hij in dit geval de voorkeur aan toegeven, vooral omdat al de aanmerkingen bijzaken golden. Het heeft hem niet mogen baten: er was nu eenmaal een drietal, dat hem treffen wilde: Arnoldus, Maresius en Wubbena. Eenmaal aangevallen, bleef hij het antwoord niet schuldig en wat meer zegt, zijn taaie volharding heeft hem ten slotte over het edele drietal doen zegevieren. Bekker's kloek beleid is oorzaak geweest, dat het doel zijner vijanden: de uitgave of liever de verspreiding van zijn boek onmogelijk te maken, niet is bereikt. Slechts deze povere voldoening hebben zijne tegenstanders gehad, dat zij den dominé, dien zij per slot van rekening met

---

1) *Ypey en Dermout*, a. w., II, 492.

hun drieën toch niet aankonden, heel wat verdriet, heel wat werk en heel wat onkosten hebben bezorgd. Alsof hij een voorgevoel had van hetgeen komen zou, schreef Bekker in zijn *Beright* over de philosophie van Descartes: „Daarom en is 't van iemand sonder reden niet geseid, dat de theologische haat is een duivelsche haat. Want wie kan sulke menschen verdragen, die door hunne dulle driften so ver vervallen zijn, datse 't H. Euangelium onses Heeren Jesus self tot verderf hunner broederen misbruiken? Want wy sien tot groot nadeel der Gemeenten gebeuren, dat iemand uit eigene vyandschap eens anders leeringen berispt, en hem terstond een Ketter noemt, die met hem in 't betoonen juist niet eens is" 1).

Maresius zette Arnoldus op 2) en deze vuurde wat later Maresius aan, om ook in Groningen een beweging tegen

---

1) *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 719.

2) In Juli 1675 gaf Alting van J. R. Wetstein te Basel dit verslag van het met Bekker gebeurde: „Optimus ille Vir [*Bekker*] isti controversiae implicatus fuit *propter me*. Quum enim librum istum sub praelo haberet, missis ejus foliis M[aresii] meumque suffragium desuper effligitavit; professus est autem in literis ad Gallum, se in quibusdam cum ipso facere, in aliquibus mecum. Hac una voce vero sic offendit hominem, ut remiserit illi librum, scripserit ad Arnoldum, ut eum condemnarent Franekerani, et ad Ordd. Frisiae deferrent. Factum. Hi igitur et librum Bekkeri, et judicium Franek. commendarunt Classibus, ut examinato utroque scripto in Synodo proxima sententiam dicerent. Sed antequam id fieret, concitati ab Arnoldo edicto publico damnarunt librum examinandum, et in Synodo non lectis Classium suffragiis condemnationem politicam confirmarunt. Beckerus petiit communicari sibi Classium singularum judicia, ut ex illorum praescripto emendaret librum; aegerrimeque impetravit. Deprehendit autem dissentanea, una Classe probante, quod altera improbabat, et vicissim ut impossibile foret ad omnium arbitrium sese componere. Tentavit tamen ferruminationem et Delegatis [?] Synodi eam approbavit. Verum adversarii ejus in Synodo alia novos Censores constituerunt, qui de Censoribus prioribus judicium sibi arrogarunt, et novam mutationem postularunt, ut appareret oppressum velle librum, et in infinitum eapropter extensas censuras. Igitur misit tandem negotium istud *ens*. . . ." (*J. Alting*, *Opera*, V. 393—95).

Bekker in het leven te roepen. Mede opgestookt door Wubbena — al bleef diens geintrigeer geruimen tijd voor Bekker verborgen — sloten weldra Gedeputeerde Staten van Friesland zich bij de mannen van het Odium theologicum aan om gezamenlijk tegen den nobelen pastor van Franeker te velde te trekken 1).

De geruchten over onrechtzinnigheden in zijn boek bleven dan aanhouden en weldra vernam Bekker, dat de professoren Abraham Steindam, sedert 1664 hoogleeraar in de philosophie en Michael Busch, wien sedert 1666 het onderwijs in de geschiedenis en in de welsprekendheid was opgedragen, beide besliste anti-Cartesianen, rondstrooiden dat in de *Vaste Spyse* heel wat Sociniaansche ketterij gevonden werd. Ook Arnoldus ging voort zich ongunstig over het boek uit te laten. In de kerkeraadsvergadering van 27 November 1670 gaf Bekker zijn voornemen te kennen, zich te verdedigen tegen de beschuldiging van Steindam en Busch. Op zijn verzoek werd een deputatie naar Arnoldus gezonden om hem uit te noodigen tot „opening ende aenwijsing van de swaerigheden", welke hij tegen de *Vaste Spyse* had. Drie dagen later, den 30sten November, bracht de commissie, bestaande uit den predikant Reen, en de ouderlingen, oud-burgemeester Kiestra en prof. de Grau, verslag van hare zending uit. Arnoldus bleef onwillig; hij zou slechts gezamenlijk met zijn collega Schotanus als theologische faculteit meêdeelen, waarom hij weigerde het boek te approbeeren. Daar hij nu tevens had laten verluiden, dat het boek schadelijke leeringen voor de jeugd bevatte, droeg de kerkeraad den 5ten December aan Bekker op „dit tijdlik op een behoorlike en bequaeme maniere van genoemde swaerigheid t'ontlasten en te suiveren."

Langs kerkelijken weg kon Bekker niet optreden tegen Steindam en Busch; daarom werd hem aangeraden beide voor het Hof te doen roepen. Hij gaf aan dien raad gehoor en

---

1) Het hier volgend verhaal is voor een groot deel ontleend aan de Resolutien van Gedeputeerde Staten (Rijksarchief te Leeuwarden), de notulen van den kerkeraad te Franeker en het *Nodig Beright* door Bekker voor zijne *Friesche Godgeleerdheid* geplaatst.

voor het Hof stond zijn zaak goed, toen Gedeputeerde Staten er zich mede begonnen te bemoeien. Zij schreven den 22sten December aan het Hof een verbod om zich verder met deze zaak bezig te houden. Het gold hier — beweerden zij — een kerkelijke aangelegenheid, een vraag van rechtzinnigheid. Daar nu het toezicht over de kerk en de academie aan Gedeputeerde Staten was opgedragen, had Bekker zich tot hen moeten wenden. Het hooge rechtscollege liet zich echter zoo niet de wet stellen en ging met de zaak voort. Nu verboden Gedeputeerden aan de beide professoren om het Hof te gehoorzamen en zeiden hun hunne bescherming toe. Daarop zond het Hof den 25sten Januari 1671 een niet bepaald minzamen brief aan Gedeputeerde Staten; althans in het antwoord van dezen van 27 Januari wordt die brief gekwalificeerd als bevattende „onwaere positien", „injurieuse expressien" en „onbeschaemde expressien" en als geschreven in zoodanige taal als tusschen beschaafde menschen ongebruikelijk is. Het Hof handelde „volgende misschien de onstuimige driften ende haer dienende van de scherpe pennen van een gepassioneert Minister". Dit laatste zal wel een lievigheid aan Bekker's adres geweest zijn. Nogmaals werd aan het Hof verboden zich met de zaak der professoren te bemoeien en daar dit blijkbaar nog niet hielp, want in Mei richtten Steindam en Busch zich met een remonstrantie tot Gedeputeerde Staten, verboden deze den 26sten Mei aan Bekker om de beide heeren voor het Hof lastig te vallen op verbeuring eener boete van vijftig gouden Rijders.

Inmiddels was dit College verder gegaan en had den 12den Januari 1671 aan de theologische faculteit te Franeker opgedragen over Bekker's boek advies uit te brengen. Zoolang dit niet was uitgebracht mocht Bekker zijn werk niet verder laten drukken of uitgeven en aangezien Gedeputeerde Staten vernomen hadden dat hij bezig was met het schrijven van een apologie, werd hem twee dagen later verboden die te laten drukken.

Alsof het vooraf was gereed gemaakt, werd reeds den 20sten Januari 1) dit advies over Bekker's lijvig boek aan het College

1) De faculteit volgt den ouden stijl, dus eigenlijk 30 Januari. Daar ook de Resoluties van Gedeputeerde Staten dien stijl volgen,

toegezonden, onderteekend door Arnoldus en Schotanus, daar het derde lid der faculteit, Steinberg, kort te voren overleden was. Het advies was zeer orgunstig. Zoo heet het in den aanvang: „Voorts, het Boek selve betreffende, so als het in de Letter leit, vinden wy aanstootelike stellingen en uitdrukkingen die na Ongesondheid in de Substantie van de waare Leere smaken; ende daar beneffens veele Nieuwigheden en Vreemdigheeden in den bevang der Leere, in de Kerken van Friesland nooit voor desen dus rauw gehoord en voorgesteld" 1) en ten slotte: „Om dese Ongesondheden der leere, Contradictien, gevaarlijke Nieuwigheden, onbekwaame Uitdrukkingen, oordeelen wy in de vreese des Heeren, dat het Boek van Dr. Bekker genaamt *De Vaste Spyse etc.* niet dienstig is voor de Kerken, derselver Jeugd en Aankomelingen, als waar uit veele Misverstanden en Verwijderingen zijn te vreezen 2).

De opsteller van het *Advis* was natuurlijk Arnoldus, maar hoe kon nu Schotanus, die, zooals wij vroeger zagen, slechts één aanmerking had, een stuk onderteekenen, waarin — zooals blijken zal — Bekker beticht werd van naar Sociniaansche ketterij riekende stellingen te verkondigen? De man maakt in deze zaak een vrij droevige figuur. Nog in December had hij aan Bekker den volgenden brief geschreven, waaruit we leeren, dat destijds reeds de faculteit over het aangevallen boek beraadslaagd had 3).

Eerw. Man, beminde Collega.

Een afgesondert oordeel sal ick van uw Boecxken niet geven, ick sal my beroepen op 't advys der Faculteit:

---

is die hier in de opgegeven data behouden om verwarring bij een mogelijk naslaan te voorkomen.

1) In *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 391.

2) *Aldaar*, blz. 443.

3) In het latijn en in de hollandsche vertaling des schrijvers afgedrukt in: *Advys der Theologische Faculteyt van Franeker, Over het boek van Dr. Bekkér genaamt de Vaste Spyse etc. Misgaders* (sic) *Een noodigh Bericht om te dienen tot verdedinge des selfs tegen Dr. Bekkers abusen... Gestelt door de selve Faculteyt.* Franeker, J. Wellens 1671, in-8°. (Bibliotheek van het Friesch Genootschap).

in 't welcke de saecke geschorst wordt tot een vriendelijcke Conferentie. In dese Conferentie soude, soo veel ick vernemen konde, dit gedaen worden; Ten eersten, soudemen versoecken breeder verklaringe, van woorden end spreucken, die eenig ongesondheit of vreemdigheit in de Leere schenen uyt te drucken. Ten tweeden een vermaninge daer by doen van te vlieden alle nieuwigheit soo der spraeck-wysen als Leere. Want de oude end gebruyckelijcke *termini* zyn noodsaeckelijck, eensdeels om de overeenstemminge oft een gevoeligheit uyt te drucken, anderdeels om de ongebondenheit der ketteren in te toomen end haere slibberigheit vast te houden. Nu aen een zijde stellende dit Boecxken, van welcke 't Advys der Faculteit eerst geschorst is om de sieckte, daer na afgesneden door de doodt van den beroemden man, Zal. gedachtenis, de Heere Steinbergius, die nu in den Hemel is, indien ick soude getuygen van uwe rechtsinnigheit soo kan ick met goed geweeten dit affirmeeren: Alsoo ick een neerstig end aendachtigh toehoorder geweest ben in uwe Predicatien voor de gemeente, heb ick noyt yets aengemerckt of vernomen dat na Socianery smaeckte. Oock niet by exempel in 't deel der Leere, van de staat des Menschen voor den val, end sijne verdorventheit na den val. Nu hier gelijck Godt den loop van sijn veelvuldige Wijsheit end verbondt neffens den Mensche heeft begost te ontwinden, alsoo leggen de Socinianen aldaer de gronden van haere onsinnige Theologie. Ick heb u oock hooren verklaeren de plaetse *Eccles.* 7, 29 in rechtsinnigheit end geleerdelijck, van de oprechtigheit des menschen in den eersten stand, sijne verdorventheit, end des selfs voortbreydinge aen de nakomelingen. Onlangs oock den vierden Sondag van de Catechismus, tot wiens verklaeringe gy tot een grond naamt de plaetse des Propheten N. in de welcke, de gelucksaligheit den gehoorsaemen end d'ellende uytgesproocken over den ongehoorsaemen (die nu gelden) van U E. uytgestreckt wierden oock tot den eersten staet des menschen etc.

Is het wonder, dat Bekker vreemd ophoorde, toen hem in Februari het bericht van het ongunstig *Advis* der faculteit, mede door Schotanus onderteekend, ter oore kwam? Hij vroeg dus aan den professor, wat hij nu daarvan denken moest, en kreeg dit antwoord 1):

Eerw. H. Collega.

't Opper besluyt van 't Theologisch Advys van uw Boeksken was dusdaenig: Dattet niet dienstig is, daer toe dat de Cathechumeni (dat is de jonge Leerlingen end Studenten) daer uyt de gronden der waerheit souden ontfangen. Noyt sal ick UE. Heterodoxum (dat is voor Onrechtsinnig of Kettersch) verklaeren, oock niet uyt de spreucken van dit Boeck. De Vreemdigheden end Nieuwigheden (oock in de welcke ghy geleerde Mannen volgt) sullen wy noyt toe laten tot de Theologische Cathedre, veel min tot de bancken der Leerlingen end Studenten. Indien ick andersins soude moeten getuygen van uwe rechtsinnigheit, ick soud een wijdluftigh getuygenis geven. Ick neme den onsterflijcken Godt tot getuyge, dat by my geen quaed toeleg is. Weet dit voorseecker, dat ick uwe Eerw. van herten toegedaen ben etc.

Waarschijnlijk heeft Schotanus zoowel Arnoldus als Bekker te vriend willen houden en beproefd beiden te voldoen. Bevreemden kan echter niet dat Bekker uit zijn heele houding de conclusie trok dat de professor het advies bij vergissing onderteekend had. Diest Lorgion, die den afzonderlijken druk van het *Advys* niet gebruikt heeft, heeft het vermoeden geuit alsof de vreemde houding van Schotanus zou voortspruiten uit een hem eigen hebbelijkheid. Was hij in gezelschap of werd hem iets voorgelezen, dan liet hij al spoedig aan zijne gedachten den vrijen loop en geraakte aan het soezen, waarbij hij zijn omgeving geheel vergat. Zoo zou Arnoldus hem het advies hebben voorgelezen en daarna laten teekenen, zonder dat de afgetrokken geleerde wist wat hij onderteekende 2).

---

1) Naar de vertaling in het aangehaalde *Advys*; de lezing van Bekker (*Friesche Godgeleerdheid*, blz. 384) is eenigszins anders.

2) *E. J. Diest Lorgion*, a. w. blz. 132 in verband met blz. 58.

Toch is de loop der zaak anders geweest, zooals beide professoren in het *Bericht* achter het gedrukte *Advys* hebben verhaald. Zij hadden na ontvangst van den brief van Gedeputeerde Staten de zaak besproken en daarna had Arnoldus het *Advys* opgesteld en verzegeld aan zijn collega toegezonden. Deze had het goedgekeurd behalve het begin en het slot, welke naar zijne aanwijzing veranderd waren. Arnoldus moet dus worden vrijgesproken van de beschuldiging, alsof hij van de afgetrokkenheid van zijn ambtgenoot misbruik heeft gemaakt.

Aan het *Advys* der faculteit waren toegevoegd eenige zoogenaamde nagelaten aanteekeningen van Steinberg, die ongunstig voor het boek waren. Ook hier is de zaak niet heelemaal zuiver. Steinberg had — zooals wij zagen — aan Bekker geschreven, dat hij zijn boek met genoegen gelezen had en het goedkeurde. Van waar dan nu die afkeurende aanteekeningen? Maar, daarenboven Gedeputeerde Staten hadden immers het oordeel der faculteit gevraagd en daartoe behoorden nog alleen Arnoldus en Schotanus. Dat zij hun afkeurend vonnis meenden te versterken door er den overledene bij te halen gaf Bekker aanleiding te schrijven: „Behoort de doode Professor mede onder de Faculteit, so is het Advis noch niet voltooyd, noch van allen ondertekend. En behoort hy er niet toe, gelyk men soude meinen; so mistrouwt de Faculteit haar selven de Faculteit, dat is de magt om wel t' oordeelen; door diense den doode te hulpe roept, die my met sijn oordeel geholpen heeft als hy nog leefde" 1). Men houde hierbij in het oog, dat prof. Steinberg een goed vriend van Bekker was.

Na ontvangst van het advies zonden Gedeputeerde Staten dat den 28sten Januari aan de zes classes van Friesland, met verzoek haar oordeel over boek en advies aan de aanstaande Synode mede te deelen. Zonder nu echter het oordeel van de hoogste kerkelijke vergadering af te wachten, vaardigden zij tevens een „Waarschouwinge" uit 2), waarbij het drukken en verkoopen van de *Vaste Spyse* verboden werd op een boete

1) In *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 389.
2) In *Friesche Godgeleerdheid*, blz. (7).

van 25 gouden Friesche Rijders. Overal moest deze waarschuwing worden afgekondigd en aangeplakt. Toch had dit niet overal plaats, wel bv. te Leeuwarden en te Franeker, maar op verschillende plaatsen bleef het achterwege omdat er zelfs onder Gedeputeerde Staten waren, die het optreden tegen Bekker niet konden billijken. Dit plakkaat werd uitgevaardigd zonder dat Bekker gehoord of ook maar gewaarschuwd was. Tijdens de uitvaardiging was hij van huis, daar hij wegens den dood van zijn broeder naar Groningen op reis was gegaan.

Thuis gekomen begreep hij, dat er iets gedaan moest worden, nu de zaken voor hem zulk een ongewenschte wending namen. Immers de classes moesten nu bij hun uitspraak wel bevooroordeeld zijn, waar het een boek gold, waarover de theologische faculteit van 's lands hoogeschool ongunstig geadviseerd had en dat door de burgerlijke overheid kortweg verboden was. Hij liet nu de hem door de vroeger genoemde professoren toegezonden beoordeelingen drukken en wendde zich tot Gedeputeerde Staten met verzoek tot intrekking van het verbod, daar het gunstig oordeel van negen andere professoren toch wel kon opwegen tegen het ongunstige der beide heeren te Franeker. Leukweg vroeg hij daarbij aan het College, hoe de classes zouden kunnen oordeelen over een boek, dat zij niet koopen mochten. De logica dezer vraag kon zelfs aan Gedeputeerde Staten niet ontsnappen. Daarom besloten zij, hoewel zij geen notitie namen van het tot hen gerichte verzoek, de nog onverkochte 80 exemplaren van de *Vaste Spyse* op 's lands kosten op te koopen en aan de classes uit te deelen. Bekker begreep dat hij van zijn kant nu verder moest gaan. Al was het advies der faculteit nog niet in druk verschenen, hij was er mede bekend en nu stelde hij stilletjes — om niet door Gedeputeerde Staten gehinderd te worden — een weêrlegging op 1) en zond omstreeks Paschen een goed aantal exemplaren

1) *Noodig Antwoordt van Balthasar Bekker. Op seker Geschrifte onder den naame van Advis der Theologische Faculteit tot Franeker over syn Boek genaamdt Vaste Spyse der Volmaakten. Vooraan werden gesteldt verscheiden andere Advisen die 't gemelde Boek voorspreeken* enz.... Leeuw., H. Nauta, 1671 in-8°. (Bibl. Friesch Genootschap).

aan de classes, waarbij hij mededeelde bereid te zijn in de classicale vergaderingen of in de synode mondeling nadere inlichtingen te geven en zoo de heeren dan nog niet voldaan waren, bij een tweeden druk verbeteringen aan te brengen.

Legt men Bekker's *Antwoord* naast het *Advis* der faculteit, dan maakt dit laatste een erg povere figuur. Arnoldus, de man van het *Advis* had, zooals men dat noemt, spijkers op laag water gezocht en het was werkelijk voor Bekker — destijds reeds een geleerde van groote belezenheid en omvangrijke kennis — niet moeielijk glashelder aan te toonen, dat al die aanmerkingen, op zijn zachtst genomen zeer gezocht waren. Maar de aangevallene, ofschoon dan niet twistziek, toonde van zich af te kunnen bijten. Niet minder dan verdraaiing van zijn woorden, gewild miskennen van zijn bedoelingen, wierp hij zijn aanvallers voor de voeten. Uit de brieven van Schotanus bleek reeds, het waren weêr de „nieuwigheden", welke de theologen Bekker niet konden vergeven; hij gebruikte andere termen, als waaraan zij gewoon waren en dat was in hunne oogen bijna al een halsmisdaad en nu werden allerlei pogingen aangewend om dien nieuwigheidskramer te kunnen beschuldigen van Sociniaansche ketterij, destijds nagenoeg de meest geschuwde onzuiverheid in de leer. Laat ons nu eens zien, hoe de faculteit dat aanlegde. In haar advies heet het:

Stellinghen die naa ongesontheit in de Substantie van de Leere smaaken, zyn deese:

1. Dat Godt Almachtich met Adam in den Staat der Volmaaktheit, gheen Verbondt der werken heeft Opgerecht.
2. Dat Godt gheen eeuwigh geestelyk Leeven, boven het Aartsche, in 't Paradijs heeft belooft aan Adam.
3. Dat den boom des levens gheen Sacrament geweest is, van dit geestelyk end eeuwig leeven in den Hemel;

Ook gedrukt in *Friesche Godgeleerdheid*, blz. 367 v.v. Al is mij geen afzonderlijke druk van de adviezen der negen professoren bekend, toch heeft deze bestaan. Bekker bericht dit zelf en in het *Bericht* achter het advies der faculteit gedrukt, staat dat Bekker reeds twee boekjes over de *Vaste Spyse* had uitgegeven.

maar natuyrlyke kracht in sich selven soude gehadt hebben, om het natuurlyke leeven te conserveeren.
Dit zyn Poincten end gevaarlyke Stellingen de Sociniaanse Schryvers gemeen."

Reeds vroeger was aan Bekker overgebracht dat op deze punten Arnoldus hem beschuldigde van Sociniaansche ketterij. Bijzonder over de hierbij door de faculteit aangehaalde plaatsen had hij het oordeel der Leidsche faculteit gevraagd. En het antwoord luidde: „Wij zijn voorwaar so overscherp van gesighte niet, dat wy schoon neerstelik doorleesen hebbende d'aangeweesene stukken, iet dergelyk in deselve hebben konnen bespeuren of sien, waarover de Schryver derselve verdient met den naame van Kettery of Socianery bekladt of opentlyk betijdt te worden."

Dit oordeel op zich zelf zou reeds voldoende zijn om te doen zien hoe weinig reden er was om Bekker te verketteren. Maar hooren wij nu nog even zijn verdediging ten opzichte van de aangehaalde stellingen der faculteit, waarin hij zijn aanvallers zoo aardig te pakken had. Hij schrijft: „Maer nu soud ik geerne weeten hoe die Stellingen de Substantie van de waare Leere raaken; want daar is niet Catechismus, die ik gesien hebbe, niet eene Belydenis der Protestantse en Gereformeerde Kerken, dier ik elf verscheidene geleesen hebbe, niet een Synode daar ik van weet, die van een Verbondt der Werken of Hemelsche Beloften voor den Vall gewaagt. Behelsen dan de Catechismus, de Belydenissen, de Besluiten der Synoden, de geheele Substantie van de Leere niet, indiense (als wij flus uit Heeren Arnoldus woorden verstonden) d'eenigste bandt sijn van de waare Religie? Is aan die dingen soo veel gelegen, hoe hebbense dan die altemael so overgeslagen, datmer nergens iet af vindt?" Daarop betuigt Bekker dat het dwaasheid is iemand Sociniaan te noemen, omdat hij iets met de Socinianen gemeen heeft. De laatste leeren „dat Godt een is"; is men nu Sociniaan, als men dit ook leert? Schotanus zelf trouwens was ook al van Sociniaansche ketterij beschuldigd door een predikant Conradus Alutarius. Maar de faculteit beriep zich op een aantal Gereformeerde theologen. Ten opzichte van dit

beroep waren de heeren bij Bekker aan 't goede kantoor. Met zijn omvangrijke kennis kostte het hem weinig moeite tegenover de mannen, door de faculteit aangevoerd, tal van andere rechtzinnige Gereformeerde theologen te stellen, die geleerd hadden als hij.

Uit het *Advis* der faculteit en Bekker's weêrlegging moge hier nog één proeve volgen. Het betreft het meest betwiste vraagstuk dier dagen, den sabbat. De faculteit dan verweet aan Bekker, dat hij een „nieuwigheid" leerde, aangezien er door hem werden „gestelt drij ordinaare sacramenten des O. T. namelijck, de Besnydenisse, het Paascha en den Sabbath tegent gevoelen van alle Gereformeerde Kerken, die tot noch toe met het getal van twee Sacramenten des O. T. het getal van twee Sacramenten in de Kerke des N. T. onder anderen beweert hebben." Beroept de Franekersche faculteit zich op al de Gereformeerde kerken, Bekker speelt in zijn antwoord niemand minder dan Calvijn uit. Bij dit gedeelte van het *Advis* schrijft hij: „Misbruik ik al wederom de waarheidt tot voordeel van de ketters? Moetender maar twee Sacramenten geweest syn in 't Oude Testament, alleenlik om den Papisten of anderen geen meer te gunnen in 't Nieuwe? Hebben wy anders geen argumenten, so raaken wij der sleght af. Dan weet ik niet hoe 't Calvinus gemaakt heeft, die groote Heldt tegen 't Pausdom, die noch al breeder gaet, hoewel hy noch Passcha noch Sabbath noemt. Als 't met seggen te doen is, syne woorden sullen bij onse kerken niet min geacht worden als die van de Faculteit." Nu volgt een lang citaat uit Calvijn en dan gaat Bekker over denzelfden voort: „Van den Sabbath schrijft hij uitdrukkelik, over Ezechiël 20 : 12 „Sabbathum fuisse Sacramentum, quia visibilis fuit gratiae invisibilis figura, dat de Sabbath een Sakrament geweest is, dewyl hij een sichtbaare aftekeninge was van d'onsienelike genade. Voorts spreekt hij op dit 12. en daar na op dit 20 vs. alsoo van den Sabbath, dat hij niet alleen alle deelen en eigenschappen eens Sakraments eigentlik en gebruikkelik soo genoemdt daar in aanwyst, maar ook bewyst hoe dat alle waare Sakramenten wesen moeten, uit het gene dat de Sabbath was."

Genoeg om te doen zien, dat, op den keper beschouwd,

van de beschuldigingen tegen Bekker's boek niet heel veel overbleef. Hoofdzaak was en bleef, dat hij nieuwigheden leerde, terwijl de aanhangers der oude school er voor ijverden, dat, zooals Schotanus schreef, zelf de oude „termini" behouden zouden blijven. Daarin verandering te willen brengen scheen reeds gevaarlijk. Wat zoo vaak bij conservatieven valt waar te nemen, een kleingeloof, dat van alle verandering gevaar ducht en angstig is voor al het nieuwe, in plaats van op de onverwinnelijkheid van eigen overtuiging rotsvast te bouwen, deed zich ook hier weêr voor. Onze Bekker was geen „liberaal" of „liberalist", integendeel een streng geloovig man, die aan de belijdenis zijner kerk vast hield. Maar hooger dan die belijdenis stond de Schrift, stond Gods Woord. Wat zijn onderzoek des Bijbels hem leerde, schroomde hij niet bekend te maken, overtuigd dat een voortgezet onderzoek steeds meer schatten aan het licht zou brengen. Of andere dan van „nieuwigheden" spraken, deerde hem niet. Slechts dit dient erkend, dat hij, zelfstandig denker als hij was, soms meeningen uitte, welke den in de oude voorstellingen en zegswijzen vastgeroesten geleerden „vreemd" in de ooren moesten klinken, bij voorbeeld als hij beweerde, dat, nu men christelijke overheden had, die armverzorgers konden aanstellen, het ambt van diaken zou kunnen vervallen. Natuurlijk beweerde de faculteit dat dit streed met het gevoelen der algemeene kerk van alle tijden, maar was het daarom onwaar, was Bekker daarom een ketter?

Intusschen kwam nu ook het *Advys* der theologische faculteit van de pers; Gedeputeerde Staten gaven weêr eens een proefje van hunne onpartigheid door te bepalen 1) dat dit boekske op 's lands kosten zou worden gedrukt, terwijl aan Bekker verboden werd iets er over uit te geven. Deze resolutie moet genomen zijn, *nadat* het boekske verschenen was. Want Bekker had, zoodra het 't licht had gezien, naar de pen gegrepen om nog te antwoorden op hetgeen beide professoren aan hun advies hadden toegevoegd. Reeds waren een paar vel van zijn weêrlegging afgedrukt, toen hij door de resolutie van Gede-

1) Resolutie Ged. St., van 27 April 1671.

puteerde Staten genoodzaakt werd de uitgave te staken.

Het *Bericht*, door Arnoldus en Schotanus aan hun advies toegevoegd, bevat een rechtvaardiging van hun optreden in deze zaak, waarbij zij bitter klagen over Bekker, die op den kansel en in gezelschap aan ieder die het hooren wilde, zich zeer ongunstig over hun advies had uitgelaten. Zij gaven op hun manier verslag van de toedracht der zaak en hadden heel wat aan te merken op de door Bekker gepubliceerde oordeelvellingen van andere professoren. Wat zij daarover mededeelden is nu juist niet geschikt ons heel hoog te doen denken over de houding der in dezen strijd betrokken personen. Spanheim, die het oordeel der Leidsche theologische faculteit mede onderteekend had, krabbelde in een brief aan Arnoldus erg terug. Nu ja, hij had toegestemd, dat die aan Bekker toegeschreven Sociniaansche neigingen geen recht gaven hem voor Sociniaan te houden. Maar overigens? Hij had zelf nog aan Bekker geschreven om hem te waarschuwen toch niet voort te gaan met die nieuwigheden, over het verderfelijke waarvan hij het met Arnoldus eens was. En Maresius? In zijn brief aan Bekker zagen wij, dat hij erkende niet genoeg Hollandsch te verstaan, om zijn boek met vrucht te kunnen lezen, maar aan Arnoldus schreef hij, dat hij het oordeel der Franekersche faculteit geheel onderteekende. Schotanus was uitvoerig aan het betoogen, dat er geen tegenspraak was tusschen zijn brieven aan Bekker en zijn onderteekenen van het advies. Immers, Bekker, zooals hij hem kende, vooral uit zijn preeken, was niet kettersch, maar zijn boek was heel wat anders. Wat waren de groote theologen dier dagen toch soms klein!

De heeren kwamen verder aandragen met een reeks getuigen om te bewijzen, dat de medegedeelde aanteekeningen van den overleden hoogleeraar Steinberg werkelijk van dezen afkomstig waren. Laat ons aannemen, dat zij gelijk hadden, dan lieten zij den overledene een treurig figuur maken. Tevens zou men kunnen vragen of zij recht hadden, aanteekeningen, welke Steinberg voor zich zelven had gemaakt, na zijn dood kalmweg te laten drukken om er hun voordeel mede te doen.

Merkwaardig in hun geschriftje is nog dat zij erkennen

Bekker niet te hebben willen voordragen voor een benoeming tot hoogleeraar. Ook komen er nog een paar uitlatingen in voor, welke de vreesachtigheid van deze geleerden in al hare grootheid doen kennen. Zij schreven: „want wij reeden hebben om te vreesen, dat men met die Catechisatie maar heeft willen een versoeck doen, hoe dat die nieuwigheden souden opgenoomen worden, en datter noch meer ten achteren zijn behouden, die men dan aldereerst sal uit boezemen, als men hier sonder teegen spreecken wel mede vaart." De lezer kon hieruit zien, welk een hoogst gevaarlijk mensch die Bekker was! Wie weet, wat hij nog in zijn schild voerde! Maar dat niet alleen. „Laat men soo een Catechisatie heden passeren, daar magh morgen van een ander noch een arger komen; end wat sal op die wijse eindelick worden van onse leere ende Kerke?"

Bekker wist nu niet beter te doen dan de beide leden der theologische faculteit te laten oproepen om voor de weldra te Bolsward te houden synode te verschijnen ten einde tegenover hem te worden gehoord. Van hooger hand evenwel kregen de beide professoren aanzegging om thuis te blijven. In die synode zou nu het eindoordeel over de *Vaste Spyse* worden uitgesproken. Dat er een veroordeeling volgen zou, was wel bijna zeker. Nog afgezien van de vraag of al de leden der vergadering wel tot oordeelen bevoegd waren, waar — zooals wij zagen — in Friesland nog tot in 1655 ongestudeerde personen als predikant waren toegelaten, kon het wel niet anders of, nu het meerendeel der Friesche predikanten leerlingen waren van de hoogeschool te Franeker, het moest niet waarschijnlijk zijn, dat de hoogste kerkelijke vergadering aan de faculteit een démenti zou geven. Daarenboven had Bekker iets gedaan, wat men een onhandigheid zou kunnen noemen. Waarschijnlijk geprikkeld door het geintrigeer tegen zijn boek, had hij in de opdracht aan zijn vader een beeld zijner bestrijders gegeven, dat wel juist maar niet zeer vleiend was, en waardoor hij menigen ouden theoloog beleedigd zal hebben. Merkwaardig is deze bladzijde niet alleen als schildering der streng rechtzinnigen dier dagen door een tijdgenoot, maar

ook om ons te leeren kennen hoe Bekker over hen dacht. Hij schrijft: 1)

„So seggen nu de tyden, waar in wy menschen vinden, die met groot reght niet verdragen konnen dat men de Philosophie, (in sonderheid de niewe, die noch niet oud genoegh is om genoegsaam bekend en bemind te wesen) tot uitlegster der Schrifture make, of met de H. Theologie menge; en nochtans selve 't hert niet hebben om enige spreuk of leere der H. Schrift anders uit te leggen, als na de regelen van hunne Scholastique, dat is, Philosophische Theologie, toegemaakt met kromme Termen en Distinctien, die stinken in den neuse van de genen welker rieken alleenlik is in de vreese des Heeren. En dat achtense voor den noodigsten en veerdigsten wegh, om de dwaalgeesten met hunne eigene wapenen te verslaan; onaangesien datmen in 't tegendeel siet, hoe ellendiglik dat wy in die doornstruiken verwerren; wanneer wy ons bloot geven buiten 't effen veld van Gods suiver Woord, en verleeren de suivere Tale van Kanaan, om met uitheemsch volk Asdodisch of half Afgodisch te spreken. Wat sal ons hunne bastard-tale helpen om van hen te beter verstaan te worden, indiense Gods eigene Tale niet willen verstaan? Tot de Wet en tot het getuigenis; indiense 't woord niet hebben willen datse spreken na een Woord daar geen dageraad in is. En evenwel van loutere schaamte om niet sonder Schriftuur te spreken, soo dwingense den sin der Schriften na hun eigen hoofd; en 't gene sy daar so uit perssen, dat noemense regtsinnige Theologie. Spreekt iemant anders, daar makense veerdiglik Niewgesinden, en op een kort Socinianen en Pelagianen af. Maar die beter gevoelen, die beklagen deswegen den staat der Kerken, datmen so doende plat uit op syn paapsch de Gereformeerde Leere dryft: want van den beginne ist also niet geweest. Men plagh 't seer euvel te nemen, dat die van de Roomsche Kerke

---

1) In den tweeden druk is deze passage weggelaten, maar zij is weêr opgenomen in den herdruk in de *Friesche Godgeleerdheid*, blz. (44) en (45). Een gedeelte dezer passage werd reeds aangehaald op blz. 5.

d'Oudvaders, de Canones, en d'Autoriteit der Kerke, en de zamenstemminge van de menighte tot regelen namen, om de H. Schrift uit te leggen. Maar nu doen dat d'onsen ook al fijntjes na. Traght iemant den wegh des Heeren wat bescheideliker uit te leggen: 't is niewigheid, seggense; en sy willen niet dat een Schriftgeleerde Huisvader uit synen schatt niewe, maar alleenlik oude dingen voortbrenge: Sy kennen niet meer ten deele; 't is hen al geopenbaard watse zyn sullen, en wat een ander zyn sal: daar valt niet meer in de Schriften t'ondersoeken, somen hen geloven magh. De wysheid en 't verstand der Heiligen is by hen al uitgeput. Trouwens om dat sy 't volk zyn, so soude de wysheid met hen moeten sterven. Sy meenen dat wy niet wyser behooren te zyn als d'ouden, hoewel wy ouder zyn; want de weereld is nu ouder alsse by ouds was. Sy weten Belydenissen, Catechismen, Synoden, Liturgien, de Schriften der voornaamste Leeraars by te brengen, alsse voor hen zijn: doende daarin als onse pleiters, het profytelik accepteerende en 't schadelik afslaande: en so kweltmen vast en ontrustmen de goede gemeenten, en verbystert d'eenvoudigen en ergert de swakken en geeftmen mond tot lasteringe aan de genen die buiten zyn. Maar hoe verre vervoert my d'yver? 't Is, geliefde Vader, om dat ik met leedwesen gedenk aan 't verlies van so veel tyds en arbeids: sonder my over myne Leermeesters te beklagen, dien ik dankbaar blyf so lang ik leve; *sed usque ad aras.*"

Bekker had verzocht in de vergadering der synode gehoord te worden ten einde te vernemen of de classes met zijn *Noodig Antwoord* tevreden waren en welke veranderingen in een nieuwen druk nog wenschelijk werden geacht. Ter synode verschenen moest hij anderhalf uur buiten staan, waarna hem het oordeel der vergadering werd medegeeld. Van zijn boek heette het, dat het „voor 't meerder deel wel is een geleerd geschrifte," maar tevens bevatte vreemde uitdrukkingen, onschriftmatige stellingen en gevaarlijke gevoelens 1). Daarom zou het niet

1) Dit oordeel is afgedrukt in *Friesche Godgeleerdheid* blz. (9); de aanmerkingen en adviezen der classes met Bekkers kritiek aldaar, blz. 463 v.v.

mogen worden verkocht of herdrukt, zoolang het niet „van 't gene aanstotelijk is" zou gezuiverd zijn.

Bekker uitte zijn verwondering, dat hij veroordeeld was zonder zelfs gehoord te zijn, maar „also de geesten der Profeeten den Profeeten onderworpen zyn" zou hij zich gewillig onderwerpen en zijn boek van aanstootelijkheden zuiveren, mits men hem die aanwees. Eigenaardig genoeg, verklaarde nu de praeses, dat men de aanmerkingen der classes niet had ingezien, maar alleen rekening gehouden met de daaruit getrokken „advysen". Nog meer verwonderd verklaarde Bekker zich bereid te doen, wat het werk der synode had moeten zijn, nl. om de aanmerkingen der classes onderling te vergelijken; overeenkomstig datgene, waarin het meerendeel der classes overeenstemde, zou hij dan zijn boek wijzigen. Zonder rondvraag werd nu besloten hem de aanmerkingen en advysen der verschillende classen ter hand te stellen. Na afloop der synode bleken de heeren zich te hebben bedacht en werden de bedoelde stukken niet overgegeven, zoodat hij nu maar zien moest er vóór de synode van het volgend jaar beslag op te leggen.

Voor Bekker mogen die adviezen, zelfs na al wat er gebeurd was, een teleurstelling zijn geweest, wanneer wij nu na meer dan twee eeuwen die aanmerkingen met de adviezen lezen, dan valt de zaak toch eigenlijk mede. 't Is waar op menigeen zullen die aanmerkingen den indruk maken van putluttige kleingeestigheden, maar legt men ze naast het gewild ongunstig advies der faculteit, dan zijn ze vrij gematigd. De meeste classes spreken heelemaal niet van de beschuldiging van Sociniaansche ketterij; twee zeggen uitdrukkelijk dat er geen reden was om Bekker Sociniaan te noemen. Opmerkelijk zelfs is, dat terwijl de meeste classes geen oordeel uitspraken over het advies der theologische faculteit, — wat haar toch door Gedeputeerde Staten verzocht was — die van Leeuwarden aan de hoogleeraars een hak geeft. In de aanmerkingen van de classis Leeuwarden wordt tegen sommige hunner aanklachten bezwaar gemaakt en in het advies derzelfde classis staat uitdrukkelijk „dat D. D. Professoren netter en accurater in enige poincten hadden behoren te spreken." Waarin de classes over-

eenstemden, waren weêr de nieuwigheden, vreemde uitdrukkingen en aanstootelijkheden.

Wie in hun vuistje lachten waren Gedeputeerde Staten; immers, de hoogste kerkelijke autoriteit in de provincie had aan hun optreden tegen Bekker haar sanctie gehecht. Zoodra dan ook de heeren, die als commissarissen-politiek de synode hadden bijgewoond, verslag van het daar verhandelde hadden gedaan, haastten zij zich de *Vaste Spyse* thans definitief te verbieden 1). Den volgenden dag besloten zij hiervan aan de classes bericht te zenden en tevens mede te deelen dat het aan ieder verboden was, voor of tegen Bekker's boek te schrijven of daarover een actie in te stellen 2). Uit een latere resolutie, naar aanleiding van laatstgenoemd verbod genomen, blijkt wel het duidelijkst van alles dat in kerkelijke kringen de tegen Bekker aangenomen houding lang niet onverdeelde instemming vond. De Leeuwardsche predikant Johannes van der Waeyen, dien wij reeds tegen Bekker's boekje over de philosophie van Descartes zagen optreden en die wordt genoemd als een der kerkelijken, die geheel onder Wubbena's invloed stonden 3), behoorde tot de felste bestrijders der *Vaste Spyse*. Maar deze houding mishaagde uitermate aan zijne broeders van de classis Leeuwarden. Naar aanleiding van hetgeen hij in de vergadering der classis over het bewuste boek gezegd had, werd hij, „gemolesteerd door verscheijden Actien en Injurien voor den Hoove Provinciaal" en dit konden Gedeputeerde Staten toch niet ongehinderd laten passeeren. Herinnerende aan hunne vorige resolutie gelastten zij daarom hun, die het van der Waeyen lastig maakten, daarmede op te houden, op verbeuring eener boete van 25 gouden Friesche Rijders 4). Toen dit nog niet hielp besloten zij bij de schuldigen de boete te laten ophalen 5).

1) Resol. Gedep. Staten 21 Juli 1671.

2) *Id.*, 22 Juli 1672.

3) *Ypey en Dermout*, a. w. II, noot 591.

4) Resol. Gedep. Staten, 15 December 1671.

5) *Id.* 12 Januari 1672. Voor den tweeden druk van Bekker's *Admonitio* over de philosophie van Descartes in 1693 plaatste hij een

Ook in de gemeente Franeker ontstonden moeielijkheden. Wij zagen reeds 1) dat de dorstige burgemeester Kiestra zich over Bekker's ketterij bezwaard gevoelde, doch bij die gelegenheid zelf straf opliep. Thans begrepen de professoren Arnoldus en Schotanus wegens de *Vaste Spyse* zich van bijwoning van het Avondmaal te moeten onthouden. Daarom besloot de kerkeraad pogingen aan te wenden om beide heeren met Bekker te verzoenen. Schotanus liet zich niet lang bidden, maar was dadelijk bereid; niet aldus Arnoldus. Het had heel wat voeten in de aard, vóór dat deze de broederhand toestak, maar eindelijk gaf ook deze toe, zoodat de rust in de gemeente hersteld was. Wel zonderden zich *vier* leden van de gemeente af, in hunne houding door de classis gestijfd, maar van beteekenis kan men dit verzet niet noemen 2).

De classis Franeker trachtte nog op andere wijze aan Bekker den voet dwars te zetten. Eerst werd hij hard gevallen over een preek, waarin hij dezelfde meening over den sabbat als in de *Vaste Spyse* verkondigd had. Vervolgens kwam men op het boek zelf en nu eischte de classis dat Bekker zich schriftelijk zou verbinden noch mondeling noch bij geschrifte iets te leeren van hetgeen door de classis in haar advies als aanstootelijk was gesignaleerd. Bekker weigerde en beriep zich op de volgende synode, welke in het jaar 1672 te Franeker zou worden gehouden. Hier werd hij werkelijk in

---

brief aan van der Waeyen. Na herinnerd te hebben hoe het geschil over deze philosophie tusschen hen beslecht was gaat hij voort: „sed brevi recruduit, occasione Libri Catechetici quem lingua vernacula biennio post edidi, et quem tu putabas ferri non posse, nisi ab eo qui et proderet et vim inferret divinae veritati, Haec abs te primum ore prolata, tum et scripto signata, haud leve tibi negotium ab ipsis collegis tuis, aequiora judicantibus facessivit, quo extricari nisi Potentiorum auxilio non potuisti."

1) Blz. 33.

2) Notulen kerkeraad van Franeker van 21 en 22 Juli en 25 Oct. 1671. Vergel. *Diest Lorgion*, a. w. blz. 150 v.v. en *Friesche Godgeleerdheid*, blz. (12) en (13).

het gelijk gesteld en de classis veroordeeld om het over hem beslotene in haar notulen-boek door te halen 1).

De reeks verdrietelijkheden was hiermee nog niet geëindigd. Er waren professoren, die reeds geruimen tijd met leede oogen zagen, dat Bekker bij zich aan huis aan studenten onderwijs gaf. In het gebeurde met de *Vaste Spyse* vonden zij een geschikte aanleiding om hieraan een einde te maken en daartoe wendden zij zich tot Gedeputeerde Staten met een klacht, alsof Bekker de wetten der akademie overtreden zou hebben en bij zijn onderwijs onschriftmatig zou zijn. Het College zond dit request ter beantwoording aan Bekker, maar verbood hem intusschen met zijn lessen voort te gaan op een boete van 25 gouden Friesche rijders. Bekker weêrlegde uitvoerig de aanklachten der professoren, toonde aan dat hij in geen enkel opzicht de wetten der Hoogeschool overschreden had, dat hij onderwijs was gaan geven op veelvuldig verzoek van studenten, predikanten, ja zelfs van professoren en wees er op dat hem nog moest worden aangegeven, welke onschriftmatigheid de synode in zijn boek wist aan te wijzen. Bij zijn antwoord voegde hij een gunstig getuigenis aangaande zijn rechtzinnigheid van vele leerlingen. Daar een antwoord van Gedeputeerde Staten zich liet wachten staakte hij zijn onderwijs definitief, ook wanneer hij daartoe werd aangezocht, ten gevolge waarvan eenige studenten Franeker verlieten.

Waar hem zoo van verschillende zijden onaangenaamheden werden berokkend is het allezins begrijpelijk, dat Bekker verlangend naar een andere standplaats begon uit te zien. Wij vernemen daarvan een en ander uit de brieven van Alting. Reeds den 22sten Augustus 1671 schreef hij aan Bekker, dat wat in Friesland over de *Vaste Spyse* was voorgevallen hem in Holland bij de goedgezinden volstrekt geen kwaad had gedaan en dat hij hoopte dat Bekker weldra buiten Friesland beroepen zou worden 2). In het begin van 1672 is er sprake

1) Het doorgehaalde vonnis is afgedrukt bij *Diest Lorgion*, a. w. blz. 258.

2) *J. Alting*, *Opera*, V, 380.

geweest den vervolgde naar Appingedam te doen beroepen. Alting raadde dat zeer bepaald af, al was hij het met al de vrienden eens, dat er voor Bekker naar een andere gemeente moest worden omgezien. Deze had den Groningschen hoogleeraar verzocht moeite voor hem te doen. In zijn antwoord 1) noemde Alting Appingedam een erg ongelukkige keuze. „De zee is te dicht bij" schreef hij en wij hebben hier waarschijnlijk een woordspeling op den naam van Maresius (Mare = zee) evenals in den aanstonds te noemen brief aan Perizonius. Hij vond beter dat men moeite deed voor Arnhem, maar hij zelf had daar geen relaties en hij noemde de hoogleeraren Burman te Utrecht en Wittichius te Nijmegen, die hier hulp konden verleenen.

Twee dagen later schreef Alting aan Perizonius, die zich voor Appingedam had verklaard, dat hij van eene andere opinie was. Immers in de provincie Groningen werd ook al tegen Bekker gestookt en bracht Maresius de kerkelijke autoriteiten tegen hem in 't geweer. Verhuisde hij nu van Franeker naar Appingedam, dan kwam hij van de wal in de sloot 2).

1) Alting schrijft 11 Januari 1672: „Meditaris igitur, qua commode ratione inde discedas; neque improbare consilium possum, in quod omnes eunt amici. Enimvero Dammonam juxta tecum repudiandam censeo. Mare vicinum nimis, exundaturum quotidiano aestu; aut si paludem appellare malis, ignita nimis est et flammam datura. Arnhemii optarem quid confieri posse, in Metropoli primae Provinciae, quomodo vicinior esses Hollandiae. Sed in illa Urbe notum nedum amico numero neminem ... Celeb. Burmannus et Witichius vicini et praesentibus familiares plus hic valent; quod ut feliciter agant voveo." (*J. Alting*, *Opera*, V. 381).

2) Alting aan Perizonius, 13 Januari 1672: „Beckeri nostri vices doleo, cui quietem omnem turbat, qui tibi olim laudatus Mare suis, vere se volutans in suo luto, ut quosvis obvios conspurcet. Merito optat ille Vir stationem aliam, atque utinam per me quid pro ipso confieri posset. Tu Dammonam putas oportunam; sed non cogitas, Synodum nostram et omnes classes, ipsi adversatas et N. [Maresius?] adhuc dum laborantem ut ejus liber proscribatur; imo in Frisia, ut autor loco moveatur. Profecto crederem ex flamma in ignem conjectum iri. Nec ipsemet aliter judicat, qui sibi eam conditionem displicere significavit." (*Alting*, *Opera*, V, 381).

Alting had hierin volkomen gelijk, want in Groningen was het lieve leven tegen Bekker in vollen gang. Maresius wilde nu eenmaal Alting van den katheder en Bekker van den kansel dringen. In de Groningsche synode van 1671 werd tegen Bekker de beschuldiging ingebracht, dat hij door het uitgeven van de *Vaste Spyse* ongehoorde nieuwigheden in de kerk had willen invoeren. Een gevolg hiervan was, dat in de synode van het volgend jaar, tegen het uitdrukkelijk verbod van de Staten van Stad en Lande in, Bekker's boek als ondienstig voo rde Gereformeerde kerk werd veroordeeld. Een klacht van den veroordeelde bleef zonder gevolg, totdat Gedeputeerde Staten er zich mede gingen bemoeien, waardoor hier aan het verketteren van Bekker een einde kwam. Kort vóór den dood van Maresius — de man daalde 18 Mei 1673 ten grave — bewerkten zij een verzoening tusschen den twistzieken grijsaard met zijne bondgenooten, de Deputaten der synode, en Bekker, waarbij al het in Groningen voorgevallene, als niet geschied werd beschouwd.

In Friesland was het nog lang zoo ver niet. Na de veroordeeling van zijn boek door de synode van 1671 had Bekker zich veel moeite gegeven om in het bezit te komen van de aanmerkingen der classes. Toen hij daarin geslaagd was en de aanmerkingen onderling vergeleken had, maakte hij wijzigingen in zijn boek en bracht het zoo ter tafel in de synode, welke in 1672 te Franeker gehouden werd. De oorlogstoestand, waarin men toen juist verkeerde, was oorzaak dat de synode zelve geen tijd had om het omvangrijke onderzoek van het gewijzigde boek te doen. Zij droeg dus de visitatie op aan hare twaalf Gedeputeerden, zes predikanten en zes ouderlingen, die het in zes weken moesten volbrengen.

Niet alleen in de synode maar in geheel Friesland had het oorlogsjaar 1672 alle hoofden en harten met angst en schrik vervuld. Zooals gewoonlijk maakte de verbeelding de zaken nog erger dan zij in werkelijkheid reeds waren. Bekker verhaalt ons daarvan een staaltje waarvan hij zelf ooggetuige was. Hij schrijft:

„In 't jaar 1672 wanneer de vijand schielik in 't land viel,

was ik Predikant tot Franeker. Daar gebeurden 't dat bloodhertige menschen twee scheepjes met stroo geladen, daer pas derdehalf man op was, op de watten onder Sixbierum, voor een deel der Engelsche vloot aensagen die daar wellicht moght willen landen. Daer over de klok getrokken in 't een Dorp braght aanstonds meer klepels aen boord. Men geloofde met een dat op 't huis te Liaukama tot Sixbierum, by den Here van der Laan en Marchten, als Roomsch gesind, kraght van krijgsvoorraad op solder, en van gewapende mannen in bedekte kelders onder tuin en boomgaerd verborgen waren. 's Avonds liep elk een te Franeker, sonder last of ordre na 't geweer, en daar met na de poort en vesten; 's anderen daegs vond ik 't voornoemde huis met menigte van volk, mans, vrouwen en kinderen gewapend en ongewapend rondom beset, de poort, om de sekerheid van binnen dicht gesloten, en de valbrug opgehaald. De Heer vernemende wie ik was, deed my met een schuitje over de graft binnen halen, en neffens anderen die ik daar vond, alles ten nauwsten besightigen. Daar was nauwelix lijftoght voor sijn eigen huisgesin, en voor onderaardsche kelders de minste gelegentheid niet. Hy hadde self, gelyk een ander, sijn beste goed in de steden gebergd. Wy teikenden zamen een geschrift van dese waarheid, en dat liet hy door den druk 't geheele land overgaan, dat geschapen stond door sulk een bloot ydel gerught plotseling 't onderste boven te keeren" 1).

Gelukkig liet men zich niet zóó door angst medesleepen, dat men vergat zich op tegenweer voor te bereiden. In vele plaatsen van Friesland namen vrijwilligers de wapenen op, om zich bij het leger aan te sluiten tot verdediging der grenzen. Evenzoo te Franeker, waar Bekker's zwagers, de heeren Fullenius, de vrijschaar aanvoerden. Vóór zij de stad verlieten sprak Bekker van den kansel den vertrekkenden een bemoedigend woord toe.

Nog ten opzichte van een andere veel belangrijker zaak

---

1) *Balthasar Bekker, Ondersoek Van de Beteckeninge der Kometen*... Amsterdam, J. ten Hoorn, 1692. in-4°. blz. 78.

nam Bekker in die dagen levendig deel aan het openbare leven. In Friesland heerschte groote ontevredenheid over den toestand des lands; de grieven tegen de regeering, het verkoopen van ambten, de hooge belastingen vallen buiten het bestek van dit werk. Slechts wat van kerkelijke zijde gedaan is tot wegneming dier grieven moet hier toegelicht, omdat de hoofdrol aan Bekker is toebedeeld.

De ongerustheid in Friesland door den inval der Munsterschen verwekt, steeg ten top toen in het begin van Juli het bericht kwam dat Coevorden, de sterkte welke den toegang naar het Noorden beheerschte, in handen van den vijand was gevallen. Bij den schrik voegde zich een toenemend wantrouwen in de regeering, die van plannen tot capitulatie verdacht werd. De Staten waren vergaderd en nu kwamen in den Doelen de burgers van Leeuwarden bijeen om te beraadslagen en hunne wenschen aan de regeering bekend te maken. Tegelijkertijd, den 12[den] Juli, kwamen al de Friesche predikanten te Leeuwarden samen met hetzelfde doel 1). Het aantal der vergaderde predikanten

1) Het eenige verslag dezer vergadering ligt om zoo te zeggen begraven in het Notulen-boek van de voormalige classis van Zevenwouden, dat — althans nog in den zomer van 1904 — bewaard wordt in de pastorie van Lippenhuizen, waar Ds. Du Saar mij in de gelegenheid stelde er een afschrift van te nemen. Voor zoo verre mij bekend is, vindt men slechts in één gedrukt werk een overzicht van deze vergadering, n.l. in aanteeking 599 bij Dl. II van het aangehaalde werk van Ypey en Dermout. Ook dit overzicht ligt vrij wel verscholen, zoodat ook Dr. F. G. Slothouwer in zijn studie: *Staatkundige woelingen in de provincie Friesland gedurende de jaren 1672 en 1673.* (in *Fruin's Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, Derde Reeks, I 337 v.v.) er blijkbaar geen gebruik van heeft gemaakt. In het Rijksarchief te Leeuwarden vond ik nog eenige aanteekeningen over deze predikanten-vergadering in het *Extraordinaris Journael van de Ed. Mo. Heeren Staten van Vrieslant*. Dit *Journael* heeft alleen betrekking op hetgeen in de vergadering der Staten met de predikanten verhandeld is en daarenboven maakt de vorm van kladnotulen het soms zeer moeielijk uit te maken wat de schrijver bedoelt. Nu eens zijn woorden uitgevallen, dan weêr loopt de zin niet af, enz. enz. Om het aandeel dat Bekker in deze geschiedenis had, volgt hier een

wordt verschillend opgegeven, de een spreekt van 150, een ander van 200. Zij hielden hunne bijeenkomsten in de groote zaal van de kosterij der Jacobijner kerk. Tot voorzitter werd gekozen Balthasar Bekker, tot assessoren de predikanten Ph. Koëller, H. Lespierre en M. Aegidius, tot scribae H. Samplonius en H. Witz.

De vergadering werd „ingezegend" door den voorzitter Bekker, waarbij alle leden nederknielden en de praeses een vurig gebed uitsprak. Daarop beloofden allen met opgestoken handen hetgeen verhandeld zou worden geheim te zullen houden. Bij het begin der beraadslagingen werd medegedeeld dat de Prinses een zeer belangrijke remonstrantie bij de Staten had ingediend, waarin zeer heilzame maatregelen werden voorgesteld. Vóór verder te gaan werd nu besloten een commissie naar Albertine Agnes af te vaardigen om haar met haar behouden terugkomst uit Duitschland geluk te wenschen, maar tevens om te vragen of de vergadering inzage der remonstrantie mocht nemen, ten einde daarvan bij hare beraadslagingen gebruik te maken. Teruggekeerd kon deze commissie overleggen een copie der remonstrantie en berichten dat de Prinses zich bereid had verklaard de vergadering zooveel mogelijk van dienst te zijn. De remonstrantie werd nu voorgelezen en vond zooveel instemming, dat de vergadering besloot haar in hare notulen op te nemen 1). Daarop werden voorgelezen de „concepten" van eenige classes en uit elke classis twee leden benoemd om gezamenlijk uit deze voorslagen te resumeeren datgene wat met het oog op den nood des lands als het meest dringend werd beschouwd. Inmiddels werden eenige gecommitteerden

---

uitvoerig overzicht der vergadering, te meer wijl er uit blijkt, dat de predikanten in alles overleg pleegden met de Prinses-weduwe Albertine Agnes, voogdes van den minderjarigen stadhouder Hendrik Kasimir II. Tevens zullen wij zien dat er ook voeling werd gehouden met de in den Doelen vergaderde burgerij.

1) De Remonstrantie is niet opgenomen in de Acta der Classis van Zevenwouden maar volgens Dr. Slothouwer berust een copie in het archief van het Friesch Genootschap.

uit de burgerij van Leeuwarden binnengeleid, die overhandigden de punten welke zij aan de Prinses, de Staten en den magistraat van Leeuwarden voorgehouden wenschten te zien. Nadat deze heeren voor hunne mededeelingen waren bedankt en hun op het hart was gedrukt bij hun heilzaam streven te volharden, werd hun medegedeeld dat de predikanten bereid waren tegenover hen dezelfde openhartigheid toe te passen. De commissie welke de concepten moest bewerken was intusschen met haren arbeid gereed gekomen en nu werd met „gemeen consent" dit besluit genomen:

> De gesamentlijcke Broederen Predic[ten] van Vriesl(*an*)t considereerende de hooge en praesente noodt van ons Vaderl(*ant*) en Christi kercke in het selve vinden eenstemmelijck goet bij Haer Ed. Mo. de Heeren Staten van den Lande te versoecken dat sonder uijtstel desen dagh noch de militie soo magh worden geredresseert dat deselve in Staat zij om land en kercke tegen den aencomenden vijand te defendeeren, waertoe sy ten hooghsten nodigh oordeelen, eerst
>
> Dat de Heere Prince van Nassau gestelt worde in de dadelijcke functie van het Stadhouderschap en Capitainschap Generael over dese Provintie, met alle het gene daer aen dependeert onder het absolute gouverno van syn Vrouwe Moeder en dat Hooghgemelte Deese Prince versocht werde in die qual[t]. sigh aenstonts te transporteeren nae het legher om met een Crijghsraed bij Haer Hoogh(*eid*) te stellen over alle voorvallende saecken te handelen;
>
> ten 2[den]
>
> Dat ondertusschen de Crijghsraed bestae uijt de Heer Luijt[t]. Generael Aijlva, de Heere Maren [? van Haren?] Luijt[t]. Generael der Cavallerije en de aenwesende hoofden der militie, burgerije en Huijsmanschap, die beneffens de Hooghgemelte Heere Prince van alles nodighe voorsieninge zullen doen;
>
> ten 3[den]
>
> Dat de Commissiën op de Heeren van wegen de Politije

gecommitteert tot de legersaecken, om goede redenen en om de misnoeghde gemeente contentement te geven, ingetrocken en andere in haere plaetsen gesurrogeert worden.

ten 4[den]

Dat tot ....renfert van het leger en beter besettinge van alle de passen de derde man der Burgerije en Huysmanschap worde uijtgelot, de Roomsgesinde soo wel als alle andere daer toe gehouden, en de t' huijsblijvende roomsgesinde haer geweer aen de uijttreckende leenen.

Aan de Prinses zou van deze punten schriftelijk kennis worden gegeven met verzoek ze te ondersteunen bij haren zoon en waar het verder dienstig zou zijn. Tevens zou men er een kopie van geven aan de buitengewone gecommitteerden der steden. Daarop begaf de vergadering, of, zooals zij genoemd wordt, de broederschap zich en corps naar „'s Lands Huys" om hare wenschen aan de Staten kenbaar te maken. In de vergadering binnen gelaten hield Bekker een aanspraak 1), waarin hij er op wees dat de predikanten als ingezetenen des lands, als trouwe patriotten en als wachters op de muren van Jeruzalem bij dit ernstige gevaar voor land en kerk als „een eenigh man" waren opgekomen, om „gelijck Sij de mondt des volckx bij den Godt des Hemels zijn, alsoo ook de mondt des selven volckx bij de aerdsche Goden te wesen" en den Staten gunstig bescheid te verzoeken op de punten, welke voorgelezen en schriftelijk overgegeven werden. Zij zouden in de „vertreck kamer" op antwoord wachten.

Nadat de Staten beraadslaagd en nog met het bestuur der saamgekomen predikanten geconfereerd hadden, werd ten slotte medegedeeld, dat de broeders op het gevraagde „volkomen contentement" zouden verkrijgen. Maar ten opzichte van het voorgestelde over den jongen stadhouder konden de Staten geen definitief besluit nemen, vóór zij zich hierover met de

---

1) Nog in 1763 was de door Bekker eigenhandig geschreven toespraak in het bezit van de erfgenamen van Dr. Th. van Thuinen, maar reeds Ypey en Dermout hebben vruchteloos getracht die op te sporen.

Prinses hadden verstaan. Voorloopig namen de predikanten met dit antwoord genoegen en in hun vergaderzaal teruggekeerd besloten zij de „Directores," d. w. z. hun bestuur naar de Prinses af te vaardigen om haar van het verhandelde in kennis te stellen. De Staten waren hun echter reeds voor geweest, want toen Bekker en zijne mede bestuursleden bij de Prinses toegelaten waren, werden zij niet alleen door haar „met ongemeene beleeftheijdt en seer crachtige expressien van erkentenisse" bedankt, maar vernamen tevens dat hun tusschenkomst reeds zooveel had uitgewerkt, dat de Staten besloten hadden aan den jongen Prins dadelijk de functie van stadhouder en kapitein-generaal op te dragen en dat hij den volgenden dag zou worden geïnstalleerd. De Prinses beklaagde zich echter dat de Staten haar tot dusverre het „gouverno" over haren zoon gedurende zijn minderjarigheid niet hadden aangeboden en dit achtte zij toch in het belang van land en kerk en tevens noodig om aan de predikanten „soo veel blijcken van haere danckbaere toegenegentheijdt te geven, als sy wel wenschte". De afgevaardigden der predikanten gaven de verzekering dat zij daarop zouden blijven aandringen. Voor dezen dag waren de werkzaamheden der vergaderde predikanten afgeloopen en men ging uiteen, nadat was overeengekomen den volgenden dag 's morgens te vijf uur weder te vergaderen.

Toen men den volgenden dag, den 13[den] Juli, weder samenkwam werden eerst eenige mededeelingen gedaan, waarvan vooral onrust verwekte het bericht dat een zekere Pier Seta, een „ergh en bitter Papist op de Jouwer" in zijn omgeving hoog opgaf van de vroomheid en goedertierenheid van den bisschop van Munster. Hij maakte propaganda om met dien vijand een capitulatie aan te gaan en het was reeds zoo ver gekomen, dat er eenige artikelen waren opgesteld, welke sommige predikanten gezien hadden en dat afgevaardigden uit Joure daarmede gereisd waren naar de heeren Scheltenga en Bouricius om advies. Er waren gewichtige redenen om dien Pier te verdenken van correspondentie met den vijand en de vergadering meende op een streng onderzoek te moeten aandringen.

Nadat de notulen van den vorigen dag waren goedgekeurd

werd besloten de verdere beraadslagingen te schorsen tot men een commissie had afgevaardigd naar de Staten om te informeeren hoe het stond met het den vorigen dag toegezegde volkomen contentement. Daartoe werden aangewezen twee assessoren en uit iedere classis twee predikanten. Teruggekeerd rapporteerden deze dat de Staten hadden verklaard nog geen tijd te hebben gehad om een kopie van de genomen resolutie te geven, dat zij echter uit hun resolutie-boek hadden voorgelezen, dat de Prins reeds tot de functies van zijne voorouders was verheven, dat de Prinses er genoegen mee had genomen, dat de predikanten verzocht werden op deze zaak niet verder in te gaan, daar de Prins reeds beëedigd was en den volgenden dag naar het leger zou vertrekken.

Ten hoogste over dit bericht verheugd, heropende de predikanten hunne besprekingen met het gevolg dat besloten werd bij de Staten als nog aan te dringen op de volgende punten:

1.

Dat niet alleen bij het Hooftquartier, gelijck alrede bestelt is, twee Predicanten souden zyn, maer dat oock op elck capitaele post een geschikt werde, die uit loutere liefde sonder eenige tract^{nt}. daer voor te genieten de militie in den woorde en in den gebede soude voorgaan, op alle voorvallen nauw acht geven en de resp^{e}. classen van nodige kunde dienen, waertoe de naestgelegene classen de vereijschte voorsieninge sullen doen. Indien boven dat ymand der Broederen sigh als volontairs tot aenmoediginge en stichtinge der militie aenboodt, is de judicature over syn vertreck of verblijf elck Classi aenbevolen.

2.

Dat alle Paepsche Officiers uijt het uijtschot der burgerije en Huijsmansch. werden uijtgemunstert tot Corporael en Landtspassaten incluijs.

3.

Dat alle nodige orders tot bescherminge van Land en Kercke werden gestelt, en Haer Ed. Mo. tot geruststellinge

van de gantsche gemeente en Broeders(*chap*) een positieve resolutie gelieven te nemen om nae geen accoordt met den Vyand te luijsteren, of soo sulcken resolutie alreeds genomen is Copie daervan gelieven te verleenen.

4.

Dat de Vergaderinge van seer goeden handt bericht zynde hoe eenige heeren sigh schuldig gemaeckt hebben aen verdragen over contributies met den Vijand en ampt-vercoperije die de oorsaack van soo veel rampen zyn, versoeckt dat daer op exacte informatie genomen, de schuldighbevondene uijt Haere respective digniteijten geremoveert en nae 's Lands wetten gestraft mogen werden.

5.

Dat voorts de gantsche Regeeringe nae het loflijck reglement de anno 1627 werde gereformeert.

6.

Dat oock op de verraders en die correspondentie met den vijand houden, overleveraers van fortressen sonder noodt en alle die sigh aen wandevoiren hebben schuldigh gemaeckt nauw ondersoeck gedaen, en de selve nae bevind van saecke ten spoedighsten gestraft worden.

Nadat men was overeengekomen om aan de Prinses van deze punten bericht te geven gingen de predikanten op nieuw naar de vergadering der Staten, waar uit hun naam Bekker verzocht om opening en kopie van de resolutie, door de Staten op het den vorigen dag voorgestelde genomen. De secretaris las daarop de resolutie voor, waarop beloofd werd dat de heeren zoo spoedig mogelijk daarvan kopie zouden krijgen. Voorloopig namen de predikanten daarmede genoegen en deelden aan de Staten eerst mondeling en vervolgens ook in geschrifte mede de punten, welke zij 's morgens hadden opgesteld met verzoek, daarop spoedig een gunstig besluit te nemen. Door het gewicht der zaak en de talrijke beslommeringen der Staten, waren deze niet in staat daarop dadelijk te antwoorden. De predikanten verlieten dus de vergadering

en daar niet allen langer samen konden blijven werd aan de Directores met uit elke classis twee afgevaardigden opgedragen om de onderhandelingen voort te zetten.

Deze Deputaten hebben, onder Bekkers voorzitterschap nog met afgevaardigden uit de Staten geconfereerd. Van deze bijeenkomst op 15 Juli was het resultaat dat aan de kerkelijke heeren het volgende werd medegedeeld over hunne voorstellen. Tegen het zenden van predikanten naar het leger hadden de Staten geen bezwaar. Wel tegen het tweede voorstel, het afzetten van Roomsche officieren; in het vervolg zou er bij benoemingen op gelet worden of de candidaten Roomsch waren, maar de in functie zijnde zoo op eens af te zetten ging niet aan. De Staten ontkenden dat er van die capitulaties iets aan was; misschien waren er in de eerste consternatie door een of ander ontworpen, maar niet door eenig college. Trouwens om in werking te treden zouden die overeenkomsten moeten worden goedgekeurd door de stedelijke besturen, de predikanten enz. Aan de predikanten werd de verzekering gegeven dat de Staten dag en nacht bezig waren met de verdediging des lands en niets zouden verzuimen. Tegen het verkoopen van ampten hadden zij reeds een krachtige resolutie genomen, waarvan kopie werd gegeven en den Procureur-Generaal gelast de schuldigen streng te vervolgen, terwijl aan Gedeputeerde Staten de opdracht was gegeven om het recht zijn loop te laten. Hadden de predikanten iets dat den Procureur-Generaal kon inlichten, dan zou dit den Staten aangenaam zijn. Veel moeielijker was het vraagstuk van het reformeeren der regeering naar het reglement van 1627; dat reglement was den regenten afgeperst en thans niet toepasselijk. Bijna alle regenten zouden moeten aftreden, waardoor anarchie geboren zou worden, wat in de tegenwoordige omstandigheden allerminst gewenscht was. Later kon men zien — ofschoon de Staten zulk een reformatie ongewenscht achtten — welke artikelen men zou kunnen toepassen. Tegen nalatigheden in militaire zaken hadden de Staten reeds maatregelen genomen en den Procureur-Generaal gelast de schuldigen te straffen.

Den 16den Juli waren de Deputaten der predikanten weder

bijeen en werden een aantal punten betreffende de finantiën des lands opgesteld om die bij de Staten in te dienen. In den namiddag kwamen de heeren tot de conclusie dat de Staten het voor het oogenblik veel te volhandig hadden om de reformatie ter hand te nemen, en daar de afgevaardigden naar huis verlangden, werd de bijeenkomst gesloten.

De aandacht verdient misschien nog wat in het genoemde *Journael* over die capitulaties wordt medegedeeld. Toen de predikanten hunne ongerustheid over die overeenkomsten hadden geuit en er op gewezen dat Hannibal voor de poorten stond, terwijl zij verklaarden dat sommigen hunner dergelijke capulaties door colleges opgesteld, hadden gezien, werd hun gevraagd wie dat waren. Het antwoord luidde: de predikanten van der Waeijen en Havercamp. Dan volgt in het *Journael* deze corrupte zin: „Concept gesien, daer in stont, dat men de militie sou trecken naer de grensen, om des te beter te capituleren; seijde beide dat het haer door de secretaris Vierssen tot Mevrouw Poters in praesentie van den Heer Sminia [getoond was?]" Zij beweerden dat in het eene concept stond dat de helft der kerken, in een ander dat een derde zou worden ingeruimd. Bedoeld zal wel zijn aan de Katholieken.

Over de politieke beteekenis van deze predikanten-vergadering kan hier niet worden uitgewijd. Van belang is zij zeer zeker geweest; de dankbaarheid der Prinses voor het optreden der predikanten zou dit reeds bewijzen. Ook wordt bericht dat werkelijk de Staten daardoor tot een krachtiger optreden en het besluit om het land tot het uiterste te verdedigen zijn opgewekt, wat den bisschop van Munster de uitlating zou hebben ontlokt: „Der Teuffel hoole die Pfaffen!"

Voor Bekker's positie in Friesland was deze predikanten-vergadering van groot belang. Wij zien hier de gansche schaar van Friesche predikanten den wegens onrechtzinnigheid vervolgden tot hun leider kiezen en deze onderscheiding bracht hem in nauwe aanraking met het stadhouderlijk Hof. De Prinses-weduwe Albertine Agnes was den mannen der kerk zeer dankbaar voor hun optreden en in de hun betoonde erkentelijk-

heid heeft Bekker gedeeld. Drie drukken der *Vaste Spyse* werden door hem aan den Frieschen stadhouder opgedragen. In de opdracht van den druk van 1682 herinnert hij er den stadhouder aan, hoe zijne moeder, de Prinses-weduwe, het boek met genoegen gelezen en het lot van den schrijver beklaagd had. Toen Bekker in 1693 zijne *Friesche Godgeleerdheid* uitgaf, droeg hij dit boek weder op aan denzelfden stadhouder, wien hij dankte voor de gunst, hem en den zijnen herhaaldelijk betoond. Wij mogen gerust aannemen, dat er tusschen hem en het Friesche Hof een hartelijke verstandhouding heeft bestaan. Daarom te meer is het te betreuren, dat er in het Huisarchief van H. M. de Koningin vruchteloos voor mij naar brieven van Bekker is gezocht.

In ditzelfde jaar 1672 viel hem nog een andere onderscheiding van de zijde zijner collega's ten deel. Hij werd namelijk benoemd om als correspondent van Friesland de synode in Overijsel te gaan bijwonen. Sedert er geen algemeene synode, door afgevaardigden uit alle provinciën bijgewoond, meer mocht worden saamgeroepen, had de kerk in de correspondentie tusschen de verschillende provinciale synoden het middel gevonden om de langs anderen weg onmogelijke samenwerking tot stand te brengen. De correspondentie bestond hierin, dat naar elke provinciale synode door al de overige provincies (behalve Zeeland, waar zelfs geen provinciale synode geoorloofd was) ieder een afgevaardigde, een correspondent gezonden werd. Daardoor bleef men in de verschillende gewesten op de hoogte van hetgeen er in de kerken voorviel en kon men over voorkomende aangelegenheden gelijksoortige besluiten nemen. De zeventiende eeuw was echter reeds grootendeels verstreken vóór die correspondentie overal tot stand was gekomen. Meermalen weigerden de Staten eener provincie toestemming te geven tot het zenden van een afgevaardigde naar een synode in het gebied van een der „bondgenooten"; men begreep van die zijde blijkbaar wel, dat die correspondentie het middel moest zijn om in het gemis eener algemeene synode te voorzien.

In Friesland was in 1630 besloten tot correspondentie met

Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, in 1654 was daarbij gekomen die met Groningen, in 1672 kwam die met Overijsel tot stand en eindelijk in 1676 die met Gelderland. Als eerste correspondent naar Overijsel af te vaardigen was door de synode Balthasar Bekker aangewezen. Onverrichter zake keerde hij echter terug, daar de tijdsomstandigheden het houden eener synode onmogelijk maakten.

In het voordeel van Bekker als rechtzinnig predikant spreken luide genoeg die beide onderscheidingen hem van de zijde zijner ambtsbroeders verleend, juist in een tijd dat het gehaspel over de *Vaste Spyse* nog steeds voortduurde. Is het denkbaar dat men iemand, wiens zuiverheid in de leer ernstig verdacht was, tot zulke gewichtige waardigheden zou hebben geroepen, als in 1672 met Bekker het geval was? Blijkt hieruit niet duidelijker dan uit de geleerdste verdedigingen, dat Bekker hoog stond aangeschreven als ernstig, degelijk godgeleerde, en dat al de moeielijkheden hem berokkend, uit de haatdragendheid en het stoken van enkelen ontstonden? Wij zagen, dat in de classis Leeuwarden ernstig verzet was aangeteekend tegen de aan Bekker vijandige houding van van der Wäeyen, dat de synode van 1672 het vonnis der classis Franeker — die wel het meest onder den invloed der faculteit zal hebben gestaan — vernietigde. Bewees dit reeds, dat lang niet allen de beweging tegen Bekker billijkten, de onderscheidingen hem in 1672 te beurt gevallen leveren het afdoende bewijs, dat de meerderheid van Friesland's predikanten hem niet alleen voor onschuldig hield, maar hem ook in hooge mate waardeerde.

In die heele geschiedenis van Bekker's vervolgingen in Friesland ligt iets onverklaarbaars. Het jaar 1672 zou ons op het denkbeeld brengen: de man is in eere hersteld. Maar dan begint het lieve leven weer van voren af aan. Wellicht zijn wij niet verre van de waarheid door aan te nemen dat een groot aantal predikanten in Friesland Bekker hoogachtten en dat zij zoowel in de vergadering te Leeuwarden als in de Synode van 1672 de meerderheid hebben gevormd. Een ander deel liep aan den leiband der theologische faculteit van Franeker en zag deze naar de oogen. Toch begrepen zelfs deze

dat bij gewichtige aangelegenheden een man als Bekker de aangewezen persoon was. Is dit zoo, dan blijkt daar tevens uit dat van eigenlijke onrechtzinnigheid geen sprake was.

Voorloopig ging alles goed. Er waren door de synode van 1672 visitatores benoemd om te onderzoeken of de door Bekker voorgeslagen wijzigingen, in zijn boek aan te brengen, aan het doel beantwoordden. In September brachten deze gedeputeerden der synode gunstig rapport uit en oordeelden dat het boek, op de voorgestelde wijze verbeterd, herdrukt kon worden. Bekker kon het dus weder naar de pers zenden, maar ondervond nu den last van den oorlogstoestand. Het papier moest van de Veluwe komen en voor het oogenblik was er geen aankomen aan. Het liep tot April 1673 vóór het boek ter perse gelegd kon worden en toen in dit jaar de synode te Harlingen bijeen kwam, kon Bekker nog geen exemplaar van den nieuwen druk ter goedkeuring overleggen.

Inmiddels waren hem nieuwe moeielijkheden gerezen naar aanleiding van een in de eerste maanden van 1673 uitgegeven verweerschrift, waarover de Leidsche hoogleeraar Spanheim zich bij Gedeputeerde Staten van Friesland kwam beklagen. Het boekje was meer bepaald tegen Maresius gericht, die in het vorig jaar twee zijner talrijke strijdschriften het licht had doen zien en daarbij ook tegen Bekker had gepolemiseerd, zonder echter zijn naam te noemen. Het eerste *Catechesis publica, sive porismata theologica ad singulas Dominicas* (Groningen 1672 in-8°.) bevat een voorrede, waarin de oude strijder hevig uitvaart tegen de aanhangers der nieuwe richting en waarin de talrijke zoogenaamde ketterijen in Bekker's *Vaste Spyse* — zonder het boek te noemen — werden opgesomd 1).

1) „Coeperunt Dei beneficio in his oris evigilare Reverendae Synodi, et librum quempiam Catecheticum, lingua patria scriptum, ceu multis scatentem Novitattbus et in illis destitutum praesidio Scripturarum, nec futurum aedificationi, si manibus populi teratur, jure suppressum authoritate politica, et porro supprimendum, pronunciarunt. Isti tamen libro, seu valde Scripturario, quidam Novatores hederam perquam densam Approbationum suarum suspenderant, propter Syncretismum in Novitatibus procudendis et protrudendis, atque ex adagio, *muli*

Daarbij vierde de hoogleeraar zijn toorn bot over de wijze, waarop Bekker zich had uitgelaten over Maresius' strijd met den geleerden Israeliet Joseph Athias. Bij dit punt kunnen wij hier niet stilstaan, maar moeten even onze aandacht wijden aan het tweede geschrift van den Groningschen hoogleeraar, zijn: *Tractatus brevis de afflicto statu studii Theologici in foederato Belgio et commoda illius restituendi ratione.* Een in de theologische literatuur der zeventiende eeuw doorkneed man als Dr. Sepp verklaart er van: „Mij is uit de 17[de] eeuw geen geschrift bekend, waarin een tot beoordeelen bevoegde zoo uitvoerig zich over zijn eigen leeftijd heeft uitgelaten" 1). Werkelijk is het zeer belangrijk dezen voorvechter der oude school de verschijnselen van zijn tijd te hooren kritiseeren en dit oordeel te vergelijken met hetgeen Bekker daarover schreef 2).

Somber gestemd omdat de oorlog op zoo vele plaatsen aan het theologisch onderwijs groote, zoo niet onherstelbare schade heeft toegebracht, zooals hij in den breede verhaalt, keert hij zich vervolgens met een boetpredikatie tegen de booze verkondigers van nieuwigheden. Met weemoed moet hij constateeren: „Daer en is geen van onse scholen die niet en is sieck geweest door die pest van Nieuwigheden, oock open jeukerigheijdt en quaetaerdigheyt om nieuwe dingen te leeren."

Die nieuwigheidzoekers ondermijnen het gezag der formulieren en belijdenisschriften, zij ontzien zich niet de geautori-

mutuo: item, *similes habent labra lactucas.* Verum sententiae Synodales veru jugulante et Approbantium encomia hyperbolica, et scriptum approbatum confoderunt."

1) *C. Sepp, Het godgeleerd onderwijs in Nederland,* II, 471. De schrijver gebruikte den ook zeldzamen oorspronkelijken latijnschen tekst, waarvan hij, soms met Maresius' eigen woorden, een uitvoerig overzicht geeft (blz. 471—488). De belangstellende lezer zij daarheen verwezen. Ten onrechte meende Sepp, dat de hollandsche vertaling spoorloos verdwenen is. Deze, in dit werk aangehaalde overzetting, draagt den titel: *Een kort en Merck-weerdigh Tractaet van den bedroefden toestant der H. Theologie In ons Vereenight Nederlandt.* (Pamflet nr. 11014).

2) Zie blz. 77.

seerde bijbel-vertaling aan te tasten, in hunne schrift-verklaring zijn zij aanmatigend en meenen — zooals hij het ergens aardig uitdrukt — dat zij arenden moeten leeren vliegen. Men heeft een nieuwe philosophie binnengehaald en daaruit heeft zich een nieuwe theologie ontwikkeld. „Sy willen dat men haer voorgeven sal aennemen, als of het waren wetten van Pythagoras, oraculen van Apollo, of besluyten van den Roomsen Paus, en waer sy haer aenmatigen die ongebondenheijdt om die dingen te verwerpen, te bestrijden en om verre te werpen, die voorheenen stantvastelijck in de Gereformeerde Kercken en schoolen zijn aengenoomen, en welcke de opsienderen der selve met stichtinge der Gemeynten, meer jaren hadden geleert, als dese nieuwe Doctoorkens wel maenden in de schoolen en kercken hebben versleten, soo willen sy nochtans dat het een boose saecke is haer tegen te spreecken; ja sulcke haelen sy over den hekel als moeyelijcke, heersuchtige en laetdunckende menschen die haer selven toeschrijven onfeylbaerheydt, en die geen tegenspreken konden verdragen. Even of niet veel eer sulck een selve den Paus in syn boesem droegh die meynt dat hij alleen het rechte licht heeft en dat alle de reste die sijne stal keersen niet willen volgen, in de duysternisse zijn."

Die nieuwigheden zijn — het behoeft wel geen nader betoog — vooral het Cartesianisme en het Coccejanisme; de Schriftverklaring van Coccejus wordt, niet zonder schijn van waarheid, op de kaak gesteld. Terwijl Maresius een aantal afwijkingen van de ware leer, waaraan de nieuwelingen zich schuldig maken, aanduidt, is het niet zonder beteekenis, dat hij hun tevens hunne politieke gezindheid verwijt. Wij vinden hier de eigenaardige combinatie. „Cartees-Loevesteyns-Remonstrantsche factie." De aandacht verdient ook wat hij mededeelt over de vereeniging te Utrecht, door Dr. J. Hartog als „Het College der Savanten" beschreven 1). De laatste raadpleegde als hoofdbron het gelijknamige vlugschrift uit het jaar 1674 2). Misschien zijn de daar voorkomende mededeelingen aan het geschriftje van Maresius ontleend.

1) In den *Gids* van 1876.

2) *Het Collegie der Scavanten van Utrecht* (Pamflet, nr. 11240).

De grijze hoogleeraar gaf ook aan, welke de geneesmiddelen voor de door hem beschreven kwalen waren; zij komen in het kort hierop neêr: Handhaving van het gezag der formulieren en belijdenisschriften.

Ook Bekker moest een veer laten, en het is te begrijpen dat hij niet zeer gesticht was over de wijze, waaop hij hier erg uit de hoogte in een hoek geduwd wordt. Zijn naam wordt zelfs niet eenmaal genoemd; toch was het voor den tijdgenoot duidelijk genoeg, wien de afstraffing gold. Maresius heeft het over het uitbreken der Cartesiaansche geschillen te Franeker en schrijft dan: „Niet dat dit vyer is ontsteeken door eene van haere Professoren der H. Theologie, maer tegen de selve; voornaementlijck door eenen nieuwen Doctor, die eyndelyck door Politijke en Kerckelijke authoritijt eenighsins is ingetoomt. Desen Catechist die roemde wel over eenige gebedelde approbatien of goetkeuringen van zijn boeck, die hy van eenige onlangs opgekomene Nieuwigheyt drijvers hadde verkregen onder welcke een is geweest, die andersins niet mach getuygen, welckers vier grove en onbeschaemde leugens aldus sijn aengewesen; maer de meeste menighte der Theologanten en die gesont zijn in de Leere hebben sijne dwalingen verworpen ende veroordeelt."

Tegen deze beide geschriftjes van Maresius vatte Bekker de pen op en schreef zijne *Defensio justa et necessaria* 1). Eerst drukte hij de reeds besproken briefwisseling tusschen hem en den Groningschen hoogleeraar af; dit was slechts een aanloop tot den uitvoerigen open brief aan Maresius (24 December 1672 Oude Stijl), waarin hij op wetenschappelijke gronden zijn standpunt verdedigt. Aan dien brief voegde hij een *appendix* toe, welke hem weder eens in conflict bracht met Gedeputeerde Staten van Friesland. Tegenover den lezer verontschuldigt hij zich min of meer, dat hij zulk een uitvoerig verweer tegen Maresius geschreven had. Maar hij moest dit wel doen omdat tegenover een man van zulk gezag de verdediging zijner onschuld een gebiedende noodzakelijkheid was. Verder zou hij er echter

---

1) Zie blz. 55.

het zwijgen toe doen, te meer, daar de tegenstanders die hij te Franeker en in het overige Friesland onder de theologen had, nu in vrienden waren verkeerd 1). De verzoeking was hem echter te machtig om niet nog even af te rekenen met Spanheim, die tegenover hem geen fraaie rol had gespeeld 2) en die nu in de voorrede van zijn *Historia Jobi* nog eens tegen den Franekerschen predikant was uitgevaren. Eigenlijk neemt Bekker een loopje met hem; hij verwijt hem zijn overvragen bij het aannemen der beroeping naar Leiden en keert dan wat Spanheim geschreven had, tegen dezen zelven. De hoogleeraar was woedend en in plaats nu zijn man te staan, ging hij als een kleine jongen, die klappen heeft gehad, klagen bij Gedeputeerde Staten van Friesland, in wier vergadering de zaak den 1 Juni in behandeling kwam.

Natuurlijk waren deze heeren bitter gegriefd over zulk een stout bestaan van Bekker; zij wisten bijna geen woorden te vinden voor hunne verontwaardiging en droegen daarom op aan de ambtgenooten, die gereed stonden als commissarissen-politiek naar de synode te Harlingen te gaan, om daar het ongenoegen van Gedeputeerde Staten in het licht te stellen. Bekker had immers Spanheim's beroep naar Franeker ter sprake gebracht en nu achtte het College zich ook persoonlijk beleedigd. Daarom moest aan Bekker worden voorgehouden, dat hij zich in het vervolg had te onthouden van „sulcke oneerbiedige, onwaere ende twistbaerende naedeelige geschriften en positien." Mocht Bekker niet bereid worden gevonden om de commissarissen-politiek satisfactie te geven, dan zouden Gedeputeerde Staten „in alle rigeur" de zaak ter hand nemen 3).

Leest men nu de *Acta* van die Harlingsche synode, dan is de zaak daar nog al heel kalmpjes behandeld. Zij hoorde er trouwens ook niet thuis en de leden der vergadering hebben

---

1) „Quas enim e Theologorum ordine hic habui Franequerae et in Frisia antagonistas, nunc Dei gratia amicos fecit, eosque, ut credit charitas, sinceros."

2) Zie blz. 75.

3) Resolutien Gedep. Staten 1 Juni 1673.

zich er niet in gemengd. Commissarissen-politiek waren de heeren Sabinus à Wisma en T. J. Winter. De laatste bracht het onderwerp ter sprake, waarop Bekker verzocht om zich in persoon voor Gedeputeerde Staten te mogen verantwoorden, waarmede Winter genoegen nam 1).

Na afloop der synode verscheen Bekker in een vergadering van Gedeputeerde Staten om zich te verantwoorden, maar helaas! hij gaf slechts „weynich satisfactie." Daarom werd besloten de zaak in een compleete vergadering af te doen. Dit had den volgenden dag plaats. De heeren hadden toen onderzocht Bekker's boekje, Spanheim's brief en een door Bekker ingediende „lange deductie", welke laatste geoordeeld werd te zijn „vol teegenstrijdende redenen, calumnien ende Invectiven soo teegen Welgedachten Professorum (*sic*) als oock niet duysterl(*yck*) teegen den Staet." Weêr moest Bekker zich verantwoorden, maar nogmaals gaf hij „weynich satisfactie." Daarom werd hem verboden in het vervolg iets te laten drukken, „sonder voorgaende genoeghsaeme Visitatie." Daarenboven werd hem gelast zich bij minnelijke missive bij Spanheim te excuseeren 2).

Nauwelijks was dit incident achter den rug, of het gezeur over de *Vaste Spyse* trad een nieuwe phase in, waaruit bleek dat Bekker zich een illusie had gemaakt toen hij schreef, dat zijne vroegere tegenstanders in vrienden waren verkeerd. Zooals werd medegedeeld had hij aan de synode van 1673 nog geen exemplaar van den herdruk van zijn boek ter goedkeuring kunnen overleggen, omdat gebrek aan papier oorzaak was geweest, dat eerst in April met het drukken had kunnen begonnen worden. De synode nam daarmede genoegen en droeg aan hare Deputaten op het boek na te zien. Nu wilde het ongeluk dat van de 12 Deputaten jaarlijks tien aftraden en door anderen werden vervangen. De nieuwe heeren meenden zich niet te moeten tevreden stellen, om, zooals de synode

1) Acta der Friesche Synoden, 1673, Art. 27.

2) Resol. Ged. Staten van 21 en 22 Juli 1673. De brief van Spanheim en Bekker's deductie zijn niet aanwezig in het Rijksarchiet te Leeuwarden.

hun had opgedragen, te onderzoeken of de voorgeschreven correctie was aangebracht, maar wilden een nieuw zelfstandig onderzoek instellen. Bekker, een kerkelijk college „hoger dan een classis" als zijn meerdere beschouwende, besloot toe te geven, mits men er zich toe bepaalde na te gaan of er soms nog iets was overgeslagen, dat naar het algemeen gevoelen van de classes wijziging behoefde. Hij zond dus aan de nieuwe Deputaten al de papieren, welke de vorige gebruikt hadden, toe. Den 1[sten] October 1673 ontving hij een brief, waarin de Deputaten hem mededeelden, dat zij in hunne revisie geheel vrij wilden zijn en tevens van hem vorderden, dat hij zou verklaren de kosten van het onderzoek geheel voor zijne rekening te nemen. Op Bekker's weigering werd hem eenvoudig den 6[den] November bericht, dat Deputaten op zijn kosten met het onderzoek zouden voortgaan, en tevens zonden deze door twee boden van het Staten-college aan den drukker een verbod toe om, vóór zij Bekker's boek hadden goedgekeurd, er één exemplaar van te verkoopen of zelfs maar uit te leenen.

Begrijpende, dat hij zou moeten toegeven schreef Bekker den 19[den] December dat hij zich zou laten vinden voor de kosten; maar ook richtte hij zich tot Gedeputeerde Staten, wier voorzitter op dat oogenblik was Sabinus à Wisma, die als ouderling de synode van Franeker, en als commissaris-politiek die van Harlingen had bijgewoond en dus goed op de hoogte was. Ditmaal werd hij door het College werkelijk in het gelijk gesteld en kreeg verlof zijn boek „so als het selve by de Deputaten Synodi Franequeranae, na gedane revisie en-de correctie, is geapprobeert" te mogen uitgeven 1). Gedeputeerde Staten erkenden hier dus rondweg, dat het alleen de vraag was of de door de vorige Deputaten verlangde correctie was aangebracht, niet of de volgende Deputaten nieuwe verbeteringen wilden. Ofschoon met deze resolutie voldoende gewapend, naar hij meende, verzocht Bekker zijn drukker Nauta met de uitgave nog te wachten, maar inmiddels het

---

1) Resolutie Gedeput. Staten van 15 November 1673 (in *Friesche Godgeleerdheid*, blz. (21).)

boek af te drukken. Uit dankbaarheid voor hunne laatste resolutie ging hij zelfs zoo ver zijn boek aan Gedeputeerde Staten op te dragen, die daarvoor in een brief van 31 Januari 1674 hun erkentelijkheid betuigden. Alsof zij Bekker altijd in hooge eer hadden gehouden, schreven zij dat zij „niet willen nalaten, V. E. bij desen te betuigen het welgevallen dat wy scheppen in desselfs yver ende neerstigheid in de opbouw van Gods Kerke, onder anderen mede in het voorsz. Boek geblykende" 1). Van consequentie hadden die regenten blijkbaar geen begrip!

Eindelijk in April 1674 kwamen de Deputaten bijeen, o. a. ook om het oordeel over den nieuwen druk van de *Vaste Spyse* op te maken. Zij hielden hunne gewone vergadering, toch moest Bekker ditmaal de kosten voor zijne rekening nemen. Den 10[den] April deden zij uitspraak 2) over het boek en erkenden dat de nieuwe druk was overeenkomstig de voorgeschreven verbeteringen, behoudens eenige punten van minder belang, van welke zij toegaven dat ze om het onderling verband moeielijk veranderd konden worden. Maar nu kwamen zij aandragen met „hare eigene besondere aanmerkingen." Met name waren zij niet geheel voldaan over „de poincten van Adams hoogste gelukzaligheid, Gods Verbond, de Regtveerdigmakinge des Menschen en den Christelyken Sabbat etc." Daarom verzochten zij Bekker in een *Appendix* aan hunne bezwaren tegemoet te komen en onder die conditie gaven zij verlof tot de uitgave.

Terwijl Bekker bezig was aan het samenstellen van het gevraagde aanhangsel werd hij beroepen naar Loenen aan de Vecht. Was het voor hem geen promotie de akademiestad Franeker te verwisselen met een landelijke gemeente, het vooruitzicht ontslagen te worden van de verdrietelijkheden, welke in de laatste jaren in Friesland bij voortduring zijn deel waren, legde bij de beslissing: aannemen of bedanken, groot gewicht

1) In *Friesche Godgeleerdheid*, blz. (22).

2) Dit gedeelte der Acta Deputatorum in *Friesche Godgeleerdheid*, blz. (23).

in de schaal en nu kwam dit beroep juist in een tijd, dat een nieuw onwêer boven zijn hoofd dreigde los te barsten. Weêr werd hij voor Gedeputeerde Staten gedaagd om zich te verantwoorden over een vlugschrift dat twee jaar te voren door hem zou zijn uitgegeven. Hoe de zaak in kwestie zich nu precies heeft toegedragen is niet met absolute zekerheid uit te maken, al geven de officiëele stukken het recht tot een vermoeden, dat zeer waarschijnlijk is, n.l. dat Bekker het slachtoffer dreigde te worden van een nieuwen streek van professor Wubbena.

Hooren wij eerst wat Bekker zelf er van vertelt in zijn *Friesche Godgeleerdheid*, ook wijl de enkele schrijvers, die dit onderwerp ter loops hebben aangeroerd, uit deze mededeelingen hebben geput. Hij schrijft: „Veel swaarder ongemak dan al 't voorgaande, viel ondertusschen my ter selve tijd op 't lijf. Want seker Heer, by wien myn grootste vyand meest vermoght..... doe president van 't Ed. Mog. Collegie zynde; so wierd myn Drukker over seker schrift, hem door dien anderen twee jaar te voren om te drukken self ter hand gesteld, en van hem uitgegeven, met schijn als of 't myn werk geweest had, eerst opentlik daar ondervraagd, en voorts tot op den sesden dagh in syn huys (gelyk men 't noemt) geconfineerd. Doch als ik uit die bladeren op hem dus vallende wel sekerlik voorsagh, wat bomen dat wel haast op my noch souden vallen, beliefde 't God, door sijne onnaspeurlike voorsienigheid, den slinxen toeleg mijner maghtigste tegenstanders, op 't rypen hunner uiterste gedachten, schielik te verydelen, door het beroep na Loenen, dat my doe reght als uit den Hemel quam. Dit dede my na Holland gaan, al eer ik self noch voor 't Collegie ontboden was; 't welk driemaal in myn afsijn is geschied. Doch t'huis gekomen, en aldaar verscheenen, betoonde klaarlik mynen onschuld: en daarop vrijgelaten, moest evenwel de kosten van die confinatie betalen" 1).

Deze voorstelling der zaak klopt niet geheel met den inhoud der Resoluties van Gedeputeerde Staten. Volgens deze was den 23sten Mei 1674 ter vergadering verschenen de ontboden

1) *A. w.*, blz. (25) en (26).

„boeckebinder" (lees: boekdrukker en uitgever) Hero Nauta, een man bij wien vele predikanten hunne geschriften in 't licht gaven. Hem werd gevraagd of hij nog exemplaren had van het vlugschrift *„Synonijma Maresiana et Netheniane* (sic)" 1), en op het antwoord: vier of vijf, verlangde de voorzitter te weten, hoe veel hij er van gedrukt had en op wiens kosten dit geschied was. De man beweerde eerst ze niet gedrukt te hebben, maar eindelijk zeide hij zich te herinneren, hoe de zaak zich had toegedragen. Hij had van het vlugschrift 150 exemplaren gedrukt en de kopie ontvangen van professor Wubbena. Er werd nu besloten den laatste te ontbieden en met Nauta te confronteeren. Een oogenblik later trad de hoogleeraar de vergadering binnen en toen „heeft gemelte Nauta rotunde geconfiteert dat gedachte Professor Wubbena het meer gemelte Origineel aen hem wegens D. Becker verhandreickte hadde; Verder geinterrogeert weesende off hij de hand oock conde bij dewelcke het Origineel geschreeven was, seijde van Ja en deselve geweest te sijn die van de gemelte Predicant Becker. Welcke hem Nauta al te vooren in sijn huijs alhier ter steede oock versocht hadde de voorsz. *Synonyma* te laaten drucken, doch van hem gevraeght weesende of hem daer van oock eenige swarigheijt overcomen conde, hadde geantwoord, dat hij sulx niet konde sien noch oordeelen met belofte om hem daer voor te sullen instaen. Eijndelijck gevraeght off hij noch het Originael niet onder hem hadde, ofte oock eenige Brieven van geseijde D. Becker over voorsz. subject aen hem ges(*chreven*) heeft geantwoord sulx niet te weeten, maer daer na wel te willen sien. Waer op gemelte Professor Wubbena aff gegaen is ende bij hem Nauta aengenomen, het eene en het ander welcke bij hem bevonden mocht worden noch voor een uire

1) Dit in 1672 verschenen pamflet schijnt verloren te zijn. Nethenus was hoogleeraar te Utrecht en had op zoodanige wijze tegen Schoock en Maresius gepolemiseerd, dat de Staten van Groningen er zich over beklaagden en die van Utrecht hem afzett'en. Hij was een der onrustigste en meest twistzieke theologen van zijn tijd. In de *Synonima* — mogen wij aannemen — moet het geschil tusschen Maresius en Nethenus behandeld zijn.

nae noen aen(*den*) Heere Praesident te sullen behandigen en overleeveren. Waer meede hij oock gedimitteert is" 1).

Het moet onbeantwoord blijven in hoeverre Nauta, die eerst van niets wist en kort daarop zoo haarfijn alles wist te vertellen, de waarheid heeft gezegd of hij misschien, door Wubbena's tegenwoordigheid geintimideerd, om zich vrij te pleiten een minder juiste voorstelling heeft gegeven. Een andere vraag is: Hoe kwam de Franekersche hoogleeraar daar te Leeuwarden zoo op eens uit de lucht vallen? Wij zullen zien, dat het antwoord hierop zal moeten zijn: Wubbena is bij Gedeputeerde Staten komen aandragen met een aanklacht tegen Bekker wegens het anonym uitgeven der *Synonima*. Gedeputeerde Staten hebben toen Nauta ontboden en Wubbena bij de hand gehouden om hem als getuige tegen den boekdrukker ten tooneele te kunnen voeren.

Intusschen zond Nauta niets in en voor het College ontboden bleek hij uit de stad te zijn. Den deurwaarder de Wit werd nu gelast hem te gaan zoeken; hij moest vooral gaan zien of hij ook te Franeker bij Bekker was of geweest was. Trof hij hem aan, dan moest hij hem in verzekerde bewaring brengen 2).

Bekker werd nu ontboden, maar in de vergaderingen van 30 Mei en 5 Juni zaten Gedeputeerde Staten vruchteloos op hem te wachten, want hij was op reis om een kijkje te gaan nemen te Loenen. Eindelijk in de zitting van 12 Juni verscheen hij en van zijn verhoor krijgen wij het volgende niet fraai gestelde verslag.

„Ds. Becker op 't Collegie sich hebbende Ingestelt is binnen ontbooden ende van den Heere Praesident aff gevraecht Waerom hij nu eerst op de derde aanschrijvinge compareerde heeft voorgewend sich lichtel(*yk*) te konnen Purgeeren als dat van(*den*) eerste ter sijde hoorende sich voor d'ontvangh derselven geoffereert te sisteeren, ende effen daer op een noodighe reijse naer Holland hem zijnde voorgekomen, hadde

1) Resolutie Gedep. Staten van 28 Mei 1674.

2) *Id.* 27 Mei.

die niet konnen uijt stellen ende bij de tweede ende derde aenschrijvinge absent zijnde geweest hem evenswel geprest te komen ende voorts van(*den*) Heere Praesident hem sijnde voorgehouden het uijtgeven ende drucken van 't Boeck geintituleert *Synomina* (sic) *Maresiana* heeft hij wijdluftigh verhaelt door aengevinge ende inductie van(*den*) Professor Wubbena sich eijndelijck tot insteller dies te hebben ingegeven, Laetende het op den selven Professor ende Drucker aenkomen; oock dat wylen de Professor Maresius van die tijd aff een Jaer langh voor sijn dood hem voor de Schrijver daer van gehouden. Naderhants waeren sij Beijde door 't tusschenspreeken van 't Synode genoeghsaem gereconcilieert, gel(*ijk*) daer aff oock in actis stonde ende geloofde hij alsoo dese Personalia daer meede geabolieert te wesen, ende dat in allen gevalle hij maer als Historicus hadde verhaelt hoe die lieden sich gescholden; d'Heere Praesident heeft daerop hem geinjungeert in de Vertreck Caemer te treeden, en is vervolgens goedgevonden de Vorder deliberatien over deese Saecke bij meerder gelegentheijt te hervatten ende hem te laeten aenseggen dat hij tot nader Ordre wederom mochte affgaen" 1).

De zaak is evenwel niet meer ter sprake gekomen en zelfs de boete van 25 gouden rijders, waarmede Gedeputeerde Staten ten opzichte van Bekker nog al gul waren, bleef achterwege. Wel een bewijs, dat de eigenlijke schuldige niet Bekker maar Wubbena was. Hoe heeft de zaak zich nu toegedragen? Waarschijnlijk aldus: Bekker, nog onbekend met het geintrigeer van Wubbena, heeft zich door dien hoogleeraar laten overhalen een geschrift tegen Maresius te schrijven, waarin de polemiek tusschen dezen en Nethenus over de kerkelijke goederen, behandeld werd. Wubbena zelf bracht de kopie naar den drukker Nauta en nu, na twee jaar, probeerde hij Bekker er te laten inloopen, door hem bij Gedeputeerde Staten als den schrijver bekend te maken. Dat men in officiëele kringen er ook zoo over dacht, blijkt uit hetgeen de procureur-generaal A. Kan bij het proces tegen Wubbena over deze kwestie zeide 2).

1) *Id.*, 12 Juni 1674.

2) Zie boven blz. 35 v.v.

In zijn repliek liet hij zich over dit onderwerp aldus hooren: „De heere Claeger moet oock in transitu als in 't voorbygaen aentrecken des beclaegdens quade trouwe bij hem gepleeght tegens den autheur ende drucker van een kleijn tractatie Synonima Maresiana genaemt om hier beijde in schade ende in schande te voeren, daer hij nochtans voors. tractatie om te drucken heeft bestelt gehad" 1).

Gelukkig mislukte de toeleg, maar Bekker en Nauta hadden er zeer onaangename uren door gekend. Dertien jaar later herdacht de eerste dit voorval in een gedicht aan zijn vriend Nauta, door hem geplaatst achter de opdracht voor een boek van zijn toenmaligen ambtgenoot Ds. Hero Sibersma 2), waarin hij aan zijn liefhebberij voor woordspelingen den teugel viert:

Vriend Nauta, die voor my dit stuk
Van schoon papier hebt willen sparen:
My heugt uw Druk van dertien jaren,
Die u met my hielp in den druk.

Doe dreigde ons 't onweer te verkloeken:
Maar d'Hemel hielp ons weêr aan ly.
Nu staat en rijst uw Drukkery,
En Heros naam door Heros Boeken 3).

Die trekt nu loon voor 't eerste werk;
Doe wel gelaakt, maar nu volpresen,
't Heeft hem den wegh, als my, gewesen,
Op Alkmaars roep, na d'Amstelkerk.

Hoe veilig dat hy die den wagen
Voordachtig ment op 't vaste spoor,
En tusschen klipp en sanden daar
Het schip bestuurt in storm en vlagen!

---

1) Crimineele Rolle, Hof van Friesland (Rijksarchief te Leeuwarden).

2) *Hero Sibersma, Roem der Christenen in Christo Jesu, den Heere hare Geregtigheid, behelsende het fundament en opbouw der eenige ware Religie* enz.... Leeuw., Hero Nauta, 1687, in-8°.

3) Men houde in het oog dat Sibersma en Nauta, beide Hero heetten en dat de eerste, een Fries, predikant te Amsterdam was geworden.

Dat doet Hy die de Waarheid leert,
Den Wegh wijst van het Geestlijk leven;
Als Sibersma dat heeft beschreven,
En uwe Drukpers 't schrift vermeerd.

Nu leert hy Gods Gereghtigheden,
In Christus aller vromen lot;
Hoe nodig, Buiten ons, In God,
Hoe seker in Hem, en de reden

Waar op sijn Rijk gevestigd is
En sijne Bruid in Ondertrouwe,
Sijn Bruidschatt voor so lieve vrouwe,
Die tot sijn Echt Geheiligd is.

Haar Plight is 't ongeveinsd Gelove,
Met Liefde aan God en Evenmensch;
Gods Liefdekoorden doen na wensch
Haar voortgaan op den wegh na boven.

Dat is de taal die 't Amstelvolk,
Den Schrijver onlangs hoorde spreken;
En 't wenscht dat nimmer haar ontbreken
De lessen van dien Hemeltolk.

't Gehoor had daar in groot behagen:
Nu brengt uw Pers dat werk aan 't Licht,
En dient den Leser voor 't gesight,
Noch groter dank sal Hy dan dragen

Die 't u dee drukken op 't papier
Druk, Nauta, dit noch eens in 't herte;
Dat kost u geld, noch sweet noch smerte;
Met groter winst hierna dan hier.

Was nu ook de hem door Wubbena berokkende vervolging goed afgeloopen, toch zal ook deze geschiedenis er toe hebben bijgedragen, dat Bekker uit Friesland weg wilde. Van daar dat hij het beroep naar Loenen aannam. Veel was er hem nu aan gelegen, dat het geharrewar over de *Vaste Spyse* een einde nam. Ter synode, in 1674 te Dokkum gehouden stelde hij aan de Deputaten het *aanhangsel,* waarvan hij de vervaardiging op

zich genomen had, ter hand. Helaas! het was weêr niet zoo als het wezen moest. Ofschoon er hem van te voren niets van gezegd was, heette het nu, dat hij het vóór de synode had moeten indienen. Daarenboven klaagden de Deputaten, dat zij geen exemplaren hadden. Het was dien dag reeds laat geworden en schuit noch wagen ging meer naar Leeuwarden. Om geen tijd te verliezen, wandelde Bekker dien eigen avond nog naar Friesland's hoofdstad en kon zoo den volgenden morgen aan ieder der Deputaten een exemplaar overhandigen. Maar nu hadden de heeren weêr andere bezwaren; zij waren niet voltallig en konden dus het onderzoek niet verrichten. Daartegen kwam Bekker in verzet; waren Deputaten niet voltallig, de voornaamste waren toch aanwezig en de thans zittende synode kon het getal aanvullen. Er moeten nog al harde woorden gevallen zijn, waarbij Bekker den Deputaten verweet, dat zij hun boekje waren te buiten gegaan. Ook de synode wilde de zaak beëindigen en droeg nu aan *vier* Deputaten met de correspondenten van Noord-Holland, Zuid-Holland en Groningen op het *Appendix* na te zien. Was het goedgekeurd, dan moest het aan Gedeputeerde Staten worden toegezonden. In die commissie — waarin de correspondenten op Bekker's hand schijnen geweest te zijn — kwam men na lang over en weêr praten tot de conclusie, dat er nog een en ander in het *Appendix* moest veranderd worden.

Intusschen hadden in de synode de commissarissen-politiek bitter over Bekker geklaagd. Hij had — beweerden zij — niet meer of minder dan Gedeputeerde Staten bij den neus gehad, door hun verlof te vragen zijn boek te mogen herdrukken met de daarin op last der synode aangebrachte verbeteringen. En nu bleek, dat de synode nog lang niet met het boek klaar was. Die beschuldiging was alweêr zoo onbillijk mogelijk. Bekker had nooit beweerd dat de synode de zaak afgehandeld had. Eerlijk als hij was, had hij de hem opgegeven veranderingen aangebracht. Maar de door de synode van Harlingen benoemde Deputaten hadden hunne opdracht overschreden, door een nieuw, zelfstandig onderzoek in te stellen en nogmaals nieuwe veranderingen te eischen. Of Bekker zich al tegenover de

commissarissen-politiek verdedigde, het hielp hem niet. De heeren waren erg boos en zonder persoonlijk door Gedeputeerde Staten te zijn gehoord, werd hij door hen den 4[den] Juli 1674 veroordeeld tot een boete van vijfentwintig gouden Friesche rijders, omdat hij het College „leelijk geabuseerd" had. Hij moest deze boete aan de „tafel" van Gedeputeerde Staten komen betalen. Op raad van vrienden besloot hij het uiterste af te wachten en zoo werd — na een sommatie — het geld door een deurwaarder bij hem opgehaald.

Zoo spoedig mogelijk zorgde Bekker dat een exemplaar van het opnieuw veranderde aanhangsel in handen van Gedeputeerde Staten kwam, die daarop — buiten den schrijver om — de oude Deputaten ter beoordeeling opriepen. Zoodra Bekker iets daarvan vernam meldde hij zich bij de Deputaten aan om in zijn eigen zaak gehoord te worden. Te laat echter, de vergadering was juist afgeloopen en de Deputaten maakten zich gereed om den volgenden morgen huiswaarts te gaan. Bekker had het voorrecht dat hij hunne reis- en verblijfkosten mocht betalen; Gedeputeerde Staten gelastten zelfs aan den magistraat van Franeker om de kosten van Bekker's traktement af te houden, wat ook geschiedde.

Nog was de zaak niet in orde, want het *Appendix* was alweêr niet, zooals de heeren het verlangden. Terwijl Bekker goed en wel te Loenen zat en er zich niet meer mede bemoeien kon heeft eindelijk de synode van 1675 te Leeuwarden gehouden, een zoogenaamd derde *Appendix* goegekeurd. Blijkbaar begreep de synode zelve, dat er nu werkelijk eens een eind aan de zaak moest komen, want dat derde *Appendix* is hetzelfde als het afgekeurde tweede. Bekker heeft ze beide opgenomen en naast elkaar doen afdrukken in zijn *Friesche Godgeleerdheid*, waar men nagenoeg alles kan vinden, wat op de *Vaste Spyse* betrekking heeft.

Bekker heeft in heel deze geschiedenis bewijs gegeven van een bewonderenswaardige toegeeflijkheid. Menigeen zou over dat veelzins kinderachtig geharrewar baloorig zijn geworden en er den brui van hebben gegeven. Niet alzoo onze predikant; wellicht heeft hij wel begrepen dat men hem dwarsboomen

wilde en eenvoudig de uitgave van zijn boek onmogelijk maken 1). Hoeveel verdriet hem die tegenwerking ook berokkende,. hoezeer men hem telkens op onkosten joeg, hij bleef vasthouden aan zijn doel om zijn boek vrijelijk te kunnen uitgeven. Van zich af sprekende en zijn tegenstanders het antwoord niet schuldig blijvende, heeft hij zich neêrgelegd bij al wat overdreven krenterigheid van hem vorderde. En hij heeft getriomfeerd! Niet alleen dat de uitgave van de *Vaste Spyse* doorging, maar in 1682 was zelfs een nieuwe druk noodig. Bekker voegde daarbij een *Toespyse,* ook afzonderlijk uitgegeven 2), en met deze vermeerdering is het boek in gewijzigden vorm opgenomen in de *Friesche Godgeleerdheid,* in 1693 uitgegeven, waar men ook een gedicht vindt van Bekker aan het adres van Ds. H. van der Meer, die, evenzeer in dichtmaat, hem grof beleedigd had. Tot goed begrip van het hier volgend gedicht van Bekker enkele opmerkingen. De Leeuwardsche predikant H. Witz had uitgegeven *Twist des Heeren met zynen Wyngaart,* waarin hij de rampen, welke Nederland troffen, toeschreef aan de nieuwigheden, door Cartesianen en Coccejanen in de kerk binnengehaald. Hij vond een bestrijder in P. Allinga, predikant te Wijdenes, een man die een ruim aandeel heeft genomen in het twistgeschrijf van zijn tijd en daarbij den handschoen opnam voor hen, die als „novateurs" verdacht werden gemaakt. Vóór de door hem uitgegeven *Verdediging* prijkte een vers van R. Lydius, waarin met lof van Bekker's boek werd gewag

1) Jac. Alting schreef in Juli 1675 aan J. R. Wetstein te Basel: „... Verum adversarii ejus (*Bekker*) in Synodo alia novos Censores constituerunt, qui de Censoribus prioribus judicium sibi arrogarunt, et novam mutationem postularunt, ut appareret oppressum velle librum, et in infinitum eapropter extensas censuras." (*J. Alting, Opera,* V, 393—95.)

2) *Toespyse tot de Vaste Spyse der Volmaakten van Balthasar Bekker.... Bestaande in een Bericht van 't gene daar omtrent is voorgevallen, Vergelykinge Der veranderde plaatsen des eersten en tweeden Druks. Mitsgaders Acten en Resolutien Tot verklaringe en bevestiginge van 't een en 't ander dienstig. Met noodige Aantekeningen van den Auteur. Amsterdam, J. Claassen ten Hoorn.* Z. j. (1682) in-8°. (Bibliotheek Univers. Amst.)

gemaakt. Witsius bleef het antwoord niet schuldig, maar zond zijn *Aanstotelijk Nieuw* in 't licht en gaf in de voorrede daarvan te kennen, dat hij geen vrede kon hebben met de aan Bekker gebrachte hulde, omdat in de *Vaste Spyse* „schotspykers" waren welke hij niet verduwen kon. Weêr greep Allinga naar de pen en schreef zijn *Zeker Oudt.* Op nieuw liet Witz zich hooren, maar voor ons doel is nog alleen van belang, dat een van Diest het opnam voor Witsius en vóór zijn strijdschrift was afgedrukt een vers van H. van der Meer en daarin kwamen aan 't adres van Bekker deze regels voor:

Gy toont, hoe weinigh 't past, als Vaste Spijs te roemen
't Geen daar een kristen siel voor schrikt;
Dat d'aassemtoght der deugd verstikt,
En 't geen bei Kerk en Staat als schadelyk kon doemen.

En nu Bekker's antwoord, dat lang niet vlekkeloos is, maar waarin toch aardige regels voorkomen.

Dit schreef in 't Boek van *Diest* de schrandre *Van der Meer*
En dee 't geen niet en past voor Broeders,
En God gewyde sielen-hoeders,
Noch voor het vreedsaam oud der ware Hemels Leer.

Ik toon, hoe weinig 't past, mijn Vaste spys te doemen,
Met woorden daar mijn siel voor schrikt;
Waar mee Gy op u Broeder stikt,
In wien noch Kerk noch Staat iet schadelijk kon noemen.

Seg, Broeder, dien ik nooit misseid hebb of misdaan,
Nooit aangesien met kundige ogen,
Veel min belasterd of belogen:
Wat deed u dus de walg van mijne spyse slaan?

Wie vraagd U na de smaak van 't geen u niet gedist is?
Maar voor dien 't eten beter smaakt
Als die 't den weerd in 't aansight braakt?
Wat doet U saus daar op U water niet gevist is?

Moet ik de maat dan slaan van sang en tegensang
Om 't holle schimpgedight te dighten,

En 't stightelike so t'ontstighten,
Waar ergens d'eene penn hielp d'andere aan de gang?

Ston't Lydius niet vry, de Vaste Spys van Bekker
(Al hadd hy Bekker nooit gesien)
Den gragen eeter aan te bien,
En op sijn eigen smaak te noôn tot voedsaam lekker?

Of 't kropte strax een Vriend, (ik noem hem anders niet)
Die sterke kost niet kon verteeren,
Maar licht sijn swakke maag beseeren,
En meint, hy spijkers byt, terwijl hy spijkers biedt?

Gewis, die waarde Man had nadre stof gevonden,
En kon licht op hem self vermoen,
(Wat hadd hy met mijn Boek te doen?)
De regels die in 't vers een weinig hoger stonden.

Ik meen, daar Lydius schreef van dien Sabbath-twist,
Bepleit in Classen en Synoden,
Tot 's Pleiters nadeel, voor den dooden,
Daar had sijn hamer op den spijker niet gemist.

Wil *Diest* sijn gauw verstand in 't worstelperk beproeven,
En neemen 't voor een ander aan,
Om in een vreemden twist te staan;
'k Meen, Allinga sal mijn noch anders hulp behoeven:

So weinig gaf het pas in 't Boek daar mee van Diest
Poogt *Allinga* te wederleggen,
Om iet van Bekkers leer te seggen,
Waar in hy licht hem self en 't geen hy seit verliest.

Maar *van der Meer*, Gy hebt in dat verhaal gevonden
't Geen daar U bitter vers op mikt,
Daar voor U siel so anxtig schrikt.
O! schrikten Gy en ik so seer voor eige sonden;

Wat schrik en kreegje niet van sulk een laster taal?
Die kristen sielen moet doen schrikken,
En d'aassemtoght der deugd verstikken,
So lang geen saghter geest kan toonen dat ik dwaal;

Of toogen dat U 't slaan eens Broeders kan berouwen,
Die nooit den Twist-hoek quam te na
Van *Wits* en *Diest* met *Allinga*,
Of niewe wonden in eens anders seer te houwen.

Seg, broeder, hebje noch van die saghtmoedigheid
Die ons de groote Meester leerde,
Wiens Geest tot yver nooit begeerde:
Segg eens Uw reghten grond, hoe denk je waar 't bescheid

So iemant d'Alkoran moght op Uw oordeel leggen,
Des Musulmans vervloekte wett;
Die deugd en Kristus buiten sett;
Wat soudje schrikkelix meer als van 't mijne seggen?

Wat woorden hieldje noch, van tong en pen begaafd,
Om 't haatlik Pausdom reght te noemen,
Of 't Jood-en-Heidendom te doemen,
Die met so fellen schacht dus tegen Broeders draaft?

Waar schuilt toch al 't vergift, om dus mijn Boek te schelden
Waar blijkt die schrikkelike Leer,
In 't geen *van Diest* of *van der Meer*,
In Boek of Brief of Vers, van mijnen arbeid melden?

Van *Diest* haalt uit mijn Boek 't geen hy er nooit in vond;
En hy beroept sich op sijn oordeel;
Dat gaf sijn saak een byster voordeel;
Hy geeft ons dit bewijs, dat Hy het dus verstond.

In *Van der Meeren* Brief staat met een ander letter
Als ofmen 't mijn Boek so las,
Dat nooit mijn sin noch seggen was,
Van Diest, bruik, watje drukt, hier na een trouwer setter.

Maar, segje mogelik, waar toe bewijs genoemd,
Daar 't werk genoeg van self kan tuigen:
Vermits uw leer heeft moeten buigen,
Wanneer haar Kerk en Staat als schadelik verdoemd?

Wel, Broeder schrikje dan van *Vaste Spijs* te noemen;
En vreesje dat een ander stikk,

En denkt, een aar gelooft als ik,
En ik gelijk de Kerk en Staat, die 't bei verdoemen?

Dat 's 't reghte smids geloof, indien ik iet bemerk,
God laat geen Spys van tafel setten,
Als na syne eige tafel-wetten,
Maar, Broeder, spreekje Paapsch, en geeft dat reght de Kerk?

En voegter Staten by? Wel, sal die reden klemmen,
Hoe quamje Naspraak dan te werk,
Daar Voorspraak plaats had in de Kerk?
Of wilje liefst met ons en d'uwe tegen stemmen?

Ik acht en eer de Kerk, en strijde voor haar wett;
Ik ly niet dat men haar mishandel:
Heel Friesland kent mijn leer en wandel:
'k Heb nooit den Troon van Staat mijn voet te na gesett.

Maar weetje, waarde Man, hoe 't hier al in sijn werk ging?
Op wilde baren 't schip doe dreef;
En waar het lest voor anker bleef?
En hoe 't ons volk verstond, dat met my staag te Kerk ging?

Gy laast het oordeel dat mijn Boek so schaadlijk viel:
En kondje 't voordeel niet bemerken,
Bekend gestaan by onse Kerken,
En dik gebleeken aan so menigh kriste siel?

Quam myn gehoorsaamheid ook nimmer tot uw ooren,
Hoe ik voor Staat en Kerke sweeg,
En gaf my binnen boort om leeg
In 't onweer? liever my als 't heele schip verlooren.

Schoon was ik Jonas niet, ik hield my of ik 't waar:
En leerde dus my self mishaagen,
En 't mijn aan anders niet te wagen,
Tot dienste van mijn Heer, en sijn gewyde Schaar.

Dit leer ik noch; en ga by *van der Meer* ter schole;
Die oefent myn geduldigheid,
Wanneer Hy laster van my seit,
En wyst my echter niet, waar dat ik ergens doole.

Vriend, doop je pen niet meer in sulk een gallig int:
Ik geef U licht dat spel gewonnen.
Maar hebje beters iets versonnen;
Die myn verbetering in vriendschap soekt, die vint.

Minweerde Man door 't lot van hemelrijke gaven,
Laat Liefde met de Waarheid gaan,
Daar gy en ik na wysheid staan,
En laat uw geest en mijn om prijs ten Hemel draven.

So d'een 't gestichte werk van d'ander seer ontsticht,
Wie kan so 's Heeren Tempel bouwen?
Maar 't sal geen Dienaar na berouwen,
Heeft hy getrouwelik sijns Meesters last verright.

Vóór wij Bekker naar Holland vergezellen moet nog even worden vermeld dat nog eenige jaren later in Friesland tegen de *Vaste Spyse* werd gereägeerd. Ds. H. Brink, dien wij reeds ontmoet hebben, was thans predikant te Joure en had zich als een eersten ketterjager ontpopt. In de classis Zevenwouden gaf hij ongeveer den toon aan in het bestrijden der „nieuwigheden" en het vervolgen der nieuwgezinden. Nu had Ds. David Flud van Giffen, destijds predikant te Nieuwbrongersga, een der eersten, die in Friesland op den kansel openlijk voor het Coccejanisme ijverden, als hofprediker twee leerredenen gehouden en die op verzoek der stadhouderlijke familie, bij welke hij zeer in aanzien was, maar zonder kerkelijke goedkeuring, ter perse gelegd. Daartegen gaf in 1681 de classis van Zevenwouden een boekje uit van niet minder dan 512 bladzijden in-12° 1). De schrijver werd niet genoemd maar was H. Brink. Op blz. 467 werd Bekker met name aangewezen als een der „medestanders" van van Giffen en beweerd, dat hij een dergenen

1) *Waarschouwinge aan de Friesche Kerken tegen de doordringende schadelijke nieuwigheden in de religie, vervattende in het besonder een censure van de aanstotelyke poincten in het boek, genaamt* Jobs Levendige Goel en de noch verwachte Heerlijkheid der Kerke, *onlangs tegen Kerken-ordre uytgegeven, trouhertiglyk gedaen van de Classis van Sevenwouden.* Leeuw., J. Hagenaar, *s. j.* in-12°.

was, „die over eenige jaaren aan onse Friesche Kerken deselfde moeilijkheid aandeede." En in de opdracht heette het: „en tegen welkers (n. l. der waarheid) verduisteraars U. Vorst. Doorl. en Ed. Mog. noch voor seer weinige jaaren met oopenbaare afkundiginge van Placcaten tot verbodt van een boek, daar maar eenige van dese nu sweevende Nieuwigheden in te vinden waaren, soo loffelyk hebben geijvert na het versoek en hertewensch van alle onse Classen en Synoden." Wel niet ten onrechte zag Bekker hierin een verwijzing naar hetgeen met zijne *Vaste Spyse* was gebeurd, maar dan was die geheele toespeling in de opdracht een tastbare onwaarheid.

Hij wendde zich nu tot de synode van Dokkum om zich te beklagen, maar nadat zijn brief geopend was, achtte de kerkelijke vergadering het niet noodig hem te lezen, verzegelde hem op nieuw en zond hem zoo aan den schrijver terug. In de opdracht vóór den derden druk van zijn *Vaste Spyse* wraakte Bekker nu de handelwijs van de classis en toonde de onwaarheid van hare beschuldiging aan. Hare houding was des te ergerlijker omdat toen Bekker, bezig om de hem in 1671 opgedragen veranderingen in zijn boek te brengen, de aanmerkingen der classen opvroeg, hem te Heerenveen door die van Zevenwouden geantwoord werd, dat zij van de acht personen, door haar met het onderzoek van het werk belast, geen aanmerkingen gezien had. Bekker's protest bij de synode heeft toch wel iets uitgewerkt, want nadat zijn opdracht aan den Frieschen stadhouder reeds was afgedrukt, kwam hem in handen de *Noodige Apologie* 1) der classis van Zevenwouden en in dit stuk wordt zijn naam niet genoemd. Er waren tegen het eerste boek der classis twee geschriften uitgegeven, een van een zich noemenden Godelief Waarmond en een van Ds. Daniël Hosius 2). Bekker achtte het noodig te verklaren, dat hij noch aan het een, noch aan het ander deel had. Voelde hij zich tot schrijven gedrongen, dan zou hij het onder zijn naam doen.

1) Pamflet nr. 11828.
2) Pamflet nr. 11827.

VIERDE HOOFDSTUK.

JAREN VAN ONGESTOORDEN ARBEID.

Met een gevoel van verademing schudde Bekker het Friesche stof van zijn voeten en trok naar Holland, waar hem een nieuwe werkkring wachtte. Onbekend was hij er niet en de ijverige waker tegen alle onrechtzinnigheid, de Amsterdamsche predikant Laurentius Homma had bezwaar gemaakt tegen het binnenhalen van den ketterschen Fries. In de notulen der classis wordt evenwel van geen aanmerking op Bekker's rechtzinnigheid melding gemaakt. Wel had zijn beroep aanleiding gegeven tot een geschil over het recht van beroep. De heer van Croonenburg maakte daarop aanspraak en had Bekker als predikant van Loenen aangewezen. Dit had verzet van den kerkeraad uitgelokt, maar ofschoon de classis pogingen aanwendde om genoemden heer tot andere gedachten te brengen, de man bleef op zijn stuk staan en dat noopte den kerkeraad tot toegeven. Den 10^den^ September berichtte de kerkeraad dat Dr. Bekker met eenparige stemmen beroepen was en den volgenden dag werd dit beroep door de classis goedgekeurd.

De Amsterdamsche predikant Le Maire bevestigde den 14^den^ October Bekker te Loenen. Hier genoot de nieuwe predikant van de rust, waarnaar hij reeds zoo lang had gehunkerd. Toch was de overgang voor hem en zijn gezin groot genoeg. Het stedeke Franeker was de zetel eener universiteit, het middelpunt van het wetenschappelijk leven in Friesland. Voor een geleerde als Bekker moet het verblijf te midden van ontwikkelde personen veel meer aantrekkelijks hebben gehad

dan het wonen op een landelijk dorp als Loenen. Maar de schaduwzijde van dat wetenschappelijk verkeer had hij te Franeker in ruime mate ondervonden, zoodat het gemis er van hem voorloopig minder zal hebben gehinderd, nu hij er tevens door bevrijd was van de verdrietelijkheden, welke de laatste jaren van zijn leven in Friesland hadden vergald. Hij bleef slechts kort, 21 maanden, op zijn nieuwe standplaats, welke door de oorlogsjaren zeer geleden had en zich tijdens Bekker's verblijf van den schok niet geheel herstellen kon. Met ijver vatte hij zijn pastorale werkzaamheid weêr op en bleef zich daaraan wijden toen hij Loenen verwisselde met Weesp, waarheen hij den 10den Mei 1676 beroepen werd. Door den tweeden predikant van dit stadje, de Raadt, werd hij er den 12den Juli bevestigd. Over Bekker's verblijf zoowel te Loenen als te Weesp zijn geen berichten tot ons gekomen 1). Slechts weten wij dat hij op zeer vriendschappelijken voet omging met zijn collega de Raadt, die verklaard heeft dat hij nooit met iemand zoo aangenaam had verkeerd als met Bekker; toen deze ambtgenoot kwam te overlijden heeft Bekker geen moeite ontzien om vrouw en kinderen van den gestorvene te helpen en te steunen 2).

Al weten wij nu zoo goed als niets van zijn werkzaamheid te Weesp, toch valt er uit de jaren, welke hij daar doorbracht, een gewichtige gebeurtenis in Bekker's leven te vermelden, namelijk zijn werkzaamheid als legerpredikant of veldprediker. Uit de *Acta* der classis van Amsterdam van 2 Mei 1678 blijkt dat daar werd medegedeeld, dat de Raad van State verzocht had een geschikt predikant naar het leger te zenden. Er werd nu een nominatie van drie personen opgemaakt en daaruit werd Bekker gekozen. Al heel spoedig moet hij naar het leger vertrokken zijn. Gedurende elf weken werd hij geplaatst bij

---

1) In het notulen-boek van den kerkeraad te Weesp, dat ik door de welwillendheid van Ds. Steenbeek aldaar kon raadplegen, vond ik slechts de data van beroep en bevestiging.

1) Zie de verklaring van de Raadt's zwager, A. Haak, in *Omstandig Bericht van Balthasar Bekker ... van sijne particuliere onderhandelinge met Laurentius Homma*. Amst. 1693, in-4°. (Pamflet, nr. 13965) blz. 17 v.v.

het garnizoen te Brussel, waarna hij nog drie weken werkzaam was in het hospitaal, althans bij de zieken en gekwetsten; in September werd hij naar het leger te velde gezonden en meer bepaald ingedeeld bij de cavalerie. Dit een en ander vernemen wij uit een brief van Bekker aan de classis van Amsterdam van 26 September 1), welke hier in zijn geheel volgt al was het slechts om de merkwaardige mededeeling van Bekker, dat de toestand van den godsdienst bij geen enkel leger zoo slecht was, als bij het onze. Opnieuw leeren wij er uit, dat voorzichtigheid geraden is, als wij de vroomheid onzer voorvaderen uit de zeventiende eeuw hooren roemen. Bekker's brief luidt aldus:

Hoogwaerde Mannen, Vaders en Broeders in den Heere, Genade en Vreede.

Ofte tot noch toe meer misdaan is door mijn langduurig swijgen als tegenwoordig door dit mager schrijven, beide veroorsaakt uit gebrek aan weerdige stoffe, sulx laat ik aan uwer E. Eerw. wijs en bescheiden oordeel. Hebb evenwel niet alleenlik gepoogd, maar ook volbraght aan Uwe E. Eerw. te schrijven, maar het eerste is door te laate kennis van den dagh uwer bijeenkomst, het ander door een bijsonder toeval en wanbestel mijner brieven niet ten einde of te reght gekomen. En wat schuld Uwe E. Eerw. mij verder toeschrijven sullen, daaraf derf ik van hunne bescheidenheid de vergiffenis so gerustelik hoopen als ik die eerbiediglik versoek. Maar nu na bij 't einde van mijnen legertoght gekomen vond ik nieuwe swarigheid, om niet, ook door 't minste schryven, het mondeling verhaal, dat ik t'huis komende verplight sal sijn voor uwe E. Eerw. vergaderinge te doen, overtollig te maaken of te verijdelen: ten ware dat hier nu begonnen

1) De scriba van het classicaal bestuur van Amsterdam, Ds. Romijn, was zoo goed mij verlof te geven zelf in het archief te snuffelen. Daardoor vond ik dezen brief in een pak, waarin men hem niet zou zoeken. Dit pak heeft tot opschrift: „Copiën van oude Brieven van wegens de classis van Amsterdam geschreeven in den Jaare 1589 etc"; daaronder staat met een latere hand: „Staat der Kerke in Indie."

hadde te verneemen, dat na allen schijn uwer E. Eerw. laatste Zamenkomst mijne wederkomst noch voorkomen sal in welken gevalle ik dan nu sleghs een ontwerp te schrijven hadde van 't gene ter gelegenen tijd, doch so veel laater soude kunnen seghen. Aan mijnen seer waerden en getrouwen Collega, D. de Raad hebbe eens en andermaal so wat medegedeeld van 't weinig kerkelix dat hier omgaat en uit de sijnen seer gaerne verstaan so 't gene tot gemeene rust en welstand onsen binnenlandsche kerke behoort, als in 't besonder dat sich de E. E. Broederen van onse Classis doorgaans noch seer wel bevonden; en sulx isset dat ik tot noch toe met gelijke tijdinge van mijnentwegen beantwoorden kan, dankende Godt voor U Hoogweerde Broeders en voor mij, gelijk myn gebedt is voor het toekomende. Maar van den staat van 't Leger of (om met de H. Schrift te spreeken) van den vreede des krijgs, so veel de sake des Heeren aangaat, wenschte ik wel beter en aangenaamer bescheid te schrijven. Want ik meine wel te hebben kunnen verneemen dat het leger van onsen Staat in vergelijkinge met anderen, of ook met dat van den vijand, so veel de krijgssaken betreft, immers nu in desen veldtoght, al is wat een Leger behoort te zijn; maar in 't gene de gemanierdheid en godsdienstigheid aangaat, by na niet met allen: Ten zij dat men 't laatste bij de regimenten van d'Engelsche, Schotsche en Yrsche volkeren, of van de Luthersche en Paapsche religie soeken wil. Bij ons zijn weinig predikanten, weinig derselve die niet seer laate van huis gesonden, of lange na hunne sendinge gekomen zijn, weinig die in hunnen dienst met behoorlike achtinge geleeden worden of met schuldige omsightigheid verkeeren, om te besorgen dat hen niemant en verachte. Die gaerne doen souden wat in hun amt en vermogen is, worden weinig daarin gehandhaafd, veel min gevorderd. Men marcheert, men voeragieert, men bataillieert, men doet allerleije krijgshandelingen op dagen en uuren als men prediken of bidden moest; met welken godsdienst geen aanslagh, hoe gewightig of gevaarlik ooit

geduurende desen oorlog, self ook niet de laatste slagh bij Casteau en St. Denijs, en dat op den dagh des Heeren, door eenige orde van Hooger hand, begonnen of geeindigd is; hoewel eenige mindere oversten daartoe door eenige besondere beweeginge in haren bedrijven hebben laaten doen 't gene behoorde. Dondervindinge hier af doet mij te min ongeloofbaar achten 't gene van godsdienstige officieren nu en dan heb hooren versekeren, dat sij verscheidene volkeren van anderen godsdienst in den oorlog gediend hadden, maar nergens minder godsdienstigheid bevonden als bij ons. Uit welke dingen Uwe E. Eerw. kunnen oordeelen, hoe qualik dat men gedaan heeft met luiden van weinig bequaamheid of weerdigheid tot so sorgeliken dienst als die van 't leger is, af te senden, of de betere gaven liever t'huis gemakkelik en met meer lichamelik voordeel als juist daar die noodigst zyn in dienst van hem, diese gegeven heeft te besteeden. Voor mij, ik hebbe door Gods sonderlinge goedheid te mijwaerts nooit gebrek gehadt noch van gemak noch van behoorlike eere noch van redelike vrught in mijnen dienst; waaraf ik tot Brussel 11 weeken bij 't garnisoen aldaar en drie bij de sieken en gequetsten hebbe doorgebraght. Nu ben ik so lang als dese maand geloopen heeft in 't veld bij de Ruiterij, die geheelik in desen geheelen Somer sonder ordinarischen predikant geweest is en seer selden door iemant ter leen bediend. Van eenige vergaderinge der Legerpredikanten diemen Classis of Coetus noemen magh, hebb ik gansch niet te schrijven; alsoo noch getal, noch tijd, noch plaats, noch schriftelike acten onser voorsaten die ons souden overgeleverd zijn, daartoe hebben kunnen vinden, en derhalven genoodsaakt zijn geweest in dien deele, bijna op sijn independents te leeven, ten ware datmen ons gelijk sommigen hadde kunnen doen dependeeren van de officieren, die sich (indien niet beter geleerd, of in 't begin anders gewent worden) lichtelik laaten voorstaan, dat een predikant als een minder officier na hunne orders soude moeten luisteren. Maar ik soude bijna myn

voorneemen om slechts een schets van de legerkerk en dienst over te schrijven, te buiten gaan. Sal derhalven hier bij blyven en hoewel veel hebbe te seggen, nochtans met de penne swijgen om nader en beter met den mond te spreeken, daartoe ons de goede en getrouwe Godt beidersijds genadiglik spaare, in wiens wijse voorsienigheid ik uw E. Eerw. personen, familien, diensten, vergaderinge hertelik beveele: Verblijvende

In 't Leger van des Staats Cavallerie tot Warnem den 26 Sept. 1678.

Hoogwaerde H.H. en B.B.
Uwer H. W. dienstplightige
Mededienaar en dienaar in den Heere
BEKKER.

Wat zouden wij gaarne weten, wat Bekker bij zijn thuiskomst mondeling heeft medegedeeld. Ook zijn ambtsbroeders waren nieuwsgierig wat hij dan mondeling zou mededeelen. Toen in de vergadering der classis van 10 October 1678 deze brief ter tafel kwam, werd besloten hem voor kennisgeving aan te nemen en zijn verder rapport af te wachten. In de vergadering van 14 November was hij weder tegenwoordig en werd hartelijk bedankt voor zijn trouwen legerdienst. Wat zijn mondeling rapport betreft laten de notulen ons in den steek of liever zij wekken het vermoeden dat hij niet veel meer heeft medegedeeld. Er staat eenvoudig: „Hij heeft sig, in sijn Rapport, gerefereert aen sijn voorgaende missive." In elk geval leeren wij uit zijn schrijven dat de zorg voor de godsdienstige belangen der militairen allerbedroevendst was. Het aantal uitgezonden predikanten was onvoldoende en het gehalte van hen, die gewoonlijk erg laat op hun bestemming aankwamen, was niet boven bedenking. Van de zijde der bevelhebbers werd niets gedaan om de predikanten aan te moedigen of hun hunne taak te vergemakkelijken. Blijkbaar dachten de overheidspersonen dat het voldoende was thuis te laten bidden en daartoe dienden immers de bededagen. Ook een standpunt, al is het ook eigenaardig bij een volk, dat zich herhaaldelijk geroepen gevoelde voor de belangen van den godsdienst op te komen.

Had zijn betrekking hem in nauwe aanraking gebracht met den krijg tegen Frankrijks koning, in den strijd der meeningen

om hem heen heeft Bekker zich niet gemengd. Toch woedde de twist over de aanstootelijke nieuwigheden feller dan ooit, vooral ook ten gevolge van den ommekeer in de politieke verhoudingen in de Republiek. Na zoo vele jaren op den kerkelijken strijd der zeventiende eeuw terugziende, zijn wij gewoon deze aan te duiden als een worsteling tusschen Voetianen en Coccejanen. Maar die beide namen dekken niet geheel de zaak, waar het om ging, want van Cartesianen wordt daarbij heel geen melding gemaakt. Waar het om ging, dat waren de „nieuwigheden." Doorbladert men de talrijke vlugschriften dier dagen, waarin op vaak hartstochtelijke wijze de kerkelijke onderwerpen, welke zoo vele hoofden vervulden, behandeld werden, dan zoekt men te vergeefs naar de tegenstelling: Voetianen en Coccejanen. Laatstgenoemde worden met de Cartesianen gesteld tegenover de talrijke verdedigers der oude school. En onder dezen treedt Maresius veel meer naar voren dan Voetius. Toch is de strijd tusschen hetgeen de literatuur van dien tijd zelf en wat de overlevering ons leert, gemakkelijk op te lossen. Voor den destijds levende was het vooral de strijdlustige Maresius, die bij het bekampen der nieuwe richting, welke in de kerk zich aanhangers verwierf, de aandacht trok. In een strijdschrift van een ouderling, mr. J. Steengracht 1), tegen de aanhangers der oude bedeeling gericht, wordt dan ook smadelijk gewag gemaakt van „uw Maresius." Hoezeer evenwel de Groningsche hoogleeraar herhaaldelijk naar de pen greep om de nieuwigheidsdrijvers op het lijf te vallen, voor de later levenden bleef niet verborgen, dat zijn Utrechtsche ambtgenoot een veel blijvender invloed heeft uitgeoefend. In Groningen en in het algemeen in het Noord-oostelijk deel der Republiek, waren het vooral de leerlingen van Maresius, die de beginselen der oude richting vertegenwoordigden, maar op een groot deel der overige theologen had Voetius den stempel zijner theologie ingedrukt. Kan men daarom vrede hebben met den naam van Voetianen voor de conservatieven dier dagen, die van Coccejanen zegt

---

1) *Beginselen des Anti-Christendoms* .... 1674. (Pamflet, nr. 11238).

lang niet genoeg. Evenmin als Coccejus Cartesiaan was — hij heeft verklaard dat hij niet aan philosophische studiën deed — evenmin waren dat velen zijner volgelingen. En onze Bekker was Cartesiaan, maar schreef een boek, waarin hij partij koos tegen de Schrift-verklaring van Coccejus. Het uitgangspunt van Descartes was al dadelijk een geheel ander als dat van Coccejus. De eerste immers ging uit van de menschelijke rede, de tweede van de goddelijke openbaring. In de geschriften tusschen de jaren 1670 en 1680 over de kerkelijke geschillen uitgegeven wordt meer gepolemiseerd tegen den wijsgeer dan tegen het hoofd der nieuwe richting onder de theologen. Zeer terecht trouwens, want de nieuwe philosophie heeft aan de kerk meer kwaad gedaan dan Coccejus' theologie. Descartes, de geloovige Katholiek, had wel geleerd dat de leer der kerk boven de uitkomsten van het philosophisch onderzoek stond, en dat de laatste voor de eerste wijken moesten, maar velen, die van hem het beginsel van het vrije onderzoek geleerd hadden, bleven daarbij niet staan, maar gingen verder. Van kerkelijk standpunt zeer terecht wordt nog aan het einde der zeventiende eeuw geklaagd over de „nieuwe philosophie". Descartes en Coccejus waren echter bij de conservatieven gelijkelijk in discrediet, de een op wijsgeerig, de ander op theologisch gebied.

De namen Coccejanen en Voetianen moeten worden opgevat als conservatieven en vrijzinnigen. Het laatste niet in den zin alsof de aanhangers der nieuwe richting schuldig stonden aan afwijking van de kerkleer. Zij dachten er zelfs niet aan te tornen aan de belijdenisschriften der kerk. Maar voor de conservatieven was het nu eenmaal uitgemaakt wat men te gelooven had. Hunne bijna afgodische vereering voor de formulieren, de belijdenisschriften, de Staten-vertaling vreesde gevaar van elk nieuw zelfstandig onderzoek. Van hun standpunt verklaarbaar, al kwamen zij er door in botsing met het beginsel van het Protestantisme. De nieuwe richting achtte zich alleen absoluut gebonden door Gods Woord, door den Bijbel; deze moest steeds meer worden onderzocht, om er telkens nieuwe schatten uit op te delven; de conservatieven waren in de

praktijk geneigd aan de formulieren van eenigheid en aan de Staten-vertaling met hare kantteekeningen een nagenoeg even bindend gezag toe te kennen als aan den oorspronkelijken bijbeltekst. Van daar hun streven om tegen het zelfstandig onderzoek des Bijbels een dam op te werpen. Bij hun eerbied voor de belijdenisschriften wilden de nieuweren deze als menschenwerk toch niet op één lijn stellen met Gods Woord 1).

Bekkers's lotgevallen te Franeker deden reeds zien hoezeer men er voor ijverde dat in niets — ook niet in uitdrukkingen — van het bestaande werd afgeweken. Na 1672 nam de strijd een nog feller karakter aan. De conservatieven hoopten van den aan het bewind gekomen stadhouder beteugeling der nieuwe richting, zoo mogelijk zelfs uitdrijving der nieuwgezinden. Deze toch stonden bekend als te behooren tot de Loevesteinsche factie. Of dit nu geheel juist was, of liever of alle

1) Bekker zelf heeft in zijn *Vervolg* op de *Kerkelijke Historie* van G. Hornius (Amst., 1734, blz. 25—29) de Bijbel-verklaring van Coccejus eigenaardig aldus geschetst: „Want, siende dat men zedert de opkomst der Reformatie sig meest gehouden had aan sulk eene wijse als de tijden dat vereischten; dat men den inhoud der H. Schriften tot zekere hoofdstukken bragt, die betwist wierden, en de bewijsen hier en daar uit de Schrift by een sogt, so verre als tot ieder hoofdstuk scheen te behooren; so docht hem, dat het tijd wierd om verder te gaan, en den draad der H. Schriften van voren aan na te speuren; waar uit nootsakelik een andere sin op verscheidene plaatsen moest gevonden worden, dan de meeste uitleggers tot noch toe verstonden. Mede was hy van verstand, dat de meeste spreekwijsen en konstwoorden by de kerkenleeraers gebruikelik, van menschen vindinge en buiten de Schrift waren: Welke derhalven van schriftuurlike zaken niet dan met schriftuurlike woorden spreken; also de H. Geest self de beste uitlegger van zyne eigene woorden is, ende die van de menschen oneindige twistingen en woordenstrijd onderwerpen. [Volgt een overzicht van de theologie van Coccejus].,.. Hy hield dan gelijken streek als Descartes, behalven dat hy in een ander vaarwater was; willende alle vooroordeel afgeleid, en de bovennatuurlike kennis alleen uit de Schriften gesocht hebben, gelyk d'ander de natuurlike weetenschap niet dan op de natuur en gesonde reden bouwde."

vrijzinnigen werkelijk Staatsgezind waren, is moeielijk uit te maken. Wel dat vele Coccejaansche predikanten tot deze partij behoorden. Toen in 1663 een felle strijd uitbrak over het nieuwe door de Staten van Holland voorgeschreven Gebedsformulier, waarbij verboden werd voor den Prins van Oranje te bidden, waren het de Coccejanen die gehoorzaamden, terwijl de Voetianen met het verboden gebed voortgingen. Der Oranjepartij toegedaan begroetten zij de gebeurtennissen van het jaar 1672 als den dageraad van een nieuwen dag, waarvan zij zich veel goeds voorspelden.

Vooral in Holland en Zeeland waren de Voetianen in de eerstvolgende jaren uiterst bewegelijk. In classen en synoden werden gravamina tegen de nieuwigheden opgestapeld en maatregelen beraamd om het voortdringen er van tegen te gaan. Kenschetsend voor het streven der conservatieven is een voorstel in 1673 door den commissaris-politiek Fannius ingediend en uit tien artikelen bestaande, waarin niet alleen aan de Staten-vertaling en hare kantteekeningen bindend gezag toegekend, maar ook verboden werd zelfs maar in „expressien" af te wijken van hetgeen in de Formulieren van eenigheid werd geleerd. Zeer juist werd door een zich noemenden Gelazius Major de opmerking gemaakt, dat hier een veel grootere nieuwigheid werd geleerd, dan die welke men aan de nieuwe richting verweet. Hij schreef: „..... soo komt de Heer Fannius, Commissaris wegens de Heeren Staten van Hollant en West-Vrieslant, met een *concept* te voorschijn, bestaende in 10 Articulen, die wy kortheyts halven hier niet en sullen stellen, doch Articulen soodanigh in-gestelt, dat verscheyden tegen het gemeen gebruyk van Classen en Synoden quamen aen te loopen, andere geweldigh stieten tegen de gronden van de reformatie; voornamelijck het laetste, in welcke alle dienaers wort gelast te blijven by de formulieren van eenigheyt, *soo als de Text daer van luyt*; *ende inde Gereformeerde Kercken tot noch toe is geleert, sonder daer omtrent in Prediken, Catechiseren ofte Schrijven, eenige nieuwigheden te gebruycken, het sy in saecken, het sy in expressien, directelijck of indirectelijck, of deselve te taxeeren, het sy in saecken het sy in expressien,*

mede directelijck of indirectelijck. Dit wiert nu als een temperament den Classen toe gesonden, om daer over tegen de aenstaende Alckmaerse Synode de resolutien der Classen in te brengen. Wanneer de saecke nu in de Classen quam, wiert deselve van de verresienste leden niet sonder droefheyt aengesien; sy meenden men klaeghden over gevaerlijcke nieuwigheden, en maeckten sich aan groote nieuwigheden schuldigh; nieuwigheden, die puer op de gronden van het Pausdom steunden: men sochte, gelijck in 't 4 en 5[de] Artikel is te sien, de Nederlantse *versie* en haere kant-teyckeningen *te authentiseren,* even gelijck de Papisten haere *vulgate versie*, en dat by na met de selfde woorden van het *Concilium van Trenten*, men stelden de Formulieren van eenigheyt tot regels van ons geloof, niet alleen in saecken maer self in expressien, gelijck de Papisten de Leere van de Moeder de Roomse Kerck, en dat sonder eens gewach te maecken van Godts Woort, tot soo verre dat het ongeoorloft was, self van de woorden en expressien der Formulieren, self indirectelijck af te wijcken, 't welck ontrent Godts Woort niet ongeoorloft is; want andersins waer soumen blijven met alle die Philosophische en Scholastijcke termen, met welcken de schriften van Voetius, Spanhemius, Marezius, en meest alle Theologanten zijn vervult" 1).

Toch werden de voorstellen, ofschoon verzacht, door de Noord- en door de Zuid-Hollandsche synode aangenomen. En in 1674, toen de oorlog een andere wending begon te nemen en de vrede met Engeland gesloten was, verscheen den 19[den] Juli een plakkaat van Willem III, waarbij vier kettersche boeken, allen anonym verschenen, tegelijk verboden werden, n. l. de *Leviathan* van Hobbes, de *Bibliotheca Fratrum Polonorum*, de *Philosophia Sacrae Scripturae interpres* van L. Meyer en Spinoza's *Tractatus theologico-politicus.* Het laatste was reeds in 1670 verschenen, maar Jan de Witt, persoonlijk met den schrijver bekend, heeft het niet willen verbieden. De kerkelijken, voor

---

1) *Gelazius Major, Overtuychde Ontrouw, Gepleecht door den Advocaet, plijtende voor de 20 kerck-beroerende Artikulen ....* 1676, (Pamflet nr. 11444) blz. 10—11.

zoo verre zij er kennis van namen, hebben zich aan dit boek geërgerd, maar in de kerk heeft het toch niet veel invloed uitgeoefend. Wel zijn er later enkele bewegingen zooals die van Pontiaan van Hattem ontstaan, waarin men de nawerking van den genialen denker kan bespeuren, maar ook de vooruitstrevenden onder de theologen wilden van den uitgeworpen Jood niets weten. In de literatuur dier dagen wordt veel meer gepolemiseerd tegen het in 1666 uitgekomen boek van Spinoza's vriend, Lodewijk Meyer, „waarin hij met macht van bewijzen en veelomvattende geleerdheid trachtte aan te toonen, dat de ware wijsbegeerte ons het eenig richtsnoer ten leven moet zijn, en alleen in staat is, ons de juiste verklaring te schenken van de tallooze raadselen der Schrift" 1). Anderhalf jaar later, den 17den Januari 1676 volgde een besluit van curatoren der Universiteit en burgemeesters van Leiden, waarbij zij met volledige instemming van den Prins van Oranje verboden het leeren of verdedigen van een twintigtal stellingen, grootendeels Cartesiaansch, waar onder ook eenige van Coccejaanschen bloede 2). Nog in hetzelfde jaar werd de 79jarige hoogleeraar Abraham Heidanus, een der hoofden van het Cartesianisme, afgezet.

Ook in het rechtzinnige Zeeland vielen slachtoffers. De meerderheid der predikanten was er zeer beslist gekant tegen de „nieuwigheden." In de hoofdstad Middelburg evenwel was een sterke partij, die de nieuwe richting aanhing, ofschoon ook hier de predikanten der oude school in aantal hunne tegenstanders overtroffen. De man, dien wij vroeger als bestrijder van Bekker hebben zien optreden, Johannes van der Waeyen was in 1672 als predikant van Leeuwarden naar Middelburg verhuisd. Daar bleek weldra welk een verandering in hem had plaats gegrepen, want al spoedig ontpopte hij zich hier als volbloed Coccejaan 3). Welsprekend redenaar heeft hij velen

---

1) *K. O. Meinsma, Spinoza en zijn kring*, blz. 264. Men zie over de onrust door Meyer's boek gewekt: *C. Sepp*, a. w. II, 377 v.v.

2) Zie *J. A. Cramer, Abraham Heidanus en zijn Cartesianisme*, blz. 101 v.v.

3) In een artikel „De Balthasare Bekkero" in de anonym door Mich. Lilienthal uitgegeven *Selecta historica et literaria* wordt van

van allerlei stand tot zijn zienswijze bekeerd, maar in niet geringe mate den haat der tegenpartij opgewekt, die hem niet kon vergeven, dat hij aan het vroeger door hem met vuur verdedigde vaandel ontrouw geworden was. Bij de vroedschap vond hij steun en ook de meerderheid van den kerkeraad was op zijn hand. In 1676 was te Middelburg een vacature ontstaan en met groote belangstelling zag men het beroep te gemoet. De classis waarschuwde den kerkeraad om toch vooral geen nieuwgezinde te beroepen en een brief van den stadhouder beoogde hetzelfde doel. Het collegium qualificatum, dat wil zeggen de gemengde vergadering, die volgens de Zeeuwsche kerkorde het beroep moest uitbrengen, bestaande uit den kerkeraad en de gedeputeerden (te Middelburg vijf) van de vroedschap stoorde zich aan deze vermaningen niet en beriep Wilh. Momma, predikant en hoogleeraar te Den Ham. Als student te Leiden had hij in 1662 zijn dissertatie *De oeconomia temporum* verdedigd, waarbij hij zich als ijverig Coccejaan deed kennen, zoodat Maresius dadelijk de pen tegen hem opvatte.

De minderheid van het collegium qualificatum en de classis waren ten hoogste over dit beroep gebelgd; de laatste weigerde

---

van der Waeyen's ommekeer deze eigenaardige voorstelling gegeven: „Singulari prorsus factum est casu, ut Wayenius in partes Cartesianorum et Coccejanorum transiret. Scilicet cum Medioburgi Concionatoris munere defungeretur, frequenter legebat Petri Martyris opera, et cum aliquando ex iisdem concionem quandam publice habuisset, monitus est à Collegis suis, se in illa concione novitates Coccejanas proposuisse, à quibus esset abstinendum. Respondebat Wayenius, se ne quidem in textum suum consuluisse commentarios Cocceji, sed Petri Martyris; et ut in posteris caveret, ne cum Coccejo loqueretur, homine Novatore, promisit, se scripta Cocceji lecturum et collaturum fore. Dum vero Cocceji scripta postea legeret, de veritate dogmatum Cocceji, et privatarum interpretationum ejus in animo est convictus, usque adeo, ut flexis genubus Deo gratias egerit, pro tanta luce in Scripturis per Coccejum sibi accensa, et à refutatione Cocceji destiterit. Id Wayenius saepe postea amicis suis professus est, quorum fide ista refero."

het goed te keuren. Toch kwam Momma naar Middelburg en werd er bevestigd. Maar de classis bleef op haar stuk staan en trachtte overal hulp te verkrijgen. Ook de stadhouder werd er voor gespannen en ofschoon de vroedschap Momma de hand boven het hoofd hield, Willem III wist hem onwelkomen tegenstand te breken. Zelf tegen de nieuwe richting gekant, kwam hij in November naar Middelburg, zette zeven leden der vroedschap af om hen door aanhangers der oude richting te vervangen en nu was het lot van Momma spoedig beslist. Hij werd afgezet en door Willem III van een ruim jaargeld voorzien vertrok hij naar Delft, waar hij spoedig overleed 1).

Met Momma werd van der Waeyen het kind van de rekening. Ook hij werd afgezet en buiten de provincie gebannen. Onder betooning van deelneming van een talrijke menigte verliet hij Middelburg, door kerkeraad en magistraat van uitstekende getuigschriften voorzien. Als ambteloos burger vestigde hij zich te Amsterdam, voor korten tijd evenwel, want reeds in het volgend jaar werd hij door den invloed van het Friesche Hof, dat in tegenstelling met Willem III vrijzinnig was, tot hoogleeraar te Franeker aangesteld. Den conservatieven sloeg de schrik om het hart, toen op zulk een wijze de ketterij te Franeker werd binnengehaald. Nog ten vorigen jare waren Gedeputeerde Staten verontwaardigd geweest, dat men onzen Bekker op een voordracht voor theologiae professor had gebracht. Die voordracht is wel niet meer voor handen, maar hoe vreemd het ook klinken moge, dat men reeds twee jaar nadat Bekker naar Loenen was vertrokken, na al wat er met hem was voorgevallen, hem in 1676 voor een professoraat te Franeker heeft voorgedragen, is zoo goed als zeker. Vermoedelijk heeft ook hier de prinses-weduwe Albertine Agnes haar invloed doen gelden. Wat toch is het geval? Den 30sten Juni benoemden Gedeputeerde Staten Johannes à Marck tot hoogleeraar in de theologie. Vooreerst was er dus geen vacature en nu luidt de resolutie van Gedeputeerde Staten van den vol-

1) Zie: *H. Boonen*, *De strijd tegen W. Momma* in het *Kerkhistorisch Archief* van Kist en Moll, IV, 287 v.v.

genden dag, den 1sten Juli: „De resol(*utie*) gisteren genoomen ende de depeches daer uijt geresulteert syn bij resumptie gearresteert; Edoch op 't geproponeerde bij dese vergaederinge is dienstich ende nodich geacht de Heeren Curatoren van (*de*) Academiae tot Franeker te versoecken gel(*ijk*) deselve bij deesen eernstich worden versocht, de persoon van Dns. Becker op geen nominatie tot een vacant professoraet te brengen om moveerende reedenen ende oock bekent sijnde hoe over desselfs voormaels uijtgegeven Boeck ende Bedrijff ende bij dese Tafel ende elders veele besigheden geweest ende resol[ies] gevallen oock placcaten daer aff sijn uitgegaen." Deze resolutie heeft alleen dan zin, wanneer Bekker door curatoren was geplaatst op de voordracht, waaruit Joh. à Marck gekozen werd. En nu, ruim een jaar later werd een nog gevaarlijker novateur als van der Waeyen benoemd niet alleen tot opvolger van prof. Terentius als hoogleeraar in het Hebreeuwsch, maar ook tot theologiae professor, ofschoon er in de theologische faculteit geen vacature was. Aanleiding genoeg voor de leden dezer faculteit om nog te trachten den benoemde te beletten zijne door de conservatieven gevreesde beginselen te Franeker te doceeren. Evenwel verzet mocht niet baten, waar van der Waeyen in blakende gunst stond bij het Hof, door welks invloed hij benoemd was, zoodat prinses Albertine hem zelfs tot haren geheimraad benoemde.

De hier behandelde voorvallen hebben een breeden stroom van strijdschriften in het leven geroepen 1), waarin ook in meer algemeenen zin de „nieuwigheden" werden behandeld. Ware Bekker een strijdlustig man geweest, hij zou zeker de verzoeking niet hebben kunnen weêrstaan om deel te nemen aan het toernooi, te meer omdat ook zijn naam een paar maal in die strijdschriften wordt gevonden. Minder evenwel dan men vermoeden zou na al het geschreeuw in Friesland over zijn onrechtzinnigheid. Onopgemerkt was dat rumoer in Holland niet en wij zagen zelfs den hoogleeraar Spanheim zich bij

1) Vergelijk de pamfletten-catalogi op de jaren 1674—1677 en het derde hoofdstuk van *J. A. Cramer*, *Abraham Heidanus*, waar een aantal vlugschriften behandeld worden.

Gedeputeerde Staten van Friesland over Bekker beklagen. Maar in zijn in 1676 verschenen en in het volgend jaar in het Hollandsch vertaalde 1) *De novissimis circa res sacras in Belgio dissidiis epistola ad amicum* komt Bekker's naam niet voor, al werd de schrijver naar aanleiding van dien brief op minder aangename wijze aan Bekker herinnerd. Een zich noemende Simplicius Severus Alethaeus schreef in 1677 een polemiek tegen professor Hulsius 2), waarin hij ook Spanheim's brief onder handen neemt. Daar lezen wij op blz. 126: „Ja wat geloove verdient hy, die geen swarigheyt en maeckt de Brieven niet aen hem, maar anderen houdende, en onder andere Brieven zijnde, op te breecken, aendachtelijck door te leesen, het geene in sijn oordeel hem raeckt en aenstootelijck was, met linien te onderhalen, en soo die toe te senden, den geenen, aen welcke dat sij hoorden? Gelijck hy heeft gedaen aen seeckeren Brief van Dr. Balthazar Becker, aen seecker Heer die daer over sijn rechtvaerdigh misnoegen toonende, betuyghden daer op de Heer Spanheym met hooge en sware betuygingen, dat het onverhoeds en niet met voordracht was geschiet. Siet Leeser, nu dient ghy te gelooven, dat de Heer Spanheym sonder voordacht, een Brief houdende aen een ander, niet alleen onverhoeds kan openbreecken, maer oock met aendacht leesen, en daer hy sijn remarques op heeft, dat met linien afteyckenen. . . ."

Tegen Bekker gepolemiseerd is er in de vlugschriften-literatuur dier dagen weinig; althans voor zoo ver mij bleek en ik heb heel wat van die strijdschriften doorgezien. In *Het Collegie der Scavanten* 3) wordt Bekker aangeduid als Friesch correspondent van het college, terwijl het verbod van zijn *Vaste Spyse* er volledig is afgedrukt. Een ander schrijver Samuel Diestius, hoogleeraar te Harderwijk, ten onrechte een Coccejaan genoemd, nam de pen op — en dit zegt genoeg — ter verdediging van

1) *Brief van Antwoort Aen een Vrient, Aengaende de laetste ontstane Geschillen omtrent den Godsdienst.* (Pamflet, nr. 11544).

2) *Nieuwe Uytsporigheden Van.... Anthonius Hulsius... Door Simplicius Severus Alethaeus* (Pamflet, nr. 11545).

3) Pamflet, nr. 11240. Vergelijk boven blz. 99.

Maresius. In zijn geschrift noemt hij Bekker in één adem met Wolzogen onder de gevaarlijke nieuwigheidskramers 1).

Onder de strijdlustigen dier dagen was het uitvoerigst tegen Bekker Leonard van Rijssen, deftiger Rijssenius geheeten, predikant te Heusden, die zich als ijverig verdediger der oude school heeft doen kennen. Erkend moet worden dat hij zich zijn taak niet te gemakkelijk maakte, maar de literatuur van zijn tijd ijverig bestudeerde. Blijkbaar deed hij dit met de pen in de hand om dadelijk te kunnen opteekenen waar hem iets onder de oogen kwam, dat naar zijn inzicht moeielijk te rijmen was met de van een leeraar der kerk te verwachten rechtzinnigheid. Droevige ervaringen deed hij daarbij op, want toen hij ten slotte het resultaat zijner onderzoekingen ging te boek stellen, bleek het dat hij niet minder dan 559 ketterijen had ontdekt, welke door Nederlandsche theologen aan de schare werden geleerd. Voor den eenvoudigen conservatief om van te rillen, als hij te hooren kreeg welke gevaren der kerk dreigden en het zal hem een schrale troost zijn geweest, dat de hoogleeraar Heidanus van Rijssenius ondeugend beweerde, dat hij „in de Multiplicatie dapper moet ervaren zijn" 2). De Heusdensche predikant had trouwens een goed voorbeeld aan Maresius, die alleen den Cartesiaan Wittichius van 353 dwalingen beschuldigd had. Rijssenius, die zich tegen de gansche schaar van novateurs richtte, was dus nog matig in zijn berekening.

Rijssenius dan schreef *De oude rechtsinnige waerheyt verdonckert en bedeckt door Des Cartes, Coccejus, Wittich, Burman, Wolzogen, Perizon, Groenewegen, Allinga etc.* 3). Hij keerde zich dus tot de keurbende dergenen, die met het brandmerk der onrechtzinnigheid geteekend waren. Behalve de partijhoofden Cartesius en Coccejus vinden wij hier den Leidschen hoogleeraar Wittichius, bij al wat rechtzinnig heette als Cartesiaan ongunstig aangeschreven en die reeds jaren te voren als professor te Nijmegen door de kerkelijken was bestreden. Zijn geest-

1) *Samuelis Diestii Apologia pro Ecclesia Reformata*, Enchusae 1674. (Pamflet, nr. 11232).

2) *Abrahami Heidani Consideratien.* (Pamflet, nr. 11434), blz. 24.

3) Pamflet, nr. 11239.

verwant Burman, hoogleeraar te Utrecht stond al even slecht bekend en wellicht in nog erger mate deelde dit lot Wolzogen, sedert 1671 professor en Waalsch predikant te Amsterdam, nadat hij jaren met Burman als ambtgenoot had samengewerkt. Perizonius, de vriend van Alting, had als hoogleeraar te Deventer de vaan van het Cartesianisme hoog gehouden. De predikant H. Groenewegen was een Coccejaan van den echten stempel, die zijn naam gegeven heeft aan een afdeeling van de leerlingen des meesters, naar hem de Groene Coccejanen genoemd, die door geleerde Schrift-verklaring uitmuntte. Reeds vroeger hebben wij ontmoet Petrus Allinga, den polemiseerenden predikant van Wijdenes.

Tegen dezen in hoofdzaak richtte zich de bestrijding van Rijssenius, die onder het op den titel van zijn geschrift voorkomend *etc.* ook een plaatsje inruimde voor Bekker, wiens geschrift over Descartes en wiens *Vaste Spyse* hij toont te kennen. Zien wij wat hij hem verwijt, dan worden wij gerust gesteld, omdat het blijkt, dat deze verdediger der orthodoxie wel wat heel zwaartillend was. Slechts op een zevental bladzijden van zijn boek dat er 160 telt, vinden wij Bekker vermeld en wat de schrijver tegen hem aanvoert, geeft ons geen hoog denkbeeld van den ruimen blik der rechtzinnigen van dien tijd.

Bekker had in de *Vaste Spyse* geleerd, dat Joden en Turken den waren God alleen dienen, maar niet met recht. Een ergerlijke ketterij volgens Rijssenius, want (blz. 24) „So is dan Christus de eenige Ware God niet, want sonder Hem te dienen, kan men den Eenigen Waren God dienen." Over deze scherpzinnige kettervondst aangevallen, verdedigde Rijssenius zich nader aldus: „Het segghen van Bekker dat de Joden en Turken en hun gelyken den eenighen waren Godt alleen dienen, maer niet met recht heeft de zal. Heer Vedelius 1) met recht een pestilentiale dwalingh genoemt in Opus disp. VI § 15. Want dan is Vader, Soon en H. Geest de eenige waren Godt niet, welken sy niet en dienen. En een versierden afgodt, die noch

1) Vedelius, in 1642 als professor te Franeker overleden, was een bestrijder der Remonstranten en geestverwant van Maresius.

V. noch S. doch H. Geest is, wort tot een eenigen waren Godt gestelt" 1). Hooren wij nog even verder. Bekker had over Adam vóór den Val geschreven: „Hy was van natuure vergankelik, gelyk alle dingen zyn behalven God. Ps. 102." Daarop heeft Rijssenius aan te merken: „Soo dan Christus nu oock noch en wy in den Hemel, met Engelen en alles verganckelijck" (blz. 58). Wanneer de lezer nu nog weet dat wat Bekker in het algemeen leert over den eersten mensch vóór den val aan Rijssenius de klacht ontlokt: „Noijt heeft een Sociniaen of eenigh Ketter, so snooden tael gevoert" (blz. 59), dan zal dit wel voldoende zijn om hem te overtuigen, dat volgens dezen verdediger der orthodoxie Bekker al heel weinig zuiver in de leer was. Slechts nog deze opmerking dat de scheldnaam Sociniaan destijds aan de orde van den dag was en in het spraakgebruik onzer dagen zooveel beteekent als liberalist, ongodist of paganist. Ook hier geldt dat men de woorden moet nemen naar de beteekenis, die zij op een bepaald oogenblik hebben.

Wat Rijssenius schreef zou alleen al voldoende zijn geweest om een liefhebber van twistgeschrijf uit zijn tent te lokken. Bekker deed er echter het zwijgen toe. Hij had genoeg last gehad van het Odium theologicum zijner dagen en voelde volstrekt geen roeping zich in het onverkwikkelijk getwist te mengen. Juist uit deze jaren is ons een gedicht van Bekker overgebleven, waarin hij zijn afkeer van het theologisch gekijf rondweg uitspreekt. Salomon van Til, toen nog predikant aan de Rijp, later te Medemblik, te Dordrecht en hoogleeraar te Leiden, had een boek geschreven om tot vrede te vermanen 2). Dit was Bekker uit het hart gesproken en hij gaf uiting aan zijn sympathie in een uitvoerig gedicht, waarvan het eerste gedeelte aldus luidt:

---

1) *Doot-Stuypen der Cartesianen En Coccejanen* (pamflet, nr. 11445), blz. 41.

2) *Salems vreede in Liefde, Trouw en Waarheit behartigt: Waar in de Vreede-weg tot beslissing der hedendaagsche Kerk-verschillen werd affgebakent, den Broederen eengesintheyd in 't noodige vertoont* enz.

„Nu berst myn tonge los: Van Til die dwingd tot spreken;
Zyn Vrede-Pen had kragt om 't Moord-slot op te steken,
Dat ik in tegenweer van 't twistig morren sloot;
Vermids my Mesechs ramp in Kedars Tent verdroot:
Die zugt tot eigen wraak voordagtig heb gebannen;
Myn onschuld, buyten last van wel-geagte-Mannen,
In myn gemoed bewaar; met niemand twist of regt;
En leef in stille rust hier Vegt-vrij aan de Vegt.
'k Aanschouw, maar schuw dat Vuur van heetgestookte driften,
En haat zoo veel Papier beklad met Knibbel-schriften,
Van haatelyker *Nieuw*, of Walgelyker *Ouwd*;
En kreun my 't oordeel niet; elk zie vast, hoe hy bouwd.
Ik houw my buyten 't perk van dat rampspoedig kyven,
Die woorden-hekeling, dat schier oneyndig schryven,
Dat Broeder-schelden, dat onvriendelyk verwyt,
Dat ligt Verdoemen, en die Scherm-school van de Nyt.
En denk vast, lieve Godt! zal 't vuur dus Eeuwig gloeyen?
Wat wil dan nog op 't lest eens uyt dit Onweer broeyen?
Daar huyld een Wolve-nest in Uwe Lamm'ren hut,
Wyl Gy haar als wel eer, met geen verdek beschudt.
Men rukt en plukt U kudde, en rekt haar al de leden,
En trekt haar buyten 't spoor; men dryft haar tegen reden:
Men maakt haar 't Voeder wars, daar af zy smaaklyk at:
Men roept, daar schuyld vergif! Zy weet niet waar of wat?
O Heer! Gy kent U volk, en teld U lieve Schapen,
Die hier om laag gereed naar Hemels voeder gapen,
En door de scheur ver-eend betreuren Jozefs schâ.
En bleeten, heel bedrukt, der Herder agter-na:
Gy, Herder Israëls, betragt U Mensch-voogdye
Dat ons u tydig heyl voor erger scheur bevrye:
Spreekt eens U leste woord, en gun ons dit geluk,
Dat eens de Twist-vlag voor den Vrede-standerd buk" 1).

Zelf was Bekker allerminst onverdraagzaam en de meening toegedaan „dat men malkanderen om verschil van gevoelens, behoudens den gemeenen grond van de gesonde leeringen niet behoort te haten noch te myden."

1) In blijkbaar veranderde spelling medegedeeld door *W. Goeree, De Kerklyke en weereldlyke historien*, tweede druk, blz. 682.

Evenmin als thans dacht destijds ieder er zoo over en Bekker stond nu eenmaal bij de streng rechtzinnigen als een gevaarlijke novateur bekend. Dat bleek bij het opstellen van het Amsterdamsche vredes-verdrag van het jaar 1677.

Naar mate het twistvuur hooger opvlamde had de beroeping van een predikant in de Amstelstad herhaaldelijk tot min verkwikkelijke tooneelen aanleiding gegeven. Beide partijen gaven zich gewoonlijk veel moeite om een der hunnen verkozen te zien en ook de burgerlijke overheid liet zich daarbij gelden. In een vlugschrift uit het jaar 1676 1) worden niet minder dan 14 predikanten der oude richting met name genoemd, die in de laatste (hoeveel?) jaren òf door den kerkeraad waren beroepen, òf op de nominatie gebracht met het doel ze verkozen te zien, maar door de burgerlijke overheid onaannemelijk verklaard. Nu was er weêr een vacature en met hetgeen te Middelburg geschied was voor oogen, werd gevreesd dat de conservatieven geen moeite zouden ontzien om hun candidaat beroepen te krijgen en des noods de hulp van den stadhouder inroepen. Dit dreigend gevaar leidde er toe den predikanten in overweging te geven onder elkaar een traktaat van vrede te sluiten, waardoor aan het geharrewar over richtingen en schoolen een einde zou komen, vóór het twistvuur opnieuw en hooger opvlamde

Volgens Wagenaar 2) zou het initiatief in deze door de stedelijke regeering genomen zijn. Tijdgenooten als onze Bekker maken van deze inmenging geen gewag, maar onwaarschijnlijk is het niet dat burgemeesters bij voorbaat een mogelijke tusschenkomst van den stadhouder hebben willen voorkomen. Maar ook, al had de burgerlijke overheid er zich buiten gehouden, dan was er voor den kerkeraad alle reden, om aan verdeeldheid in eigen boezem den kop in te drukken, ten einde met vereende krachten de kettersche stroomingen in de Amstelstad te kunnen bestrijden. In de tweede helft der zeventiende eeuw was Amsterdam de Eleutheropolis, de Vrijstad,

1) *E. Sarcerius*, *Begravenis der Cartesiaense en Cocceaense nieuwigheden*, Vrystadt 1676, (pamflet, nr. 11423) blz. 24.

2) *J. Wagenaar*. *Beschrijving van Amsterdam*, in-8°., VI, 22-23.

waarheen bij voorkeur een aantal ketters hun schreden richtten. Mede ten gevolge van de belangen van den handel was de overheid daar verdraagzaam en ging er slechts noode toe over vervolgingen in te stellen tegen hen, die haar als gevaarlijk voor geloof en zeden werden aangewezen. Wel gingen de bemoeiingen dier uit den band gesprongenen gewoonlijk buiten de Staatskerk om, maar den kerkeraad, niet ten onrechte beducht voor hun invloed op de aan zijne zorgen toevertrouwde geloovigen, waren zij een bron van ergernis. Over hunne conventikels en samenkomsten werd herhaaldelijk in burgemeesters kamer geklaagd, gewoonlijk met minder succes dan de klagers hadden gewenscht. Slechts enkele namen kunnen hier een plaats vinden. Jaren lang had te Amsterdam Spinoza geleefd en gewerkt en nadat hij in 1661 naar Rijnsburg vertrokken was, bleef een vriendenkring achter, met wien hij voortdurend in betrekking stond. Te dier stede was zijn *Tractatus theologico politicus* van de pers gekomen en de man die — al werd zijn naam op den titel niet genoemd — het in den handel bracht, Jan Rieuwertsz, had nog heel wat meer op zijn kerfstok. Vertalingen van Descartes en Cartesiaansche literatuur had hij de wereld ingezonden nevens menig ander geschrift uit de pen van den een of anderen radicalen Collegiant of vrijdenker gevloeid 1). Amsterdam was de verblijfplaats geweest van de Spinozisten Johannes en Adriaan Koerbagh, de eerste proponent, de tweede jurist en geneesheer. Beiden waren herhaaldelijk voor den kerkeraad gedaagd en tegen den laatste was wegens zijn boekje *Een Licht schijnende in duystere plaatsen* 2) een proces gevoerd, dat wegens de gestrengheid van het ten slotte gewezen vonnis bijna eenig is in de Republiek der zeventiende eeuw. Schepenen van Amsterdam veroordeelden den beschuldigde tot tien jaar gevangenisstraf, daarna nog verbanning gedurende evenzeer tien jaren en een boete van 4000 guldens 3).

---

1) *K. O. Meinsma*, a. w. passim.

2) Het eenig overgebleven exemplaar der afgedrukte eerste elf vellen berust in het Museum Meermanno-Westreenianum.

3) *Meinsma*, a. w. blz. 293 v.v.

In de colleges van Collegianten en van radicale Doopsgezinden met den bekenden Dr. Galenus aan het hoofd, werden soms stellingen verkondigd, waarbij de „nieuwigheden", welke zooveel pennen in beweging brachten, maar kleinigheden waren. In den loop der jaren was de een na den ander een geheele zwerm „reformateurs" in de machtige handelstad neergestreken, vogels van zeer diverse pluimage, maar hierin overeenstemmende, dat zij der Staatskerk geen goed hart toedroegen en buiten haar of haar belijdenis om den weg ter zaligheid zochten. In 1668 had de afgezette predikant de Labadie hier zijn nieuwe of Evangelische kerk opgericht. 's Mans groote gaven en ascetische richting bezorgden hem wel een aanhang, al heeft men die sterk overdreven 1), maar in 1670 werden de oefeningen zijner gemeente verboden en vertrok de leider met de zijnen naar elders. De Sociniaan Zwicker, Jacob Böhme's volgeling J. G. Gichtel 2), hadden te Amsterdam vertoefd en hunne denkbeelden verkondigd. Naast deze en zoo vele anderen, die geen bevrediging vonden bij de godsdienstige en kerkelijke toestanden hunner dagen hadden ook de Kwakers te Amsterdam de aandacht getrokken. Wel een bewijs dat het gistte in de hoofden en harten van velen en er iets haperde aan de gebenedijde leer der kerk. Juist de talrijke geschriften over de „nieuwigheden" hadden medegewerkt om de denkbeelden, welke men wilde onderdrukken, onder veler oogen te brengen.

Ook de chiliastische droomerijen, waaraan velen zich overgaven, zullen — althans ten deele — hare verklaring vinden in een nawerken der Coccejaansche Schriftverklaring. Coccejus had bij voorbeeld de profetieën van Daniël op de nieuwe geschiedenis toegepast. Sommigen gingen nog een stap verder en lazen in den profeet Daniel de voorzegging van hetgeen weldra gebeuren zou. In 1674 had te Rotterdam de proponent E. van Someren heel wat opschudding verwekt door in een preek te verkondigen, dat het vijfde rijk, waarvan in Daniël

1) Zie hierover T. Cannegieter in *Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis.* VI, 161.

2) Over hen en andere „profeten" raadplege men *C. B. Hylkema, Reformateurs.*

II, vs. 44—45 gehandeld wordt, het rijk der heiligen en aanstaande was. En weldra berichtte de profeet Johannes Rothe, een in zijn geestvermogens gekrenkt dweeper, die heel wat onrust heeft verwekt 1), dat de „Standaard des Heeren" te Amsterdam was opgericht en dat de uittocht tot stichting van het nieuwe rijk weldra zou plaats hebben. Werkelijk heeft hij met zijn getrouwen van uit de Amstelstad den uittocht in 1674 ondernomen 2).

Bij al wat er om hen heen voorviel voor de Amsterdamsche predikanten aanleiding genoeg om onderling alle grieven over verschil van gevoelen op zijde te zetten. Zoo kwam men er toe, hetzij dan dat het denkbeeld van de stadsregeering is uitgegaan of niet, om een vredes-verdrag op te stellen. Het ontwerpen van dit stuk werd opgedragen aan den ijverigen tegenstander der „nieuwigheden" Laurentius Homma en zijn vrijzinnigen ambtgenoot Le Maire. Bij hun gezamenlijken arbeid is ook Bekker ter sprake gekomen. Homma stelde aan zijn collega voor dat van der Waeyen om hetgeen in Zeeland was gebeurd en Bekker wegens de hem in Friesland verweten onrechtzinnigheden buiten het verdrag gehouden en uit Amsterdam geweerd zouden worden. Le Maire ging op het voorstel niet in en antwoordde eenvoudig dat, naar zijn meening, geen van beiden zou trachten zich „in te dringen" 3). Daar is het toen bij gebleven en den 21sten Januari 1677 werd het vredesverdrag door alle predikanten aangenomen en een week later door de overige leden des kerkeraads.

Dit verdrag 4) bevat zes artikelen; de broeders geven daarin elkander een attestatie van rechtzinnigheid en erkennen, dat er

---

1) Vergelijk mijn opstel in den *Nederl. Spectator*, 1895. blz. 150—152, 158—160 en M. G. de Boer in *Tijdschrift voor geschiedenis*, 1900.

2) Bekker noemt Rothe's naam niet maar over de lieden van den Standaard schrijft hij zeer terecht: „En hebben dese ongetoomde driften so veel gemeenschap met de leeringe van Coccejus, als eertijds die van Munster, de Geestdrijvers en de Boerenkrijg met die van Luther of Kalvijn." (*Vervolg op Hornius* [editie 1734], blz. 28.)

3) Zie: *B. Bekker. Omstandig Beright van sijne particuliere onderhandelinge met D. Laurentius Homma.* Amst. 1693, (pamflet, nr. 13965).

4) Afgedrukt in *Hollandsche Mercurius* 1677 blz. 92—93 en aan

ten opzichte van theologie en religie geen „fondamenteel verschil" tusschen hen is. Men zou met elkaar in broederlijke liefde omgaan en elkander noch bij de regeering noch bij leden der gemeente verdacht of zwart maken. Mocht men in een of ander punt van zijn medebroeders verschillen, dan zou men niet voorgeven alsof dit van overwegend gewicht was. Zooveel mogelijk zou men zich wachten van het gebruik van „ongewoone en buyten Schriftuurlijcke spreeckwijsen en niet fondamenteele stellingen" en indien men ze bezigde, zou men er een verklaring bij geven, dat de gemeente kon zien, dat men niet van de gewone leer der kerk afweek. Bij het beroepen van predikanten zou men slechts in aanmerking nemen personen van een „moderaet en vreedsaem humeur", zonder te vragen aan welke akademie zij hadden gestudeerd. Indien iemand tegen deze artikelen mocht zondigen zou hij, om verwijdering te voorkomen, eerst broederlijk worden aangesproken.

Verwonderen zou het mij niet dat de aan te beroepen predikanten gestelde eisch van een „moderaet en vreedsaem humeur," te danken is aan den invloed van burgemeesters, want daar was het hun vooral om te doen. Zij wenschten rust en vrede en deden wat zij konden om ieder te weren, van wien zij mochten vermoeden dat hij door strijdlustigheid onrust zou verwekken.

Werkelijk heeft dit verdrag er veel toe bijgedragen om de hooggaande golven der kerkelijke verdeeldheid tot bedaren te brengen. In andere plaatsen werd Amsterdam's voorbeeld nagevolgd en met vrucht. Een tot oordeelen bevoegd tijdgenoot als Bekker schrijft er van: „Was 't Amsterdam gene swarigheyd, men hadde elders niet te waken, dat daar regtsinnig hiet, mogt over al dien naam wel draagen. Altoos, 't is gebleeken, dat sich de saken zedert tot vreede geschikt hebben: immers dat het roepen tegen de Nieuwigheden meer en meer in stilte geraakt is" 1). Daarbij kwam dat velen al dat getwist hartelijk

---

het slot van *Simplicius Severus Alethaeus*, *Nieuwe Uytsporigheden* (pamflet, nr. 11545).

1) *B. Bekker*, *Vervolg op de Kerk. Historie van G. Hornius*, 1734, blz. 33.

moede waren. Laat ons nog even hooren, hoe Bekker dat uitdrukt: „Dat kragtig en gedurig drijven van niet als nieuwe gedagten, als of'er anders niet te spreken nog te schrijven viel; dat meesterlik veragten van geaghte leeraars, als den sin des H. Geestes niet getroffen hebbende, even eens of Gods woord van desen uytgegaan, of tot hen alleen gekomen ware; dat hevig roepen tegen den Antichrist, daar nooit Antichrist te passe kwam; en diergelyke stijl van doen, begint den verstandigen te mishagen, en den Overheeden te verveelen, die voortaan wel Leeraars van dien stijl begeeren, maar gematigde" 1).

In sommige gemeenten werd het langzamerhand gewoonte om bij vacatures beurtelings een predikant der oude en een der nieuwe school te beroepen. Dat evenwel nog niet alle geharrewar bij beroepingen was voorkomen ondervond Bekker zelf ruim twee jaar later. Er was in de groote gemeente aan den Amstel weder een vacature. In de vergadering tot het opmaken van het gros voor de nominatie gaf de ouderling Dankerts den naam van Bekker op. Eenige der oudste predikanten, onder wie Le Maire sloten zich hierbij aan, maar nu schoot Homma uit den hoek. Hij had reden — beweerde hij — om Bekker van onrechtzinnigheid te verdenken en moest dus tegen het voornemen om hem te beroepen bezwaar maken. Onverklaarbaar noemde Homma de houding van Le Maire, die nu aan zulk een man zijn stem gaf, terwijl hij hem bij het opmaken van het vredes-verdrag beloofd had dat niet te zullen doen. De laatste ontkende dit; hij had alleen gesproken van *indringen.* Daarvan was nu echter heelemaal geen sprake en met het vredes-verdrag voor oogen was voor niemand zooveel te zeggen als voor Bekker, dien de leden der classis gedurende vijf jaren als een bij uitstek vredelievend man hadden leeren kennen.

Het in de vergadering voorgevallene werd aan Bekker overgebracht en hem aangeraden Homma wegens zijne beschuldiging van onrechtzinnigheid voor kerkeraad of classis te roepen. Daartoe was Bekker niet bereid; hij wist bij ervaring tot hoeveel

1) *Aldaar* (editie van 1683), blz, 421.

gezeur dit aanleiding zou kunnen geven. Met zijne vrienden kwam hij overeen Homma tot een conferentie uit te noodigen. Deze verklaarde hiermede genoegen te nemen en de samenkomst had plaats in tegenwoordigheid van zes Amsterdamsche predikanten, van wie elke partij er drie gekozen had. Homma kwam voor den dag met een aantal geschriften over het in Friesland voorgevallene, waarvan er één aan Bekker zelfs niet bekend was en die van de rechtzinnigheid van den beschuldigde geen hoog denkbeeld gaven. Het kostte Bekker weinig moeite aan te toonen wat er waar was van al deze beschuldigingen en Homma verontschuldigde zich door te zeggen dat hij, niet geheel op de hoogte van hetgeen in Friesland was voorgevallen, uit het ter tafel gebrachte had moeten besluiten tot Bekker's onrechtzinnigheid. Daar bleef het dien avond bij en de conferentie werd den volgenden morgen te acht uur hervat. Homma kwam toen aandragen met 13 punten van bezwaar tegen leerstellingen van Bekker, niet ontleend aan diens *Vaste Spyse* maar aan zijn *Nodig Antwoord* 1) op het Advys der theologische faculteit van Franeker. Wij vinden hier weêr dezelfde onderwerpen, waarover men Bekker reeds in Friesland had hard gevallen. De punten, waarin hij dan per slot van rekening kettersch heette te zijn, mogen hier volgen als proeve van hetgeen in die dagen van lichtgeraaktheid, waar het de zuiverheid der leer betrof, in hooge mate ongezond werd geoordeeld. Zij luidden aldus:

1. Dat geen Verbond met Adam gemaakt is;
2. Dat een Polityk een kerkelik Amt bedienen kan;
3. Dat de Hierarcheé d'oudste en gebruikelixte kerkelike Regeeringe is, na de tyden der Apostelen;
4. Dat Kerkelike Opperhoofdigheid aanstooteliker naam als saak;
5. d'Eigene woorden van D. Bekker: „Dat de Papisten uit myne woorden voordeel souden kunnen (trekken) van d'oudheid hunner kerken, wat schaad ons dat? want wie van d'onsen heeft hen ooit die oudheid misgund of kend?"

1) Zie boven blz. 70.

6. Dat van Christus of d'Apostelen geen voorschrift van Kerkelike Bedieninge gegeeven is; maar in de vryheid der Kerke de manier van die bestellinge te laten; om de Bedieningen so wel als de gaven te besturen tot het gene na elx gelegentheid meest oorbaar is.
7. Dat de X Geboden vernietigd zyn, en tot ons niet behoren.
8. 't Gene Job I en 2 kor. 12 van Job en Paulus gelesen word, kan d'Auteur niet anders begrypen, of 't was enkel Toverye.
9. Dat de sonden ten tyde des O. T. ook noch lagen niet alleen op den Borge, maar ook op de gelovige Vaderen op d'oorspronkelike schuldenaars.
10. Dat de H. Geest niet van den Vader en den Soon, maar van den Vader door den Soon uitgaat.
11. Dat men 't Amt der Diakenen in de Gemeinte nu sou konnen missen.
12. Dat de Kerk hare maght van Christus ontvangen, sou konnen overdragen aan d'Overigheid.
13. Dat de Sondag eerst een geruimen tyd na der Apostelen tyd, dat is, ten tyde van Constantinus is vast gesteld.

Bekker gaf een nadere verklaring en toonde aan dat van beweerde onrechtzinnigheid geen sprake kon zijn. Enkele der stellingen had hij niet geleerd; van de meeste was in de formulieren niets te vinden. Het liep reeds tegen den middag en nog waren pas de eerste zes punten afgehandeld. Nogmaals was een nieuwe samenkomst noodig en vreezende, dat men ook dan nog niet gereed zou komen, achtte Bekker 't het verstandigst een schriftelijke verklaring over een en ander op te stellen. In die nadere bijeenkomst, den 9den October 1679 gehouden, kwam men eindelijk tot een resultaat, echter niet zonder dat er nog heel wat woorden waren gevallen en er zelfs nog oneenigheid tusschen de getuigen dreigde te ontstaan. Ten slotte verklaarde Bekker zich bereid met Homma een acte te onderteekenen, waarin was opgenomen hoe hij over elk der aangevallen stellingen dacht. Deze verklaring eindigde aldus: „Concluderende,

verklaert zyn E. wel te konnen sien, dat D. Homma voornoemd, reden van Beswaarnisse gehad heeft over eenige poincten; Maar vertrouwt, dat sijn E. nu in dese Conferentie syne meening nader verstaan hebbende, daar mede voldaan is. Bied ook aan (doch sonder prejudicie van sijn Doctoralen Graad) voortaan geen Theologisch geschrift te sullen uitgeven sonder voorgaande Visitatie en Approbatie der E. Classis. In welke verklaring gemelde D. Homma contentement aangaande al 't voorschrevene genomen heeft. Waar mede dese sake in minne en vriendschap tusschen hen beiden afgedaan is, ten overstaan van de Presente Broederen, specialijk daar toe versocht zynde."

Eigenlijk ging deze verklaring verder dan Bekker bedoeld had, maar om een eind aan de zaak te maken, teekende hij. Tot schrijven had hij voorloopig heel geen plan en de overeenkomst was een persoonlijke tusschen Homma en hem. Vandaar dan ook, dat toen de eerste een groot jaar later overleed, Bekker zich weêr geheel vrij achtte en ontslagen van de verplichting om wat hij nog mocht schrijven aan de goedkeuring der classis te onderwerpen.

Intusschen stond nu aan Bekker's beroeping naar Amsterdam geen bezwaar meer in den weg en werkelijk werd deze den 1sten December 1679 op hem uitgebracht; den 31sten derzelfde maand werd hij bevestigd.

In de Amstelstad kreeg hij het voorloopig druk genoeg en tot schrijven zal hem niet veel tijd overig zijn gebleven, verondersteld zelfs dat hij er opgewektheid toe had gevoeld. Dit laatste was echter het geval niet; de verdrietelijkheden, ten gevolge van vroegeren arbeid hem ten deel gevallen, waren niet bevorderlijk geweest, om in hem de lust op te wekken de slotsommen van zijn wetenschappelijk onderzoek de wereld in te zenden. Als ketter was hij nu eenmaal gedoodverfd en er bestond alle kans zoo hij weêr iets schreef, dat een aantal kettermeesters iederen zin uit elkaar zouden rafelen om te zien of deze niet de een of andere onzuiverheid in de leer moest bedekken.

In elk geval was zijn overplaatsing naar Amsterdam voor Bekker een zeer aangename promotie. Hij, de geleerde, vond

daar wat hij te Loenen en waarschijnlijk ook te Weesp had moeten missen, een kring van wetenschappelijke mannen, wier omgang hij op prijs wist te stellen. Hij maakt den indruk gaarne te hebben betoogd, zijne denkbeelden, door studie en nadenken gerijpt, aan anderen medegedeeld te hebben. Al was hij ook in een boeren-gemeente als pastor ijverig werkzaam, hij hoorde meer thuis in een groote stad, waar hij, behalve zijn pastorale bezigheden, gelegenheid had met ontwikkelde personen van gedachten te wisselen. Ook als kerkelijk persoon verdraagzaam was hij door van de zijne afwijkende denkbeelden niet spoedig geërgerd of uit het veld geslagen. Bovenal had hij er behagen in zijn eigen zienswijze aan anderen mede te deelen en niet vrij van een tikje ijdelheid of althans ingenomenheid met wat hij zich eigen had gemaakt, liet hij zich niet spoedig van zijn stuk brengen. Wij stellen hem ons voor als druk en bewegelijk, gaarne oreerend en daarbij, waar hij er kans toe zag, bot vierend aan de geestigheid, welke hij in ruime mate tot zijn beschikking had. Het maken van woordspelingen vooral was een oefening des geestes, waaraan hij met voorliefde zich overgaf. Voegt men daarbij dat hij een uitstekend kanselredenaar was 1), dan zal het duidelijk zijn dat, nu hem een professoraat was ontgaan, hij nergens beter op zijn plaats was, dan in een stad als Amsterdam.

Sedert hij in Friesland zijn laatste geschrift had doen afdrukken, heeft Bekker negen jaar gewacht, vóór hij weêr iets in het licht gaf. En ofschoon dit eerste geschrift uit zijn Amsterdamsche periode indruiste tegen wat in zijn tijd het algemeen heerschend gevoelen was, heeft hij er toch weinig last van gehad. In den winter van 1680 en in 1681 waren kometen verschenen en hadden talloos velen met angst en schrik vervuld. Het algemeen bijgeloof, ook der beschaafden, immers zag in dit natuurverschijnsel een voorteeken van naderend onheil. Vandaar dat men ook thans weder gekweld werd door de benauwende onzekerheid over de in aantocht zijnde rampen.

---

1) Zie: H. L. Benthem's *Holländische Kirch- und Schulen-Staat.* Franckf. und Leipzig, 1698, I, 266.

Menig geschriftje verliet de pers, waarin op de beteekenis van de verschijning der staartster werd gewezen. Iemand als Bekker, een veel te helder denkend man om het ongerijmde van het bijgeloof niet in te zien, had reeds op den predikstoel zijne hoorders gerust gesteld en de leer verkondigd, dat men zich niet behoefde te verontrusten, aangezien het een dwaalbegrip was van de verschijning eener komeet ongeluk te verwachten. Daardoor had hij sommigen, ook onder zijn collega's, geërgerd, maar anderen waren hem er dankbaar voor en drongen er bij hem op aan, zijn preek in het licht te geven. Tot dezen behoorden de Groningsche edelman en regent Unno Tamminga te Winssum, waar Bekker's vroeg overleden broeder predikant was geweest. Tegenover dezen edelman voelde de Amsterdamsche predikant zich dankbaar gestemd niet alleen wegens de welwillendheid hem zelven betoond, maar ook voor hetgeen Tamminga gedaan had voor zijn broer, diens weduwe en kleine kinderen.

Zoo kwam hij er toe zich aan een nadere uitwerking van zijn betoog te zetten. Vlug schoot hij evenwel met den arbeid niet op. Allerlei omstandigheden brachten vertraging en hij wilde ook eerst kennis nemen van al hetgeen over de komeet verscheen. Daaronder was een oratie van den Utrechtschen hoogleeraar, J. G. Graevius, waarin evenzeer werd te velde getrokken tegen het bijgeloof der tijdgenooten 1). Wellicht heeft dit bij Bekker het vermoeden doen rijzen, dat zijn uiteenzetting nu niet meer noodig was. Er werd echter bij hem aangehouden om het beloofde boekje en zoo kwam dit ten slotte bij zijn vriend Hero Nauta te Leeuwarden van de pers 2).

---

1) *J. G. Graevii Oratio de Cometis*... Traj. ad Rhenum, 1681, in-4°. (pamflet, nr. 11793). In het volgend jaar in het Hollandsch vertaald als: *J. G. Graevius, Redenvoeringh ofte Oratie van de Cometen.* Utr. 1782, in-8°. (pamflet, nr. 11824). Ook P. Bayle schreef tegen het bijgeloof over kometen.

2) Ik gebruikte den druk van 1692: *Ondersoek Van de Betekeninge der Kometen, By gelegenheid van degene die in de Jaren* 1680, 1681 *en* 1682 *geschenen hebben. Dese druk is vermeerdert met een Hoofdstuk en een Nareden. Gedaan door Baltasar Bekker. Hier is nog bygevoegd*

Zien wij nu eens wat Bekker over deze hemellichamen te zeggen heeft. Na eenige inleidende beschouwingen behandelt hij het algemeen gevoelen, dat de komeet een voorteeken zou zijn van naderend onheil. Hij komt dan tot deze stelling: „Salmen nu grondig weeten, of de Staartsterren godlike voorteekenen zijn, so staat eerst te vernemen, of hunne natuire sodanig is, dat men de gevreesde onheilen daar uit sekerlyk besluiten magh? So niet: dan moet men de Heilige Schriften vragen, of God daar in van de Komeeten, en als van Tekenen spreekt?" (blz. 8). Bekker gaat na wat men van de kometen heeft beweerd en zet uiteen de verschillende zienswijzen in den laatsten tijd aangaande de staartsterren verdedigd door Descartes, Hevelius en Bernoullie. Zijn slotsom is dat men niet met zekerheid weet wat een komeet is. „En isser noch geen mensch op aarden gevonden die toonen kan, wat een komeet is, so moet volgen, dat hy sonder nadere openbaringe

---

een Berigt en Naberigt aangaande de Oost en Westvindinge, voorgegeven van Lieuwe Willems Graaf, door den selfden Auteur. Amst. 1692, in-4°. De eerste druk van 1683 verscheen te Leeuwarden bij Nauta. (Een ex. in de Stedelijke Bibliotheek te Leeuwarden.) Van der Linde in zijn *Bibliografie* noemt dezen druk van 1692 een „herdruk der tweede editie van 1685." Dit kan niet juist zijn want in zijn voorwoord van 8 Dec. 1691 schrijft Bekker zelf: „Dit boexken by gelegentheid des tijds voor ontrent acht jaren eerstemaal van my aan 't licht gegeven, is nu al voor twee jaren, so als 't nu de tweedemaal te voorschyn komt, herdrukt geweest." Die tweede druk vond geen aftrek. Maar toen Bekker's veel gelezen en bestreden *Betoverde Weereld* het licht had gezien ontstond er weêr navraag naar zijn vroegere geschriften. Daarom besloot Bekker tot een hernieuwde uitgaaf, waaraan het een en ander werd toegevoegd. Die druk van 1692 verscheen evenzeer bij Nauta; de hier gebruikte Amsterdamsche uitgave is een nadruk. Uit Bekker's voorwoord van 1691 vernemen wij nog, dat toen het boekje in 1683 het licht had gezien verschillende personen het voornemen hadden te kennen gegeven er tegen te schrijven. Slechts twee hadden het echter gedaan „d'Een deser twee heet Koelman en d'ander Brink, d'eerste in 't goed en 't quade, de laatste niet dan ten quade door veelerhande schriften bekend."

niet kan seggen, wat hy beduid" (blz. 13). Daaruit blijkt, dat men uit de kometen geen voorzeggingen doen kan, te meer, daar in de verschijning van verschillende kometen zoo veel afwijking is, zoowel ten opzichte van vorm, beweging als richting, dat men haar betreffende niets met zekerheid besluiten kan. Men zoekt de voorteekens vooral in den staart, zijn lengte, vorm, kleur enz. en ziet er dan allerlei gedaanten in: roeden, zwaarden, balken enz. zonder dat daarvoor reden is; 't is slechts inbeelding der menschen. Waarom schrikt men niet van bijzonnen en bijmanen en wel van kometen? Zoolang men niet met *bewijzen* komt is er geen enkele reden om het verschijnen van een staartster voor goed of kwaad te houden. Men beweert dan o. a. dat het land, waar de staart boven staat, in het bijzonder met onheil wordt bedreigd, maar hoe kan dat daar de komeet in hare beweging over zoo vele landen trekt? Te vergeefs zou men zich beroepen op de astrologie, welker voorspellingen trouwens zoo weinig om 't lijf hebben. Ook de ondervinding laat ons in den steek. Hierbij dient men in het oog te houden, dat men de oudere berichten niet zoo maar kan aannemen, omdat de waarborg ontbreekt, dat wat ons aangaande vroegere kometen wordt medegedeeld, werkelijk juist is waargenomen. Daarom bepaalt Bekker zich tot de kometen, welke in de laatste 80 jaren zijn verschenen. Men mag niet voorbij zien, dat die staartsterren dikwijls moeielijk zijn waar te nemen, ten eerste enkel bij heldere lucht, daarenboven komt het meermalen voor, dat zij slechts gedurende enkele uren midden in den nacht te zien zijn. „Hierby geef ik nu iedereen te bedenken, met wat gedachten men voor een Teken van Gods wegen opnemen maght gene hy so selden en ter ongelegener tyd laat sien: dat hy 't self voor de neerstigste ondersoekers schijnt te willen verbergen?" (blz. 29). Wat een komeet voorspelt weet niemand; zal men aan een voorteeken iets hebben, dan zou men moeten kunnen zeggen, wat er voorspeld wordt, maar de gewone frase luidt: „Wat hier uit sal volgen, is God bekend." Terecht merkt Bekker op „maar dat een teken voor de menschen is, moet den menschen ende niet God alleen bekend zyn" (blz. 30).

Naderhand weten sommigen te zeggen wat de verschijning van een komeet beteekend heeft. Daaraan heeft men echter bitter weinig en daarenboven heerscht op dit gebied groote verwarring. Hoezeer Bekker de verhalen over de beteekenis van sommige kometen uiteenrafelt, moge uit het volgende aan zijn boekje ontleend citaat blijken:

„Daar is veel gerels van den vermaarden Komeet, die in 't jaar 1618 gesien is: en daar gaat een gemeen spreukjen af, so vast als een orakel, dat op den selven een oorlog in Duitschland van 30 jaren gevolgd is, effen so veele dagen als de sterre gescheenen heeft. Ist moglik? Ist waar? So is het dan een regel, so vele dagen als een Komeet schynt so vele jaren sal 't oorlog zijn. Waar en wanneer is dat ooit te voren gebleken? En waar blijven d'andere plagen dan, diemen den Kometen toeschrijft, hoe lang sal de pest of honger duuren, die daar op volgen sal? ook so vele jaren? Hoe dan, by aldien een Komeet 6 maanden schijnt? Sullender ook effen so vele grote heeren of koningen sterven, als de staartster dagen schijnt? hoe is 't mogelik, dat dan de sterrekijkers in 't jaar 1618 niet geweeten hebben, dat op die sterre so veel jaren oorlogs stond te volgen, als sy dagen gescheenen had? Sy wistender meer niet af, als 't gene hier voren verhaald is; *wat hier eerst sal volgen is God bekend.* Boven dien is 't niet waar, noch 't een noch 't ander, dat die Komeet 30 dagen geschenen, of de oorlogh daarop gevolgd, 30 jaren geduurd heeft. Men heeft in dat jaar meer als eenen Komeet (sommige seggen wel van vier, ten minsten twee) gesien; en de laatste en voornaamste, die in 't gemeen bekend is, heeft sich 59 dagen lang vertoond; en daar zijnder die noch langer seggen. Ook is 't onwaarachtig, dat een oorlogh van 30 jaren daar op gevolgd is; want het alreeds oorlogh door geheel Kristenrijk was; immers alle die landen over welken die Komeet gegaan heeft, 30 en meer jaren, eer die verscheen. De Kerkelike beroerten in Nederland, d'inlandsche oorlog in Vrankrijk, de verwoestinge der Turken in Hongarijen, de wapenen van Savoijen tegen de Venetianen en Milanesen, de dood van veele groote heeren, aardbevingen, watersnoden

en diergelike plagen, zijn effen daar voor gegaan. De Boheemsche beroerten waren genoegsaam aan de gangh, eermen wist van een Komeet. So veel quaads alsser voorgegaan is, soo veel goeds is er op gevolgd. Soodanig was de vreede der Deenen met de Sweeden, der Oostenrijkers met de Venetianen, der Savoijars met de Mantuanen, 't ophouden der beroerten in Vrankrijk, de vordering van Ferdinand tot het keiserdom, verscheidene groote huwelixfeesten en verbonden, en diergelijk. Het duidelixt is en 't gene ons betreft, dat de oorlog tegens van (*sic*) Spanjen na 't bestand van 12 jaaren hervat tot den einde toe voorspoedigh geweest en dese landen door Gods wonderliken segen tot die heerlikheid verheven zijn, welke de afgunst der nabuuren, en den hoogmoed der ingesetenen ten uitersten ontsteken heeft. Op den Komeet van 1607 is het twaalff jarigh bestand gevolgd: so wel als de binnenlandsche beroerten. Onse eerste oorlog met Engeland had al vier bloedige Zeegevechten uitgewerkt, eer de Steertster in 't jaar 1652 verscheen. 't Is waar, dat die van den jare 1664 voor 't uitbersten van den tweeden Engelschen oorlog is gesien; maar niet te min is 't seker, dat sich 't quaad bloed al lange geset, en 't vuur van twist gesmeuld had, eer die sterre scheen, en voor dat de selve in April 1665 wederom gesien wierd, was d'oorlog al begonnen, en de pest, in 't voorgaande jaar so vinnig ontsteken, eermen van Kometen wist, was bijkans gebluscht. De Steertster in April en Meij 1677 verscheen eerder niet, als wanneer de vreede met Engeland al 2 jaren geduurd hadde; en die met Vrankrijk onder handen was. En wat rampen zynder zedert gevolgd, die by degenen, die den Komeet zijn voorgegaan, te gelijken waren?" (blz. 34 en 35). Bekker wijst er dan op dat er hoogst ongelukkige jaren zijn geweest als 1672, door geen komeet voorspeld, terwijl gebeurtenissen van veel minder belang door staartsterren voorzeid heeten. Tegen deze redeneering helpen, volgens Bekker, geen uitvluchten. waarvan hij er enkele ter sprake brengt.

En nu de Schrift! In den Bijbel wordt van geen staartsterren gewag gemaakt; de teekenen aan den hemel in de gewijde oorkonden voorkomende, zijn geen kometen, ook niet de ster,

die bij Jezus' geboorte den wijzen uit het Oosten den weg wees. Tal van Bijbel-plaatsen, waar teekenen voorspeld worden, moeten oneigenlijk worden opgevat. Bekker herinnert er aan dat men bij de verschijning der kometen van 1680—1681 twee Schriftplaatsen noemde, waar van een komeet sprake zou zijn. De eerste is Jeremia I, 11—13, waar op de vraag: „Wat ziet gij Jeremia?" het antwoord luidt: „Een Amandelroede." Hierin meent men ten onrechte een komeet te herkennen (blz. 58). Hetzelfde moet gezegd worden van de tweede plaats Micha VI, 9: „Hoort de Roede en wiese besteld heeft" (blz. 59), waar men nog wel een ster geluid wil laten geven. Daarenboven strijdt het met den stijl der H. Schrift om de verschijning van sterren ten kwade te duiden. Voorspellingen buiten Gods Woord om zijn uitdrukkelijk verboden en in het bijzonder de sterrenwichelarij. Na te hebben aangetoond dat men ten onrechte in het verschijnen van kometen een voorteeken ziet, gaat Bekker nog een stap verder door te betuigen dat het gelooven aan zulke voorteekenen zonde is. Zij, die als een teeken van Gods wege stellen, wat van God zelf niet gesteld is, „die beroven hem van d'eere sijns oppersten gesaghs, en misleiden hen selve door eigenwilligen Godsdienst" (blz. 72). Ongelukkig gaat men nog verder en zij, die niet aan de kometen als voorteekenen gelooven, worden door hen, die dit wel doen uitgekreten voor ongodsdienstig en nog erger: „Nooit quam my daar af iets droeviger te voren, als wanneer een gansche schare van Kerkenleeraars onlangs op hunne name deedt schrijven dat het beter gevoelen, 't welk ik hier voorsta, *alle vreese Gods vernietigt.*" (blz. 72). „Een ander die sich met den Griekschen naam van Chliarander (dat in Duitsch is Koelman) noemt, voegter noch sijn meesterlik vonnis by en oordeelt de wet in 't veroordeelen sijner broeders, die hy seer onbroederlik *spotters* noemt, denselven dreigende, *datse 't noch wel moghten sien te dienselven dage als sy sullen gaan van kamer tot kamer, om sich te versteken.* Doch dewyl hy dat *spotten* noemt, wanneer men 't volk in publicque predicatien tegen dat sondig by gelove soekt gerust te stellen; gelijk ik waarlik heb gedaan. . . . ." (blz. 72) 1).

1) Het hier door Bekker geschrevene brengt ons in kennis met een

Wat zijn nu de oorzaken van het bijgeloof aan de beteekenis der kometen? Bekker antwoordt: onwetendheid, vreesachtigheid en schrik, waarvan hij eenige staaltjes verhaalt. In hun waan worden de menschen versterkt door de meening van gezaghebbende personen, maar die van sterrekunde geen verstand hebben. Is men ziek dan roept men een geneesheer, geen rechtstgeleerde; zoo moesten ook ten opzichte der kometen de menschen hun wijsheid gaan halen bij deskundigen en niet bij hen, die, ofschoon mannen van naam, van astronomie geen verstand hebben. Waarbij dan nog komt, dat de menschen ten onrechte in den waan verkeeren, dat al wat geschapen is, om hunnent wille in het leven is geroepen. Ten slotte een bespiegeling dat men liever dan bang te zijn, Gods werken bewonderen moet.

In een „Narede" tot dezen druk gaat Bekker nog eens na, welke gewichtige gebeurtenissen er sedert de verschijning der laatste kometen hebben plaats gehad om te concludeeren, dat deze feiten niet door die staartsterren zijn voorspeld. Trouwens „salmen de voortekeningen eerst door d'uitkomste verklaren, wat nut dedense dan te voren?" (blz. 99).

---

tot dusver onbekend geschrift van Koelman, althans in Dr. A. F. Krull's boek over *Jacobus Koelman* is het niet vermeld. Toch kan niet anders bedoeld zijn als: *De Vruchteloose Bid-dagen van Nederlandt, Gehouden tot tergingh van den Godt van den Hemel, en verhaestingh der verwoestende Oordeelen en Plagen, Kortelijk open-geleght, Met Aenwijsingh van het eenige Remedie, door Jacobus Chliarander, Dienaer des H. Euangeliums... Amsterdam, J. Carelsonius, Anno* 1682 in-4°. 16 blz. (pamflet, nr. 11830). Het boekje is geheel in Koelman's geest geschreven; het bevat een aandringen op reformatie, een boetpredikatie tegen kermissen, tooneel, dansen, paapsche afgoderij enz. enz. Bekker's naam wordt niet genoemd, maar op blz. 3 vinden wij de uitlating over hen die tegen het bijgeloof over de kometen gepreekt hebben, aldus: „Heeft ons niet de Heere door groote Teekenen in den Hemel boven, ghedreyght en ghewaerschouwt, ghelyk Christus van de sulke spreekt, Luc. 21 vers 11 (hoewel selfs sommige Leeraers daer mede gespot hebben en 't Volk daer over in publijke Predikatiën hebben soeken gherust te stellen, doch die moghten het wel sien ten dien selven dage, als sij sullen gaen van kamer tot kamer, om haer te versteeken."

Zooals reeds werd opgemerkt heeft Bekker van zijn boekje over de kometen weinig last gehad. „L'appetit vient en mangeant" en eenmaal weêr aan het schrijven, zien wij in de eerstvolgende jaren Bekker telkens op nieuw boeken en boekjes naar de pers zenden. Nog in dit zelfde jaar 1683 gaf hij een kerkhistorische studie in het licht. Vóór wij daaraan onze aandacht schenken hebben wij den Amsterdamschen predikant te vergezellen op een reis door Engeland, Frankrijk en België.

Met een drietal vrienden, de heeren Miering, Gales en Dr. Sermes werd de reis in den zomer van 1683 ondernomen, en bij zijne thuiskomst stelde Bekker voor zich zelf en wellicht voor familie-leden en vrienden een reisbeschrijving op, waarvan het handschrift voor korten tijd in het bezit kwam der Koninklijke Bibliotheek. Het handschrift is niet meer in den toestand, waarin Bekker het naliet, althans herhaaldelijk schrijft hij over de door hem vervaardigde schetsen en plattegronden van de bezochte steden of plaatsen en van deze is geen enkele meer aanwezig. Reisbeschrijvingen uit de zeventiende eeuw zijn zoo zeldzaam niet, maar het is wel eens loonend na te gaan, wat onze toeristen gingen zien en wat hun aandacht trok. Amusementen en groote musea, zooals wij die kennen, waren er niet en wanneer men niet tevreden was met het bewonderen van het natuurschoon, was men bovenal aangewezen op het bezichtigen van kerken, openbare gebouwen en bibliotheken. Wellicht meer dan thans nam men de gelegenheid waar, bekende of beroemde personen te bezoeken. Kwam men in hoofdsteden, waar een Hof gevestigd was, dan was er veel aan gelegen niet alleen de vorstelijke personen te zien te krijgen, maar vooral om hen den maaltijd te zien gebruiken. Het heeft er soms veel van of de vorstelijke paleizen destijds de rol vervulden, welke thans het deel is van een menagerie of dierentuin. Onze Bekker zal ons daarvan een vermakelijk staaltje mededeelen. Tevens wordt hem hier het woord gegeven tot kenschetsing der toenmalige zeden en gewoonten in Engeland en Frankrijk.

Des Zondags den 4^{den} Juli vertrok het reisgezelschap met de nachtschuit naar Gouda, ging verder te voet naar Krimpen

en zette vandaar nu eens te voet en dan per wagen de reis voort over Dordrecht, Geertruidenberg, Breda, Roozendaal en Lillo naar Antwerpen. Daar bezichtigden zij o. a. het Jezuietencollege, „wegens kennisse die ik van te voren had aan Cornelius Hazard," die hun alles liet zien. De neiging voor wiskunstige studie komt herhaaldelijk in het reisverhaal naar voren, want in nagenoeg alle voorname en zelfs ook kleinere plaatsen is Bekker aan het passen en meten om te kunnen opgeven welken omvang zij hebben. Van Antwerpen vertrokken de reizigers over Gent, Brugge, Ostende en Nieuwpoort naar Duinkerken. Veel bijzonders wordt van deze plaatsen niet medegedeeld; zij bezichtigden er kerken en het stadhuis en waren verbaasd dat het Spaansche krijgsvolk er zoo slordig en „bedelachtig" uitzag. Te Duinkerken ging men scheep naar Engeland.

Den eersten Zondag dat ons gezelschap in Londen was, preekte Bekker daar, wat hem in aanraking bracht met den Nederlandschen gezant, die de heeren in de gelegenheid stelde het koninklijk gezin te zien dineeren, waarvan Bekker ons het volgende amusante verhaal doet: „Sondagh ter kerke gegaan, daar ik den dienst voormiddagh deede, hadden wij 't geluk, van daar te vinden den Heere van Citters Gesant der Vereenigde Nederlanden aan 't Engelsch Hof; die sich uit edelmoedige goedheid aanbood, self in persoon ons dien avond te brengen in 't Hof, den Koning te sien eeten, daar anders niet wel middel toe was van wegen 't voorseide *Plot* 1), dat syne Majesteit meest van straat, en vreemd volk van syn geselschap hield veiligheids halven. Wy gingen dan 's avonds met D. van der Port 2) den Heer Ambassadeur aan syn huis tot Westmunster spreken, die ons niet alleenlik seer wel ontving, schoon hij ons geen 5 sterk verwacht hadde; maar ook bij gebrek syner koetse door regen en slyk te voete met ons ging, na 't Hof, niet eene kamer, galerij of plein overslaande, om ons alles te doen besien. Eerst quam ons de Koninginne voorbijgaan, met haren stoet in eene galerije; in twyfel wie

1) Kort te voren was een samenzwering tegen den koning ontdekt.

2) G. van der Port, Nederlandsche predikant te Londen.

de beleefdste in 't groeten was, sij of wij. Sagen haar daarna in hare staatsikamer met de staatvrouwen, en eenige heeren, die om haar stonden. Dan wierd doe de Heer Ambassadeur gesproken, dat wij onse reismantels hadden af te leggen, die wij, onder sijn geleide, bestelden in handen der Hellebardiers. Daarna geplaatst in eene sale, die de Koning na de Koningin toe gaande, hadde door te gaan, hoorden wij hem aankomen, door 't blaffen van eenige rekels, die den voorstoet maakten. Sijne Majesteit sagh ons in 't voorbij treden straf, gelyk hij doet, en, so 't scheen, bekommerd aan. Dan de Hertog syn Broeder aanstonds van ter zyden door den Gesant onderregt, deed hem verstaan, dat wij vrienden van dien Heer en Amsterdammers waren. Doe luwden 't. Wij sagen hem daarna met de Koninginne, den Hertog en Hertoginne smakelik eeten aan eene vuurenhoute tafel, slegt genoeg gedekt. Twee gemeene spaansche stoelen stonden aan de muur, daarop sat de Koning met de Koninginne; en noch twee aan de beide einden tegen over elkander, voor den Hertog en de Hertoginne, die aan 's Konings zyde ter reghter en dese naast de Koninginne ter slinkerhand. De spyse bestond al in koud gebraad van allerleije slagh in eene schotel; daarna eene andere met banket van half rype fruiten en gebak, beide toornsgewyse hoog en breed gestapeld. Koning en Koninginne wierden van de grootsten des Ryx op de knijen gediend. Die dat deeden stonden anders, gelyk se gingen, op twee beenen: maar de viervoetige hovelingen waren ter regterhand des Konings, en wierden nu en dan uit syne eigene handen gevoed. Daar was Priester noch predikant: men bad noch dankte over tafel niet: misschien omdatse in dit stuk na de les Matt. 6 : 6 1) gewoon waren te leeven. Immers 't gene wij niet gesien hebben, staat ons niet te seggen noch te ontkennen. De Koning lang van lighaam en seer mager, scheen nochtans aan tafel gesond, en wel gemoedt; was in lichtvervig laken gekleed. De Koninginne in 't swart maar blank van gelaat, kort en wat gebukt, anders niet afsienelik

1) Matth. VI. vs. 6: „Maar gij, wanneer gij bidt, ga in uwe binnenkamer, en sluit uwe deur" enz.

en van vriendelikheid schoon. De Hertog in bruin laken gekleed, frisch van leden, en gedaante: de Hertoginne de braafste van allen. Verscheidene Heeren waren daar om heen staande onder de Hovelingen vermengd, zynde eenige van 's Konings natuurlike Soonen met de Spaansche, Deensche en Nederlandsche Gesanten. Van welken wij, alles gedaan zynde, afscheid namen, syne Exc[ie] eerbiedigst bedankende voor d'ongemeene beleefdheid met so veele moeiten aan ons bewesen" (blz. 23—25).

Vóór dat de reizigers al het merkwaardige van Londen hadden bezichtigd, maakten zij te paard een uitstapje naar Cambridge en Oxford. In de eerste stad waren zij verrukt over 't Collegium Trinitatis, volgens Bekker het mooiste gebouw, dat zij in Engeland zagen. Te Oxford bezochten zij professor Bernhards een wiskundige, dien Bekker eenige maanden vroeger als groot liefhebber van Oostersche letteren te Amsterdam had ontmoet en wien hij bij zich aan huis de handschriften van Amama en Drusius had laten bewonderen. Curieus is wat wij lezen over den verwaarloosden akademischen tuin. Den reizigers was aangeraden dezen vooral te gaan zien en nu schrijft Bekker: „Niets wonderliker bijna sagen wij dan the Plysicall Yarden (lees: Garden) of Akademi-Tuin; groot genoegh, ende in 't inkomen aansienlyk, door twee Reusen daar staande van groen, met geweer in de vuist: doch 't schoon lang gras in de paden, en 't ongesaaid kruid op de bedden vertoonden levendig den akker des luijaards en 't gene daar geplant was, de menigte der Erten, Boonen, kool en diergelijke moeskruiden gaven bewys genoeg, dat de professor reden had ons te seggen dat the Physicall Yarden boven al besiens waerdig was zynde de meeste dingen uit het Oosten daar gebraght, misschien omdat ons land oostwaart van 't syne ligt, of dat de seldsaamste Indische en Sinische kruiden onder d'Engelsche koolbladen en boonstruiken bedekt stonden" (blz. 35).

In beide steden werd een bezoek gebracht aan de verschillende inrichtingen der universiteit. De bibliotheek te Oxford is, volgens Bekker, vier maal grooter dan die te Cambridge en tweemaal grooter dan die te Leiden. Aan elk der universiteiten bedraagt het getal professoren ongeveer 25. Het aantal

studenten was te Cambridge ongeveer 1500, te Oxford 2000.

Te paard ging men van Oxford naar Windsor, waar men dacht te vinden Isaac Vossius, wien Bekker voor professor Perizonius een aantal papieren had te geven. Vossius was echter naar Londen en nu nam het gezelschap de gelegenheid waar het koninklijk paleis te gaan zien, wat zij denzelfden dag ook nog deden te Hamptoncourt. In het laatste paleis waren — beweerde men — 1700 vertrekken. Weder te Londen teruggekeerd woonden zij bij de terechtstelling van drie wegens een samenzwering tegen den koning ter dood veroordeelden. Van vroolijker aard was een „statelyk gastmaal, dat d'Amsterdammers in de vorige dagen ons ter beurse ontmoet tot onderhoud van uitlandige vriendschap met ons bestemd hadden. De Heer Pieter Uilenberg wasser d'eerste aanlegger af; gemeene beurs; behalve dat predikanten en inwoonders van Londen als gasten vrij gerekend wierden."

Bij hun tweede verblijf te Londen besteedden de reizigers een achttal dagen om al het bezienswaardige der stad te bezichtigen. De Londensche beurs is kleiner dan die te Amsterdam, maar veel fraaier en in dit opzicht overtreft zij ook de Antwerpsche. De weder opgebouwd wordende S[t]. Pauls belooft een prachtig gebouw te zullen worden. Een der merkwaardigste zaken in Londen noemt Bekker den door hem bezichtigden Tower, waar zij ook den koninklijken kroon en scepter bezichtigden. Blijkbaar waren de bewakers erg bang voor diefstal; allerlei voorzorgen waren genomen en zij mochten bij een kaars maar heel even kijken, zoodat zij mopperend het van hen geeischte geld betaalden. Daarna gingen zij naar Whitehall en Westminster-Abbey, dat destijds niet binnen het eigenlijke Londen lag. Wel bewonderden zij de praalgraven der koningen enz. maar ergerden zich aan de morsigheid. Stof en spinnewebben bedekten nagenoeg alles en dat in de zoo onmiddellijke nabijheid van het Hof. Van die morsigheid geeft Bekker de volgende verklaring: „Echter schynt d'achtinge der oudheid dese morsigheid te verschoonen, om die werken schoon gehouden niet al te nieuw te doen schynen; gemerkt dat men ons toonde eenen ouden voddigen houten leunstoel, die

d'eere heeft van ouds af, dat daarop noch heden de Koningen sitten, terwyl se gekroond worden. Sonder dat weet ik niet of eene gemeene burgers vrouw bij ons aan sulk een stuk huisraad plaats in haar morskeuken gunnen soude. Voor dien stoel ligt een langwerpige leelike steen, ten voetbank verstrekkende zynde de selfde op welken Israël syn hoofd hadde doen rusten wanneer hij eenen ladder aan den Hemel sagh. Dit seide ons 't oud manneken, dat ons dese dingen toonde in 't vervolg van synen gewoonliken teem so vlak uit, of hij 't zelf Genes. 28 in den text gelesen hadde. Wel te weeten sulke Reliquien hebben onse Gereformeerden in Engelland, hoewelse die niet en eeren, sy achtense niet te min" (blz. 55).

Ook aan de rechtbank of het gerechtshof werd een bezoek gebracht, even als aan het Parlementsgebouw. In de buurt van Londen bezichtigden zij Springgarden, een gebouw waarin een kamer was, waarvan de vier wanden geheel met spiegelglas bedekt waren, in het midden een fontein. Binnen zijnde kreeg men den indruk vijf fonteinen te zien; voor 't bezoek betaalde men een shilling.

Weêr preekte Bekker te Londen, ditmaal in de Duitsche kerk over Jeremia XII, vs. 1 en 2 en daarop vertrokken de reizigers naar Gravesand. Van daar te voet door Kent naar Canterburry en verder te paard naar Dover, om met de pakketboot naar Frankrijk over te steken. Bij het verlaten van Engeland, geeft Bekker deze aardige beschrijving van de zeden en gewoonten.

Blz. 67: „De huisen in de beste plaatsen gemenelik van hout en plaasterwerk, met tichelen of pannen gedekt; en veeltyds zydeling aan de straat staande, in sonderheid te lande waart, met so vele gevelkens eenen voet of twee uitstekende als er deuren of dubbele vensters zyn. De gemene boeren huisen zyn gedekt met stroo, en de muren sleghts van leem; anders van buiten gewitt, dikmaals meer dan van binnen, daarse vrij morsig zyn, met weinig huisraad voorsien; behalven tin, datse overvloedig en rein ge(blz. 68)noeg houden. Geen huis bijna so gering, daar geen Ledikant staat, en de wanden en solders met Tapytwerk door kunst der spinnekoppen (so

hen 't menschelike ontbreekt) bekleed zyn. De smidskool diense branden berookt haast hunne witgeplaasterde gebouwen, diese ten eersten wel zierlik opschikken, doch daarna laten breken daart breekt en vallen daart valt. Het gene de dorpen, self de Steden meest verziert zyn de herbergen; eensdeels door dien 't gemeenlik de grootste huisen zyn, meest met een poort in te ryden, ende eene opene plaats in 't midden; daar veeltyds de vertrekken aan de straat, en d'eene zyde, de keukens aan d'andere zyde, en de stallingen achter zyn. Anderdeels geven d'uithangborden, groot en breed, diep over straat uitstekende, ook wel voor deur en midden op den wegh aan eenen paal of galg opgehangen, en verguld, een groot afschynsel; en door de menigte te groter. Want in een dorp van 30 huisen aan den gemenen wegh staande sal men ten minste 6 of 8 herbergen vinden. De winkelhuisen in neeriger plaatsen insgelyx met borden voorsien, vermeerderen dat zieraad. De kunst en kosten, die sij hier op doen, maakt datse mede voor onnodig houden, den naam van bekende dingen daar bij te stellen als den swarten os, 't wit lam, koning Karel, de stad Londen en diergelyke, uit de schilderije, wel gedaan, van self te kennen. En dit is van de gemene woningen der besondere personen. Onder de genen die uitsteken, of een gemeen gebruik hebben, zyn de kerken eerst te noemen; die wy meestal klein, insonderheid laeg, en slegt van timmeringe vonden. Vrij platte en vlakke daken, doorgaans al van lood: met stompe toren van sulken vorm, als ofter de spitsen afgebroken zyn, die op sommige staan. Adelike gebouwen hebben wij hier en daar, doch so dik niet als bij ons vernomen. De Collegien der geleerden, hier voor beschreven winnen 't van die alle, ook van vele vorstelike huisen in heerlikheid. En dus wonen d'Engelschen dat is door den band maar tamelik of slegt genoeg. Doch so veel beter gaanse gekleed, het vrouwvolk insonderheid; ook de boerinnen tot de kinderkens toe, die van 't platte land bij ons verre overtreffende. T'Amsterdam bij de straat salmen 't nauwelix so (blz. 69) net sien. De grote beleefdheid in 't groeten, met schikkinge der leden, van d'oudste besjes en jongste kindertjes meest in de minste plaatsen gaf

noch meer aangenaams aan die sinlikheid. De Vrowluiden vallen vrij in 't omgaan, op 't verlieven toegemaakt, hoe eerlik dat hebben wy niet besogt. De man leid syne eigene ook eens anders huisvrouwe (dat eene *loffelike heuschheid* is) metter hand by de straat, uit en in eene *kamer*, en *na* de Kerk. Ter aankomste is hij onbeleefd, so *hij* de vrouw of dochter van den huise niet en kust: dan in 't weggaan heeft hij keur van doen of laten. Aan tafel sal geen man, ook geen jongman beschaamd syn, dat hem de Juffrouw voor dient. Men behoefter niet bekommerd te zyn, wat men eeten sal: meest Vleesch en Podding; gebraad en gebak, weinig moes of soppen. Ossen noch schapen zyn nergers beter, en dat klein vee in menigte; de koeijen grooter van hoornen dan hier d'ossen in de laege weiden: vleesch voor deur te koop hangende in alle dorpen, die iet wat zyn en in de grootsten niet een sonder hal. De visch, door gebrek aan ruime binnenwateren schaars te bekomen. Men heeft in de herbergen slegs te laten braden ('t gene sij door dagelixe gewoonte wel en rasschelik doen) het zij a Lambs quart of a shoulder motting [mutton?] of a piece of rost bief; daar vaart men best bij. Men koopt slegs wat men eeten wil, van stuk tot stuk of immers wordet so in rekening gebragt. Om Wijn te drinken behoeft niemant na Engelland te gaan. Ons heugt maar eene herberge, daar de witte wyn goed was; doch nauwelix eene sonder roden, dien sy Claret noemen. Die Rynschen wyn drinkt moet wat groots wesen. Maar hun bier verbetert alles, daar sij ook sinnelik op zyn om vrienden te onthalen; sonderlinge met bottel-aal uit houtene maten, stenen, tinnen of silvere kannen, ook glasene kelkjes gedronken. Vette boter en magere kaas quam ons meest voor. Maar hun brood is onverbeterlik. Bij desen voorraad en goede bedden vonden wij overal in 't reisen groot gemak. Drinkens overdaad hebben wy daar, meer dan hier te Lande niet vernomen. Ook voor de maaltyd word den gasten rykelik geschonken. Over tafel so veel dranx als men (blz. 70) eischt: en elk glas datmen ontvangt, maar eens gedronken. Meer Brandewyns dan voor henen, en nochtans min dan hier, hebben daar, seitmen, .onder 't gemeen volk de Hollandsche gevan-

genen, zedert den oorlog, in 't gebruik gebragt. Dan de Tabak is er gemeender dan het brood. De meeste verquisting word bij groot en klein in de koffyhuisen gepleegd, die daar seer gemeen zyn en self tot Cambridge en Oxford der klerken dagelixsche uitvlugt. Het is hen, self den Predikanten en huns gelyken gene schande des Saterdags opentlik in sulken huis te sitten met de tabaxpijp in den mond. Men vinder altyd behalven dat koffy, chocolate en thee, beneffens Bronswykschen Mom, so wat als Jopen bier. Een eerlike boodschap isser te maken om de dageliksche nieuwe Tydingen, geschreven of gedrukt, daar altyd gelyk mede aan de Kost-tafels te vinden. Men heeft ook de siderhouses, daar seer lekkere en niet min kostelike Appeldrank geschonken word. Alles gemerkt, het is in Engelland wel te harden; gelukkig bovenal, indienmen daar de Regeringe seker en de Kerk in rust mogt sien. De meeste swarigheid komt van de Gods dienst af, die door Koningliken dwang, tegen veler borst uiterlik te seer na 't Paapsch herschikt, denselven voorstanders in haat en de tegenstanders in lyden brengt. Desen echter zyn te onwilliger tot inschikkinge des Bisschopliken gezags door diense den meeste hoop der openbare kerkleeraars voor onreghtsinnig verdacht houden. En die verdenkinge sagen wy wel dat sonder grond niet was. Doch daarvan zyn d'anderen ook niet vrij. Noch eenerleij van gesindheid, noch van eene gemeenschap, daar ook onder de besten niet alles van 't best is. Doch dit stuk word elders verhandeld. Hier nu genoeg. Ondertusschen zij God sijner kerke genadig."

Den 5^{den} Augustus 's morgens te 10 uur arriveerden onze reizigers met de pakketboot te Calais, van waar zij te voet de reis voortzetten naar Boulogne, Montreuil, Abbeville en S^{t}. Valery. Laatstgenoemde plaats viel hun zeer tegen omdat zij gemeend hadden in een voorname handelsplaats te komen. Zij vonden er ten minste wel geen lekker, maar toch drinkbaar bier, waaraan zij tot dusverre in Frankrijk groote behoefte hadden gehad. Met een kar vertrokken zij naar Dieppe, van waar zij naar Rouen marcheerden. Hier troffen zij verscheidene kennissen aan, die hun de stad lieten zien, volgens onze reizigers

na Parijs en Lyon de grootste van het rijk. Bekker roemt terecht hare fraaie gebouwen. Slecht weêr, bijna altijd regen, belemmerde hen zeer in het bezien der stad. Kort te voren had een zwaar onweêr veel schade aangericht: bijna geen ruit was heel gebleven en enkele kerken waren ernstig beschadigd. „Men verhaalde ons dat de Prins op dat onweer geseid hadde: „Pendant que nous ruinons les églises des Huguenosts, Dieu ruine les nôtres" (blz. 87).

Van Rouen werd de reis voortgezet — door 't grootste gedeelte van 't gezelschap te paard — over Pontoise naar Parijs. Den dag na hunne aankomst gingen zij naar Charenton te kerk, waar zij ook den ouden maarschalk von Schomberg zagen, in wien de gemeente een machtigen beschermer had, zoodat zij tot dusverre weinig van de vervolging bemerkt had. Van uit Parijs deed ons gezelschap een uitstapje naar Fontainebleau, waar het Hof vertoefde. De reis werd gemaakt met een soort groote trekschuit, *coche* genaamd, getrokken door 8 of 10 paarden en waarin 150 menschen bijeen waren. Men had ook een buffet aan boord, althans men kon er levensbehoeften krijgen, maar voor zeer hoogen prijs. De tocht ging door Corbeil en Melun en onze reizigers werden te Vaux met een bootje aan wal gezet, waarna zij nog „door dik en dun, over hoog en laeg ontrent eene ure lang flaneerden tot het langgewenscht Fontainebelleau, verwonderd zynde dat op so koningliken wegh en vaert geen beter ordre was." Zij namen hun intrek in de herberg *Au grand Monarque* en waren nog nooit zoo duur uit geweest als daar te Fontainebleau. Bekker geeft een zeer uitvoerige beschrijving van het koninklijk paleis waar zij werden rondgeleid door een man, zich noemendê: „Pierre Pouligny, Conducteur des Etrangers qui viennent voir la Maison Royale de Fontaine-Bleau." De man zelf had een beschrijving laten drukken, welke hij duur genoeg verkocht. Curieus is het dat Bekker reeds schrijft over den vijver, die „van Koninglike Karpers krielt", welke toen reeds als heden ten dage door de bezoekers op witte brood werden vergast, dat men bij een oud vrouwtje koopen kon. Uit Bekker's heele reisbeschrijving zouden wij opmaken dat hij niet veel oog had voor natuur-

schoon en deze indruk wordt versterkt door een uitlating als deze: „Van 't Hof de la fontaine siet men vrij uit over een groten tuin, die met gene boomen gedekt noch gesloten is, veldwaarts uit tegen woesten heij en heigrond en een bosch van pynboomen aan: dat den Koning magh vermaken, mij niet."

Te Fontainebleau zagen zij Lodewijk XIV en eenige leden van het hofgezin ter jacht gaan, maar ofschoon zij de vorstelijke personen nog een paar maal te zien kregen, het gelukte niet hen aan den maaltijd gade te slaan, zooals zij te Londen hadden gedaan. Ook zagen zij Madame de Montespan, „so schoon niet als men roept."

Na Fontainebleau was S^t^. Denis aan de beurt, waar zij de koningsgraven bezichtigden en ook den *Trésor*, waar dagelijks de menschen heenstroomden. Men vond er allerlei relieken o. a. een tand van den Evangelist Johannes, een armpijp van Simeon, een der zes steenen vaten van Kana, waar Jezus water in wijn veranderde enz.

Een ander uitstapje van Parijs uit was te paard naar Versailles, S^t^. Germain en S^t^. Cloud. Versailles heet „een plaats van so uitstekende Heerlikheid, datter al 't ander voor wykt." Uittermate schitterend is, volgens Bekker, wat daar te zien is, n.l. de gebouwen van het nieuwe, nog niet geheel voltooide Koninklijke slot, de tuin-aanleg en de waterwerken. Al hadden zij niets anders gezien als Versailles, dan was dit alleen de reis waard geweest. Versailles is zeker het „voortreffelixt Hof, dat ergens Koning in de weereld heeft." Van daar dat Bekker zeer uitvoerig is in zijn beschrijving. Ook de ligging van S^t^. Germain werd zeer bewonderd en over S^t^. Cloud de terugreis naar Parijs aanvaard.

In Bekker's handschrift is heel wat te lezen over hetgeen zij te Parijs zagen, maar veel belangrijks wordt er niet bij te pas gebracht. Vóór te vertrekken bezochten zij de predikanten Pierre Allix en Jean Claude. Den 23sten Augustus werd de thuisreis aanvaard. Bekker had haast, want hij moest 5 September het Avondmaal bedienen. Te paard reisden de heeren over Chantilly, Compiegne naar Noyon. Eigenlijk lag deze laatste plaats niet op hun weg, maar zij getroostten zich een

kleinen omweg, om de stad te bezoeken, waar Calvijn geboren was. Toen ging het over Beaulieu en Peronne naar Kamerijk. Van land en volk krijgen wij van Bekker deze schets (blz. 138 en 139):

„De drie hoofddeelen of groote Landschappen, die wy sleghs daaraf doorreisd hebben en die in 't geheel pas een deel des algemeenen Franschen bodems maken, konden ons maar bijna den aart des ganschen Lands vertoonen. Wij hebben, na 't getuigenis der genen die het hoger op besien hebben, slechts het magerste gesien; en moeten bekennen dat het doorgaans niet seer vet was, insonderheid ontrent Parys; dan laeger herwaarts aen al beter en tusschen Noyon en Compiègne best. Doch om so heerliken stad en so groot als Parys, of grooter dan Rouane te sien, hadden wy hoger in 't land op niet te doen. Ondertusschen zyn de fransche steden, daaraf wij 19 in alles doorreisd hebben doorgaans vrij slecht gesteld. Meest houtene gevels en derselver weinige geverfd, met leemen wanden, wit geplaasterd zyn de maaxels der gemeene huisen; en die van binnen niet veel anders als in Engelland, doch niet so rykelik gesteld. Der groote en dicht behuisde dorpen is 't rondsom Parys, en hooger op de Seine langs, tot verwonderens toe vol. Maar alle d'anderen herwaarts aan, gelyk in Normandijen en van Rouanen tot Kalis toe, sleght, armelik en vuil. De Boeren zyn daar van degenen, die leemene huisen bewoonen, en welker grondslagh in het stof is. Job 9 : 19. Binnen is pas een slordige bank of twee met stroojene matstoelen, om op te sitten. In de steden heeft men 't beter, en des noodrufts geen gebrek. In geen herbergen brengt men drank, voor dat de tafel eerst gedekt, brood daar op geleid, en voor ieder man een glas gespoeld zij. In gemeene kroegen vindmen de tafel gedekt staan met een ammelaken, dat hoe smeeriger hoe neeriger daaruit siet, immers doorgaans so gesteld, dat ons Hollandsch vrouwvolk 't hert niet hebben sulke veilen op eenen vloer te leggen of te laten. Self te Parys, daar wij met voornamen Adel aansaten gafmen ons schone servetten van ongebleikt linnen, grof genoeg, daar de starkelbrij of wevers pap door henen rook. Tafels, Ledikanten, muuren met

Tapeten behangen, is daar niet ongemeens; maar ook niet somen bij gebrek van kleerbesems, die men niet veel siet, het stof met een eind van sulken kleed van de schoenen slaat. De Burgers gaan wel gekleed, het gemeen volk licht en dicht. Ten platten lande vindmen 't so weinig met kleedinge beladen als met geld. Het vrouwvolk steekter so weinig af in nettigheid en schoonheid als 't in Engelland meer doet. Wat den Lyftoght betreft waren wij daar bij de Wijndrinkers niet, wij vonden ons hier verre van de Vleescheeters, tweederleij slagh van volk daar ons de wijste Koning raad niet al te veel gemeenschap mede te maken, Spreuk. 23 : 20. Meer groens en meer nats eetmen in Vrankryk dan in Engelland. De drank is wijn of water en meest beide zamen: nooit brengtmen wijn sonder water aan. Het Bier isser weinig en doorgaans vrij sleght. Dan te Parys vind men 't ook boven maten goed, en dat voor geen Engelsch bier en wykt, maar met mate wil gedronken zyn. Die den Koningliken wegh reist behoeft in geen herberge kommer te lyden. Dan wij waren om 't een en ander te sien, somtyds daaraf geweken en dan niet altyd op ons meest gemak gediend. Waar wij quamen, men deed ons weinig ongewoonte aan om onkosteliker dan in Holland te teeren; schoon wij ons met Boter en kaas lyden wouden, die valt daar schaarst van allen, so 't het geld niet en is, dat meest bij 't Hof en den koopman omgaat; d'Adel en 't volk is kaal. Want om dat ryk groot te maken word het bloot gemaakt. Wat de gemeene man wint, het is boven de kost niet, alsser dat af is [is] 't gene sy te geven hebben pour le Roy. Die geld over heeft om een amt te kopen, geeft daarvoor so veel, dat hij qualik een ten honderd trekt. De schaarsheid deser rente word door d'eere gebeterd van in 's Konings dienst te zyn. Wat onse Geloofsgenooten boven anderen te dragen hebben, is bij alle man genoeg bekend: Hoewel de verdrukkinge op 't hoogst schynt geweest te zyn, 't welk God geve."

Onze reizigers oordeelden Kamerijk een mooie stad te zijn en reisden van daar steeds te paard naar het even groote Valenciennes en verder naar Bergen in Henegouwen. Ook deze stad viel zeer in hun smaak; van uit hun hotel zagen zij er

een processie voorbij trekken. Zij moesten verder over Enghien, maar maakten een kleine omweg „also 't schade geweest hadde, de plaats niet gesien te hebben (nu wij die so na waren) die ik over 6 jaren sagh, daar de Prins van Oranje, den vrede op hand siende, sijnen moed noch voor 't laatst aan den Hertoge van Luxemburg koelde, met dien bloedigen slagh tot Casteau en S. Denys." Te Enghien bewonderden zij het park van het kasteel van den hertog van Aarschot. Wel waren zij niet zoo in extase, nu zij het zagen *na* Versailles, maar Bekker meent dat alleen Versailles dat park met zijn prachtige tuinen, lanen, vijvers en waterwerken overtreft. Daar waren ook van die onzichtbare fonteintjes, welke den bezoeker plotseling nat spuiten, zooals wij die in onze jeugd gekend hebben. Van Enghien ging het naar Halle met haar wonderdadig Mariabeeld en vervolgens over Brussel, Leuven, Mechelen, Lier, door de baronie van Breda, en ten slotte over Vianen, Gorinchem en Utrecht naar Amsterdam, waar de reizigers na een afwezigheid van twee maanden in goeden welstand aankwamen.

Bij zijn terugkomst te Amsterdam deed Bekker de teleurstellende ontdekking, dat een geschrift, door hem — zooals wij zagen — vóór zijn vertrek aan de drukpers toevertrouwd, in zijn afwezigheid zeer incorrect was afgedrukt. De zaak was deze: De Leidsche hoogleeraar G. Hornius, in 1670 overleden, had in 1665 doen drukken een *Historia ecclesiastica et politica*. Van dit zeer gewaardeerd handboek, meermalen herdrukt 1), wilde de Amsterdamsche boekhandelaar Balthus Boeckholt een Nederlandsche editie het licht doen zien, maar dan bijgewerkt. Hij had zich tot Bekker gewend met het verzoek of hij de samenstelling van het vervolg op zich wilde nemen. Onze predikant had daar wel ooren naar, maar allerlei omstandigheden waren oorzaak, dat hij het werk zeer gehaast moest afmaken! Nu was het in zijn afwezigheid gedrukt 2) en tot

---

1) Voor de verschillende uitgaven zie men mijne *Nederlandsche Bibliographie van Kerkgeschiedenis*, i. v. Hornius.

2) *Kerckelycke Historie van de Scheppinge des Werelts, tot* .... 1666 ... *door G. Hornius* ... *In het Nederduyts vertolckt* ... *En nu*

zijn ergernis bleken er erge fouten te zijn blijven staan. Het geluk was hem echter dienstig, want Hornius' boek viel zoo in den smaak, dat in één jaar de geheele oplaag uitverkocht was en een nieuwe druk ter perse ging. Bekker had nu de gelegenheid het door hem geleverde gedeelte te herzien en te vermeerderen. Zoo zag nog in 1684 een tweede druk het licht, terwijl 50 jaar later, in 1734 bij J. Rotterdam te Amsterdam een nieuwe herdruk werd uitgegeven. Bekker's *Vervolg* heeft daar een afzonderlijken titel en pagineering en schijnt ook afzonderlijk verkrijgbaar te zijn geweest. De samensteller van *Balthasar Bekker, Bibliografie,* de bekende dr. A. van der Linde, noemt dezen arbeid van Bekker een „oppervlakkige kompilacie", een oordeel waarschijnlijk berustende op de weinige bekendheid van Van der Linde met de kerkgeschiedenis van den in het *Vervolg* behandelden tijd. Zonder aan het geschrift hooge wetenschappelijke waarde toe te kennen, wil ik er op wijzen, dat het den kerkhistoricus, die in dien tijd belangstelt, geraden is er kennis van te nemen, want het is veel meer dan een „kompilacie". Voor de door hem zelf beleefde voorvallen is Bekker een kundig en onpartijdig opmerker, dien het waard is te hooren. Eigenaardig in van der Linde's appreciatie is, dat hij, de Spinoza-vereerder, Bekker's boekje merkwaardig acht alleen om wat er over Spinoza in voorkomt. Zonder met het oordeel van den bekenden bibliograaf verder in te stemmen kan men hem toegeven wat hij schrijft over de aangeduide mededeeling. Bekker heeft in den Haag een ontmoeting met den wijsgeer gehad; of hij hem is gaan spreken, meldt hij niet, ofschoon dit meer voor de hand ligt, dan dat Spinoza hem heeft opgezocht. Wat hij over dien wijsgeer en zijn „doolinge" schrijft, verdient de aandacht ook met het oog op het standpunt van hem, die het ons mededeelt. Zie hier de passage:

„Maar de Filosofie begon eindelik dat gene te bestaan, waar af sigh Descartes met kraght poogde te suiveren; datse 't meesterschap over de saken des geloofs aan haar trok. Benedictus

---

vervolgt tot... 1683 *door Balthazar Becker*... Amst., B. Boeckholt, 1683, in-8°. (Universiteitsbibl. te Amst.)

de Spinosa, Portugijsch Jode geboren te Amsterdam, had hem selven daar in so veel vryheids veroorlofd, dat hy van sijn volk wierd uitgebannen. Syn eerste boek dat hy in 't jaar 1663 uitgaf over de beginselen van Descartes, toonde dat hy desselfs leeringen boven die van anderen stelde. Maar sijne besonderste gedachten bragt hy eerst seven jaren daarna onder den man, door een boek, dat hy *Tractatus theologico-politicus* noemt, van de vryheid van filosoferen; sonder naam uitgegeeven; die ook lang onbekend, of immers in twijffel bleef. Hij was van Amsterdam tot Ryswyk(*sic*) woonen gegaan; en van daar in den Hage, daar hy, met my sprekende 't voorseide boek voor 't sijne bekende: aangaande sijn leeven hoord ik wel getuigen van de gene die hem kenden; en bevond aan hem, in 't byzyn geenen mangel van sedigheid noch beleefheid. Hy geneerde sich met allerley glasen, ten behoeve van de Gesichtkunde meetkunstig te bereiden; ende sleet syn leeven in stilligheid, buyten echt, tot dat hy in den jare 1677 deser wereld verleed: achterlatende noch ongerymder schriften dan hy had uitgegeven, diemen aanstonds, ook met vertaling in Duytsch door den druk gemeen maakte. Onder desen is sijne *Sedekunst*, het voornaamste; ende neffens 't ander by den Heer W. van Blyenberg geleerdelik weerleid.

Syne besonderste en grofste doolingen waren dese:

1. Datter geene Substantie, dat is, Selfstandigheid, buiten God is; en dat de schepselen maar Modi, dat is Wysen zyn van Gods bestaan.
2. Dat die eenigste substantie twee wesentlike eigenschappen heeft; waaraf d'eene in Uitstrekkinge, d'andere in Denkinge bestaat; met oneindige anderen, die wy niet en weeten.
3. Dat alles afhangt van een oneindig getal oorsaken, die op eene oneindige ordre en op oneindige wijsen malkanderen volgen.
4. Dat ook geenderhande ding of daad in hem selve goed of quaad is.
5. Dat de H. Schriften niet oorspronkelyk van God zyn; en dat de H. Schryvers in veelen gedwaald hebben.

6. Dat de Mirakelen door natuurlike oorsaken bestaan, en verklaard konnen worden.

Men moet bekennen, dat de gevoelens van Spinosa maar al te ver en te veel, door alle oorden en orden van menschen, verspreid en geworteld zijn; datse de Hoven der Grooten ingenomen, en verscheidene der beste verstanden verpest hebben: dat luiden van seer burgerliken wandel door de selve, als wat godlyx, tot Ongodisterye verrukt zyn" 1).

Al kan men nu moeielijk in deze jaren van invloed van Spinoza in kerkelijke kringen spreken, uit Bekker's getuigenis blijkt genoeg, dat des wijsgeers denkbeelden doorwerkten en vele ontwikkelden voor zich ingenomen hadden. Bekker zelf ging allerminst met Spinoza mede, vooral zijn toekennen aan God van de accidentien denken en uitgebreidheid leek hem razernij.

In dit zelfde werkje geeft hij nog een verklaring omtrent zich zelven; hij brengt — zonder zijn naam te noemen — het gebeurde in Friesland ter sprake en verklaart van den schrijver van den aangevochten commentaar op den Catechismus (*de Vaste Spyse*), dat hij „in weinigen met Alting en noch minder met Coccejus stemde" 2). Volkomen terecht kon hij dit schrijven en hij toonde ten overvloede dat hij Coccejus' Schriftverklaring niet deelde, dat hij dus ten onrechte voor Coccejaan werd aangezien, toen hij in 1688 zijn lijvigen commentaar op de profetieën van Daniël uitgaf.

Reeds in 1684 was hij begonnen op den predikstoel den profeet Daniël te behandelen. Hij zag de Coccejaansche opvatting hand over hand toenemen, zoo zelfs dat het te vreezen was, dat weldra geen andere uitleggingen der Schrift als de nieuwe in handen van belangstellenden zouden zijn. Was werkelijk die nieuwe theorie de juiste, dan was er reden om zich over haar toenemend gezag te verheugen. Bekker was er de man niet naar, om dit zoo maar aan te nemen, ook waar zijn beste vrienden voor haar ijverden. Uit eigen oogen zien was steeds zijn leus; van daar dat hij tot een zelfstandig onderzoek

1) Editie van 1734, blz. 38 en 39.

2) *Aldaar*, blz. 30.

besloot. Dat hij nu juist den profeet Daniël uitkoos vond hierin zijn reden, dat hij meende dat deze profeet „so tusschen d'andere Profeten staat," dat wanneer men dezen goed begrijpt, men gemakkelijk den sleutel voor alle anderen in handen kan krijgen.

Even als met zijn gevoelen over de kometen, was hij begonnen, zooals wij zagen, de slotsom, waartoe zijn onderzoek hem had geleid, op den preekstoel aan zijne hoorders mede te deelen. Ook nu werd hij aangezocht zijne beschouwingen aan de pers toe te vertrouwen. Zoo zette hij zich aan den arbeid, welke geruimen tijd werd afgebroken. Vooral twee oorzaken traden belemmerend in den weg aan het afwerken van den commentaar. Een groot deel van zijn beschikbaren tijd werd juist in deze dagen in beslag genomen door de uitgave der gezamenlijke werken van zijn overleden vriend en leermeester, den Groninger hoogleeraar Jacobus Alting. En tot overmaat van ramp werd hij nu nog geruimen tijd door ziekte verhinderd voort te arbeiden 1). Eenmaal begonnen moest de uitgave van Alting's *Opera* voortgang hebben en daar Bekker de leiding op zich had genomen is het te begrijpen, dat dit werk van vijf flinke folio-deelen heel wat van zijn tijd vorderde. Alleen stond hij er echter niet voor, want hij had verschillende medewerkers, waar onder vermeld dienen te worden zijn broer J. Bekker en de Franekersche hoogleeraar Jacobus Rhenfersius, terwijl de Goudsche predikant S. Borstius de registers samenstelde. Het eerste deel verscheen in 1685 en heeft een eigen titel met dat jaartal. Toen aan het einde van 1687 het vijfde deel gereed was werd voor het geheele werk een titel geplaatst met het jaartal 1687 2). De inteekenprijs voor het geheel was twaalf

---

1) In de voorrede van Dl. I van de *Opera* van J. Alting schrijft Bekker: „Me vero quod attinet, nisi egregium hoc opus sit, quod adjuvantibus amicis bono publico vulgavi, magnam certe cum temporis tum propii laboris jacturam feci. Quippe quod toto triennio amicos undiquoque interpellantes Commentarii mei in Danielem promissione suspenses teneo; id dimidia parte Altingianis curis, altera corporis invaletudini (ex qua nunc tandem a duobus mensibus singulari Numinis clementia, plane eluctatus sum) adscribendum sit."

2) *Jacobi Alting*, *Opera*. Amstel., G. Borstius, 1687, in fol. 5 dln.

zilveren dukaten. Op het laatste oogenblik werd het voorwerk aan Dl. I toegevoegd, bestaande uit een opdracht aan de Staten van Groningen van Alting's zoon Gerhardus, een uitvoerige voorrede van Bekker en een door hem geschreven biographie van Alting, ontleend aan mededeelingen van familie-leden en aan zijne eigene herinneringen.

Eindelijk, nadat de werkzaamheden aan Alting's *Opera* afgeloopen waren, en hij in September 1687 zijne gezondheid weêr herkregen had, kon Bekker zich kwijten van zijne belofte om aan zijn vereerders zijn commentaar over Daniel in handen te geven. In 1688 zag deze het licht 1); de opdracht aan burgemeesters van Amsterdam, van 14 Mei 1688 is een zeer uitvoerig stuk, waarin niet onbelangrijke mededeelingen over dien tijd voorkomen. In de eerste plaats brengt hij in herinnering, dat wat hem in Friesland is overkomen, hem heeft bezorgd den naam van groot voorstander van schadelijke nieuwigheden, wat hem „nooit swaar viel". Sedert heeft hij echter vriendschappelijk omgegaan met voor- en tegenstanders dier nieuwigheden en werkelijk is de storm ook bedaard. Ieder kon thans weder zijn gevoelen op den preekstoel of in geschriften verkondigen, zonder dat de kerk er door in opschudding raakt, al komt het nog wel eens voor dat de een of andere predikant of schrijver wat slagen oploopt of uitdeelt. Dit vindt wellicht hierin zijn grond dat het voor sommigen „een gedwongene vrede" is, welken de kerk geniet. Het is de overheid die zorgt dat de vrede bewaard blijft. Voor eenigen tijd waren er, die telkens de nieuwigheden op den preekstoel ter sprake brachten. „Het was schier al den dag met den Sabbath, met de kerkelike Goederen, met de Lombaarden, met het lang hair, en dergelijke dingen meer te doen. Dat praktykprediken (somen 't noemt) misbruiks en overmaats halve met regt ver-

1) De hier gebruikte is de latere vermeerderde druk, in 1698 na des schrijvers dood door zijn zoon J. H. Bekker, uitgegeven. De auteur zelf was van plan geweest nog enkele toevoegingen aan te brengen, maar de dood verijdelde deze plannen. De titel luidt: *Uitlegginge van den propheet Daniel door Balthasar Bekker* .... Amst., D. van den Dalen, 1698. in-4°.

werpende, hebben sich lieden sommigen al te seer aan d'andere sijde overgeworpen: die onder voorgeven van Gods wegen aan den boetveerdigen sondaar open te stellen, en sijne gangen in sijn Heiligdom na te speuren, byna niet als van Israëls dienstbaarheid onder de Wett, de vreese des doods, de seven Perioden, het Beest met seven hoofden, de Hoere van Babel en 't Roomsch Antichristendom, uit de Profeten spreken. Niet dat daarin gansch geene waarheid of nuttigheid steekt: maar om dat leeraars en toehoorders, dat schryvers en leesers, op die besondere gedachten al te seer gesett, andere leerstukken, die veel wesentliker (dat derf ik wel seggen) of immers veel vaster zijn, en by alle onse kerken toegestaan, des te minder in acht nemen. Ondertusschen sie ik aan die zyde niet, datse de praktyk so veel krachtiger in 't werk stellen die daar luidst af roepen; of aan dese, dat de geest der Profezyen hunne herten meer beschijnt, om in nieuwigheid des leevens te wandelen. Ook en sie ik noch de sondaars niet, die door dat praktykprediken tot ware Godsaligheid gebragt zyn; en verwachte desgelijks noch den eersten Papist, die door dat propheteeren tegen 't Pausdom bekeerd zy."

Geeft Bekker ons hier een staaltje van zijn praktischen blik en verschaft hij ons een aardig kijkje van hetgeen destijds op den kansel verhandeld werd en tot welke overdrijving de nieuwe methode van Schriftverklaring aanleiding gaf, die onderwerpen waren hem tevens aanleiding tot het schrijven van zijn boek. Hij toch was steeds van meening, om zich, „aan niemants streng te binden" en wilde zelf onderzoeken wat er waarheid was in hetgeen hij om zich heen hoorde verkondigen en waarover men zooveel ophef maakte. Over de leerstukken der kerk vond hij weinig meer te doen, „siende den lofliken arbeid van den heere Joannes Vlak in sijn Eewig Euangelium, Zegen en Vloek, Leere der Saligheid en over den dagh des Heeren; klaarlik toonende, datmen dien nieuwen styl van leeren sonder reden so byster scheld, of so windig roemt, als by onmatige geesten wedersyds geschied."

Het is niet zonder belang, dat wij Bekker hier zoo gunstig hooren oordeelen over de geschriften van den Zutphenschen

predikant Vlak, welke alweêr veel ergernis hadden gegeven aan de streng rechtzinnigen. Vlak was een man, die zich verstoutte op eigen hand een onderzoek in te stellen naar wat waarheid was. Daarbij stootte hij in de godgeleerde stellingen der Hervormde theologanten niet alleen op verkeerde, maar zelfs op onschriftmatige begrippen, ten deele hieruit voortspruitende dat men zich niet bepaalde tot hetgeen God ons heeft geopenbaard, maar ook wilde doordringen tot datgene, wat boven 's menschen begrip verheven is. Hij spoorde aan zich te bepalen tot wat ons was geopenbaard, en bij dat onderzoek mocht niemands vrijheid worden beperkt. Waar hij de slotsommen van zijne nasporingen mededeelde, verwekte hij ergernis, niet alleen omdat hij het verbond der werken — een der stokpaardjes der toenmalige orthodoxie — ontkende, maar vooral ook door hetgeen hij leerde over het leerstuk der rechtvaardiging, waarbij hij bestreed, dat de gerechtigheid van Christus door toerekening eigenlijk en vormelijk de onze wordt. Door dit te ontkennen sprak Vlak in den geest der Gereformeerde kerk 1), maar niet naar het hart zijner rechtzinnige tijdgenooten. Hij werd bestreden, vooraan in de gelederen zijner belagers de ons bekende Henricus Brink, thans predikant te Utrecht, maar de aangevallene kon tot zijn dood in 1690 als predikant te Zutphen werkzaam blijven zonder door de classis of synode, waaronder hij behoorde, te worden lastig gevallen.

Typisch voor Bekker, dat wij hem een zelfstandigen theoloog als Vlak, die o. a. Coccejus bestreed, een blijk van sympathie zien geven. Had hij nu naar zijn gevoelen na Vlak's arbeid de leerstukken der kerk niet meer te onderzoeken, dan meende hij dit wel te moeten doen ten opzichte van de meer en meer in zwang komende opvatting der profetische literatuur. Wij zagen reeds dat hij begonnen was den profeet Daniël op den preekstoel te behandelen. Nu hij dan eindelijk de uitkomsten van zijn onderzoek in den Commentaar tot gemeengoed van allen maakte, wees hij er in de opdracht op dat zijne conclusies lijnrecht ingingen tegen de nieuwere opvattingen, ja, het deed

1) Zie: *J. H. Scholten, De leer der Hervormde Kerk* II, 440.

hem leed te moeten verklaren, dat zijne oudste en getrouwste vrienden waren onder hen, van wie hij het meest verschillen moest. Wij ontmoeten hier een van Bekker's eigenaardigheden. welke voor zijn karakter en waarheidsliefde pleit, maar tevens verklaart, waarom hij ten slotte zulk een breede schaar van tegenstanders tegenover zich zag. Strijdlustig was hij niet, zoo als hier reeds herhaaldelijk ter sprake kwam; ongeroepen mengde hij zich niet gaarne in den strijd. Zelf verdraagzaam, was hij er de man niet naar anderen lastig te vallen, omdat zij in gevoelen van hem verschilden 1). Had hij zich echter een punt van onderzoek gekozen en zijn arbeid ten einde gebracht, dan gold voor hem: waarheid boven al! en schroomde hij niet openbaar te maken, wat hem de eenig juiste oplossing scheen. Evenwel den aard der menschen in aanmerking nemende, is het te begrijpen, dat zij nu juist niet allen dankbaar gestemd waren tegenover den man, die glashelder aantoonde het onhoudbare der waanvoorstellingen, waarin zij hadden geleefd en waarin zij waren vastgegroeid. Zijn boekje over de kometen had dankbare lezers gevonden, maar had anderen, die voor de ouderwetsehe zienswijze ijverden, gegriefd. En met zijn commentaar op Daniël stootte hij velen voor 't hoofd, die tot de nieuwgezinden behoorden en dus zijne geestverwanten heetten te zijn.

Wat was nu in deze Bekker's standpunt? De stelling, welke zijn geheele opvatting van Daniël's profetieën beheerscht, is deze: God heeft de profeten aan Israël gegeven, hunne profetieën hebben dus op dat volk betrekking en moeten dus voor de Israëlieten — niet enkel voor de geleerden onder hen — verstaanbaar zijn geweest. Bijna allen hebben den Messias voorspeld, maar ook dit houdt verband met het Joodsche volk.

---

1) „So iemand goed vond twistgierig te zijn, ik en hadde die gewoonte niet; nooit hebbende tegen iemants persoon of gevoelen de pen eerst in de hand genomen, maar, lang en veel gevergd zynde, voor mij selven en voor de waarheid." (Opdracht aan Hendrik Kasimir van den derden druk der *Vaste Spyse*, 13 Juni 1682 in *Friesche Godgeleerdheid*, blz. (57)).

Dat, zooals vooral Coccejus wil, Daniël de geschiedenis der christelijke kerk zou hebben geprofeteerd, is onjuist. Men heeft — zonder nevenbedoelingen — slechts den tekst te raadplegen en te vragen wat deze zegt, dat is de eenig ware uitlegging. Vooral komt het verschil tusschen Coccejus en Bekker duidelijk aan het licht, wanneer wij letten op de uitlegging van Daniël VII en IX. Bekker droeg den Leidschen hoogleeraar warme hoogachting toe, maar meende dat deze in de verklaring der profetieën den bal missloeg.

Uitgaande van de meening, dat de profetieën allen betrekking hadden op Christus of zijn kerk had Coccejus betoogd, dat door de vier dieren, waarvan in Daniël VII sprake is, vier rijken uit lateren tijd werden aangeduid. De leeuw is hem het rijk van Constantijn den Groote, de beer beteekent de Gothen, Vandalen en Longobarden, de luipaard de Saracenen en Mohammedanen, terwijl het vierde dier voorstelt het rijk van Karel den Groote en van zijne opvolgers in Frankrijk en Duitschland. Tot in bijzonderheden wordt dan deze profetie op de geschiedenis der christelijke kerk toegepast.

Deze manier van verklaren brengt ons, volgens Bekker, op een dwaalspoor. Hij meent dat deze profetie slechts betrekking kan hebben op Israël en leert: „Ik gelyke dan Cyrus by den Leew, de Persiaansche heerschappye door hem opgereght by den Beer, Alexander by den Luipaard, en de Grieken die hem volgden by het vierde Dier" 1). Uitvoerig is Bekker, waar hij — die in zijn commentaar weêr van groote belezenheid blijken geeft — zijne opvatting tracht te bewijzen, waarbij hij de tien hoorns van het laatste dier als tien koningen verklaart. Er kan uit blijken dat Bekker's exegese veel gezonder was dan de nieuwere zijner dagen en ook meer op sympathie bij de Bijbelkritiek onzer dagen aanspraak heeft.

Hooren wij nog even naar hetgeen hij aan het slot over Daniël mededeelt: „Wat Daniëls Profezijen voor eerst betreft, so is my gebleken, dat hy buiten 't gene sijn eygen volk, dat is, de Joden raakt, niets en seit: en dat hy wel van 't Kristendom

1) Dl. II, blz. 140.

in 't eerst en tweede Gesigte spreekt, maar so als Kristenen en Joden een volk te samen zyn, sonder ooit van 't Kristendom op sich self en van 't Jodendom gescheiden iets te seggen. Dat hy wel in 't vierde Gesigte de vernietiging van den Joodschen Staat en Dienst voornamelik voorseit maar dat hy daar dan ook met ophoud; sonder van de Kristen Kerke en hoe 't vorder met het volk sal gaan, welken de Messias het Verbond versterkt heeft, iets te melden" 1).

„Uit dien inhoud van Daniëls Profezijen heb ik begonnen staat te maken, watmen van d'anderen denken mag. Ik wil seggen, behoudelik elx besonderheden, die 't Gode belieft heeft door hem te voorseggen of sy gemeenelik van iet anders handelen dan Daniël doet. Want mits dien dat men hedendaags met den letterliken sin van de meeste Profecijen niet te vreden is; maar door besondere sinnelikheid deselve liefst by gelijkenis op den staat en 't vervolg van verscheidene bejegeningen en veranderingen der Kristen Kerk in die landen en op die tijden past daar wy in leven; so vind ik by my selven hier de reden waarom dat ik niet so verre ga" 2).

Tot strijd heeft Bekker's Commentaar geen aanleiding gegeven; dat tien jaar later een nieuwe druk noodig was, levert het bewijs dat het den lijvigen kwartein niet aan lezers ontbroken heeft. Nu zijn werkje over de kometen en zijn boek over Daniël zoo zonder bezwaar door de wereld gegaan waren, moet dit Bekker's lust tot letterkundigen arbeid weêr hebben aangewakkerd. In de eerstvolgende jaren althans was hij druk in de weer en het eerste wat daarbij de aandacht vraagt. schijnt een logenstraffing van de bewering, dat hij zich niet ongeroepen in een twist mengde. Geheel uit eigen beweging nam hij deel aan den strijd met Lieuwe Willems Graaf over het vinden der lengte van Oost en West. Hier echter achtte hij het zijn plicht de eer van zijn zwager, professor B. Fullenius, te verdedigen. Voor de kennis van Bekker's leven en denkbeelden is de zaak van zeer ondergeschikt belang, zoodat er hier slechts even in 't kort melding van moet worden gemaakt.

1) Dl. II, blz. 450.

2) II, 451.

Voor een volk van zeevaarders als het Nederlandsche was het van het hoogste belang een methode te vinden, waardoor het mogelijk werd de afstand van verschillende plaatsen oost- en westwaarts van elkander te kunnen berekenen. De regeering des lands had daartoe een premie uitgeloofd en nu beweerde de genoemde Lieuwe Willems Graaf, schipper te Harlingen en voorganger der Doopsgezinden aldaar, dat hij werkelijk die methode gevonden had. In het land maakte dat nogal gerucht; Graaf werd door een commissie uit de Algemeene Staten gehoord ten overstaan van professor de Volder en Christiaan Huygens, als deskundigen. Welhaast liep het praatje dat hij hier met een som van zes en derdig duizend gulden beloond was. Tot de twijfelaars behoorde Bernard Fullenius, hoogleeraar te Franeker, broer van Bekker's echtgenoote. De uitvinder was bij hem geweest en wat er tusschen hen verhandeld was, had bij den hoogleeraar de meening gewekt, dat er van de nieuwe uitvinding weinig te wachten was. Zijn zienswijze had hij blootgelegd in een *Brief geschreven aan een voornaam Heer* 1) en daardoor des uitvinders toorn in hooge mate gewekt. Toen deze kort daarop tijdrekenkundige tafels van den Kielschen professor M. Wasmuth in het licht gaf, voer hij in een narede hevig tegen den Franekerschen mathematicus uit. Dit was te veel voor onzen Bekker, die, zelf in de wiskunde goed onderlegd, de kwestie volgen kon en zich nu geroepen achtte de eer van zijn geliefden zwager te verdedigen. Zelf had hij met Graaf een onderhoud gehad, daar deze hem te Amsterdam had aangesproken. Graaf had aan Fullenius drie leugens ten laste gelegd en om nu het ongegronde dezer beschuldiging in het licht te stellen, gaf Bekker den brief van zijn zwager nogmaals uit en voegde er een *Bericht* 2) aan toe, om den lezer te overtuigen,

---

1) Leeuwarden, H. Nauta, 1689, in-4°. (pamflet, no. 13310). Zie over dit geschil de pamfletten no. 13309—12, 13558, 13559 en 13559*a*.

2) *Brief van Bernhardus Fullenius .... Met een Bericht van Balthasar Bekker ....* Amst., D. van den Dalen, 1689, in-4°. (pamflet, nr. 13311). Een exemplaar van zijn geschriftje zond hij aan Christiaan Huygens met een briefje, waaruit wij leeren dat hij dezen in den Haag had bezocht. De brief wordt in de Universiteits-bibliotheek te Leiden

dat men ten onrechte zijn zwager onwaarheid voor de voeten had geworpen.

Graaf begreep niet te mogen zwijgen en aan zijn *Verhaal* van zijn wedervaren voor de commissie uit de Staten-Generaal, nog in hetzelfde jaar 1689 uitgegeven, voegde hij een *Tegen-Bericht* toe, waarin hij zich tegen Bekker keerde, wat nog een *Naberight* 1) van deze uitlokte.

Terwijl Bekker het laatste opstelde had alweêr een ander geschriftje van hem de pers verlaten, n.l. zijn *Berigh van den Kinderdoop* 2). Het heet, dat een zekere Epke Epkes te Spannum Bekker had verzocht hem in te lichten over de bezwaren der Doopsgezinden tegen den kinderdoop. De familie van 's mans vrouw behoorde tot Menno's volgelingen

---

bewaard en is afgedrukt in *Chr. Huygens, Oeuvres complètes publiées par la société Hollandaise des sciences, IX, nr.* 2554. De brief luidde aldus:

Hoog Edel Heer.

Mijn Heer.

Dese dient sleghs om naast aanbiedinge van mynen geringen dienst, den ingeslotenen van mynen schoonbroeder Fullenius (met wien ik eens d'eerē gehad hebbe uw WelEd. in den Hage te spreken) ter hand te brengen: ende hebbe met een de vrijheid gebruikt daar bij te voegen den tweeden druk van denselven brief, door mij buiten des auteurs communicatie bevorderd ende met een beright vermeerdt. Waarmee Uwe Hoog Ed. Gode beveelende wil ik zyn

Mijn Heer

Amsterdam
3 Nov. 1689.

Uwen HoogEd. onderd.
dienaar
BEKKER.

1) Met het eerste *Beright* afgedrukt achter Bekker's boekje over de kometen, uitgave van 1692.

2) *Beright van den Kinderdoop. Briefwyse gesteld door Balthasar Bekker* .... Amst. J. Rotterdam, z. j. in-4°. Dit is de nadruk. Het oorspronkelijk, met letterlijk denzelfden titel, verscheen in-8°. bij Hero Nauta te Leeuwarden in 1690 (Bibl. v. h. Friesch Genootschap). Bij den nadruk zijn met doorloopende signatuur, maar afzonderlijke pagineering gevoegd het tegenschrift van J. de Backer en Bekker's *Nader Beright*.

en nu verwachtte haar echtvriend, dat zij door Bekker's beloofde uiteenzetting vaster in haar schoenen zou staan, als zij door familieleden over dit punt werd lastig gevallen. Toen Bekker zijn geschriftje opstelde moest hij beginnen zich te verontschuldigen, dat hij zijn vriend Epkes zóo lang op antwoord had laten wachten. Eigenlijk had hij te veel om handen genomen en beloofd er zijn denkbeelden over in 't licht te geven. „Men maant my derhalven om myn schrift van de Toverije, van de Bekeeringe der Joden, van de Vooroordeelen; welk het nodigste van allen is; behalven sodanige oeffeningen als ik tusschen tyde voor bijspel houde, d'Historiën en de Landbeschrijvinge betreffende, daar ik veel in begonnen, weinig voltrokken hebbe...." En behalve over de tooverij waarover wij Bekker in een volgend hoofdstuk zullen hooren, is er verder van al het genoemde niets naar de pers gegaan, waarschijnlijk wel omdat de strijd over dat laatste boek des schrijvers tijd geheel in beslag nam. De hier gegeven opsomming moge doen zien, hoezeer de met bezigheden overladen predikant van Amsterdam met zijn tijd wist te woekeren.

Wat nu den kinderdoop betreft, begint Bekker met er op te wijzen, dat dit eigenlijk een zaak is van niet zoo heel veel belang. Er zijn andere punten van veel ingrijpender aard, in welke de Doopsgezinden van de Gereformeerden verschillen en toch is het juist de opvatting van den Doop, waarop steeds de nadruk wordt gelegd. De Doopsgezinden stellen den eisch, dat men bewijze, dat de doop van kinderen in den Bijbel is voorgeschreven. Maar ook al is dit bewijs niet te leveren, dan — redeneert Bekker — is er evenmin iets voor te zeggen, dat de doop daarom verboden zou zijn. Aangenomen evenwel dat de Mennonieten in hun recht zijn met hun beroep op den Bijbel, dan wil Bekker trachten aan hun verzoek te voldoen. En nu gaat hij de godsdienstgebruiken der Joden na, om daaruit de slotsom te trekken, dat de Israëlieten den doop van kinderen gekend hebben. Vrij zwak is zijn betoog, waar hij uit de wasschingen en reinigingen der Joden het gevolg trekt, dat zij den doop hebben gekend. Niet afdoende, maar krachtiger is zijn bewijs, waar hij een beroep doet op den Babylonischen

Talmud en daaruit aanhaalt: „Men doopt enen kleinen Jodengenoot na 't oordeel van 't Sanhedrin", en verder: „So syn Vader dood is, en de Moeder brengt hem aan, om een Jodengenoot te worden, so doopt men hem volgens 't oordeel van 't Sanhedrin." Volgens Bekker is die Talmud honderd en vijftig jaar na Christus te boek gesteld, maar bevat overleveringen van eeuwen her en daaruit mag men gerust besluiten, dat die doop ook in de dagen van Jezus bekend is geweest. Welnu nergens in het Nieuwe Testament is een verbod van dien kinderdoop te vinden, en daarom mogen wij aannemen dat hij geoorloofd is. Met een verder beroep op de eeuwenlange gewoonte en op Belijdenis en Catechismus, definieert Bekker dan zijn gevoelen in de volgende negen stellingen, welke hij nader bracht te bewijzen:

1. Dat de Kinderen der gelovigen tot het sigtbaar Verbond mede geregtigd zijn.
2. Datter geen reden is, waarom sy niet so wel als andere Bondgenoten, door een sigtbaar Teken daarin souden worden aangenomen.
3. Dat een volwassen Bondgenoot niet mag twijfelen, of Christus ook syn bloed voor syne kinderen vergoten heeft.
4. Dat de Heilige Geest ook aan onse kinderen beloofd, en in deselven werkzaam is.
5. Dat dit zy de beiderleije afwasschinge der sonden, door Christus Bloed en Geest, die door den Doop betekend en verzegeld word.
6. Dat dit by ouds aan de kinderkens door Offerhande op hunne geboorte versegeld wierd.
7. Dat het selve nu niet anders dan door den Doop geschieden mag en moet.
8. Dat de Doop des nieuwen Testaments de plaatse der Besnydenis vervult.
9. Dat oversulx de Kinderen, al eer besneden, nu in gelyks den Doop ontvangen moeten.

Dan komt Bekker op het misbruik, dat van den doop wordt gemaakt, keert zich eerst tegen Menno Simons, wien hij van liefdeloosheid beschuldigt, omdat hij van den kinderdoop schreef:

„Dat de kinderdoop, die nu eylaci bijna de gansche wereld door gebruikt, ende met so veele tyrannie bekeerd wordt, niet dan een ceremonie Antichristi, openbaar laster, een toverische sonde, een gegoten Kalf, ja grouwel ende Afgodery een is," en geeft dan als eerlijk man een uitvoerige schets van de misbruiken aangaande den kinderdoop onder de Gereformeerden in zwang. Hierbij kwam vooral in 't spel de bijgeloovige opvatting van den doop, alsof een ongedoopt kind niet zalig zou kunnen worden. Daarom kwam men soms onder kerktijd in alle haast met kinderen aandragen, om ze nog even gauw te kunnen laten doopen. Het bleek dan soms later, vooral in een groote gemeente als Amsterdam, dat de vrouw, die het kind ten doop gehouden en de vragen beantwoord had, Luthersch of Roomsch was. Eigenaardig als teeken des tijds is wat Bekker uit eigen ervaring mededeelt: „Ik hebbe tweemaal 't Amsterdam een kind geweigerd te dopen; en 't soude my noch berouwen, indien ik 't gedaan hadde. Het eerste was ter nauwer nood half voldragen, en beweegde sich so weinig, dat men twyfelen mogt of 't leven ontvangen hadde. Een vrouwmensch alleen, dienstmaagd of kraambewaarster zynde, bragt het onder de Vroegpreek (wanneer t' Amsterdam geen tyd van dopen is) in d'Oude Kerk. Een predikant van buiten preekte, en ik sat om te horen, met noch eenen of twee Ouderlingen, welke niet vreemd daar af schenen: (gelyk daarna ook seker Predikant) echter was ik, om voorseide reden, daartoe niet te brengen. 't Ander is van desen somer, in de Eilands Kerke gebeurt. Eene Vroedvrouw, die daar (so ik namaals vernam) eene lichte hand af hadde, quam met een kind ten Dope, dat in onecht geboren was. Sy kwam alleen, was den Koster bekend, en had eenen versierden naam, als des Vaders, die, so wel als de Moeder, niet bekend mogt zyn, op het briefje geklad, datse den Koster overgaf. d'Ouderling daar tegenwoordig, was met my eens, datmen den Doop van sulken kind, en op sulken wyse gebragt, tot nader ondersoek, en gehoudene ruggespraak met den Kerkenraad, uitstellen moeste. De Vrouw niet te vreden, dat haar sulx alleen door den Koster geseid wierd; vraagde my, in 't aanhooren der naaste omstaanders, na

de reden, waarom ik dit kind niet so wel als 't ander, dat daar nevens, ten overstaan des wettigen Vaders gebragt was, wilde dopen. Die stoutigheid wierd van my opentlik, in voegen als terstond geseid is, beantwoord. Na geëindigden Godsdienst, gingen wy dat Wyf in haar eigen huis de nodige lessen geven; en bragten daar na 't voorval in den Kerkenraad: doch vernamen dat het kind middelerwyle buiten de Stad gedoopt was. Tot alle dese dingen wist ik wel raad, mogt ik na mynen sin begaan" 1).

Dit *Beright*, dat ons zulk een aardig kijkje geeft op de zeden en gewoonten dier dagen, is gedagteekend. „11 Octob. O. S. 1689" en lokte een tegenschrift uit, eveneens in briefvorm geschreven. Een Doopsgezinde medicus te Amsterdam, J. de Backer, schreef een aan Pieter Frenken te Maastricht geschreven brief, welke tot titel kreeg: *Korte en Nodige Aanmerkingen over het beright van den Kinderdoop, uytgegeven door de Heer Balthasar Bekker, Briefs-wyse gesteld.* Wat in deze polemiek goed doet is de kalme, beleefde toon, welke hier wordt aangeslagen en zulk een gunstige uitzondering maakt op wat wij bij het theologisch geharrewar dier dagen gewoon zijn. Tegen Bekker's betoog heeft onze medicus eenige bezwaren, welke niet van belang ontbloot zijn. Wat die doop der Joden betreft, herinnert Backer er terecht aan, dat hier alleen sprake is van de kinderen van hen, die tot het Jodendom overkwamen, niet van die der Israelieten. Ten onrechte beroept men zich op dit Joodsche gebruik voor den doop van Christenkinderen, want „als men dese Joodsche wyse den Apostelen en den eersten Christenen wil toeleggen, en seggen, dat Sy die gevolgd hebben, so mostmen die nieuwigheit aenwysen, en tonen dat die verandering door der Apostelen order is geschied, *datmen voortaen de jonge Kinderen, ook van gelovige Ouders soude doopen*" 2). En daarover loopt juist het verschil van gevoelen tusschen de Doopsgezinden en de overige Protestanten.

Evenmin bewijst het iets voor den kinderdoop, dat deze

1) Blz. 24.
2) Blz. 8.

eeuwen lang in gebruik is geweest, want de Protestanten hebben tal van andere, oude Katholieke gewoonten op zijde gezet, zonder aan hare oudheid te hechten. Backer kan ook niet aan Bekker toegeven, dat de doop in de plaats der besnijdenis was gekomen en wraakte zijn beroep op Coloss. XI. vs. 11 en 12.

Dit schrijven van 27 December lokte nog een kort antwoord uit van Bekker getiteld: *Nader Beright Over den Kinderdoop, Dienende tot Antwoord Op d'Aanmerkingen van J. de Bakker door Balthasar Bekker*, gedagteekend: 18 Januari 1690, waarmede deze strijd geeindigd was.

In zijn brief aan Epke Epkes zagen wij dat Bekker de handen vol had met andere onderwerpen, waaronder de „Toverije." Wat de uitslag van zijne onderzoekingen op dit gebied was, zal het volgende hoofdstuk doen zien.

VIJFDE HOOFDSTUK.

„DE BETOVERDE WEERELD."

In de zeventiende eeuw was het geloof in de voortdurende krachtige werking van den duivel, zich onder meer openbarende in tooverij, spokerij, hekserij enz., nog in volle kracht niet alleen onder weinig ontwikkelde kleine luiden, maar ook onder de beschaafden en geleerden. Ten bewijze daarvan kan volstaan een beroep op niemand minder dan den Utrechtschen hoogleeraar Voetius, die in zijne *Disputationes* dit bijgeloof verdedigd heeft. Hij leerde niet alleen dat de duivel onmiddellijk en rechtstreeks op het verstand des menschen werkt 1), maar hij omschreef tooveren als iets wonderbaarlijks verrichten met behulp van den duivel. Voet geloofde vast en zeker dat de toovenaars wel degelijk in staat zijn door zegeningen als op andere wijze genezingen tot stand te brengen. Hij beriep zich voor zijn gevoelen op de ondervinding 2). Vraagt men hem echter, waardoor zij die werkingen verrichtten, dan antwoordt hij: niet door de geschiktheid der aangewende geneesmiddelen, maar door den wil des duivels 3).

Toch was er vóór zijn tijd reeds heel wat geschreven, dat

---

1) „Diabolus aliqua ratione immediate et directe agit in mentem." (*Disputationes*, I, p. 962).

2) „Verba, actiones et res illas aliquid posse, docet experentia." (III, 578).

3) „Procedit hoc ex arbitrio Diaboli, non ex constanti aliqua medicorum illorum aptitudine."

wel geschikt was om het geloof aan heksen en toovenaars aan het wankelen te brengen. De beroemde hoogleeraar was daarvan niet onkundig, maar hij koos zeer beslist partij voor hen, die dit geloof in bescherming hadden genomen tegenover de helderziende mannen, door wie het ongerijmde en wreede van dit bijgeloof aangetoond was.

Ook hier te lande hadden de gruwelen der heksenprocessen, welke tallooze ongelukkigen aan wreede folteringen en een pijnlijken dood overgaven, menige pen in beweging gebracht. Onder de eersten, die een grondige weêrlegging van al het dwaze en ongerijmde, dat aangaande toovenaars en heksen werd geloofd, aan de pers toevertrouwden, behoorde de Nederlandsche geneesheer Johannes Wier, in 1515 te Grave geboren, van 1545 tot 1552 stadsgeneesheer te Arnhem, en daarna lijfarts van den hertog van Kleef. De man schreef een drietal werken, die in zijn tijd baanbrekend waren, n.l. *De Veneficiis et Sagis; De Praestigiis Daemonum et Incantationibus ac Veneficiis* en ten slotte *De Lamiis* 1). Waarschijnlijk ten gevolge van zijn ambt kon Wier in 1588 ongemoeid ten grave dalen, maar aan bestrijders heeft het hem niet ontbroken. Tot de voornaamste behoorde de Jezuiet Martinus Del Rio, onzaliger gedachtenis, in onze geschiedenis bekend als secretaris van den Geheimen Raad te Brussel, die in zijne *Disquisitiones Magicae* een pleidooi leverde voor den beruchten *Heksenkamer* (*Malleus Maleficorum*), het handboek voor hen die geroepen waren, bij de heksenprocessen hun licht te laten schijnen. Het is een treurige eer, dat Del Rio door zijn boek grooten invloed heeft gehad op den verderen loop der vervolgingen van heksen en toovenaars. Wier stond bij hem in slechten reuk en hij heeft geen woorden genoeg om het misdadige in de werken van den Nederlandschen geneesheer aan te wijzen. Hij kenschetst hem als bedrieger,

1) Men zie over deze en andere werken over hekserij de literatuur. overzichten in het nog altijd lezenswaardige boek van Mr. J. Scheltema „*Geschiedenis der Heksenprocessen*" (Haarlem 1828), waarin een breed overzicht van het tweede, uitvoerige werk van Wier gegeven wordt, terwijl dezelfde schrijver in zijn „*Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*" een studie aan de verdiensten van Johannes Wier heeft gewijd.

ketter, booswicht, dolle hond enz. Toch heeft het edele bedrijf van dezen „booswicht" doorgewerkt en er toe bijgedragen, dat allengskens helderder begrippen ingang vonden. Maar een zoo diepgeworteld wangeloof wordt niet op één slag verwezen naar de rommelkamer, waar het thuis behoort en er zou nog heel wat onschuldig bloed moeten vloeien vóór op het menschlievend werk van een Wier en zijn volgelingen de kroon was gezet.

Want volgelingen heeft Wier genoeg gehad en het is zeker eigenaardig dat hun geschrijf hier te lande zeer de aandacht trok, zoodat van de in het buitenland verschenen werken Hollandsche vertalingen ter perse werden gelegd. Onder die volgelingen was alweêr een Hollander een der eersten, Cornelis Loos of Loosaeus, een ijverig Spaanschgezind Katholiek, die zich als bestrijder van Marnix en de Protestanten had doen kennen en nu op zijn beurt door de kerkelijke overheid tot de orde werd geroepen, toen hij in zijn boek *De vera ac falsa magia* in strijd kwam met wat door de kettermeesters als tooverij werd geleerd. Zijn in 1591 naar Keulen ter perse gezonden boek schijnt nooit te zijn gedrukt, want het lekte uit, dat er een bestrijding der oude barbaarsche leer stond gedrukt te worden en dus werd er beslag op gelegd en de schrijver gevangen gezet. Uit wat men hem dwong te herroepen is de inhoud van zijn boek bekend. Ook weten wij, dat Loos trots zijne herroeping, voor zijn denkbeelden is blijven ijveren.

Voordat Loos gereed was met zijn werk, waarvan men van Katholieke zijde gehoopt had dat het een weêrlegging van Wier worden zou, was in Engeland een boekje verschenen van Reginald Scot of Scott, geheel in Wier's geest geschreven. In zijn ten jare 1584 verschenen „*The Discouerie of Witchcraft*" had de schrijver op gronden aan de rede en den godsdienst ontleend, het geloof aan heksen en tooverij bestreden. Onopgemerkt bleef dit boekje hier te lande niet en de te Leiden gevestigde Engelsche boekverkooper Thomas Basson bezorgde er in 1609 een Hollandsche vertaling van, welke in 1637 werd herdrukt 1). Bewijs genoeg dat hier te lande met belangstelling

1) Deze tweede druk heeft tot titel: *Ondecking van Tovery, Beschreven in Engels door Reinald Scot, verduytst by Th. en G. Basson,*

van des schrijvers argumenten kennis was genomen. Ook in Engeland had het de aandacht getrokken en in hooge mate de verontwaardiging gewekt van den koning-theoloog, Jacobus I, die eenige jaren later de wereld met een weêrlegging verrijkte. Het was een zeer pover staaltje van de geestelijke ontwikkeling van den ijdelen kroondrager, dat hij den geloovigen ten beste gaf. Zijn *Daemonologie*, in 1597 te Edinburg uitgegeven, is een onbeteekenend en bespottelijk betoog van al die verhalen over heksen en toovenaars en hun verbond met den duivel. Zoo onbeteekenend als het is heeft het toch door het gezag van den schrijver een noodlottigen invloed op den gang van zaken gehad. Men kan zich een denkbeeld van den inhoud vormen uit den aanhef der voorrede, welke aldus luidt: „The fearefull abounding at this time in this Countrey, of these detestable slaues of the Diuel, the Witches or enchaunters hath mooued mee (beloued Reader) to dispatch in post this following Treatise of mine, not in any wise (as I protest) to serue for a shew of my learning and ingine, but onely (moued of conscience) to preasse thereby, so farre as I can, to resolue the doubting hearts of many; both that such assaults of Satan are most certainely practised, and that the instruments thereof, merits most seuerely to be punished; against the damnable opinions of two principally in our age, whereof the one called Scot, an Englishman, is not ashamed in publike Print to deny, that there can be such a thing as Witchcraft; and so maintaines the old errour of the Sadduces in denying of spirits; The other called Wierus, a German Plysitian, sets out a publike Apologie for all these crafts-folkes, whereby, procuring for their impunitie, he plainely bewrayes himselfe to haue bene one of that profession" 1).

in-8°. Bij dezen druk zijn gevoegd een aantal stukken over heksenprocessen in Frankrijk enz. en ook een merkwaardig advies van Leidsche professoren uit het jaar 1594 over den waterproef.

1) Hier aangehaald uit de in 1616 te Londen verschenen werken van Jacobus I, in welk folio-deel de *Daemonologie* gevonden wordt op blz. 91—136. Scheltema, *a. w.* blz. 184 bericht dat twee Nederlandsche predikanten, Vincentius Muizenvoet te Schagen en Isaac

Het schrijven tegen het geloof aan heksen en tooverij was dus op zich zelf reeds misdadig; Scot, wiens werk de koning liet verbranden, was een Sadduceër, en Wier zelf een toovenaar. Wij zagen ook Del Rio den braven Wier uitschelden voor ketter en booswicht. Bevreemden kan dit echter niet. De christenen dier dagen meenden dat men geen christen kon zijn zonder ook het geloof aan heksen en hun verbond met den duivel te aanvaarden. Er blijkt op nieuw uit hoezeer de denkbeelden over een historisch gegeven als het christendom met de tijden wisselen. Trouwens de voorbeelden zijn voor 't grijpen. Vroeger verbrandden hier te lande de Katholieken de Protestanten en hadden de Geuzen tot leus: „Liever Turksch dan Paapsch," daar zij de Katholieken als de volgelingen van den Antichrist verafschuwden. Thans gaan zij samen en noemen zich DE christenen.

Ten tijde van Jacobus I werd in Engeland zelfs een wet tegen de heksen en tooverij uitgevaardigd. Aangezien dit werk niet beoogt een geschiedenis van de heksenprocessen te geven, behoeven wij er hier niet bij stil te staan. Slechts nog enkele personen, aan Bekker voorafgegaan, en wier werk hier te lande niet onbekend bleef, moeten even worden vermeld. Een eereplaats komt toe aan den Jezuiet Friedrich von Spee. Had zijn reeds genoemde ordebroeder Del Rio een zee van jammer en ellende voor zijn rekening, gelukkig althans dat een andere ordebroeder hem in edeler streven was voorgegaan. Bedoeld is Adam Tanner, die in zijn hoofdwerk *Universa theologia scholastica, speculativa, practica* (1626—1627) tegen het onzinnige geloof in verzet gekomen was. Von Spee vond aanleiding om tegen de heksen-processen te schrijven in hetgeen hij zelf had bijgewoond. In 1627 was hij naar Würzburg gezonden om als biechtvader werkzaam te zijn bij de ter dood veroordeelde heksen en toovenaars. In het genoemde en het volgende jaar werden alleen in die stad 158 personen op 29 brandstapels wegens tooverij verbrand; onder de ongelukkigen waren domheeren,

---

Genius te Asch bij Buren het werkje van Jacobus in het Latijn en Nederlandsch overbrachten.

hulpgeestelijken, raadsheeren, zelfs kinderen van negen jaar. Ongeveer 200 dezer slachtoffers heeft von Spee naar de strafplaats geleid en de ellende, waarvan hij getuige was, deed zijn haar vergrijzen, want na nauwkeurig onderzoek had zich bij hem de overtuiging gevestigd, dat geen enkele der veroordeelden werkelijk schuldig was. Uit Würzburg vertrokken schreef hij zijn boek *Cautio criminalis* 1), om te waarschuwen tegen de onzinnigheden, waarvan zoovelen slachtoffer werden en tegen de manier waarop men de beschuldigden terecht stelde. Zijn boek verscheen anonym en had een heilzamen invloed, al werd het kwaad er voorloopig niet door gekeerd. In ons land zag een vertaling het licht 2) en onze Bekker heeft den Jezuiet uitbundigen lof gebracht.

Kort nadat deze vertaling het licht had gezien, werd zij gevolgd door een werk van den Haarlemschen Mennoniet Abraham Palingh, dat voor de geschiedenis van het bijgeloof ten onzent niet zonder belang is 3). Hij bestreed uitdrukkelijk de afschuwelijke waanvoorstellingen en is een echte voorlooper van Bekker. Wel ontkende hij het bestaan des duivels niet, maar hij achtte zijn macht zeer beperkt. Zoo leert hij, dat de duivel geen toekomende dingen kan voorspellen of lichamen scheppen. God alleen is oorzaak en wezen van alle gedaanten, niet de duivel of de mensch. Gezondheid en ziekten komen niet van den duivel, maar van God.

---

1) *Cautio criminalis sive de processibus contra sagas liber . . . Auctore incerto theologo romano.* Rinthelii, 1631, in 8°.

2) *Waarborg om geen quaed hals-gerecht te doen. Dat is: een boek vertoonende hoemen tegen de Toovenaers procedeert . . . Beschreven door een Roomsch geleerde. Vertaelt door N. B. A.* Amst., 1657. in 12°. De vertaler is de Remonstrantsche predikant Nicolaas Borremans van Amsterdam.

3) *'t Afgerukt Mom-aansight der Tooverye. Daar in het bedrogh der gewaande toverye, naakt ontdekt en met gezonde redenen en exempelen dezer Eeuwe aangewezen wort. Door Abraham Palingh. Met schoone kopere Platen verciert. Den tweeden Druk.* Amst., 1725 in-8°. Deze druk werd hier gebruikt; de eerste verscheen evenzeer te Amsterdam in 1659.

Maakt het hier gegeven overzicht geen aanspraak op volledigheid, zijn de schrijvers, die zich vroolijk hebben gemaakt over de malle verhalen van hekserij en dergelijken, hier buiten beschouwing gebleven, het aangevoerde moge volstaan om te doen zien, dat hier te lande reeds heel wat was geschreven en waarschijnlijk ook mondeling verkondigd, dat tegen het heillooze bijgeloof was gericht. Dat dit niet zonder vrucht is geweest bewijst wel, dat de officieele heksenprocessen hier in den aanvang der zeventiende eeuw hadden opgehouden. Maar het geloof aan tooverij, aan een verbond met den duivel tierde nog welig. Wij zagen zelfs een geleerde als Gijsbertus Voetius dat geloof in bescherming nemen, ja! de professor schreef zelfs met waardeering van het malle boek van den Engelschen Beschermer des Geloofs, Jacobus I. Erkend moet worden, dat hij de wreedheid, waarmede men in Duitschland tegen de ongelukkige beschuldigden optrad, afkeurde, maar hij kon niet ontkennen dat toovenaars strafbaar waren. Niet weinig zal tot het standhouden van het duivel-begrip hebben bijgedragen een werk van den duitschen jurist Benedictus Carpzovius, dat in de zeventiende eeuw een overwegenden invloed heeft uitgeoefend. De schrijver was geen oorspronkelijk denker, integendeel geheel een kind van zijn tijd en behebt met de vooroordeelen zijner tijdgenooten. Maar als man van grooten ijver en werkkracht heeft hij zich den naam van Vader der criminalisten verworven. In zijn groot werk *Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium* (Wittenberg, 1635. in-fol.) dat een vraagbaak voor juristen geworden is, handelt hij zeer uitvoerig over de heksen en toovenaars en toont nog geheel op het oude standpunt te staan, waarbij deze stakkers in hooge mate strafbaar, ja! des doods schuldig geacht werden 1). Om zich van de bekrompenheid des schrijvers te overtuigen leze

1) Hij omschrijft tooverij aldus: „Quod in genere sumptum, est ars illusoria et summe noxia, quâ homo utitur Daemonis ministerio. Unde sortilegi, divinatores et malefici hujus Diabolicae religionis professi dicuntur hostes humanae salutis et humani generis inimici. Qui Christianae fidei renunciantes, pactum aut societatem cum Diabolo contrahunt, aut aliàs quid commercii ac consuetudinis habent, quo

men slechts zijn betoog om de mogelijkheid van vleeschelijken omgang tusschen mensch en duivel aan te toonen (blz. 324).

Onder alle kringen der maatschappij was het geloof aan tooverij, aan spoken, aan verbonden met den duivel, aan door den duivel bezetenen nog wijd en zijd verspreid. Bekker had er telkens en telkens de bewijzen van ondervonden, niet alleen uit de verhalen ook van ontwikkelden, maar zoowel te Oosterlittens, als te Franeker en te Amsterdam, was hij als pastor herhaaldelijk in aanraking gekomen met personen, die door den duivel bezeten heetten te zijn. Van den beginne af hadden dergelijke gevallen zijn bijzondere aandacht getrokken. Voorloopig bleef hij ten opzichte van den duivel het algemeen standpunt van zijn tijd innemen en toen hij in 1693 zijn *Friesche Godgeleerdheid* het licht deed zien, voegde hij aan het slot een aantal *retractationes* toe, omdat zijn veranderde denkwijze ten opzichte van den duivel wijzigingen in hetgeen hij in de *Vaste Spyse* had geleerd, noodzakelijk maakte.

Zijn ervaringen en zijn voortgezet onderzoek hadden hem langzamerhand den aard van de vooroordeelen doen inzien. Te verwonderen is het niet, dat toen hij door zijn boekje over de kometen eenmaal begonnen was het bijgeloof zijner tijdgenooten te bestrijden, hij op dezen weg voortging en zich geroepen achtte zijn medemenschen te bevrijden van hun angsten voor den duivel, te meer wijl hij als goed Gereformeerde in dit geloof zag een aanranding van de majesteit Gods.

De naaste aanleiding om een bepaald onderzoek in te stellen naar het geloof in de macht des duivels was zijn studie over de profetieën van Daniël 1). Bij zijne preeken over dezen

cooperante adhibitis artibus illicitis, hominibus ac bestis animalibus quandoque nocent, quandoque etiam miraculosa faciunt" (p. 309).

1) Dit verhaalt Bekker zelf in de voorrede van zijn *Betoverde Weereld.* Volgens Scheltema, *a. w.* blz. 208 zou het monsterachtig proces te Mora in Zweden Bekker tot zijn werk over den duivel gebracht hebben. Dit proces uit het jaar 1670 eindigde met het ter dood brengen van 72 vrouwen en 15 der oudste kinderen, terwijl 56 personen zware lijfstraffen opliepen en de zaak van 47 anderen onbeslist bleef. Dit is wel het meest geruchtmakende heksen-proces geweest, vooral wegens den onzin, welke er bij is uitgekraamd.

profeet was hij gestuit op Daniël II, vs. 11, waar de toovenaars zich niet in staat verklaren des konings droom te raden. Stellen wij ons op het standpunt van Bekker's tijdgenooten, die in de meening verkeerden dat deze magiërs toovenaars waren, die hunne werkzaamheden verrichtten met behulp van den duivel, dan bleek uit dezen tekst de onmacht van den gevreesden Satan. Bekker kwam er door op het denkbeeld eens te onderzoeken of de macht van den Booze werkelijk zoo groot was, als men meende. En nu preekte hij een volgend maal over Exodus VIII : 18, waar verhaald wordt, dat de toovenaars (wijzen) onmachtig waren om luizen (de nieuwe vertaling van het Oude Testament heeft: muggen) te verwekken. Wij mogen aannemen dat hij bij die gelegenheid reeds aan de macht des duivels getornd heeft. Onder zijne hoorders in het kerkgebouw was ook de geleerde Groningsche edelman Tamminga, wien Bekker zijn boekje over de kometen had opgedragen. Deze was zóó ingenomen met de preek, dat hij zoowel persoonlijk, als door anderen, bij Bekker aanhield om haar in druk te geven, ten einde meer nut te stichten. Intusschen behandelde Bekker nog een paar maal verwante onderwerpen op den preekstoel, o. a. „Sauls Waarsegster" en „Jobs Duivel" en nu kwamen van verschillende zijden aanzoeken om zijne denkbeelden over tooverij enz. in het licht te geven. Hij besloot hieraan te voldoen en schreef een *Ondersoek over 't stuk van Tovery en Spokery* en was van meening dit door zijn vriend Nauta te Leeuwarden te doen drukken. Aan dezen had hij bij zijn vertrek uit Friesland beloofd, zoo hij weêr iets voor de pers gereed had, dit dan aan Nauta's zorgen toe te vertrouwen. Zoo was bij den Leeuwardschen uitgever zijn boekje over de kometen van de pers gekomen. Maar vriend Nauta had zich beklaagd, dat hij niet iets lijvigers ter uitgave ontvangen had. Hoe gaarne Bekker nu ook zijn vriend ter wille wenschte te zijn, had hij toch juist bij die uitgave ervaren hoe bezwarend het voor een Amsterdammer was om een werk te laten drukken te Leeuwarden. Zijn commentaar op Daniël had derhalve te Amsterdam het licht gezien. Om nu ook vriend Nauta te voldoen kwam hij op 't denkbeeld om zijn boekje over de kometen

door dezen te doen herdrukken en er dan zijn geschriftje over de tooverij, dat van gelijken omvang was, aan toe te voegen. Maar juist nadat hij den 27sten November 1689 openlijk op den preekstoel had verklaard, hoezeer zijne denkbeelden over tooverij van het algemeen in zwang zijnde gevoelen afweken, kwam hem twee dagen later een engelsch geschriftje in handen over een in Engeland voorgevallen toovergeschiedenis. Dit bracht een groote wijziging in zijn plannen. Wel begrijpende, dat allicht een Hollandsche vertaling spoedig verkrijgbaar zou zijn oordeelde hij het 't best, zelf die vertaling te bezorgen, omdat hij dan gelegenheid zou hebben zijne bedenkingen tegen het verhaal tevens onder het oog van den lezer te brengen. Hij liet er geen gras over groeien, want zijn kort voorwoord voor zijn vertaling is van 3 December 1689. Wel een bewijs dat Bekker vlug werken kon! Het geschriftje draagt tot titel: *Engelsch verhaal van ontdekte Tovery Wederleid door Balthasar Bekker. S. T. D. Predikant tot Amsterdam.* Amsterdam, D. van den Dalen, 1689, in-4°. In die korte voorrede verzocht Bekker den lezers voorloopig hiermede genoegen te nemen, daar hij weldra in een afzonderlijk werk uitvoeriger over de tooverij handelen zou. Het geheele geschriftje telt 28 bladzijden en daarvan zijn er 20 gewijd aan de weêrlegging. Bekker laat de vertaling van het engelsche verhaal voorafgaan. Uit de door hem gegeven overzetting van den zeer langen engelschen titel kan de inhoud voldoende gekend worden. Daarom zij die hier geheel afgeschreven: „Groot Niews uit het westen van Engelland; zynde een waarachtig verhaal van twee jonge Lieden, onlangs betoverd tot Bekkington in 't hertogdom van Somerseth: gebleken uit den bedroefden staat daarin sy waren, mits het uitbraken van ene menigte spelden, spykers, spiauter, koper, lood, yser en tin; tot grote verwondering van alle aanschouwers. En hoe d'oude Toveresse tot verscheidene tyden is gedragen geweest na ene grote riviere, en met samengebondene beenen driemaal daarin gesmeten; doch t'elkens als kork op 't water gedreven heeft. Waarna deselve door ordre van een Vrederegter door besworen Vrouwen ondersogt zijnde, sodanige tekenen en merken aan haar gevonden zijn, dat positive tegen

haar gesworen, en sy tot de naaste sitdagen van 't Gereght in gevangenis opgesloten is. Volgens order toegestaan en ingesteld."

Bij Bekker's weerlegging behoeven wij hier niet stil te staan, omdat hij de kwestie veel uitvoeriger in zijn groot werk behandelt. Want ook dit verhaal werkte mede om zijn *Ondersoek* geheel om te werken. Daarmede was echter heel wat tijd gemoeid en zoo duurde het langer dan Bekker gedacht had vóór hij gereed was. Tegenstanders, reeds geprikkeld door hetgeen Bekker van zijne denkbeelden had laten verluiden, trokken er de voorbarige conclusie uit, dat hem de moed in de schoenen was gezonken, nu het er op aankwam den kamp tegen den duivel op te nemen. Vrienden, die voorzagen, welke moeielijkheden het beloofde werk den schrijver zou kunnen berokkenen, trachtten hem van zijn voornemen af te brengen en namen ook zijn vrouw in den arm. Tevergeefs echter; de wakkere Froukje was er niet toe te bewegen, haren man te overreden zijn boek ongedrukt te laten. Achtte hij het zijn plicht het geloof aan den duivel te bestrijden, dan wilde zij hem er niet van afhouden, bereid het leed, dat zijn deel zou kunnen zijn, met hem te deelen.

Zoo kon Bekker dan eindelijk de eerste twee boeken naar Nauta zenden. Het corrigeeren van een werk, dat te Leeuwarden werd gedrukt, was destijds voor een Amsterdammer zeer lastig en dit bracht Bekker er toe, het werk wel aan zijn uitgever te laten, maar bij het tweede boek althans den druk te Amsterdam te doen plaats hebben. Daar viel nu de vorst in — nog al vroeg naar het schijnt — vóór het geheele werk was afgedrukt. Het vrachtvervoer tusschen Amsterdam en Friesland moet destijds zoo goed als uitsluitend over zee gegaan zijn en bij besloten water was het geheel gestremd. En tot verdriet van den schrijver werden nu in Friesland onvolledige exemplaren van zijn boek in den handel gebracht. Daarom schreef hij aan Nauta, hem verbiedende nog een enkel exemplaar te verkoopen vóór het boek kompleet was. Tot Bekker's ergernis liepen er reeds allerlei praatjes over zijn werk, vóór hij zelf er ook maar één exemplaar van in zijn bezit had. In Holland was er zelfs

geen te krijgen. Het water was weêr open en toch lieten de exemplaren zich wachten. Bij kleine partijtjes kreeg Bekker eindelijk 26 exemplaren, welke, zoo spoedig mogelijk ingenaaid, hem door zijn vrienden als uit de handen getrokken werden. Eerst 11 Maart 1691 was het boek te Amsterdam verkrijgbaar, maar, ofschoon er veel vraag naar was, kwam er geen voldoende voorraad. Een Amsterdamsch boekhandelaar bestelde 50 exemplaren maar kreeg er geen enkel. Die toestand was voor Bekker onhoudbaar. In overleg met zijne vrienden deed hij daarom aan Nauta het voorstel om hem de geheele oplaag met goede winst af te koopen. De eischen van den Leeuwarder uitgever waren evenwel van dien aard, dat men het niet eens kon worden. Reeds geërgerd door de wijze, waarop Nauta hem in deze geheele zaak behandeld, bovenal dat hij inkomplete exemplaren in den handel gebracht had, besloot Bekker nu geheel met hem te breken. De 750 exemplaren van de eerste oplaag, voor het grootste gedeelte reeds aan den man gebracht, liet hij aan Nauta over en droeg aan zijn Amsterdamschen boekverkooper, Daniël van den Dalen, op een nieuwe editie te bezorgen. Met grooten spoed werden verschillende persen aan het werk gezet en zoo zag nog in den zomer van 1691 de Amsterdamsche in-4°. editie het licht 1). Bekker's bedoeling was om

1) De eerste druk, die te Leeuwarden, heeft tot titel: *De Betoverde Weereld, Zijnde een grondig ondersoek van 't gemeen gevoelen aangaande de Geesten, derselver aart en vermogen, bewind en bedryf: als ook 't gene de menschen door derselver kraght en gemeenschap doen. In twee boeken ondernomen van Balthasar Bekker S. Th. D. Predikant tot Amsterdam.* Leeuwarden, Hero Nauta, 1691 in-8°. De beide boeken hebben hier doorloopende pagineering. In sommige (?) exemplaren vindt men achter den titel een privilege voor 15 jaren van de Staten van Holland voor den Haagschen boekverkooper Barent Beek, waarin vermeld staat dat deze bezig was het genoemde boek te drukken. In de tweede, de hier gevolgde Amsterdamsche editie, staat, naar aanleiding daarvan, een *Bericht* van den auteur, dat hij Barent Beek niet kent en hem nooit iets te drukken gegeven heeft. De druk van al de *vier* boeken had hij uitsluitend opgedragen aan D. van den Dalen te Amsterdam. Die tweede druk heeft gelijkluidenden titel,

van maand tot maand een boek te laten volgen. Maar de storm, welke weldra opstak was oorzaak dat er tusschen de eerste en de twee laatste boeken twee jaar verliepen, zoodat de laatste eerst in 1693 van de pers kwamen.

Met een enkel woord een denkbeeld te geven van den rijken inhoud van Bekker's beroemd werk, is niet mogelijk. Daarom volge hier — zoo beknopt mogelijk — een overzicht van Bekker's betoog.

Na een opdracht aan zijne beide zwagers Fullenius volgt dit niet onaardig gedicht aan zijn vrouw:

Aan Frouk Fullenia.
Hertlieve seer getrouwe,
Vernoegde deelgenoot in voorspoed als in rouwe;
Veelwaarde Moeder van twee Dochters, eenen Soon,
Een paerel aan het goud van ons driedobble kroon.
Mag dit Papiere-kind U mee voor Moeder groeten:
Ik geef 't u in den arm. En 't moet myn leed versoeten,
Dat, schoon dit herssenkroost van 's lichaams vrugt verscheelt;
Als niet na d'huwlix wett met uw behulp geteeld;
Maar door afscheidentheid van uren en van dagen,
Ja nachten voor een deel; gy echter neemt behagen;
Die self, door vrese noch door vrienden raad bekoord,
't Versaken my ontried. En 't was uw laatste woord
Op 't scheiden. Dat is trow! Nu seg ik daer beneven,
Dat dit, myn kind alleen, de drie sal overleven
Die God ons tsamen gaf. Want, so ik 't wel voorsie,
't Groeit tegen d'onlust op. En wat belangt de drie:
't Sal hen door broedersschap in 't dagelijx verkeeren,
Als wijser, 't Kristendom uit vaster gronden leeren;
En bygeloovigheid, deugds hinderpaal, en schrik
Verbannen, door de vrees des groten Gods. Dies ik,

---

behalve dat men leest: *In vier Boeken ondernomen*. Elk boek heeft daar een afzonderlijken titel en pagineering; de eerste twee boeken hebben elk het jaartal 1691, de laatste twee elk: 1693. Het formaat is in-4°. In den tweeden druk van het eerste boek zijn eenige toevoegselen nl. Hfst. 24 geheel, hfdst. 8, § 6 en 10 en in hfdst. 10 hier en daar eenige regels.

Wat seg ik? Gy en ik, Beminde ('k mag 't geloven)
Al wierd myn Letterkind van iedereen verschoven;
Wy bergen 't gaarn in huis tot dienst van U en my:
Daar houd het goed en bloed van Spook en Duivel vry.
Wie vreest, dien God bewaart? wiens hemelryke segen
Door kinderlike vrees gesocht word en verkregen.
Die God der Vaderen en onser Kindren God
Gelcide die met ons in 't eewig salig lot!

Daarna volgt de zeer uitvoerige voorrede, waarin hij ook de geschiedenis van den druk van het werk verhaalt. Waar hij den aard van het boek en zijn bedoeling bespreekt treffen ons o. a. deze merkwaardige zinsneden: „In sulx ben ik hier ten vollen af versekerd, dat sich nooit iemant kraghtiger tegen d'Atheisterye stelde, noch de godlikheid der heiliger Schrifture bet beveiligde, noch de waarheid van den kristeliken Godsdienst meer versekerde, noch des Allerhoogsten eere beter voorstond; dan de gene die sich op alsulke wijse als ik doe tegen 't algemeen gevoelen stelt, dat de weereld van de maght en kraght des Duivels heeft. So wie dit Boek met een opmerkend en onsydig hert doorlesen wil, hy sal der dat in sien. Hoewel ik des gerust ben; so weet ik echter, dat so veel 't gebruyk der Reden hier belangt, ik den genen minst voldoen sal, die Des Cartes gronden gansch verwerpen, ofte breed betimmeren; waar na ik Geest en Lichaam van malkander, en beide van den Schepper onderscheide; sonder van der selver werkingen dat gene vast te stellen, daar ik geen gevolg af sie. Invoegen dat met een de dulle doling van Spinosa, die God en Weereld onder een vermengt, ten krachtigsten weersproken word," en: „... dat is nu godsaligheid; so iemant God van herten vreest, dat die ook den Duivel vreese. Soo niet, men houd hem voor een Atheist, dat is die geenen God gelooft; om dat hy niet en kan geloven datter twee zijn; d'een goed en d'ander quaad. Maar desen mein ik datmen met veel groter reght den naam van Ditheisten geven moghte, (gelijk'er eertijds Tritheisten waren) dat is, gene die twe, dese die drie Goden geloofden. Wil men my ter oorsaak mijns gevoelens enen nieuwen name geven; ik magh lyden dat het Monotheist magh zijn, dat is

die maar eenen God gelove." Vervolgens geeft Bekker een zeer uitvoerig overzicht van den inhoud der vier boeken waarin het werk verdeeld is.

Dan volgt het eerste boek. Om te weten wat het geloof aan den duivel en aan geesten enz. is, dient men zich bewust te zijn, waaruit dat geloof is ontstaan. Achtereenvolgens onderzoekt Bekker nu wat geloofd werd aangaande God of goden, den duivel, voortbestaan der ziel na den dood, tooverij, voorspellingen enz. eerst bij de heidensche volken der oudheid, daarna bij die van zijn tijd in alle werelddeelen. Hij spreidt daarbij een groote belezenheid ten toon en vergelijkt onderling wat bij verschillende volken wordt aangetroffen. Wat de Joden betreft komt Bekker tot het resultaat, dat zij oorspronkelijk alleen den eenigen God hebben vereerd en er geen geesten of ondergoden op nahielden. Uit het heidendom hebben zij echter hiervan nog al een en ander overgenomen, evenzeer ten opzichte van tooverij en spokerij. Ook bij de Mohamedanen wordt veel hiervan gevonden, met name engelen, goede en kwade en de duivel; voorts allerlei bijgeloovigheden. Dan gaat Bekker over tot het christendom (Hfdst. XV). Achtereenvolgens vermeldt hij wat verschillende kerkvaders geloofden aangaande geesten, den duivel, den toestand der zielen na den dood enz. Veel uit het heidendom en het Jodendom is in het Christendom overgegaan. Afzonderlijk staat hij stil bij het Manichaeisme; hij meent dat de leer van een goeden en een boozen God nog lang veel invloed heeft uitgeoefend. Daaraan schrijft hij het toe, dat de menschen wel veel weten te verhalen van ontmoetingen met den duivel, maar nooit hoort men van een ontmoeting met een engel. In het latere Katholicisme is de leer van den duivel, en van goede en booze geesten zeer ontwikkeld; de Katholieke kerk met haar Vagevuur en hare heiligen heeft daar voet aan gegeven. Hij geeft aan welke voorstellingen men zich van den invloed en den omgang met den duivel maakte, behandelt de heksen en de proeven, in gebruik om uit te maken of iemand een heks is, de middelen om den duivel te verdrijven enz. Ook bij de Protestanten vindt men zeer veel geloof aan den duivel en aan booze geesten,

vooral bij de onontwikkelden, maar ook menschen van kennis en geleerdheid hebben dat geloof verdedigd, o. a. koning Jacobus I van Engeland. Hij toont aan wat bij alle verschil van opvatting in details heidenen, Joden, Mohamedanen, oude en nieuwe Christenen in hunne denkbeelden over geesten gemeen hebben n.l. „1. Datter Geesten zijn, van God en Lichaam onderscheiden. Want al is 't datse (als geseid) ook ander slag van Geesten dromen; dat behoort tot het verschil: wy spreken hier van 't gene daar wy alle eens in zijn. 2. Dat derselver aart verscheiden is: sommigen geheel op sich zelf sonder lichaam bestaande, gelijk d'Engelen zijn: anderen daar een lichaam mede vereenigd is, hoedanig onse Zielen zijn. 3. Datse echter beide onsterflijk zijn. 4. Dat de Geesten die geen eigen lichaam hebben, sommige den menschen goed, en sommige quaad zijn. 5. Dat de mensche daarom wel doet, so hy der goeden, dat is der Engelen vriendschap soekt; en de bosen, dat is der Duivelen, poogt af te keeren. 6. Dat de mensche van dit leven 't grootste heil of onheil te verwachten heeft. 7. Dat insgelyks de Zielen der verstorvenen d'eene boos, en d'andere goed en heilig zijn." (I, 122). In een laatste hoofdstuk (XXIV, in den tweeden druk, nieuw bijgevoegd) onderzoekt Bekker, van waar het geloof aan de groote macht des duivels afkomstig is en zijn antwoord is: uit het heidendom. Het wortelt in onkunde en vooroordeel; vrees en schrik doen de menschen pogingen aanwenden om de hun onbekende machten te verzoenen. In de natuur en de Schrift wortelt dit geloof niet; men beroept zich wel op de Schrift, maar het is de vraag, of de aangehaalde plaatsen goed worden verstaan. „So dat, wanneer men 't seggen sal so als het is: men gelooft so grote dingen van den Duivel, niet omdat de Schrift het seit: men verwacht niet eens haar oordeel; maar gelooft eerder dat de Schrift also verstaan moet zyn, om datse schijnt te seggen, 't gene reeds by alle man van den Duivel word geloofd." (I. 125).

Van Bekker's beroemd werk is het tweede boek het voornaamste; had hij in het eerste meer een historisch overzicht gegeven van hetgeen geloofd was en werd, in het tweede

wordt op wetenschappelijke gronden onderzocht of dit geloof aan geesten en de macht des duivels recht van bestaan heeft. Twee kenbronnen neemt Bekker aan n. l. de natuur of de rede en de openbaring, dat is de Schrift. Helder en duidelijk is hij in dit boek aan het definieeren. In de eerste plaats gaat hij het spraakgebruik na, omdat, zal men elkander goed begrijpen, het noodig is, dat men weet, welke beteekenis aan de gebruikte termen gehecht wordt. Met nadruk plaatst hij God buiten of boven de definities van Geest en Lichaam. God is geen van beiden. Geesten en lichamen beide zijn geschapen; God, de Schepper, de alleen ongeschapene, staat oneindig ver boven beide. Noemen wij God *geest*, dan is dit slechts bij benadering, omdat wij, Gods wezen niet kunnende uitdrukken, hem noemen naar het volmaaktste onder al het geschapene, den *geest*. „Vermits ons dan geen volmaakter schepsel voor en komt, dan 't gene wy door Geest verstaan: so seit de mond der waarheid self, sich na onse swakheid voegende dat God een Geest is. Maar hy toont met een, hoe dobbelsinnig de benaminge zy; wanneer hy 't selfde woord in eenen aassem wederhalende, daar door geheel wat anders meent; seggende datmen desen Geest in den geest aanbidden moet. Joh. 4: 24" (II, 4).

Cartesiaansch definieert Bekker „dat een Geest ene denkende, en een Lichaam ene uitgestrekte selfstandigheid is" (II, 7). Wat wij weten van God en zijne volmaaktheid leert gebiedend, dat Hij *een* is; dit sluit het bestaan van demonen of halfgoden absoluut uit.

Een *geest* kennen wij door hetgeen wij weten van onze *ziel*. Bekker is uitvoerig in het betoogen wat de verhouding tusschen ziel en lichaam is, welke hun beider eigenaardigheden en eigenschappen zijn. Dit brengt hem er toe te stellen dat de ziel onsterfelijk is. Wat nu echter de zielsverhuizing betreft, daarvan is niets bekend, noch uit de natuur, noch uit de rede. Het geloof hieraan is afkomstig uit het heidendom en uit het Roomsche Vagevuur. Het laatste heeft het aanzijn gegeven aan de verhalen van zielsverhuizingen. Is het nu te bewijzen, dat er behalve de ziel, nog andere geesten, d. w. z. Engelen bestaan? Laat men de Schrift er buiten, dan is dit bewijs niet

te leveren; uit de ondervinding blijkt het niet, en ook door redeneering kan men tot het bewijs niet komen. Evenmin is het te bewijzen, dat er iets door God geschapen zou zijn, dat een tusschenwezen tusschen geest en lichaam zou vormen. Maar men kan ook niet aantoonen, dat er zulke geesten niet zijn. Immers God heeft zooveel geschapen, waarvan het bestaan ons onbekend is, dat de mogelijkheid niet buiten gesloten is, dat er geesten zijn, ook al hebben wij er nooit iets van bemerkt. Maar gesteld, dat ze er zijn, kunnen die geesten dan op 's menschen ziel of lichaam werken? De kwestie van Gods almacht is hier buiten gesloten. Vraagt men: „Kan een paard vliegen?" dan kan het antwoord niet luiden: Als God het wil laten vliegen, kan het dit. Want al is dit waar, het is geen antwoord op de vraag, die bedoelt: Ligt het in het wezen van het paard om te kunnen vliegen? Zoo hebben wij hier te doen met het wezen, den aard der geesten. „Wilmen dan dat de Geesten dit of dat, dus of so op andere geesten of op de lichamen werken: so moetmen insgelijk bemerken, of hun eigen aart en ingeschapen wesen in opsighte van sodanigen menscheliken geest, of allerhande lichamen sulx mede brengt; gelijk de regen 't land bevochtigen en de Sonne dat verwarmen kan." (II. 40). Hier nu houde men in 't oog dat zij, die dit volhouden, ook het bewijs moeten leveren naar den regel „quod affirmanti incumbat probatio" (II. 41). Bij het onderzoek, behalve van hetgeen de Schrift ons leert, zijn wij aangewezen op den eenigen geest, dien wij proefondervindelijk kennen, *onze ziel.* Wat deze na den dood van het lichaam doet, daarvan hebben wij geen zekerheid. Wat wij waarnemen is, dat een geest (de ziel) slechts op een bepaald lichaam werkt. En dan komt Bekker tot het besluit, „dat voor ons van de werkingen der Geesten, 't zy op Geesten of op Lichamen, sonderling degene daar de onse niets met allen op vermagh, niet het minste bescheid uit het gene ons de Reden leert te halen is." (II. 43).

Wat nu de Schrift betreft, deze verhaalt ons weinig van de andere geesten, d. w. z. engelen, goede of booze. Wij vernemen dat zij er zijn, maar over hun aard en wezen licht zij ons niet in. Over ons lichaam en onze ziel kan de natuur ons

uitsluitsel geven, niet over de engelen, en in dit opzicht is de Schrift schaarsch in hare mededeelingen. Zij leert slechts: „1. Datter buiten 's menschen ziel noch andere Geesten, sonder eigen lichaam zijn, welken sij den naam van Engelen, dat is Boden, geeft. 2. Dat deselve twederley, goed en quaad zijn. 3. Dat de goede Engelen Gods dienaars, en beschermers der gelovigen zijn. 4. Dat het hoofd der bose Engelen, de Duivel en Satan genaamd, d'oorsaak is van 's menschen val. 5. Dat hy met deselven eewig van God verdoemt is" (II. 45). De booze engelen waren oorspronkelijk goed, want al wat God geschapen heeft, was goed. Zij zijn afgevallen, maar bijzonderheden over dien val leert de Schrift niet. Wordt de duivel echter een moordenaar van den beginne genoemd, dan moet die val spoedig hebben plaats gehad. Weinig meldt de Schrift over de booze geesten en hun toestand, maar dat weinige is duidelijk, n.l. 2 Petr. II, vs. 4 en Judas, vs. 6, waar met zoo vele woorden staat, dat de booze geesten in de hel geketend liggen. Daarom schrijft Bekker: „Myn gebouw steunt voornamelik daar op, dat de Duivel Gods gevangen en ter Hellen opgesloten is; welke stijl van spreken na 't gemeen gevoelen uit die twee plaatsen voornamelik ontleend is" (II. 54). En: „Seit men echter . . . . dat die bose Geesten sommige noch vry, en sommige voor eenen tijd wel vry gelaten zijn, om de menschen hier te quellen; dat en word anders nergens om seid, dan om datmen sulx alreeds gelooft eermen de Schrifture leest. En wanneer die dan het tegendeel betuigt, of schijnt te betekenen: so word alsulken onderscheid versonnen; omdat de Schrift niet te weerspreken, en echter 's menschen opgevatte meninge niet te versetten is. Want of de Schrift sulx van den Duivel seit, staat ons noch met ernst en aandacht na te speuren: en wat die sake betreft, dat om den mensch te plagen, bose Geesten op der aarde souden nodig zijn, dat vind ik echter niet. De doorgaande taal der H. Schrifturen is, dat Gods gelovig volk geduriglik van bose menschen word gequeld: van bose Geesten blijkt dat niet so klaar. Want wat die plaatsen aanbelangt, daaruitmen sulkx beweeren wil: daar sullen wy hier na bysonderlik af spreken" (II. 55).

Wat nu de engelen betreft is een voorname vraag: „Kunnen zij de gedachten der menschen weten?" Het antwoord is: neen (1 Kron. XXVIII : 9). Zij zouden dat alleen kunnen, zoo God ze hun openbaarde. „Doch d'eere deser openbaringe sta ik geensins aan den Duivel toe" (II, 58), want God geeft die alleen aan hen, die Hem vreezen (Ps. XXV, 14). Der engelen kracht is groot, maar hoe zij op elkander werken daarover licht de Schrift ons niet in. Om op onzen geest, op onze gedachten te kunnen werken, zouden zij die moeten kennen en dat doen zij niet. „Dies sal men ook in de gansche Schrift niet een eenige spreuk noch exempel vinden, dat ooit Engel wiste wat een mensche dacht, of hem enige gedachte ingaf." (II, 59).

Tal van Bijbelplaatsen over God en de engelen worden door Bekker bijgebracht om aan te toonen, dat wij, wat daar gezegd wordt, niet letterlijk moeten opvatten. Uitvoerig gaat hij na wat in de Schrift over de verschijning van engelen gezegd wordt en komt dan tot deze conclusie: „Ondertusschen moet uit al 't voorseide nu genoegsaam blijken, dat van de wijse, hoe d'Engelen van Gods wege den gelovigen ten dienste staan, niet veel en blijkt: hoewel de Schrift seit, datse 't doen. Des wil ik het nu in een betrekken, 't gene dus verre geseid is. Te weten:

1. De Schrift seit ons, dat God Engelen in synen dienst gebruikt; ter hoede der gelovigen, en tot straffe der godlosen.
2. Maar nergens seitse, hoedanig de werkinge der Engelen daar in zy.
3. Somtijds wel, datser verkondigers af zijn, 't gene om der sekerheit huns woord wille geacht word als of se 't deden.
4. Doch somtyds met ene wijse van spreken die klaarlik te verstaan geeft dat God self, en geen Engel het werk doet, daar de dienst eens Engels in benoemd word.
5. By wijlen noemt se Engelen, insgelijk om hunder besendinge wille, die men bemerkt dat menschen geweest zijn.
6. Ook word wel een uiterlik teken van Gods besondere tegenwoordigheid sijn Engel genoemd.

Dus verre 't gene in de Schrift hier af te vinden is: waar uit ik nu die vier gevolgen trekke.

1. Dat aangaande de wijse, op welke de Engelen werken ofte iets aan de menschen doen, niets sekers uit de H. Schrift te halen is.
2. Maar dat het alles dient, wat men daar af leest, om Gods bedrijf ontrent der menschen kinderen, na mensche-liken aart van spreken, op ene hemelstatige wyse te verbeelden.
3. So nochtans, dat de Engelen waarlik iets doen, in 't gene dat de menschen, de geesten en de lichamen betreft.
4. Maar nergens blijkt dat selfs de goede Engelen onmiddelik op geest of lichaam werken, gelijk eens menschen ziele op haar eigen lichaam doet." (II, 94).

Bekker geeft nu een betoog dat bijzondere „bewaar-Engelen" van volken of personen in den Bijbel niet te vinden zijn en gaat dan over tot den duivel. In de eerste plaats wijst hij er op, dat waar in den Griekschen tekst diabolos of in den Hebreeuwschen satan gevonden wordt, dat niet altijd als duivel moet worden opgevat, evenals het ook in de verschillende vertalingen niet altijd zoo is overgezet. Meerdere plaatsen, waar niet anders als de duivel, de booze geest bedoeld kan zijn, gaat Bekker na en komt dan tot de slotsom, dat het kwaad, dat door menschen geschiedt, wordt voorgesteld als het werk des duivels, die de oorsprong hunner verdorvenheid is: „Wat besluit ik dan? Dat de meninge der Schriften niet en is, ons te leeren wat de Duivel metter daad is werkende; maar 't gene de verdorventheid des menschen self veroorsaakt, word den Duivel als den eersten stichter van het quade toegeschreven. „ „Gy zyt uit den Vader den Duivel, ende wilt de begeerte uwes Vaders doen" ", was 't verwijt dat de Heere Jesus aan die bosen Joden dede, Joh. 8 : 44. In sulken sin word dan ook geseid, dat hy doet het gene bose menschen doen: om dat geen mensche quaad doet, dan uit die verdorventheid die oorspronkelik van den Duivel is." (II, 109).

Bekker wijdt nu eenige hoofdstukken aan bekende plaatsen uit den Bijbel, waar zeer bepaald van de werking des duivels

sprake heet te zijn. In de eerste plaats het verhaal van des menschen val. Nu houde men in 't oog — schrijft hij — dat in Genesis III alleen melding wordt gemaakt van de slang en dat Mozes heel niet van den duivel spreekt. Welnu, dat verhaal van de slang moet beeldspraak zijn, want letterlijk opgevat kan het zoo niet gebeurd zijn. Als straf wordt aan de slang opgelegd, dat zij in het vervolg op den buik moet kruipen. Maar dat is geen straf, want het behoort tot de natuur van het dier. In het vervolg zou de slang stof eten en wij weten, dat zij alles eten tot menschen toe. En is met de slang de duivel bedoeld, dan is het verhaal nog onmogelijker: de duivel, die in het vervolg op den buik zou kruipen! Zoo toont Bekker door allerlei bijzonderheden uit het verhaal aan, dat het niet letterlijk kan worden opgevat. Slechts één ding staat vast: de duivel heeft den mensch ten val gebracht, dit leeren ons uitspraken van Jezus. Maar hoe dat geschied is weten wij niet en het is nutteloos te willen doorgronden, wat God ons verborgen houdt. Voor een werking des duivels op den geest of het lichaam der menschen bewijst het verhaal niets.

Ook wat de Bijbel mededeelt over de verzoeking van Jezus door den duivel moet niet letterlijk worden opgevat. Bekker haalt weer allerlei aan om te betoogen, dat men het verhaal niet letterlijk nemen *kan* b.v.: de aarde is en was ook toen rond. Hoe kon de duivel dan in één oogenblik aan Jezus al de koningrijken der aarde met hunne heerlijkheden toonen? Neen, Jezus heeft het hier beschrevene in zijn verbeelding doorgemaakt. Trouwens zelfs de Statenvertalers geven toe, dat men in den Bijbel niet alles letterlijk opvatten moet. Zoo zeggen zij zelve bij Hosea I, vs. 2, 3, 6 en 8, waar God den profeet beveelt een hoer te nemen en bij haar hoerekinderen te verwekken, een verhaal, waar men geen weg meê wist, „dat het niet in der daad also geschied zy" (II, 133). Bekker wil het verhaal der verzoeking hebben opgevat als een strijd, welken Jezus in zijn binnenste te voeren had. Daarom bewijst ook dit verhaal niets voor de groote kracht des duivels.

Na nog een paar andere voorbeelden te hebben aangevoerd behandelt Bekker de waarzeggende geesten, die inden Bijbel

voorkomen, n.l. de twee gevallen 1 Sam. XXVIII en Hand. XVI: 16 en toont aan dat zij geen waarde hebben voor de groote macht des duivels. Bij het eerste n.l. Saul's bezoek aan de tooveres van Endor is — zoo men het verhaal letterlijk neemt — van den duivel geen spraak. Uit anti-Katholieke tendenz hebben de Gereformeerde theologen, die met dit verhaal nog al verlegen waren, beweerd dat niet de geest van Samuel, maar de duivel aan Saul verscheen. Dit nog daargelaten, toont Bekker aan, dat hier van waarzeggerij, in den zin van het met kennis voorspellen van de toekomst, geen sprake is.

Evenmin kan Bekker toegeven, dat uit de verhalen des Bijbels zou blijken, dat Job en Paulus lichamelijk door den duivel geplaagd zijn. Wat wij hiervan lezen moet niet letterlijk worden opgevat. Tot kenschetsing van Bekker's betoogtrant moge hier volgen, wat hij schrijft over de vertaling van den Hebreeuwschen grondtekst:

„Doch wat heb ik hier mijn hoofd te breken, om 't gene oneigentlik en twijffelachtigh is geseid, met myn gevoelen te verdragen? Siet daar staat met klare woorden: *de Satan ging uit van 't aangesighte des Heeren, ende sloeg Job met bose sweeren van syne voedsool af tot synen schedel toe.* cap. 2:7. Wie sloegh Job? De Satan? Dat staater niet: maar de Heere, die dat alleen kan doen. Want *hy doorwond, en syne handen heelen.* Waarom is hier uitgelaten 't woordeken *Hy?* Om dat het in 't hebreewsch niet uitdrukkelik en staat? Daar was 't in sulken val als dit is, na den aart van die en andere talen, niet van node. In 't duitsch kan men 't selve missen, wanneer twee verscheidene daden aan eene selfde persoon, die te voren genoemd is, toegeschreven worden; maar in 't hebreewsch word het woord... *hu,* dat is *Hy* nooit anders dan nadrux halve op sich self gesteld, ende buiten dat altyd in het werkwoord mede begrepen. Doch so eischt het alhier de eigenschap der duitsche tale, (en de hebreewsche laat het toe) dat het woordeken *Hy* uitdrukkelik gesteld werde; om dobbelsinnigheid te mijden, op dat niemant denke, dat Gods eigen werk aan den Satan toegeschreven word.

Onse Oversetters, die al mede, so 't schijnt, in dat gevoelen

waren, hebben 't daarom so vertaald, dat de Satan word verstaan de gene geweest te zijn, van wien twee dingen geseid worden; dat *hy uitging van 't aangesighte des Heeren,* en dat hy *Job met bosen sweeren sloeg.* Maar waarom geen drie? Te weten, dat het ook de Satan was, die sich *met een potscherf schrabde;* ja, noch ten vierde, dat hy *in d'assche neder sat* vs. 8. Want al staat hier *Hy* in 't duitsch, 't hebreewsch en eischt dat niet uitdrukkelik: schoon sy 't hier wel tweemaal gesteld hebben, daar 't laatste *Hy* altoos niet meer van node was dan in 't voorgaande vers. Ja noch veel minder also 't qualik staat in 't duitsch (wanneer het nadrux halve niet geschied) 't woordeken Hy meer dan eens te seggen, daar verscheidene dingen aan eene selfde persoon of oorsaak toegeschreven worden. Beter soude 't luiden dus gesteld: *hy nam sich een potscherf,* ens. ende *sat neder* voor: *hy sat neder.* Men weet, dat dit beide van Job geseid is: daarom eens *Hy* te veel. Maar 't ander, al gelooft men 't vast so: men weet het echter niet, dat het beide op den Satan geseid is, *syn uitgaan* en dat *slaan.* Doch het gaat so met de vertalingen, Leser: Oversetters worden dikmaals uitleggers; so als sy den sin verstaan, so schikkense de woorden: in plaatse van de reghte betekenis der woorden uit der selver afkomste, gebruik en schikkinge eerst na te speuren; en daar uit dan den sin, na eisch der saken te verklaren. So segg' ik dan, dat hier niet de minste reden is, om dat van den Satan te verstaan: dat is, om de woorden buiten eisch en eigenschap der hebreewsche tale, tegen de natuur aan op een schepsel uit te leggen over saken die den Schepper eigen sijn" (II, 159 en 160).

Nu wordt er evenwel in het Oude en het Nieuwe Testament herhaaldelijk van duivel*en* gewag gemaakt. Hier heeft men echter goed te letten op de beteekenis der woorden in den grondtekst. De beide hier gebruikte Hebreeuwsche woorden worden verschillend vertaald, maar beteekenen niet *duivel,* maar verwoester, of ruige en behaarde wezens; de Grieksche tekst heeft demones of idola en Bekker toont uitvoerig aan, dat hier bedoeld worden afgoden of valsche goden, dat wil zeggen, niet werkelijk bestaande wezens (II, 163 v.s.). Maar

dan die verhalen in het Nieuwe Testament, dat Jezus booze of onreine geesten uitdreef? Wij hebben hier eenvoudig te denken aan het genezen van ziekten. Dat bewijst Bekker zeer scherpzinnig uit den tekst dier verhalen zelf. Hij beroept zich b.v. op Matth. VIII, vs. 16 en 17 „En toen het avond geworden was, bracht men vele bezetenen tot hem. En hij dreef de geesten uit met een woord, en al de kranken genas hij; opdat vervuld zou worden hetgeen gesproken is door den profeet Jezaja, die zegt: Hij heeft onze krankheden op zich genomen en onze ziekten gedragen." Daaruit blijkt glashelder, volgens Bekker, dat de evangelist onder het uitwerpen van geesten verstaat het genezen van ziekten. Het blijkt ook uit het antwoord van Jezus zelven Matth. XI vs. 4 en 5: „Gaat heen en bericht aan Johannes hetgeen gij hoort en ziet. Blinden worden ziende, en kreupelen wandelen: melaatschen worden gereinigd, en dooven hooren; dooden worden opgewekt en armen hooren het evangelie verkondigen; en zalig is hij die zich aan mij niet ergert." Het uitwerpen van demonen wordt hier niet genoemd en dit moet dus onder de genezingen begrepen *zijn*. Leg daarnaast den tekst van Lukas VII vs. 21 en 22 1): „En te dier ure genas hij velen van ziekten en kwalen en booze geesten, en aan vele blinden schonk hij het gezicht. En Jezus antwoordde en zeide tot hen: Gaat heen en bericht aan Johannes hetgeen gij zaagt en hoordet, dat blinden ziende worden, kreupelen wandelen, melaatschen gereinigd worden, dooven hooren, dooden opgewekt worden, armen het evangelie hooren verkondigen" en het wordt nog duidelijker, want daar worden de uitwerpingen vermeld en in het dadelijk daarop volgend antwoord van Jezus worden weêr alleen genezingen genoemd (II, 175). Nu was werkelijk bij de Joden van de Grieken overgenomen het denkbeeld om bepaalde ziekten aan een boozen geest toe te schrijven. Met een beroep op Plato, Pythagoras en Hipprokrates toont Bekker aan, dat met name krankzinnigen en lijders aan vallende ziekte op deze wijze werden aangeduid.

Bekker begreep wel, dat men hem te gemoet zou voeren,

---

1) Bekker citeert „cap. 8 : 21/22", dat zal wel een lapsus calami zijn.

dat Jezus zelf dan toch herhaaldelijk van het uitwerpen van booze geesten heeft gesproken. Hoe is dat met de door hem verkondigde opvatting te rijmen? Eenvoudig zoo, meent Bekker, dat Jezus zich bediend heeft van het spraakgebruik van zijn volk en zijn tijd. In de eerste plaats — beweert hij — houde men in het oog, dat Jezus niet gekomen was om de volle waarheid te openbaren. Uitdrukkelijk wordt dit in het Nieuwe Testament geleerd, zoo b.v. in Hebr. II, vs. 3 waar gesproken wordt van de waarheid, die *begonnen is* verkondigd te worden door den Heer. Jezus zelf heeft aan zijn jongeren zijn Geest beloofd, die hen in alle waarheid leiden zou, wat onnoodig was, indien hij zelf hun reeds de geheele waarheid geopenbaard had. Het doel van Jezus was het aankweeken van godsvrucht en zedelijkheid en om verstaan te worden moest hij zich wel bedienen van de denkbeelden zijner hoorders. Waartoe zeide hij anders: „God laat zijn zon opgaan", terwijl hij toch beter wist? Dat hij zich niet geroepen voelde al de dwalingen zijner tijdgenooten te weêrleggen kan blijken b.v. uit Joh. IX, vs. 2 en 3, waar hem een blindgeborene gebracht wordt met de vraag: Wie heeft gezondigd deze of zijne ouders? Aan deze vraag lag een grof bijgeloof ten grondslag, òf het denkbeeld der zielsverhuizing, zoo dat de blinde in een vroeger leven gezondigd zou hebben, òf de gedachte dat het kind reeds in moeders schoot zondigen kan. Toch zegt Jezus niets van deze dwaling, maar bepaalt er zich toe te constateeren, dat noch de blinde, noch zijne ouders gezondigd hadden.

Een aantal uitwerpingen van booze geesten in het Nieuwe Testament voorkomende, worden daarop door Bekker verklaard, om te doen zien dat deze verhalen met de door hem verkondigde opvatting niet strijden (II, hfst. 29 en 30). Nu zijn er echter in het Nieuwe Testament nog een aantal plaatsen, waar wel niet met zoo vele woorden van den duivel gesproken wordt, doch waar hij toch volgens velen en daar onder bekwame Schrift-uitleggers wel degelijk bedoeld wordt. Deze termen zijn „Overheden en Maghten"; „Overste deser weereld"; „God deser eewe"; „Overste van de maght des luchts" en „geestelike boosheden van de lucht." De plaatsen, waar deze uitdruk-

kingen voorkomen, gaat Bekker na, om er de conclusie uit te trekken, dát hier geen sprake is van den duivel, maar dat op de meeste plaatsen slechte menschen bedoeld zijn.

Maar nu het geloof, dat de duivel nog rondspookt en den menschen verschijnt of het hun in den droom lastig maakt. In de eerste plaats toont Bekker aan dat de verhalen van zielen, die na den dood van het lichaam blijven rondwaren, een overblijfsel is uit het Katholicisme, waar geloofd wordt, dat zielen uit het Vagevuur aan hun nabestaanden of vrienden verschijnen, ten einde te verzoeken voor hen beloften te vervullen, die zij zelve verzuimd hebben na te komen. Dan volgt een uitvoerige redeneering om het onmogelijke van dergelijke droomverschijningen te bewijzen.

Bekker's hoofdbetoog is hiermede ten einde. Toch wijdt hij nog een paar hoofdstukken aan een uiteenzetting van het onredelijke en onschriftmatige van hetgeen van de groote macht des duivels wordt verteld en geloofd. De duivel — in de Hel geklonken — kan geen macht op den mensch uitoefenen en ten onrechte gelooft men aan zijn alwetendheid, zijn voorkennis van hetgeen gebeuren zal enz. enz. Merkwaardig is hier o. a. het volgende: „Maar ik hore hier op seggen (en ik schrikke als ik 't hoor) so de Duivel, om dat hy een Geest is, sonder lichaam op geen lichaam werken kan, noch verneemen noch bewerken de gedachten onser Ziele: hoe dan God self, die een Geest is, sulx kan doen? Foei! onverstandige oneerbiedigheid? Salmen dan den Schepper bij het schepsel vergelijken? Was 't al eer by Joden sulken sonde, datse God door hun bedrijf tot dit verwijt ook lieten komen: *Gy meent dat ik t'eenemaal ben gelyk gy*. Psal. 50 : 21. En sal hy nu van Kristenen nog erger moeten horen; hetgene hem regtveerdelik doe seggen, *Gy meent dat ik t'eenemaal gelyk de Duivel ben?* Is God een Geest, gelyk een ander geest? heeft hy in de weereld niets dat hem gelykt; en heeft hy 't in de Hel? *Heeft God vleeschelike ogen; siet hy gelijk een mensche siet?* Job 10 : 4. Maar heeft hy ook wel geestelike ogen sodanig als die geesten, die van hem geschapen zijn? Sekerlik dat is de vrught daaraf, datmen van de Geesten seit en gelooft het gene godlijk is,

omdat men door gemeinschap van den naam verbijsterd, Gods allerheiligste volmaaktheid by die schepselen gelykt, diemen by gebrek van woorden en verstand eenen selfden name geeft. Dat is die weetenschap die in woorden, niet in kraght bestaat. Het is dan niet, dat een verkeerd begrijp van den aart der Geesten my doet dolen, gelijkmen seit dat daarom al myn werk op valsche gronden steunt: maar dat een valsche waan van 't gene Gods natuur betreft den tegenspreker stijft. Men moet de minste gedachte niet hebben, van gemeinschap der nature des Scheppers met het schepsel of men doet sijner onbegrijpelike Majesteit te kort" (II, 229 en 230) en: „Evenwel so zijnder noch al menschen, die meinen, dat God den Duivel toelaat wonderen te doen; of self die doet, om valsche leere te bevestigen. Dat is: (so ik het wel begrype) dat God niet alleen bedriegen kan, indien hy wil; maar dat hy 't ook wil doen. Diensvolgens isset buiten alle reden, dat sy die sulken tale spreken, sich so seer geërgerd hebben aan 't gene eens van iemant was geseid: *God kan indien hy wil, maar hy wil niet,* daar sy nu seggen: *God kan en wil den mensch bedriegen.* Godslasterlike taal!" (II, 243).

Heeft Bekker in het voorgaande het onredelijke van het geloof in de macht des duivels aangetoond, aan het einde van dit deel toont hij aan dat het in strijd is met het geloof van den christen en met de ware godsvrucht. De duivelgeloovigen kennen aan den duivel toe krachten, welke alleen aan God toekomen, voorwetenschap en een kennis van alles, welke niemand als God heeft. Men zegge niet, zooals sommigen beweren, dat de duivel die kennis, die macht heeft omdat het God behaagt. Want dat *kan* niet, omdat het hetzelfde zou zijn alsof men beweerde: „God liegt". Dat alleen is reeds godlasterlijk. Maar het is ook in strijd met ware godsvrucht. Hoe kan al ons denken gericht zijn op God, indien wij steeds vervuld zijn met vrees voor den duivel? Hoe kan men zijn gebed tot God eindigen met de woorden: „Want U is de macht en de kracht tot in eeuwigheid", als men meent, dat een deel van die macht en die kracht den duivel toekomt? Hoe kan men gelooven en roemen in Gods barmhartigheid,

goedheid en genade, als men overtuigd is dagelijks met Zijn wil bloot te staan aan de listen en lagen van den duivel? Daarbij komt, dat de menschen gaarne hunne eigene zonden, hunne booze neigingen op rekening van den duivel stellen, in plaats van tot zich zelve in te keeren en daar den oorsprong van het kwaad te zoeken.

Met dit tweede boek is eigenlijk de theoretische uiteenzetting en weêrlegging van het duivel-geloof ten einde gebracht. Wellicht zal men zeggen, dat zoo Bekker in zijn betoog geslaagd was, het eigenlijk overbodig was nog een uitvoerige verhandeling te wijden aan de onmogelijkheid van tooverij en vooral aan het geloof alsof deze geschiedde door behulp van den duivel. Maar Bekker kende zijne tijdgenooten te goed, om niet te weten hoezeer dit geloof nog algemeen verbreid was. Vandaar dat hij meende in een afzonderlijk boek meer bepaald de tooverij te behandelen. In dit derde boek — twee jaar na het voorgaande verschenen — vindt men dezelfde beginselen, hier en daar nog wat nader toegelicht.

Bekker begint weêr met te definieeren: „Door *Tovery* verstaat men dikmaals in 't gemeen al wat tot dese vuile konst behoort; waar onder dan Waarseggery, Beleesinge en Besweeringe, met diergelyke meer, begreepen is: en is de meening, dat van menschen die sich aan den Duivel overgeven, en door desselven list en kraght, geseid word of gedaan, hetgene door de kraghten der natuur niet geschieden kan; om hunnen even naasten te beledigen of te bedriegen, waar toe sy enige uiterlyke omstandigheden of heimelyk beleid gebruiken. Die dit so in 't geheel voor waarheid houden, gelooven mede, dat *Besweeringe* en mompeling van onverstaanbare woorden, of immers buiten hun gewoon gebruik en eigene betekenis, met uiterlijk gebaar bestaat, waar op de Duivel, of wel een gemeensaam geest, uit kraght van dat Verbond daar sy met hem in staan, dat gene dan te werk stelt of te wege brengt, dat sy van hem begeeren. Dit selve doen, soo verre als sulke woorden, met characters onderscheiden, uit een boek gelesen worden, is ook op desen sin *Beleesinge* genaamd. En is dat dan om iets te weten, sy noemen het *Waarseggerye;* doorgaans gelovende

dat self de Duivel, al hoewel een Leugenaar, als dan de waarheid seit: doch so het is om iets te doen, dat is hetgene datmen *Toverye* noemt.

Besetenheid is na 't gemeen gevoelen, dat menschen met of tegen hunnen wille, so kragtig van den Duivel ingenomen zijn, dat hy derselver lichaam, of ook wel hun gemoed geheel besit; door 't selve werkende, en hen daar in quellende op allerhande wijse .... Doch die Besetenen gelooft men doorgaans tweederley te zijn: alsoo dat somtyds dit de boose Geest van self bestaat, door menschen daar toe niet besworen noch versocht: somtijds uit kraght van sijn verbond met Toveraars en Toveressen, en tot derselver dienst, en wille, de menschen inneemt dien sy willen leed doen, en hen op allerhande wijse plaagt. In desen sin bemerk ik, datmen sulken door malkander, dan *betoverd* dan *beseten* noemt, als zynde van de Hexen, dat is den Duivel door deselven, dus geplaagd" (III, 2 en 3).

Bekker geeft nu nogmaals een uiteenzetting, dat een omgang van de booze geesten met de menschen met de rede moeielijk is overeen te brengen, waarbij o. a. wordt gewezen op de dwaasheid van het geloof, alsof de duivel lichamelijken omgang met de menschen zou hebben, hen slaat of steekt, hun tot vervoermiddel dient, ja! zelfs bij menschen kinderen verwekt. Bekker toont aan, dat dit eenvoudig onmogelijk is, waarbij wij deze merkwaardige zinsneden aantreffen: „Wat d'Engelen belangt, ik hebbe al meer dan eens geseid, dat schoon sy Geesten zyn, God, als hy wil mirakel doen ('t gene echter selden is gebeurd) deselven op des menschen ziel of lichaam wel doet werken: en dat ook de Mensche sulx gewaar kan worden. Maar dat God oock mirakel door den Duivel doet, en dat so veel en menigmaal (gelyck het soude moeten zijn, indien de weereld so vol tovery is alsmen seit) dat sullen self de gene, die dat Duivels werk op 't breest vermelden, niet verklaren" (III, 11). Uitvoerig weêrlegt Bekker nu wat verschillende auteurs geschreven hebben om dit geloof aan te bevelen (Hfst. III). Dan gaat hij evenals vroeger weêr over tot hetgeen de Schrift leert. Met veel geleerdheid wordt nagegaan met welke benamingen de zoogenaamde tooverij in

het oorspronkelijk en in de verschillende vertalingen wordt aangeduid. Zelfs toegegeven, dat er in de Schrift van tooverij gehandeld wordt, dan is het nog de vraag of er sprake van is dat deze tooverij met behulp van of door middel van den duivel zou plaats hebben. In de eerste plaats behandelt Bekker nu, vooral met gebruikmaking van de handschriftelijke nalatenschap van den beroemden Orientalist Drusius, een aantal plaatsen uit het Oude Testament, waar toovenaars voorkomen. De Staten-vertaling spreekt steeds van toovenaars en Bekker toont aan, dat wij hier meestal te doen hebben met magiers, wijzen, bij wier verrichtingen van duivels of booze geesten geen sprake is (Hfdst. V). Vervolgens wijdt hij een geheel hoofdstuk aan het betoog dat men ook bij Bileam, de Filistijnsche priesters en de tooveres van Endor te vergeefs den duivel of booze geesten zoeken zal. Men heeft hier te vragen met welke woorden zij in het oorspronkelijk worden aangeduid. Waarzeggen, voorspellen uit de vlucht der vogels enz. is nog geen werk des duivels. Waar de Staten-vertaling heeft: duivelskunstenaars, vertalen anderen: een soort van wichelaars. Uitvoerig staat Bekker stil bij de tooveres van Endor, over wie hij reeds in het tweede Boek gehandeld had. Nauwkeurig wordt vergeleken wat in verschillende vertalingen over haar gezegd wordt. In de Staten-vertaling staat dat de vrouw een waarzeggenden geest had. Wat beteekent dit? Bekker vindt de verklaring vooral in den Griekschen tekst, waar zij genoemd wordt: „engastrimuthon", d. w. z. iemand die aan buikspreken doet. Van den duivel wordt hier niet gehandeld. De vrouw beweerde, dat zij Samuel zag opkomen; dat gaf zij voor. Zegt men nu: Ja, maar er staat in den Bijbel bepaald: „de vrouw zag" en niet: „de vrouw zeide dat ze zag", dan moet men er ook ook aan vasthouden, dat er uitdrukkelijk staat: „zij zag Samuel" en „Samuel sprak" en niet: de duivel onder den schijn van Samuel. De Katholieken verklaren, dat Samuel haar verscheen, en de Protestanten hebben er van gemaakt — maar dit staat er niet — dat het de duivel was. In al de hier behandelde plaatsen is geen sprake van den duivel of van booze geesten, al hebben overzetters er die bij te pas

gebracht. De toovenaars van het Oude Testament zijn priesters, waarzeggers, wichelaars, droomuitleggers, maar men zal te vergeefs zoeken naar booze geesten, wier hulp zij gebruiken. De overige plaatsen in het Oude en het Nieuwe Testament worden dan nagegaan met hetzelfde resultaat (Hfdst. VII). Wij vernemen wel herhaaldelijk van toovenaars, maar niet dat zij hunne kunsten door hulp van den duivel deden. Uitvoerig is Bekker hier bij zijne verklaring van de Terafim, van welke de Staten-vertaling aanteekent, dat het beelden waren, welke de Israëlieten naar de toekomst vroegen en waarbij zij van den duivel antwoord kregen. Ten onrechte wordt hier echter de duivel bij te pas gebracht en Bekker beroept zich op gezaghebbende geleerden, die hier aan afgodsbeelden denken. Eenige hoofdstukken worden vervolgens gewijd aan wetten, aan Israël gegeven en waar van tooverij in den uitgebreiden zin van het woord gehandeld wordt. Bekker gaat weêr zeer nauwkeurig al de plaatsen na, welke hier bij te pas kunnen worden gebracht om aan te toonen, dat hier nergens gehandeld wordt van kunsten, waarbij de duivel in het spel zou zijn. Het zijn allerlei geheimzinnige praktijken, ook afgodische, maar de duivel heeft er niet mede te doen. Een geheel hoofdstuk (IX) wijdt hij aan Deuteronomium XVIII, omdat daar een geheele serie van tooverijen voorkomt. Ook in andere lessen des Bijbels, waar van de hier besproken handelingen melding wordt gemaakt, zoekt men den duivel te vergeefs. Hetzelfde geldt van een verbond met den duivel, dat men te vergeefs in de Schrift zal zoeken. Een dergelijk verbond is ook niet te rijmen met Gods Verbond, waarvan de Schrift ons leert. Nadrukkelijk bepleit Bekker weêr, dat het in strijd is met Gods eer, wanneer men den duivel toelaat al de krachten en wonderen te doen, welke men van hem gelooft en dat het Godslasterlijk is, wanneer men — in het nauw gebracht — durft beweren, dat wat de duivel werkt, God eigenlijk door den duivel laat doen. (Hfdst. XII, § 18). Het geloof aan de werkzaamheid des duivels is Manichaeisme. Zeer uitvoerig is Bekker dan in het onderzoek, wat de tooverij in den Bijbel eigenlijk is, waarbij hij tot de conclusie komt, dat het eenvoudig afgoderij is. Daarom ook

wordt zij in den Bijbel en in de christelijke kerk verboden. Waar in het Nieuwe Testament gesproken wordt van strijd met of verzoeking door den booze, daar is bedoeld de strijd in 's menschen gemoed tegen het booze beginsel.

Maar nu de formulieren der kerk? Zijn betoog dat deze nooit mogen strijden met hetgeen de Schrift ons leert, leidt Bekker aldus in: „Daar is, mijns achtens, so veel geseid, dat eindelik wel een besluit gemaakt kon worden, van 't gene men belangende dit gansche werk te denken heeft. Te weten, wat de Reden of de Schrift ons daar van leert, hetgene na 't gemeen gevoelen aan de Geesten, aan den Duivel, aan de Wiechelaars en Toveraars wordt toegeschreven. 't Is alles buiten reden, tegen de Schrifture voor een deel, en buiten de Schrifture voor 't geheel. Daar is geen Duivel, Engel nochte Geest door menschelike reden uit te vinden, noch datse sekerlik in wesen zijn; veel minder wat alsulk een kan doen, en allerminst noch, wat hy doet. Die de schrifture nooit gelesen, noch de kristelijke leere ooit gehoord en hebben, die weten van den Duivel niet. Wy weten 't uit de Schrift, maar tienmaal minder dan men daaruit weten wil of meint te weten. Maar meint dat het de Schrift is die 't ons seit; het gene men gelooft dat in de Schrift staat, om dies wille dat men 't al geloofde eer men wist of 't daar in stond of niet. 't Verbond der Toveraars en Toveressen met den Duivel is maar een verdichtsel, in Gods Woord in 't allerminste niet bekend; ja strijdig, beide tegen Gods Verbond en Woord, plat uit onmogelik, de ongerijmdste grol die ooit van heidensche Poëten is verdicht geweest. Nochtans van veel voorname Leeraars in de Protestantsche kerken voorgestaan, indien maar ook niet voor een deel bedacht. Want ik en vinde geen Papisten schier, die van den Duivel en de Toveraars meer wonders schrijven dan Danaeus, Zanchius en huns gelijken doen. Waar uit men sien magh den beklageliken staat der kerken, binnen welke sulk een bijster monster van gevoelen niet alleen geleden, maar ook noch gekoesterd word" (III, 149 en 150).

Als voorbeeld nu hoe die tooverij en de werkzaamheid des duivels door Gereformeerde theologen geleerd wordt, beroept

Bekker zich op Voetius, die in zijne *Disputationes* een serie zoogenaamde bewijzen heeft bijeengebracht voor 't bestaan van beide, waarbij deze bestrijder van 't Pausdom zelfs bij Katholieke godgeleerden zijn argumenten gaat leenen. Het eenig afdoende van al zijn bewijzen is zijn beroep op de Schrift. Maar hier bepaalt hij er zich toe een aantal Bijbelplaatsen op te noemen, zonder ze te verklaren of zonder ook maar te onderzoeken, wat er met die woorden der Schrift bedoeld wordt. De Formulieren welke onderteekend worden — al hebben de meeste predikanten b. v. de canones van Dordrecht nooit gelezen — als overeenkomende met Gods Woord, kunnen dan niets bevatten wat strijdt met hetgeen de Schrift leert. Leert deze nu niets van de groote macht des duivels en zijn verbond met de menschen, dan kunnen de Formulieren die leer ook niet bevatten. Wat meer zegt, het dwaalgeloof druist regelrecht in tegen de leer der belijdenisschriften. Zeer bepaald leert de Catechismus: „dat mijn getrouwe Saligmaker my van alle 't geweld des Duivels heeft verlost" (III. 157). Hoe kan men dan de menschen steeds vervolgen met vrees voor den Duivel? Dan komt men tot „dese schrikkelike en verfoeyelike stellinge, dat Christus my van geen geweld des Duivels heeft verlost" (III, 162). En zie nu eens het formulier van het Avondmaal. Daarin wordt geleerd, dat tot bijwoning van het Nachtmaal onwaardig zijn niet alleen *de Toveraars en Waarzeggers, die vee of menschen segenen, maar ook die aan alsulke segening gelove geven.* Dat zijn juist degenen, die Bekker bestrijdt en hij toont met de eigen woorden van Voetius aan, dat ook deze aan die zegening kracht toeschreef, maar „uit het believen van den Duivel (ex arbitrio Diaboli)". Dat geloof aan den Duivel en aan tooverij is in strijd met de ware vroomheid. In plaats van te steunen op den Bijbel, beroept men zich op heidensche schrijvers en op boeken „vol oudwijfsche fabulen," zoo als nog onlangs uitkwamen, o. a. „van Simon de Vries in onse tale; so afgryselik gelogen, dat sich de bescheidenste der oude of der hedendaagsche Heidenen daar over schamen souden" (III. 168). Maar door dat geloof geeft men ook God niet de eer, welke hem toekomt. Hoe zal men hem danken voor genezingen,

door bezweringen van toovenaars verricht, die dit — zoo als wij Voetius hoorden zeggen — doen naar „'t believen van den Duivel." Men kan God toch niet danken voor hetgeen de Duivel gedaan heeft. Ook in allerlei andere opzichten verkort men Gods eer, door zooveel eer aan den duivel te geven. Het geloof aan tooverij is ook in strijd met de liefde, omdat het de menschen er telkens toe brengt anderen te verdenken de oorzaak te zijn van het kwaad, dat hun wedervaart. Ten slotte is Bekker uitvoerig in de verklaring van hetgeen de zoogenaamde tooverij eigenlijk is en betoogt hij hoezeer al het voorgaande geschikt is tot „'t wel betraghten der Godsaligheid."

In het vierde boek, dat men de toepassing van al het voorgaande zou kunnen noemen, gaat Bekker na, wat al zoo de oorzaak is van al die verhalen over den duivel, booze geesten, spoken, tooverij, enz. In de eerste plaats vooroordeel en schrik; den mensch overkomt iets wat hem vreemd lijkt, waarvan hij schrikt en zonder onderzoek wordt dadelijk besloten tot iets onnatuurlijks. Wat wij waarnemen, nemen wij door de zinnen waar; deze nu, b.v. gezicht en gehoor misleiden wel eens, zoodat wij meenen te zien of te hooren, wat in werkelijkheid niet zoo is. Ook hier wordt dan dadelijk aan tooverij of booze geesten gedacht. Daarbij komt nu nog veelal een zeer gebrekkige kennis van de natuur en hare verschijnselen, waardoor veel vreemd of onnatuurlijk schijnt, wat dit niet is. Ten opzichte van tooverij heeft men rekening te houden met bedrog en behendigheid (wat wij goochelen noemen). Dit alles wordt door tal van voorbeelden opgehelderd; allerlei voorvallen door hem zelven ondervonden, door geloofwaardige personen medegedeeld, of aan degelijke schrijvers ontleend, worden te berde gebracht om te doen zien, dat wat den schijn had van onnatuurlijk, betoovering, spokerij, bij onderzoek bleek een zeer natuurlijke reden te hebben. Van het door den duivel gekweld of door booze geesten bezeten zijn, zijn allerlei oorzaken, 1°. veinzerij, om gemakkelijk aan den kost te komen; 2°. melancholie, waardoor de mensch op de gedachte komt, dat een booze geest hem kwelt; 3°. lichamelijke oorzaken als b.v. hysterie (IV, 58 § 9) en een soort ijdelheid, waardoor de

menschen meenen hun braafheid te toonen, als zij zoo lastig gevallen worden door den Booze, omdat zij zoo vroom zijn. Bij al de voorbeelden, door Bekker bijgebracht, geeft hij er eenige, door hem zelf bijgewoond, van personen die *voorgaven* door den duivel bezeten te zijn. Bekker wijst er uitdrukkelijk op, dat men moet toezien, of de verhalen van al dergelijke voorvallen van geloofwaardige personen afkomstig en of zij behoorlijk geconstateerd zijn. Achtereenvolgens behandelt hij dan de berichten uit de heidenwereld, van de Joden, en van Katholieke schrijvers over tooverij, omgang met den duivel, geestverschijningen enz. en geeft er veelal de verklaring van. Dan komt hij aan hetgeen dienaangaande ook onder Protestanten wordt geloofd. Eerst behandelt hij de Witte wijven (Hfdst. XVII) om de onwaarschijnlijkheid van de verhalen, waarin zij een rol vervullen, aan te toonen. Vervolgens zijn aan de orde een geheele serie van in zijn tijd nog vrij algemeen geloofde verhalen van tooverkunsten, waarvan hij de onwaarheid in het licht stelt, b.v. wonderbaarlijke genezingen als die van ridder Digby, het onkwetsbaar maken van menschen (Hfdst. XVIII), een vreemde geschiedenis van een metselaar te Bolsward, door den man zelf aan den duivel toegeschreven (Hfdst. XX) enz. In de volgende hoofdstukken worden nog tal van andere verhalen medegedeeld en onderzocht, geschiedenissen van tooverij en hekserij, of waar in elk geval volgens het algemeen gevoelen de duivel of een booze geest bij te pas kwam; verhalen, om zoo te zeggen, ontleend aan alle landen. Nuchter en logisch pluist Bekker ze na om te doen zien hoe men ten onrechte bij die nog algemeen als werkelijk gebeurd geloofde geschiedenissen, aan werking van den duivel of van geesten dacht. Dit deel is een ware „Fundgrube" voor ieder die op spookgeschiedenissen verzot is of er belang in stelt te weten wat nog aan het einde der zeventiende eeuw vrij algemeen werd geloofd. Hier moet ik volstaan met naar het boek zelf te verwijzen, want het zou veel te ver leiden al die spookgeschiedenissen met Bekker's leuke kritiek hier ter sprake te brengen. Nutteloos zou het daarenboven zijn, want al heeft het er niets van of alle bijgeloof bij onze beschaafde tijdge-

nooten verdwenen zou zijn, toch zijn wij een heele stap vooruitgegaan sedert Bekker schreef en een uiterst nuttig werk verrichtte. Dat hij daarbij wees op het wreede en onlogische in de heksen-procedure (Hfdst. XXIV), zal wel niet nader in het licht gesteld behoeven te worden. Slechts zij aangestipt dat hij ook eenige hoofdstukken wijdt aan bekende heksenprocessen, vooral het beruchte, beestachtige rechtsgeding van Mora in Zweden, om te laten zien op welke dwaze getuigenissen rechters en priesters of predikanten doodvonnissen hebben gewezen.

Als een kneppel in den hoenderhof was Bekker's boek neergekomen te midden van zijne theologiseerende tijdgenooten. Het verwekte een geweldigen storm en niet alleen onder de ambtsbroeders. Iedereen had er den mond vol van; in gezelschappen, in schuiten en op wagens, overal werd het besproken. Welhaast daverden de kansels van het krijgsgeschreeuw tegen den man, die op zoo ergerlijke wijze zich tegen de grondwaarheden van den Gereformeerden godsdienst heette vergrepen te hebben. Maar op den preekstoel kon men niet allen bereiken, die het verderfelijke gif hadden ingezogen. Dus greep men naar de pen en weldra zag een steeds wassende stroom van strijdschriften het licht, een stroom welke al spoedig zulke verhoudingen aannam, als in ons op theologisch krakeel verzot vaderland zelden of nooit was gezien. Om zich een denkbeeld van de schrijfwoede te vormen, zal het wel voldoende zijn er aan te herinneren, dat het aantal geschriften naar aanleiding van en tegen de *Betoverde Weereld* geschreven in van der Linde's *Bibliografie van Balthasar Bekker* niet minder dan 170 bedraagt. Daaronder zijn vlugschriften van een luttel aantal bladzijden, maar ook kwartijnen welke er 600 en meer tellen. Al die geschriften hier te bespreken is ondoenlijk en ook overbodig. Velen zijn onbeteekenend of verdienen althans niet er bij stil te staan en van de schrijvers, die er zich toe gezet hebben Bekker te weêrleggen, behandelen nagenoeg allen dezelfde grieven.

Of er dan zooveel op Bekker's arbeid viel aan te merken? Ook den meest geestdriftvollen bewonderaar van onzen strijder tegen het bijgeloof zal het moeielijk vallen hierop ontkennend te antwoorden. Bekker's werk is een zeer kloek pleidooi, dat een allerheilzaamsten invloed heeft uitgeoefend, nog vele jaren lang, maar bij alle geleerdheid, aan zijn arbeid ten koste gelegd, bij den niet te miskennen durf, waarvan het getuigenis geeft, valt toch een halfslachtigheid in zijn redeneeringen niet te loochenen. Bekker had zeer goed ingezien, dat, wilde hij het bijgeloof zijner tijdgenooten met kracht bestrijden, het er vooral op aankwam op wetenschappelijke gronden aan te toonen, dat de duivel geen invloed uitoefenen *kan*. Het was niet voldoende het ongerijmde van al die destijds nog geloofde bakerpraatjes in het licht te stellen, maar hij moest glashelder bewijzen, dat zij niet waar konden zijn. Daartoe diende het Tweede boek. Om billijk te zijn, houde men in 't oog dat het geschreven werd aan het einde der zeventiende eeuw en wij dus geen recht hebben het te meten met den maatstaf van het wetenschappelijk standpunt onzer dagen. Vergeten mag niet worden dat de schrijver was een Gereformeerd predikant, die vasthield aan het geopenbaard zijn der Schrift. Dit alles in aanmerking genomen, moet toch worden erkend, dat de wapenrusting, waarmede Bekker ten strijde toog, reten genoeg had aan te wijzen, welke voor zijne tegenstanders niet onopgemerkt bleven, zooals een greep in de tegen hem gerichte geschriften overvloedig zal doen zien. Bij het beschouwen dier tegenschriften mag niet over het hoofd worden gezien, dat de laatste twee boeken van Bekker's werk eerst in 1693 van de pers kwamen, toen de storm reeds grootendeels had uitgewoed.

Vragen wij wat de tegen hem aangevoerde hoofdgrieven waren, dan ligt het voor de hand, dat er vooral twee moeten geweest zijn, welke men hem niet vergeven kon: 1°. Zijn wijsgeerig standpunt en 2°. zijn Schriftverklaring en wel meer in het bijzonder zijn stelling dat niet alles in den Bijbel letterlijk moet worden opgevat. Het eerste, zijne absolute scheiding tusschen geest en stof met de daaruit ontleende stelling, dat een geest zonder lichaam niet op een lichaam werken kan,

zullen wij als verouderd buiten beschouwing laten, al vormde het destijds — zooals nog genoeg zal blijken — een der voornaamste kwesties, waarover de strijd liep. Slechts moet er zeer nadrukkelijk op gewezen worden, dat zeer ten onrechte door Bekker's tijdgenooten en nog in onze dagen door dr. G. J. Vos Az. 1) aan Bekker is verweten, dat hij allen rechtstreekschen invloed van God op den mensch loochende. Bekker heeft zeer duidelijk en beslist verklaard, dat God, de alleen ongeschapene, oneindig ver boven al het geschapene, geest en stof verheven is, dat wij, onmachtig om zijn wezen uit te drukken hem *geest* noemen, omdat wij dien als het volmaaktste onder het geschapene kennen, maar dat daarom nog niet op God toepasselijk is, wat wij van de geesten beweren.

Ten opzichte van Bekker's Schriftverklaring hebben wij niet te onderzoeken, wie het recht aan zijn zijde had, de aangevallene of zijne tegenstanders, maar alleen de vraag of zijn standpunt voor een Gereformeerd predikant ongeoorloofd was. Dat nu heeft men hem ten onrechte voor de voeten geworpen. Ook als men den Bijbel als van A tot Z geinspireerd beschouwt, blijft nog de groote vraag: „Hoe moeten de teksten worden verklaard of opgevat?" En als Protestant en als Gereformeerde had Bekker recht tot zijne exegese. Teekenend voor de vraag, welke het hier geldt, is de strijd over de beteekenis der woorden: „Dit is mijn lichaam" tusschen Luther en de Zwinglianen te Marburg in 1525. Beide hielden aan hunne opvatting vast en zoo lang als het Protestantsch beginsel van het vrije onderzoek gehandhaafd blijft, zullen dergelijke strijdvragen zich herhaaldelijk voordoen. Slechts de Katholieke theorie, dat de kerk de uitlegster der Schrift is, zou Bekker tot ketter hebben kunnen stempelen. Men houde in het oog, dat het niet in de eerste plaats de vraag is of de verklaring, welke hij van tal van teksten gaf de juiste was, maar de beginselen betrof, waarvan hij uitging, waarbij vooral zijn allegorische verklaring ergernis gaf. Alles draaide dus eigenlijk om de vraag: Moet

---

1) *Dr. G. J. Vos Az., Amstels kerkelyk leven van de eerste zestig jaren der vryheid*, blz. 259.

men — uitgaande van de inspiratie der Schrift — alles letterlijk en dus alles als werkelijk gebeurd opvatten, ja dan neen? Nog afgezien van de moeilijkheden, waartoe de hebreeuwsche en grieksche grondteksten aanleiding geven, moet het voor ieder duidelijk zijn — men denke slechts aan het aangehaalde voorbeeld van Luther — dat een bevestigend antwoord op deze vraag niets zegt, of liever dat het niet te geven is. Toen dan ook Bekker's manier van tekstverklaring hevig verzet uitlokte, met name zijn betoog dat niet alles in den Bijbel als historie moet worden opgevat, en dat zelfs Jezus in zijne spreekwijze zich had aangepast aan de denkbeelden zijner tijdgenooten, waren er dadelijk verdedigers gereed, die met een beroep op Calvijn, zich aan Bekker's zijde schaarden 1). Trouwens de kwestie was niet nieuw. Ook een twintig jaar vroeger had men over onrechtzinnigheid geroepen, toen aan professor Wittichius werd verweten, dat hij de dwaalleer verkondigde, alsof „de Schrift spreekt naer 't misverstant en dwaelingh van het gemeene Volk". Een zich noemende Timotheus Verinus had er toen op gewezen, dat Wittichius daarom niet onrechtzinnig was, maar zich beroepen kon op tal van orthodoxe theologen, die even als hij hadden geleerd. De schrijver geeft een heele serie namen b.v. Chrysostomus, Calvinus, Rivetus, Pareus enz. enz. 2) Maar toen Bekker met zijn exegese kwam aandragen, begon het geschreeuw op nieuw. Het spreekt haast van zelf dat vooral de verklaring, welke hij gaf van de verleiding van Eva en van de verzoeking van Jezus in de woestijn velen als ergerlijk in de ooren klonk.

Intusschen men heeft de keuze òf de plaatsen des Bijbels letterlijk op te vatten òf de vrijheid te nemen er een niet letterlijke, laat ons zeggen allegorische verklaring van te geven. Lang vóór Bekker deden dat de Coccejanen, die naast de letterlijke nog een verborgen beteekenis aannamen en in de

1) *Brief, Geschreven van Uitregt, aan een Vriend tot Amsterdam.* (Pamflet, nr. 13684), blz. 4.

2) *Bedenckinge van Timotheus Verinus over den eersten Brief Geschreven uyt de E. E. Classis van Zuyd Bevelant. Aen de .. Classis van Walcheren.* (Pamflet, nr. 11234), blz. 22.

geschriften van de profeten des Ouden Testaments de geschiedenis der Christelijke kerk voorspeld zagen. En ook de streng rechtzinnige, die tal van plaatsen uit het Oude Testament op Christus toepast, doet niet anders.

Maar er waren nog andere grieven. Men beschuldigde hem van spotten, o. a. daaruit blijkend, dat hij den duivel een „Bandrekel" had genoemd en dat hij wel eens oneerbiedig sprak over de Staten-vertaling en hare kantteekeningen; dat hij in strijd kwam met de leer der kerk; dat hij zich aan Schrift-verdraaiing schuldig maakte; dat hij aan de rede te veel gezag toekende, enz. enz. Van een en ander zal nog nader blijken. Hoezeer het nu ook voor de hand ligt, dat menigeen zich door Bekker's boek pijnlijk vond aangedaan, dat is nog geen verontschuldiging voor het razen en schelden, dat het kenmerk is van vele der tegen hem uitgekomen geschriften. Verfoeielijk, afschuwelijk, godslasterlijk, dat waren eenige der epitheta ornantia, waarmede men zijn werk vereerde. Schering en inslag was ook het verwijt, dat hij in de leer was gegaan bij David Joris, Hobbes en Spinoza, drie der meest verachte ketters dier dagen. Men vergat hierbij gewoonlijk dat het alweêr niet de vraag was of Bekker denkbeelden had ontleend aan of gemeen met het genoemde drietal, maar *of die denkbeelden onjuist of onrechtzinnig waren.* Zeer terecht had Bekker bij zijn strijd in Friesland, toen men hem Sociniaan schold, gevraagd; „De Socinianen leeren dat God één is, ben ik nu Sociniaan als ik dat ook leer?"

Wanneer wij nu een oogenblik onze aandacht gaan wijden aan de over Bekker's boek verschenen geschriften, laten wij ter zijde, wat meer naar aanleiding van zijn boek geschreven werd, zonder bepaald te bedoelen het te bestrijden of te verdedigen. Daartoe behooren b. v. de brieven over de geesten, gewisseld tusschen W. van Blyenberg en den bekenden W. Deurhoff, 1) een man, wien wel eens een monografie mag worden gewijd. De laatste kwam daardoor in strijd met Jacobus Schuts en met

---

1) *Klaare en beknopte Verhandeling van de Natuur en Werkinge der Menschelyke Zielen, Engelen en Duivelen.* (Pamflet, nr. 13863).

onzen bekenden Henricus Brink 1), beide vinnige bestrijders van Bekker. Schuts was een ziekentrooster, die door zijn betrekking in den waan was gebracht tot de theologen te behooren, wat hem in een pamflet waarin zijn naam niet genoemd wordt, den minder vleienden bijnaam van „Haechse Pylaarbyter of Kerkuyl" bezorgde 2) en die zich geroepen voelde in de kerkelijke geschillen zijner dagen, zijn stem te laten hooren. Ook tegen Bekker vatte hij eenige malen de pen op en achtte dit tevens een geschikte gelegenheid eens af te rekenen met des ketter's geschriften over de kometen en over Daniël 3). Zijne geschriften kunnen hier gerust onbesproken blijven; er worde alleen uit opgeteekend, dat hij in het eerste kwam aandragen met een reeks duivelverschijningen en toovergeschiedenissen om aan te toonen dat ook de ervaring tegen Bekker's gevoelen gekant was.

Werd er veel tegen Bekker gepreekt — volgens getuigenissen van tijdgenooten liet hij zelf in zijne druk bezochte predikbeurten de veel besproken twistpunten op den kansel onaangeroerd, — ook die sermoenen gaven weêr tot allerlei geschrijf aanleiding. Daar die preeken niet door de schrijvers zelve werden uitgegeven, maar geheel of verkort door tegenstanders, daar de predikstoel nu niet bepaald de plaats is voor wetenschappelijke behandeling van geschilpunten, wordt dat twistgeschrijf hier ter zijde gelaten. Slechts de namen der predikanten wier kanselredenen de pennen in beweging brachten worden hier aangestipt. Zij waren P. Schaak 4), A. van Wesel 5), H. Vos, J. Colerus 6), C. Ruppius 7) en Joh. Molinaeus.

1) Zie de pamfletten, nr. 13888, 13962—64.

2) *Oogmerck van Everardus van der Hoogt, in sijn Brabbelen Teegen het Boek De Betoverde Wereld genoemd.* (Pamflet, nr. 13699).

3) *De Betoverde Bekker* (Pamflet, nr. 13707). *Missive Aen D. Balthazar Bekker* (Pamflet, nr. 13889) en *Tweede Missive* (Pamflet, nr. 13890).

4) Pamflet, nr. 13703—6.

5) *Aenmerkinge over de Predicatie van ... Do. Adrianus van Wesel.* (Pamflet, nr. 13714).

6) *Twee Predicatien gedaan door Do. Henricus Vos en Do. Johannes Colerus.* (Pamflet, nr. 13892).

7) *Zedige Aanmerkinge over de Predicatie van ... Casparus Roepius ...*

Laatstgenoemde, Remonstrantsch predikant te Rotterdam, had twee preeken uitgegeven 1), de eerste over het misbruik der philosofie, de tweede over de goede engelen, met nog een verhandeling over den duivel en zijne engelen. Nu had een ongenoemde in een *Nagt-Gezigte* een loopje genomen met Bekker's bestrijders en met name met Molinaeus. Deze voelde zich geroepen zich te verdedigen en schreef dat de ongenoemde schrijver niemand was als P. Rabus, de bekende redacteur van de *Boekzaal*. Over deze lasterlijke aantijging werd hij nu door Rabus ter verantwoording geroepen 2),

Zien wij nu eens, wat de theologen, die zich tot een min of meer ernstige bestrijding van Bekker hebben gezet, in 't midden te brengen hadden. Een der roerigsten tegen Bekker, tevens een der eersten, die de pen opvatten, was Everard van der Hooght, predikant te Nieuwendam. Deze pastor was een goed Hebraicus, en gaf aan ongestudeerden les in het hebreeuwsch, naar het heet met zeldzaam goede gevolgen. In zeer korten tijd konden zijne leerlingen gedeelten van het Oude Testament in het hebreeuwsch lezen en verklaren. Ook bezorgde hij een uitgaaf van het hebreeuwsche Oude Testament, welke zeer gewaardeerd en nog in de negentiende eeuw herdrukt werd. Hij begon met onder den pseudonym *Haggheber Philaleethees* een zevental *Brieven* 3) uit te geven. Na elkaar verschenen, maar doorloopend gepagineerd bevatten zij een reeks van aanmerkingen op de *Betoverde Weereld* en geven een lang niet

---

door J. W. (pamflet, nr. 13970). *Bewys dat de Zedige Aanmerkinge van J. W.... geen doel treft... door J. V. K. S.* (pamflet, nr. 13971). *'t Onkragtig en Nietig bewys, van J. V. K. S.... door J. W.* (pamflet, nr. 13972).

1) *De Betoverde Werelt van D. Balthazar Bekker... ondersogt en wederlydt* (Pamflet, nr. 13881).

2) *Beschryvinge van een vremd Nagt-Gesigte* (nr. 13882). *Een Keunings-Kaarsje voor den siender van een vremt Nagtgesigte* (nr. 13883). *Paraenesis ofte ernstige aenspraek aen den siender van een vremt Nagtgesigt* (nr. 13884). *Ernstige en zedige Verantwoording van P. Rabus* (nr. 13885).

3) Pamflet, nr. 13690—94, 13696, 13872.

onpartijdig overzicht van de tegen Bekker in gang zijnde kerkelijke procedure. Bekker heeft eerst geantwoord, o. a. om protest aan te teekenen tegen de door van der Hooght gebruikte groote woorden en in 't midden gebrachte beschuldigingen. Ook noodigde hij zijn tegenstander uit zijn boek eens van A tot Z te weêrleggen. Dat lokte weêr eenig geschrijf tusschen de beide heeren uit 1), tot van der Hooght met een volledige wederlegging van de *Betoverde Weereld* voor den dag kwam, zijn *Zedig Ondersoek van het boek... genaamt de Betoverde Weereld* 2), later nog gevolgd door *Korte Aanmerkingen... over de laatste schriften van Balthasar Bekker* 3). Wij vinden in de geschriften van den predikant van Nieuwendam de gewone argumenten tegen Bekker, en daarbij een aantal beschuldigingen. Het heet, dat Bekker slechts een oude dwaling verkondigt en spot met de leer der kerk. Uitvoerig is de schrijver in zijn uiteenzetting van hetgeen tal van godgeleerden over de geesten hebben geleerd, om daaruit de conclusie te trekken dat Bekker het bij het verkeerde eind had. Ongeveer een geheele brief is gewijd aan de verzoeking van Jezus in de woestijn, om te besluiten „dat deeze historie zonder de minste ongerymtheyd na de letter te verstaan is" 4). Dat volgens van der Hooght de daemons in het Nieuwe Testament werkelijk duivelen zijn, zal niemand bevreemden. Hinderlijk is hier de hatelijke manier van polemiseeren. Wij schenken den schrijver zijn beschuldiging dat Bekker liever dan bij geachte leeraars ter schole gaat bij Hobbes en Spinoza. Maar wat te zeggen van deze beschuldiging in zijn *Zedig Ondersoek*: „En zyn scherpe Penne met opset gesneden om syne Broeders te verachten"? en had hij in dit boek aan Bekker Schriftverdraaiing verweten, in zijn laatste geschrift wordt dat aangedikt

1) *Brief van den Schrijver des Boeks de Betoverde Weereld genaamd aan E... van der Hooght* (nr. 13697). *Antwoord van Everardus van der Hooght, Aan... Balthasar Bekker* (nr. 13698). *Twee Brieven van Balthasar Bekker... aan Everhardus van der Hooght* (nr. 13873).

2) Pamflet, nr. 13875.

3) Pamflet, nr. 13968.

4) *Vyfde Briev*, blz. 122.

tot: boosaardigheid, ontrouw, bedrog en lastering. Men ziet dat van der Hooght er geen doekjes om wond. Maar hij gaf ook ergernis en werd door anderen over zijn polemiek onder handen genomen, wat hier verder onbesproken moet blijven. Slechts zij hier even geconstateerd, dat een zijner bestrijders van der Hooght zelven van godslastering beschuldigde. Een zich noemende K. Jacobse vatte vuur omdat van der Hooght in zijn *Vijfden Briev*, § 28 over de verzoeking in de woestijn geschreven had. „Hy (n.l. Satan) nam hem mede na de Heylige Stad en dat door Gods bestelling." Daartegen protesteert Jabobse 1) met een beroep op Jacobus I vs. 13: „want God kan niet verzocht worden met het kwade en hij zelf verzoekt niemand". Daarom achtte hij het hoogst ergerlijk dat van der Hooght durfde beweren, dat door Gods bestelling God's zoon door den duivel zou zijn verzocht. Het is weêr eens een niet onaardige bevestiging van het spreekwoord: „Iedere ketter heeft zijn letter" en doet ons zien hoe in dezen hartstochtelijken strijd ieder zich op den Bijbel beriep.

De Hoornsche predikant Florentius Costerus behoorde mede onder de eerste bestrijders van Bekker. Onder den pseudonym Bloemardus Thusius schreef hij: *De gebannen Duyvel weder in geroepen* 2), een gesprek tusschen een vader en zijn zoon. Vooral verbolgen is deze predikant over Bekker's Schriftverklaring. Hij klaagt, dat er in langen tijd zoo'n grooten dienst niet bewezen is aan ongodisten, vrijgeesten en bespotters der Heilige Schrift als nu door Bekker, wien hij verwijt, dat hij te weinig eerbied toont voor de Staten-vertaling, al wil hij aan deze geen onfeilbaarheid zien toegekend. In dit strijdschrift komen niet onaardige opmerkingen voor welke bewijzen, dat de schrijver niet blind was voor de logische fout in Bekker's redeneering. Als proeve van zijn polemiek vinde hier het volgende staaltje een plaats.

Bekker leert dat de duivel den mensch ten val heeft gebracht en beroept zich op gezegden van Jezus. Men zou kunnen

1) *Een klaare Uytlegginge, over de Versoekinge des Heere Jesus in de Woestyne.* (Pamflet nr. 13701).

2) Pamflet, nr. 13689.

vragen, waarom wij nu deze uitspraken wel letterlijk moeten opvatten en anderen, waar van den duivel sprake is, niet. Voorloopig zij alleen geconstateerd, dat Bekker er zich toe bepaalt als zijne meening mede te deelen, dat wij niet weten, hoe die verleiding in zijn werk is gegaan, omdat God ons dat niet heeft geopenbaard. Daartegenover wilde Bekker het verhaal dat David door den duivel werd aangepord niet letterlijk hebben opgevat. Terecht wordt hij nu door Costerus daarover aldus aangesproken:

„Hr. Doctor, gy erkent, en segt het openbaar als men met u spreekt, dat gy 't erkent, dat de eerste mensch door ingevinge des Duyvels sigh selven van de goede gaven Gods heeft berooft; nu vraagh ik u, hoe is die ingevinge des Duyvels geschiet? was het inwendigh? of was het uytwendigh, in uytterliken schijn des Lighaams? Ik sal nu van geen slangh spreken; Ik bid u seght het my, en ik sal u dan ook seggen, hoe dit aanporren is geschiet. Seght gy, ik weet het niet, hoe die ingevinge in den eersten mensch is geschiet, nochtans geloof en belijd ik, datse geschiet is; Soo segh ik ook, ik weet niet hoe de Satan David aanporde noghtans weet ik volgens den text, dat hy David aangeport heeft. Soo langh als gy mij vraaght over dit geval na de wijse en maniere hoe, soo langh sal ik u het selfde vragen ontrent het eerste geval: En gelyk uw onkunde ontrent de maniere van de eerste verleijdinge niet wegh neemt de waarheyt van die verleydinge, soo neemt mijn onkunde van de wijse deser aanporringe niet wegh de waarheyt van die woorden, dat de Satan David heeft aangeport" (blz. 22).

Dat wij Henricus Brink, thans predikant te Utrecht, dien wij reeds vroeger als volijverig waker tegen alle onrechtzinnigheid ontmoetten, tegen Bekker zien optreden, zal niemand bevreemden, evenmin dat hij tot de felste en venijnigste bestrijders behoorde. Ieder vogeltje zingt nu eenmaal, zooals het gebekt is en dit lichaamsdeel schijnt bij onzen Brink bij uitstek geschikt te zijn geweest voor het uitstooten van krassende geluiden. Treurige dagen beleefde deze wachter op de tinne Sion's, want behalve de gevaarlijke leer van den Amster-

damschen bestrijder van het geloof aan de macht des duivels, kwam er uit Friesland alweêr een andere ketterij overwaaien. Het was de Franeker hoogleeraar Herman Alexander Roëll, volbloed Cartesiaan en Coccejaan, die daar tot hartstochtelijken strijd aanleiding gaf. Reeds kort na zijn optreden als hoogleeraar, in 1686 zag hij het twistvuur ontbranden, omdat Roëll bij zijn denkbeelden over de verhouding tusschen de rede en de openbaring, volgens zijne tegenstanders aan de eerste veel te veel gezag toekende. Dit wikkelde hem in een strijd met den beroemden jurist Ulricus Huber, die reeds zoo menigmaal met tegenstanders het zwaard (of liever de pen) had gekruist. En nauwelijks was het twistgeschrijf over deze kwestie wat bedaard, of een andere leerstelling van Roëll stuitte op krachtig verzet. Hij kwam er toe den strijd aan te binden tegen het leerstuk van de eeuwige generatie van den Zoon. Volgens Roëll was generatie een handeling in den tijd en in tegenspraak met het begrip: eeuwig, terwijl God's geestelijke natuur geen generatie toeliet. Daarenboven was hij van oordeel dat door het denkbeeld van generatie de eeuwige Logos ondergeschikt werd aan den Vader, wat streed tegen zijne Godheid. Professor Scholten heeft zeer juist aangetoond, dat Roëll dwaalde, daar de wijsgeerige formule, die in *eeuwige generatie* ligt opgesloten, volgens de leer der kerk de beteekenis heeft van eeuwige zelfopenbaring Gods 1). Eigenaardig is het dat terwijl Bekker het duivel-geloof bestreed als in strijd met de absolute souvereiniteit God's, Roëll geen vrede kon hebben met de leer der eeuwige generatie als strijdig met het wezen God's en de godheid van den Logos. Maar ook ligt het voor de hand, dat een man als Brink een plaats in het gelid van Roëll's bestrijders kwam opeischen.

Een heerlijke gelegenheid voor hem om terzelfder tijd eens af te rekenen met twee zulke gevaarlijke ketters als Roëll en Bekker. Hij deed dit in de voorrede van zijn *Toetsteen der Waerheyt,* en waarschijnlijk om zijn argumenten onder meer oogen te brengen, gaf hij nog in hetzelfde jaar 1691 die

1) *J. H. Scholten, De leer der Hervormde Kerk,* 4e druk, II, 624—26.

voorrede afzonderlijk uit onder den titel: *De Godslasteringen van de Amsterdamsche Predikant Dr. Bekker* 1). Het eerste gedeelte van dit boekje van 104 bladzijden is aan de bestrijding van Roëll gewijd en kan hier onbesproken blijven. Maar dan keert Brink zich tegen Bekker, die hier zoo zwart mogelijk wordt afgeschilderd. De „nieuwigheden" worden er weêr bij gehaald. Bekker's ervaringen in Friesland komen weêr op de proppen en nu heet het zelfs dat reeds bij zijn premotie door Bekker kettersche stellingen waren verkondigd. Brink's voornaamste bezwaren tegen de *Betoverde Weereld* waren natuurlijk de daar gegeven exegese en de stelling dat geesten niet op lichamen werken kunnen. Hij noemt de *Betoverde Weereld* een godslasterlijk boek en gaat op zijn beurt aan het bewijzen, dat de Schrift wel degelijk leert, hoe de goede en booze geesten op den mensch werken en dat dit aan te nemen, geenzins in strijd is met wat de rede ons leert. Van Bekker's uitlegging van de geschiedenis van den val en van de verzoeking in de woestijn had Brink een afschuw en hij waarschuwde voor de schadelijke en zielverdervende gevolgen van Bekker's boek. Van het standpunt van den geloovige in het geopenbaard zijn der Schrift vraagt Brink zeer terecht: Indien sommige verhalen van den Bijbel beschouwd moeten worden als zoo geschreven om zich aan te passen aan de denkbeelden der toenmalige menschen, welke waarborgen hebben wij dan, dat dit ook niet met de overigen het geval is? Hoe kunnen wij dan weten, wat waarheid is? Dan krijgen wij de onware beschuldiging alsof Bekker zou leeren, dat ook God als geest niet op de menschen werken kan, terwijl Brink ook al komt aandragen met de bewering, dat Bekker een volgeling zou zijn van David Joris, Hobbes en Spinoza.

Men heeft het aan sommige verdedigers van Bekker wel eens kwalijk genomen, als zij beweerden, dat de predikanten Bekker bestreden, omdat zij den duivel noodig hadden ten einde hunne kudde onder den duim te houden. Daarom is het opmerkelijk dat wij hier bij een der woordvoerders der

---

1) Pamflet, nr. 13687.

streng rechtzinnigen als Brink de theorie verkondigd vinden, dat het de menschen zorgeloos zou maken, als zij wisten, dat de duivel niets meer op hen vermocht.

Gelukkig vond ook destijds de manier van polemiseeren van een Brink scherpe afkeuring, zooals ons blijkt uit de *Seedige Aenmerkinge Over de Voorreden* 1), waarin de Utrechtsche kemphaan aldus onder handen wordt genomen: „maar soo te schelden, te tieren en te rasen (en dat self tegens een medebroeder, ja self volgens u eygen Confessie, u onderwyzer) daar soo tegens aan te gaan, dat past immers geen Predikant in een Provinciaale Stadt, gelijk als Uitreght is, dat het Broer Cornelis van Brugge gedaan hadde, dan was het nogh te verschoonen." De ongenoemde schrijver gaat nog verder en verwijt aan Brink onwaarheid als deze Bekker beschuldigt tegen de Formulieren in te gaan. Want laatstgenoemde bouwt op het fundament van den Catechismus, die leert, dat wij gansch onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad. Waar Brink den duivel zoo veel macht geeft en hem het meeste kwaad laat verrichten is hij regelrecht in strijd met Matth. XV, vs. 18 en 19, waar Jezus leert dat het kwaad voortkomt uit het hart des menschen. Van den duivel wordt daar niet gerept. Als Brink zich nu schendig vergrepen heeft door valsche lastering van een medebroeder, is de ongenoemde schrijver geneigd hem te vragen: Komt dat uit uw eigen bedorven hart of heeft de duivel u daartoe aangezet?

Niet minder verontwaardigd over Brink's manier van optreden was J. Pel, die in de *Wonderdaaden des Allerhoogsten* 2) een uitvoerig, zelfstandig onderzoek instelde naar de geesten, engelen en duivelen. waarbij hij in het schuitje van Bekker komt. Hij kan niet nalaten eens even zijn ergernis te luchten over Brink, die in de opdracht van de besproken voorrede over de gevoelens van Bekker geschreven had: „Gevoelens die tienmaal erger zijn, dan die van Sociniaanen, want die Ketteren noch erkennen, dat de Heere Christus een heylig en

---

1) Pamflet, nr. 13688.

2) Pamflet, nr. 13969.

geloofwaardig mensche is geweest, die in der tijd tot een God gemaakt is, maar de Auteur van het nu genoemde Boek indien waarheid leerde, soo moeste Jezus, en te gelyk met hem de Vader en de H. Geest niet anders geweest sijn . . . als bedriegers". Pel vraagt nu: „Zyn dit woorden die een Christen Leeraar passen?" (blz. 70).

Maar een man als Brink was er niet zoo spoedig toe te brengen wat in te binden. In het volgend jaar 1692, trok hij nog eens tegen Bekker te velde nagenoeg op dezelfde manier. De kerkelijke procedure tegen Bekker — waaraan het volgende hoofdstuk gewijd zal zijn — was destijds in vollen gang. Bekker was geschorst en had satisfactie aangeboden. Brink schreef toen *Ongenoegsame Satisfactie, gedaan door den auteur van het Boek, de Betoverde Wereld* 1), waarin hij zich wêer erg laat gaan. Niet zonder bijbedoeling droeg de schrijver zijn boek op aan de burgemeesters van Amsterdam en gaf nu hoog op van de beroerte, door Bekker's boek gewekt, waarbij de Friesche geschiedenis weêr wordt opgehaald. Hij meende dat het gruwelijk jammer zou zijn, als Bekker weêr in den dienst werd hersteld en beriep zich op het afkeurend oordeel van tal van kerkelijke vergaderingen. Nogmaals werd Bekker's verklaring van den val en van de verzoeking in de woestijn op de kaak gesteld, terwijl de schrijver doet uitkomen dat Bekker aangaande de engelen al even verderfelijke meening verkondigt als over de duivelen, dwalingen welke nog verergerd worden, omdat zij overeenstemmen met die van David Joris en Hobbes, en ook door Bekker's spotlust. Van deze laatste deelde Brink de volgende curieuse proeve mede. Bekker had geschreven: „. . . dese diepsinnnige, hooggeleerde, welervarene, seer voorsienige Doctor Satan, gelyk hem onse eigene leeraars roemen, is nu noch so bot, dat hy Christus niet en kent. *So gy Gods Sone zyt*, seit hy; hy heeft de klokke gehoord, maar en wist niet, waarse hing. Plompe Duivel als gy zijt, meint gy dat Gods Soon noch plomper is dan gy?" Brink rilde van zulk een spotternij en dat van een man, wien hij verweet ver-

1) Pamflet, nr. 13864.

waand en listig te zijn en alle mogelijke moeite te hebben gedaan om zijn boek te verspreiden. Het heet nu zelfs, dat hij het in het geheim had laten drukken. Natuurlijk kwam Brink tot de conclusie, met een man als Bekker in de kerk niet geduld mocht worden.

Een geestverwant en stadgenoot van Brinck, de Utrechtsche hoogleeraar Melchior Leydekker, een ijverig Voetiaan en bestrijder der Coccejanen, zong ook mede in het koor van Bekker's bestrijders 1). Zijn boek is een doorloopende jeremiade over de „nieuwe" philosofie, waaraan ook Bekker's werk wordt toegeschreven. Van het standpunt van den Voetiaan Leydekker volkomen terecht. Nadat sedert Descarte's optreden het beginsel van het vrije onderzoek zich baan had gebroken heeft de kerk heel wat te stellen gehad met hen, die dat nieuwe evangelie hadden omhelsd, zonder evenwel bij Descartes te blijven staan.

In zijne droefheid over die nieuwe philosophie worden door Leydekker allerlei leelijke bedoelingen toegeschreven aan Bekker, wiens behandeling der Schrift haast nog erger wordt genoemd dan die van Spinoza. Een der voornaamste grieven is dan ook, dat Bekker zijn argumenten aan meerdere ongeloovigen heeft ontleend, zelfs is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan Bekker's overeenstemming met de drie „aartsbedriegers" David Joris, Spinoza en Hobbes. Wij vinden hier weêr dezelfde bezwaren, welke reeds herhaaldelijk te berde

1) In het latijn uitgegeven onder den titel: *Dissertatio historico-theologica de vulgato nuper Beckeri volumine et Scripturarum auctoritate et veritate pro Christiana Religione apologetica.* Buiten voorkennis van den schrijver zag een verkorte hollandsche vertaling het licht met een ironische opdracht aan Leydekker; de vertaling was getiteld: *Melchior Leydekkers historische en theologische Redeneringe*, enz., pamflet, nr. 13879. Blijkbaar door een vergissing geeft van der Linde, die deze vertaling onder nr. 127 beschreef, bij een ander nummer, n.l. 118 als titel dezer vertaling: *Liefdelooze Achterhoudinge van Do. Everhardus van der Hooght.* Dit is echter een heel ander stuk. Leydekker, die zich over de tegen zijn zin uitgegeven vertaling bij den magistraat beklaagd had, gaf in 1692 zelf een vertaling in het licht, getiteld *De Godlikheid en Waarheid der H. Schriften.*

gebracht werden, waarbij o. a. nog wordt gememoreerd, dat Bekker's gevoelen regelrecht ingaat tegen dat van alle natiën en volken. Heel boos is Leydekker, omdat Bekker durft zeggen, dat zijn tegenstanders er eigenlijk twee goden op nahouden. Hij tart hem dat te bewijzen. Immers de kerk en de theologen hebben altijd den duivel onder God geplaatst en van dezen afhankelijk. In theorie had de Utrechtsche hoogleeraar zeer zeker het recht aan zijne zijde. Maar in de praktijk was het eenigszins anders en ver boven het Godsbegrip zijner bestrijders staat dat van Bekker, die God te hoog en te heilig acht om er een soort van boeman op na te houden, die Hij op de menschen afzendt om ze te verleiden.

Er worden bij Leydekker ook wel goede argumenten tegen Bekker gevonden. Deze had b. v. geleerd, dat de duivel den eersten mensch had verleid, ofschoon hij dadelijk na zijn val in de Hel was opgesloten. Nu vraagt Leydekker: Hoe kan dat? Is de duivel na zijn val dadelijk opgesloten, hoe kan hij dan de eerste menschen hebben verleid? En indien hij ze heeft verleid, waarom is hij dan niet dadelijk opgesloten? Hoe rijmt Bekker met God's rechtvaardigheid, dat hij toegelaten heeft, dat de duivel naar het Paradijs ging om de heilige menschen te verzoeken en te verleiden?

Een andere, zeer juist gestelde vraag van Leydekker is deze: Is de ziel als geest zuiver denken en het lichaam uitgestrektheid, kan een geest niet op een lichaam werken, hoe verklaart Bekker dan de werkzaamheid van de ziel op het lichaam, en zoo hij deze aanneemt, waarom kan dan een andere geest ook niet op een lichaam werken?

Niet alleen onverzoenlijke Voetianen als Brink en Leydekker braken den staf over Bekker's boek, maar in dit geval trokken de Coccejanen met hen één lijn. Wrevel had het in hun kamp verwekt, dat Bekker zich niet had ontzien in zijn *Daniël* tegen de Schriftverklaring van hun grootmeester in verzet te komen. Eigenaardig is het dan ook, dat toen een der voormannen der Coccejanen een weêrlegging van de *Betoverde Weereld* in het licht gaf, hij in het tweede deel herhaaldelijk Coccejus in bescherming nam tegen de bedenkingen door Bekker in

zijn commentaar op Daniël tegen den Leidschen hoogleeraar in het midden gebracht. Die voorman was Henricus Groenewegen, eerst predikant te Lier en te Delfshaven en sedert 1680 te Enkhuizen. Hij, de grammaticale Coccejaan heeft zelfs den naam gegeven aan een afdeeling der Coccejanen, die de Leidsche, of naar hem de Groene genoemd werden. Tegen Bekker nu schreef hij zijn *Pneumatica ofte Leere van de Geesten* 1). Is het nu louter toeval dat behalve op den titel en in de voorrede Bekker's naam in het strijdschrift zelf — een zeer lijvig traktaat — niet genoemd wordt, al is het geheele boek een doorloopende polemiek tegen Bekker's „godslasterlijke" beweringen? Wel hooren wij ook hier wêer van Hobbes en Spinoza. In het eerste deel van zijn boek geeft Groenewegen een wetenschappelijke verhandeling over de geesten, waarbij het er hem om te doen is te bewijzen, dat zonder hulp van een lichaam geesten op lichamen werken kunnen. Nemen wij in aanmerking dat Bekker zeer uitdrukkelijk God, den alleen ongeschapene, oneindig ver boven geest en lichaam gesteld en er op gewezen had, dat wij God geest noemen, omdat geest het hoogste onder het geschapene is, dat wij kennen, dan klinkt de argumentatie van Groenewegen wel wat vreemd. Hij beweert: „Ons eerste bewys is zeer vierkant en eenvoudig dit: God is een Geest; nu God werkt op een Lichaam, zoo dan werkt een Geest op een Lichaam. Niemand kan wraaken dat God een Geest is; niemand ook ontkennen dat hy de Schepper en onderhouder van alles op de materie werkt, die hij geschapen heeft en dageliks onderhoud. Zoo volgd dan dat een Geest op een Lichaam werkt" 2). Zou Groenewegen niet hebben gevoeld, dat tegenover Bekker zijn bewijs niet opging, of liever dat hij eerst nog moest bewijzen wat hij stelde, n.l. dat God een geest is in den zin, waarin wij van geesten spreken?

Het tweede deel van zijn betoog handelt over de autoriteit der Heilige Schrift, waarbij de schrijver tal van plaatsen behandelt om te doen zien — vooral uitvoerig is hij over het

1) Pamflet, nr. 13867.
2) I, 41.

verhaal van de verleiding door de slang — dat de engelen en duivelen, die in den Bijbel voorkomen, werkelijke engelen en duivelen zijn geweest en dat hunne verschijning historie is. Zeer juist is de opmerking van Groenewegen, wanneer hij het een „schadelijke dwaling" noemt 1), dat geleerden uitgaan van stellingen aan de rede ontleend en dan de Schrift met die stellingen in overeenstemming willen brengen. Dit was natuurlijk aan het adres van Bekker bedoeld, maar de schrijver vergat, dat al de bestrijders van den Amsterdamschen predikant eigenlijk precies hetzelfde deden. Ook zij putt'en steeds uit de bron der gewijde bladen, om er bewijzen voor hunne dogmatische formules uit aan den dag te brengen.

Ook in zijn derde deel behandelt Groenewegen weêr allerlei Bijbelplaatsen, vooral de geschiedenis van Job en den duivel — om ten slotte een paar bladzijden te wijden aan tooverij, spokerij en waarzeggerij. Wijselijk bepaalt hij zich hier tot wat in den Bijbel gevonden wordt en laat de malle verhalen van lateren tijd rusten. Volgens hem is het bij spokerij weêr de vraag of een geest op een lichaam werken kan. Onmogelijk is dit niet, maar om van de waarheid van spokerij overtuigd te worden is het in elk geval noodig, dat zij door twee of drie geloofwaardige getuigen geconstateerd zij. De aandacht verdient dat in het eerste deel van Groenewegen's boek op Hfdst. 11 volgt Hfdst. 14 omdat 12 en 13 door de visitatores der classis afgekeurd waren. Zij zijn toen afzonderlijk uitgegeven 2).

Tot het allerbeste wat tegen Bekker's boek geschreven is behooren de *Aenmerckingen op de Betoverde Werelt* 3) van den Remonstrantschen predikant J. Verryn. Bij hem een gelukkige afwezigheid van dikke woorden, geen schelden en razen, geen komen aandragen met Hobbes en Spinoza, met Sadduceërs of Socinianen, maar een zeer beschaafd en zeer scherpzinnig betoog tegen Bekker's boek, dat Verryn schadelijk acht; hij schrijft echter nimmer aan Bekker verkeerde bedoelingen toe,

1) II, 16.

2) *Verhandeling van de Mirakelen of Wonderen*, pamflet, nr. 13868.

3) Pamflet, nr. 13891.

tracht steeds eerlijk en oprecht des schrijvers meeningen te doorgronden en redeneert eenvoudig logisch wetenschappelijk. Te midden der muffe omgeving van de tegen Bekker geschreven boeken en boekjes is dit geschrift een ware oase. Dat hij het goede in Bekker's arbeid weet te waardeeren bewijst een uitlating als deze: „Het misverstant van veel onnoosele menschen wederleyt hy met duidelijke en goede redenen. *De Betoverde Werelt* wert door hem kragtig genoeg onttovert, en duysenderley zotte verbeeldingen volkomentlijck wederleyt. Maer 't waere te wenschen geweest, dat de Doctor een onderscheyt gemaekt hadde tusschen *een suffent besje, onbedreven jongen, mannen als kinderen, oft andere slegte bloets*; en die geen, welcke hare gedaghten eenighsins regeleeren na Schriftuer en *gezonden Reden*" 1).

Terecht stelt Verryn voorop, dat eigenlijk alles draait om Bekker's stelling, dat de duivel na zijn val opgesloten ligt. Is dit zoo, dan heeft Bekker zijn pleidooi gewonnen. Maar nu tracht Verryn aan te toonen, dat de schrijver der *Betoverde Weereld* er niet in geslaagd is, het bewijs voor zijn stelling te leveren. Dan polemiseert hij uitvoerig tegen het tweede hoofdmotief uit Bekker's boek, n.l. dat een geest zonder lichaam niet op een lichaam werken kan. Dikwijls is hij hier zeer gelukkig in zijn argumentatie. Als proeve van zijn betoog vinde het volgende citaat hier een plaats:

„Nogtans gaet Doctor Bekker op dese voet heen. *Het geen de Geesten op andere Schepselen werken* (insonderheit oock de manier van wercken) *moet men door vergelijking der selve met onse ziele den eenige geschapen Geest ons van selve bekent verstaen.* Hier vinden wy wederom wat nieuws. *Onse siele is ons van selve bekent.* Tot nogh toe heeft men gemeynt dat onse eygen ziel na haer wesen en manier van werking' ons even onbekent was, als 't wesen en de de werkingen van Godt selve ons onbekent zijn. En te regte besluyten wy, zo lang als wy onse eygen ziele niet kennen, dat het all' vergeefsche moeyte is te soeken wat andere Geesten zijn, en hoe zy wercken:

---

1) Blz. 66.

Ja wat meer is, de kennisse van onse eygen ziele soud' ons niet veel helpen: want om de waerheit te seggen schoon yemant het wesen van onse Ziele mogt kennen, en de maniere, waerdoor sy werckt op 't aldervolmaekst, hy soud' daar uyt noit iets met zekerheyt besluyten kunnen van andere Geesten, al waere het om geen andere reden, dan die ons Doctor Bekker alhier ter handt stelt, te weten, omdat onze Ziel een Lighaem heeft, waermede sy vereenigt is. Want indien Godt aen d'Engelen niet heeft gegeven sulck een lighaem, als hy gegeven heeft aen onse ziele, zo kan ook de manier van werkinge in d'Engelen niet besloten werden uyt de manier van wercking in onse ziele.

„Dit, meyn ick, dat zo klaer is, als een zaeck in de werelt wesen kan: maer Doctor Bekker geeft ons zelv' een bewijs van de swackheit zijner stellingen. De vraegh is, oft Geesten kunnen wercken op Lighamen, daer zy niet mede vereenigt zyn. Hy meynt neen, om dat 'er geen de minste gemeenschap des wesens tusschen Geest en Lighaem is te begrijpen. Hoe komt dan onse ziel te werken op ons Lighaem, daer de minste gemeenschap des wesens niet is tusschen haer als een Geest zijnde en haer Lighaem? men zal zeggen door de naeuwe vereeniging van dese twee wesens: ick zoud' hier mogen vragen, hoe kunnen twee wesens te samen vereenigt werden, welcke geen de minste gemeenschap hebben? maer toegevende, dat dit geschieden kan, zo vraeg' ick den Doctor, waer in bestaet die vereeniging', en hoe geeft die vereeniging' de kragt aen de ziel om te kunnen wercken op haer Lighaem, daer zy dogh den minste gemeenschap des wesens niet mede heeft? Het moest immers geschieden, oft door middel van eenig ander wezen, 't welk eenige gemeenschap heeft beyde met de ziel, en met het Lighaem; oft door een zekere kragt, de welcke Godt, die haer met haer Lighaem vereenigt heeft, aen haer heeft verleent om op haer Lighaem te kunnen wercken. Het eerste is niet gelooffelijck; 't is oock onbegrijpelijck, dewijl wy nogt gewoon zijn, nogt magtigh meer als tweederley wezens te begrijpen, een Geestelyk, 't welk beweging' geeft en een Lighaemlijk, 't welk beweging' ontfangt, immers hebben wy de minste kennis, oft ervarentheit niet van zulck een derde wesen.

„Is 't dan Gods kragt en wil, welcke de kragt aen onse ziele heeft gegeven, schoon zy geen de minste gemeenschap in wesen met haer Lighaem heeft, wat gezonde Reden zal ons doen besluyten, dat Godt zodanigh een kragt om op Lighamen te wercken aen andere Geesten niet zoude hebben kunnen verleenen? want de vereeniging geeft hier niets, dewijl een onvereenigt lighaem al zo weynigh gemeynschap des wesens met een Geest heeft, als een vereenigt Lighaem" 1).

Ten slotte is Verryn uitvoerig in het weerleggen van hetgeen door Bekker was geschreven over de verleiding in het Paradijs, de bezetenen, en de verzoeking in de woestijn.

Een gelijksoortig werk als dat van Verryn, is het geschrift door de beide Cartesianen, Johannes Aalstius en Paulus Steenwinkel, predikanten te Hoornaar en Schelluinen, aan Bekker's boek gewijd. Ook hier weêr een beschaafde, degelijke bestrijding zonder schelden. In de voorrede van hunne *Zedige Aanmerkingen* 2) geven zij hunne afkeuring te kennen over de liefdelooze wijze, waarop men tegen Bekker is te keer gegaan. Alleen liefde tot de waarheid heeft er hen toegebracht hunne bedenkingen in het licht te geven. Opmerkelijk is, dat in hun uitvoerig geschrift over den duivel maar zeer weinig gehandeld wordt; bijna het geheele betoog heeft betrekking op de Engelen. Als Cartesianen meenden zij, dat Bekker in zijn boek juist tot andere resultaten komt als de ware Cartesiaansche wijsbegeerte. Ten opzichte van onze ziel had Bekker de vreemde theorie verkondigd, dat zij is daar, waar zij aan denkt. Denken wij b. v. aan Londen, dan is op dat oogenblik onze ziel daar. Dit ontlokt den beiden predikanten de ondeugende opmerking: „Geluste het ons niet al te ernstig te zijn, men sou mogelijk denken, of sijn ziel wel thuys was, doen sijn hand dit schreef" 3).

Bij alle beleefdheid en gematigdheid sparen zij Bekker niet, waar ook zij zich verzetten tegen de reeds herhaaldelijk bestreden theorie, dat een geest niet op een lichaam werken

---

1) Blz. 40 en 41.
2) Pamflet, nr. 13960.
3) Blz. 28.

kan. Onze ziel — leeren de beide schrijvers — werkt op ons lichaam, maar met een beroep op de *Ethica* van Geulinkx, waarvan de hollandsche vertaling genoemd wordt een „boek 't welk onses oordeels noyt genoeg sal aangeprezen worden" 1), betoogen zij dat de ziel dat zonder God's hulp niet doen kan „want het wesen van de ziele bestaat in denking, en een denkende selfstandigheyd kan niet anders als door den wille werken; derhalven kan de ziele noyt meer doen als willen: en die wil blijft, om soo te spreken in de ziel, sonder dat eenige werkinge of kragt daar van uytvloeyd: dat nu op die wil onse tonge sig op sekere wijse roert, dat komt niet van de werkinge des selve op de tonge, maar van de wille Gods, de welke dien band tusschen beyde heeft gesteld; daar behoefde derhalven nog in de ziele nog in het lighaam eenige de minste verandering gemaakt nogte eenige nieuwe kragt in het wesen van de ziele ingedrukt te worden; maar alleen de wille Gods tusschen beyde te komen, om na onsen wil en goeddunken op de selfde wyse Hemel en aarde te doen bewegen, gelijk wy nu ons lighaam bewegen" 2). Het ligt voor de hand dat zij hieruit de gevolgtrekking maken, dat ook andere geesten, met name de engelen op ons lichaam werken kunnen. Zij beroepen zich o. a. op den Cartesiaan Wittichius, door de conservatieven als aartsketter gebrandmerkt, om aan te toonen, dat God door de Engelen werkt. De verschillende verklaringen, door Bekker gegeven van Bijbelplaatsen, waar van engelen sprake is, worden nagegaan en bestreden, waarbij zij te velde trekken tegen de huns inziens onjuiste bewering, dat men God's eer te na komt, als men zooveel aan de engelen toeschrijft.

Niet verwend door de manier, waarop men hem bestreed, was Bekker door het boek der beide collega's aangenaam verrast. Hij schreef hun een zeer beleefden brief om hen te bedanken en hun te berichten, dat hij voorloopig geen tijd had om hen te weêrleggen 3).

1) Blz. 160.

2) Blz, 165.

3) *Brief van Balthasar Bekker ... aan ... D. Joannes Aalstius ... ende D. Paulus Steenwinkel*, (pamflet, nr. 13961).

Het bovenstaande zal wel voldoende zijn om den lezer te doen zien, hoezeer de voornaamste grieven tegen Bekker's boek aan al zijne bestrijders gemeen waren. De een hechtte meer waarde aan deze, een ander aan gene, maar in het wezen der zaak kwamen zij ten opzichte der hoofdpunten overeen, al verschilden zij uittermate, waar het er op aankwam hunne bedenkingen aan te kleeden en voor het publiek te doen optreden. Het hier gegeven overzicht zou kunnen volstaan, ware het niet dat de lijvige geschriften van twee op den voorgrond tredende mannen dier dagen, met wie Bekker herhaaldelijk in aanraking is geweest, een oogenblik onze aandacht vroegen. Onbesproken blijven derhalve o. a. de geschriften van den Coccejaan P. Hamer, sedert 1673 predikant te Numansdorp, die tweemaal tegen Bekker optrad 1), en de goed geschreven kleine verhandeling van den advokaat Nicolaas Muys van Holy over de vraag „of de Duyvel op een mensch werken kan" 2), een geschriftje dat destijds zeer de aandacht trok, althans het werd minstens vier maal gedrukt.

De beide bedoelde voormannen waren Johannes van der Waeyen en Jakobus Koelman. Vóor ons met hunne bestrijding van Bekker bezig te houden is het noodig even stil te staan bij een daaraan voorafgegaan geschrift van den aangevallene, waarin hij een overzicht geeft van de tot op de helft van 1692 uitgegeven literatuur over zijn boek 3). Daaruit dient hier een en ander te worden ontleend, omdat het des schrijvers meeningen over sommige punten nader toelicht. Wat hij over al die geschriften te zeggen heeft mag blijven rusten. Slechts zij hier aangestipt dat hij verre van zich werpt de beschuldiging van sommige zijner aanvallers, alsof de tot zijn verdediging uitgegeven geschriften en gedichten door hem of met zijn voor-

1) *Voorlooper tot de volstrekte wederlegginge Van ... Bekker* (nr. 13870) en: *Volstrekte Wederlegginge Van ... Bekker*, (v. d. Linde nr. 96).

2) *Overweginge van het Hoofdpunt in Do. Bekkers Boek ... of de Duyvel op een mensch werken kan* (pamflet, nr. 13886 en 13887).

3) *Kort Berigt van Balthasar Bekker, .. Aangaande alle de Schriften, welke over sijn boek de Betoverde Weereld ... verwisseld zyn. De tweede Druk* ... Amst., D. v. d. Dalen in-4°. (pamflet, nr. 13853).

kennis waren te boek gesteld. Zoo door haat verblind waren zijne tegenstanders, dat zij zich niet konden voorstellen, dat er nog menschen konden gevonden worden, die het warm voor Bekker opnamen en zoo vindt men in de strijdschriften dier dagen meer dan eens de insinuatie, dat die pleidooien uit 's mans eigen koker kwamen. Over de even hatelijke beschuldiging van zijn argumenten te hebben geput uit David Joris, Hobbes en Spinoza antwoordt hij aan het adres van professor Leydekker het volgende: „Maar ik hebbe mijne dolingen uit Hobbes (so meent hij wel te weten) en Spinosa. Al den ouden sang. Sal ik hier noch eens moeten seggen, dat ik aan Hobbes niet gedacht hebbe, in al den tijd dat ik met dat werk te schrijven besig was, noch geweten, dat hij van die dingen schreëf? Want in sijn boek *de Cive* lang voor desen een stuk weegs van mij gelesen, was my van die stoffe niets ontmoet; en in sijnen *Leviathan* had ik noch niet eens gesien, maar daarna, wanneer ik hoorde dat men Hobbes mede onder myne Meesters telde. Maar Spinosa! hoe komt de man aan 't woord? of hij moet my, of hy moet Spinosa niet verstaan. Indien ja: so is 't moedwilligheid; om my met quaade namen te beswaren, en so onder de gemeente meer verhaat te maken" 1).

Eigenaardig is Bekker's ergernis over het algemeen gevoelen, alsof een zijner grondstellingen zou zijn dat een geest niet op een lichaam, of op andere geesten zonder lichaam zou kunnen werken. Hij beweert dat nooit te hebben geleerd. „Van waar komt dan evenwel dat zeggen, dat zo sterk en algemeen is, en daar de meeste twistinge uit ontstaat. Uit het vast en algemeen vooroordeel, daar de gemeene uitlegginge der Schriftuurplaatsen in desen op berust: dat een Geest als geest, en daarom te meer dewijle hij een geest is, op alderhande Lichamen, en op andere Geesten sonder lighaam werken kan. Hier van eisch ik nu bewijs: en om dat hen die eisch zeer onverwaght

1) Blz. 66. In zijne *Nodige Bedenkingen* (pamflet, nr. 13842) schrijft hij nog: „Nochtans heb ik van David Joris schriften niet de minste letter ooit gesien; noch Spinoza ingezien, noch aan Hobbes eens gedacht, in al den tijd dat ik met die stoffe besig was."

en ongewoon voorkomt, daar sy nooit zeer op bedacht waren, zo nemen sy dat voor ontkennen. Maar eer ik mede zulken grond vast stelle, daar gemeenelik niet aan getwijfeld word: zo onderzoek ik eerst de reden, daar sy sulk gevoelen zelf op vestigen, of zouden moeten bouwen, na 't begrip dat sy van de Geesten hebben" 2). Hieruit moeten wij dus besluiten, dat Bekker nooit heeft willen leeren, dat een dergelijke werking onmogelijk is, maar alleen dat noch de rede, noch de Schrift er eenig bewijs voor geeft. Hetzelfde is dit natuurlijk niet, maar dat dit menigeen als een ontkenning dier werking in de ooren moest klinken ligt voor de hand. Algemeen is het dan ook zoo opgevat. Van elders blijkt dat Bekker bedoelde dat *naar hun aard* geesten niet op lichamen kunnen werken ofschoon die werking kan plaats hebben door den wil en de medewerking Gods.

Handig is zijn antwoord op de ergernis van zijne verklaring van de verhalen aangaande den val in het Paradijs en de verzoeking in de woestijn. Van het eerste had hij beweerd dat de duivel den mensch heeft ten val gebracht, maar dat wij niet weten hoe en dat het verhaal van die gebeurtenis geen historie kan zijn en nu beroept hij zich op den door de orthodoxen hoog vereerden Voetius, die evenzeer had geleerd, dat wij niet weten *hoe* de duivel Eva heeft verleid. Had hij geschreven, dat de verzoeking in de woestijn moest worden opgevat als door Jezus in zijn verbeelding doorleefd en had men zich daaraan geergerd, welnu, dan moest men er maar eens op nalezen wat een lid der Dortsche Synode, Schultetus, daarover in zijne *Exercitationes Euangelicae* had geschreven, n. l. zijn antwoord op de vraag of men dit verhaal moest aannemen als werkelijk zoo te zijn geschied of in een gezicht, welk antwoord luidt: „Wel te weten, in een gesight."

Aan Bekker zelf was het onaangenaam geweest te moeten ingaan tegen de vertaling of de uitlegging, door de Staten-vertalers van zoo vele teksten gegeven. Eerst had hij dan ook de meeste plaatsen maar onbesproken willen laten. Evenwel, de overwe-

---

1) Blz. 26.

ging dat zijn betoog dan „kreupel” zou zijn, had hem doen besluiten recht door zee te gaan en den storm niet te ontwijken. Hij mocht niet nalaten aan te toonen dat de verschijning der booze geesten strijdt tegen de rede en uit de Schrift niet te bewijzen is.

Kettersch in ergerlijke mate was — had men geroepen — Bekker's meening, dat wat in de Schrift van de engelen wordt verhaald, moet worden verklaard als van de werkzaamheid van God zelven. Welnu, antwoordt onze ketter, laat „vader Voetius” mij dan eens te hulp komen en nu citeert hij uit diens *Disputationes* V. 241 en 242 het volgende: „Aangesien dat de uitwerkingen der Engelen, alle kraght der lichamelike natuur te boven gaan; het zy om de menschen te helpen... ofte om deselve te straffen *tot Gods onmiddelike verschyningen en werkingen konnen gebraght worden*, so en kan daar uit van de nature en 't vermogen der Engelen niet besloten worden” 1).

Niet onbelangrijk is wat Bekker antwoordde op de bedenkingen o. a. door Muys van Holy in het midden gebracht. Deze advokaat had b. v. gevraagd, hoe een geest — d. w. z. de duivel — gebonden aan de pijniging van het helsche vuur kan zijn blootgesteld en hoe deze den mensch kan hebben verleid? Op het laatste krijgen wij Bekker's ons reeds bekende antwoord, dat hij niet weet hoe die verleiding heeft plaats gehad. En op het eerste luidt het bescheid: „Maar de binding des Satans en sijn branden in het helsche vuur, is waar dat ik geensins lichamelik versta; doch evenwel in sulken sin als na vereisch van saken past; onlichamelike geesten, onlichamelike banden, onlichaamlijk vuur: gebonden, dat is die bepaald, bedwongen en belett van menschen quaad te doen; en branden in een duister holl, dat is, ten uitersten elendig, en van Gods heetste grimmigheid gevoelig zijn. Dat bewijst de Schriftuur bij gelijkenis sprekende; wannneer men slechs op 't oogmerk, maar niet op d'omstandigheden siet, gelyk ik spreek ter selfder plaatse uit mijn Boek daar bij gebraght” 2).

1) Blz. 56.
2) Blz. 72.

Terwijl Bekker zijn *Kort Beright* schreef, wist hij reeds dat van der Waeyen aan een wederlegging van zijn hoofdwerk bezig was. Van daar dat hij zijn voornemen te kennen gaf om te wachten met op andere bezwaren te antwoorden. Hij vermoedde dat het werk van den Franekerschen hoogleeraar de meeste der reeds verschenen strijdschriften in degelijkheid overtreffen zou. Wanneer hij dus er toe overging dat betoog te ontzenuwen, dan zou deze repliek tevens omvatten wat nog door anderen in het midden was gebracht.

Zien wij nu wat van der Waeyen en Koelman op Bekker's arbeid hadden aan te merken. De eerste, in zijne vroegere anti-Cartesiaansche periode meermalen tegen Bekker opgetreden 1), was thans hoogleeraar te Franeker en volbloed Cartesiaan en Coccejaan. In latere jaren was de verhouding tusschen hem en Bekker meer vriendschappelijk geworden. Beide mannen ontmoetten elkaar meermalen als Bekker naar Friesland was gereisd om er verwanten of oude vrienden en bekenden te bezoeken of verblijf hield op het buitengoed te Jelsum, tot de nalatenschap zijner schoonmoeder behoorende, waar hij ook een gedeelte der *Betoverde Weereld* geschreven heeft. Zoo vertoefde hij omstreeks Mei 1691 te Sneek, wijl hem ter oore was gekomen hoe er moeite werd gedaan om zijn boek door de aldaar te houden synode te doen veroordeelen. Te Sneek zijnde, kreeg hij van de commissarissen-politiek der synode de uitnoodiging om „des Woensdaghs avonds d'oefeninge des Gebeds daar in de Kerk te doen." Een half uur vóór den aanvang der godsdienstoefening begaf hij zich naar de woning van Ds. Adama, wiens beurt hij zou waarnemen. Daar vond hij van der Waeyen, die hem dadelijk staande hield over de *Betoverde Weereld.* Bekker antwoordde dat hij, op 't punt den kansel te beklimmen, nu te zeer met andere gedachten vervuld was om hem over die zaak te woord te staan. Wanneer van der Waeyen dat wilde, dan was Bekker bereid er des noods den ganschen volgenden dag met hem over te handelen. De professor liet echter niet af en bleef er over doorpraten, tot

---

1) Zie boven blz. 50 en 80.

het voor Bekker tijd werd, kerkwaarts te gaan. 's Avonds van denzelfden dag gaven commissarissen een maaltijd en tot de talrijke gasten behoorden ook Bekker en van der Waeyen. De laatste begon aan tafel het den eerste alweêr lastig te maken over zijn boek. Bekker achtte een gastmaal niet de geschikte plaats voor een dispuut, te meer wijl dat voor de mede-aanzittenden nog al vervelend moest zijn. Hij herinnerde er zijn tegenstander aan, dat deze zelf verklaard had het boek nog niet half gelezen te hebben. Van der Waeyen was er echter niet toe te brengen het onderwerp te laten rusten. Vrij pedant riep hij zelfs uit, dat hij in een half uur het geheele fondament, waarop Bekker's boek rustte, zou omver werpên. Zeer tegen zijn zin moest Bekker nu wel antwoorden om niet tegenover de andere gasten den schijn op zich te laden of hij door van der Waeyen was vast gezet.

Destijds bleef het daar bij, maar toen Bekker het volgend jaar te Franeker zijnde, daar een college had bijgewoond en met van der Waeyen naar huis wandelde, zeide deze tegen hem: „Amice, nu sal ik tegen u schrijven, en dat doet gy u selven." Verbaasd vroeg Bekker wat hij dan toch misdaan had, waarop hij ten antwoord kreeg, dat hij bij gelegenheid van het dispuut van het vorig jaar aan zijn boekverkooper van den Dalen geschreven zou hebben, dat hij van der Waeyen den mond had gestopt. Bekker ontkende dit pertinent, maar verklaarde tevens liever te zien, dat van der Waeyen tegen hem schreef, dan — zooals hij vernomen had — mondeling tegen hem te ijveren als hij er niet bij was. Hij verzocht van der Waeyen in elk geval zóó tegen hem te schrijven, dat hun vriendschap er niet onder leed. Onmiddellijk verklaarde van der Waeyen zich hiertoe bereid; hij bood zelfs aan Bekker voor te lezen, wat hij tegen hem geschreven had, vóór hij het liet drukken; de aangevallene zou dan met zijn antwoord hetzelfde doen. Hij deed daarbij het verhaal hoe hij aan den overleden raadpensionaris Fagel het denkbeeld aan de hand had gedaan om door een wet de theologen te verplichten om bij hunne polemiek elkander in kennis te stellen van hunne geschriften vóór zij ter perse gingen. De raadpensionaris zou

daar wel ooren naar gehad hebben, maar zijn dood had die plannen verijdeld.

Bekker wachtte nu op het boek van den professor en vernam intusschen dat deze in Friesland bij de kerkelijke colleges druk tegen hem in de weêr was, waarover hij zich bij een persoonlijke ontmoeting excuseerde. Weêr eens te Franeker zijnde, kreeg hij bezoek van van der Waeyen, die, volgens afspraak, hem het eerste gedeelte van zijn werk kwam voorlezen. Nu en dan het voorgelezene mondeling toelichtende was van der Waeyen ongeveer anderhalf uur aan het woord. Toen kwam Bekker aan de beurt en gaf als zijn indruk van het gehoorde te kennen, dat er „of een knoop in ene biese gesocht (was), of bewys genomen van dat gene daar 't geschil om is, of mistastinge in den staat des geschils." Wilde hij veranderingen voorslaan, dan zou van der Waeyen wel de helft moeten wijzigen. Daarenboven was het heen en weer zenden van papieren tusschen Franeker en Amsterdam erg lastig en daarom onthief hij van der Waeyen van de belofte om hem alles te laten lezen vóór het gedrukt werd en gaf hem verlof zijn boek ter perse te leggen, hem nogmaals op het hart drukkende, zich te matigen.

Terwijl Bekker in afwachting was van het werk van van der Waeyen hoorde hij allerlei dingen van dezen, welke hem ergerden. Losse bladen van des hoogleeraars wederlegging werden te Amsterdam „in 't Coffihuis" voorgelezen o. a. door van der Waeyen's broeder, die een tijd lang bewindhebber der Oost-Indische Compagnie is geweest. Uit Friesland berichtte men hem, dat de professor steeds den mond vol had van Bekker's boek, het erg afbrak en dat hij zich zelfs had uitgelaten, dat men behoorde den schrijver te „ontdokteren". Vooral onaangenaam getroffen was Bekker, toen hij in handen kreeg van der Waeyen's *Varia Sacra*, een kwartijn in 1693 te Franeker in 't licht gegeven, waar in de voorrede, naar des schrijvers vertaling, het volgende te lezen staat: „Daar sijnder die ook niet wel dulden konnen, dat myn werk teegen D. Bekker soo lang agter blyft: dit bidde ik alleen van deselve dat sy niet oordeelen voor dat sy het sullen hebben geleesen.

D. Bekker wort gesegt veele jaaren met het sijne te sijn beesig geweest, daar hy egter dat kind nog al te vroeg heeft voor den dagh gebragt, dat ik soo klaar als de middag toonen sal aan alle kanten leelijk te sijn. En betuige heiliglijk, dat, hoe ik het neerstiger doorleese, en het geene soo hier en daar gesegt wort met meer aandagt by een brenge, my al erger en erger schijnen de dingen die de Schrijver ten deele met kragt voortgebragt heeft en ten deele nog by hem voedet" 1).

Op zeer eigenaardige wijze beantwoordde Bekker dezen niet malschen aanval. Hij was juist bezig een herdruk van zijn vóór 25 jaar verschenen geschriftje over de philosofie van Descartes te bezorgen en deze editie droeg hij nu op aan van der Waeyen 2).

In die opdracht herinnert hij den professor hoe hij bij de eerste uitgave tegen dit boekje geageerd had, hoe hij daarna zich geweerd had tegen Bekker's *Vaste Spyse*, zoo zelfs dat zijn collega's er hem hard over vielen en hij door de regeering tegen hen in bescherming moest worden genomen 3); hoe hij naar Middelburg was vertrokken en daar was omgedraaid en zich als Cartesiaan had ontpopt; hoe hij toen getracht had met Bekker op goeden voet te komen. Dan herinnert hij er aan hoe hij reeds maanden zat te wachten op van der Waeyen's wederlegging, hoe allerlei geruchten hem ter ooren waren gekomen en hoe hij nu tot zijn verbazing die passage in de voorrede der *Varia Sacra* gelezen had. Naar aanleiding

---

1) Het oorspronkelijke luidt aldus: „Scripti vernaculi adversus D. B. moram sunt que nimis impatienter ferant; unice autem id peto, ut postquam viderint judicium ferant. Multos annos suo operi impendisse dicitur D. B. justo nihilominus citius exclusit foetum, quem ab omni parte deformem esse luce meridiana monstrabo clarius. Et sancte testor, quo diligentius perlego, dictaque sparsim confero attentius, eo mihi deteriora videri quae partim protrusit, partim adhuc intus alit auctor."

2) *Balthasaris Bekker ... de philosophia Cartesiana admonitio candida et sincera. Ante annos viginti quinque primum edita et nunc recusa. Ad. Joannem van der Wayen ...* Amst., D. v. d. Dalen, 1693, in-12°.

3) Zie boven blz. 80.

van deze hatelijkheid schrijft hij niet te kunnen zien, hoe een dergelijke manier van schrijven overeen te brengen is met de vriendschap en met de afspraak, een jaar te voren gemaakt 1). Van der Waeyen had immers zelf verklaard, dat beide zich in hunne polemiek hadden te onthouden van alles wat den goeden naam van een van beiden zou kunnen schaden. Op sarcastische manier neemt hij van der Waeyen onder handen en zegt te zullen afwachten of het kind, dat de hoogleeraar weldra het licht zou doen aanschouwen, werkelijk even mooi is als het zijne leelijk.

Eindelijk kwam dan van der Waeyen's boek van de pers 2). Had hij beweerd, dat hij maar een half uur noodig zou hebben om Bekker's werk omver te werpen, het bleek nu, dat hij voor zijn poging daartoe een flinken kwartijn behoefde. Het boek doorlezende wordt men getroffen door des schrijvers eigenaardige opvatting van een vriendschappelijke wederlegging, want de toon is niet minder scherp dan die van Bekker's bitterste tegenstanders. Reeds in de opdracht aan den stadhouder en de Gedeputeerde Staten van Friesland vinden wij Bekker's streven aangeduid als: „Regt dat geene, daar het de doortraptste Atheisten van deeze tijd op aan leggen." Na die opdracht volgt een brief aan drie Amsterdamsche ouderlingen, met wie van der Waeyen een anderhalf jaar vroeger over Bekker's boek gesproken en ook hun medegedeeld had, dat werk in een half uur te kunnen weêrleggen. Die brief dient nu in de eerste plaats om rekenschap te geven van het feit, dat hij zoo lang op zijn bestrijding had laten wachten. Dan beklaagt hij zich over Bekker's uitval in de opdracht der *Admonitio*; hij speelt den onnoozele en beweert niet te begrijpen wat er toch gebeurd mag zijn, dat Bekker's stemming te zijnen opzichte zoo veranderd is. Minder eerlijk doet hij het voorkomen aan lezers, die de beide latijnsche werken niet lezen konden, alsof zijn

1) Haec autem qua ratione cum legibus scribendi inter amicos, atque a te ipso mihi oblatas ante annum conditionibus componi possint, non video."

2) *De betooverde weereld van D. Balthasar Bekker ondersogt en weederlegt door Johannes van der Waeyen.* Franeker, 1693, in-4°.

uitval in de voorrede der *Varia Sacra* op Bekker's sarcastische opdracht gevolgd was. In dezen brief vindt hij dan nog gelegenheid om een aantal voor Bekker minder vleiende opmerkingen te plaatsen.

Wat nu zijn eigenlijke weêrlegging betreft — een dikke kwartijn — vinden wij hier nagenoeg dezelfde bezwaren, welke wij reeds door anderen hoorden in het midden brengen. In den breede betoogt ook van der Waeyen, hoe Bekker ten onrechte beweert, dat het gewone gevoelen over den duivel in strijd zou zijn met de aan God verschuldigde eer. Volgens van der Waeyen is dit onwaar, omdat de duivel alles doet volgens God's bestelling. Had Bekker beweerd, dat de christen die geleerd heeft het bewijs voor Jezus'Messiasschap te zien in de door hem verrichte teekenen en wonderen, zijn christelijk geloof te schande maakt, door ook aan den duivel zoo groote wonderen toe te kennen, dan plaatst van der Waeyen daar tegenover de vrij kinderachtige uitvlucht, dat des duivels wonderen niet op één lijn te stellen zijn met die van Christus, een bewering welke slecht klopt met de overdrevenste wonderverhalen, welke van den duivel werden geloofd.

Volgens van der Waeyen geeft Bekker een averechtsche voorstelling zoowel van de demonen der heidenen als van die in het Oude en het Nieuwe Testament. Ook nu weêr hooren wij de klacht over Bekker's „spotternij," over zijn weinigen eerbied voor de Staten-vertaling, waarbij nog gevoegd wordt het verwijt van gebrek aan kennis van het behandelde onderwerp, tegenspraak met zich zelven en verwardheid. Evenals andere bestrijders wijst van der Waeyen er op hoe vreemd het klinkt dat Bekker, die de werking van geesten op lichamen ontkent, den duivel de eerste menschen laat verleiden en hem dus zoo groote macht toestaat alsof hij kon ten val brengen, wat God goed geschapen had. Hij beschuldigt Bekker verder een slecht Cartesiaan te zijn en ten onrechte aan Descartes te ontleenen, dat de ziel zou zijn, daar, waar zij aan denkt. Bekker's geheele geesten-leer is verkeerd en hij zelf een slordig wijsgeer, die maar zeer zwakke gronden bijbrengt zoowel voor de onsterfelijkheid der ziel als voor Gods bestaan. Verworpen

wordt Bekker's beroep op 2 Petr. II, vs. 4 en Judas vs. 6 evenals wat hij van de engelen leert. Weinig vriendschappelijk heet het van Bekker: „Het heeft my altijd toegescheenen, dat hy met alle kragt, van veele jaaren herwaarts, het daar op heeft aangelegt, om het quanswijs met niemand te houden, en so wat bysonders in alles te sijn op hem selve" 1).

Vraagt men aan van der Waeyen, wat nu eigenlijk het hoofdpunt in het geschil is, dan antwoordt hij „of geschaapene Geesten door Goddelyke ordre in die staat sijn, datse konnen werken op andere Geesten, als sy selve sijn, ook op lichaamen, die haar niet sodaanig van eeuwig sullen eigen sijn, gelyk onse lichaamen eigen syn aan onse sielen; en wel so werksaam dat'er in deselve Geest of lichaam eenig gewrogt sy, dat een andere Geest gewrogt hebbe of in deselve" 2). Van zijn standpunt meende van der Waeyen het bewijs voor het rechtzinnig gevoelen te kunnen leveren en is hij uitvoerig in het weêrleggen van hetgeen Bekker daarover schreef. Die weêrlegging steunt hoofdzakelijk op een geheel andere uitlegging van de Bijbelplaatsen, welke hierbij te pas komen.

Het boek van den Franekerschen hoogleeraar heeft gedurende een vijftal jaren tot heel wat polemiek aanleiding gegeven. Bekker zelf gaf na de verschijning drie brieven uit, één aan den stadhouder en Gedeputeerde Staten van Friesland om te protesteeren tegen van der Waeyen's opdracht 3), een tweede aan de drie Amsterdamsche ouderlingen, waarin hij een verhaal geeft van hetgeen tusschen hem en den hoogleeraar was voorgevallen ter weêrlegging van de niet zeer juiste voorstelling door zijn bestrijder gegeven 4) en een derde aan dezen gericht als antwoord op het briefje, hem door van der Waeyen geschreven tot begeleiding van een exemplaar van zijn

---

1) Blz. 177.

2) Blz. 338.

3) *Brief van Balthasar Bekker... aan den... Prinsse Hendrik Kasimyr.* (Pamflet, nr. 13974).

4) *Brief van Balthasar Bekker... Aan de heeren Joost de Smeth* enz. (Pamflet, nr. 13975).

boek 1). In dezen laatsten brief verwijt hij aan den professor de manier en den schoolmeesterachtigen toon, waarop hij tegen hem is opgetreden. Wat ons in dit bezadigd gesteld schrijven belang inboezemt is hetgeen Bekker schrijft over het antwoord op des hoogleeraars wederlegging, dat hij dezen beloofd had en dat toch niet volgen zou. Bekker was druk bezig met het ter perse leggen van het vierde boek zijner *Betoverde Weereld* en dit nam hem voorloopig veel tijd in beslag. Daarenboven had hij ook geen lust van der Waeyen publiek ten toon te stellen, zooals deze het hem had gedaan; daarvoor schaamde hij zich. Er werd echter door eenige ongestudeerde personen een bestrijding van van der Waeyen opgesteld en Bekker liet hun gaarne het onaangename werk over. Hun werk zou hij doorzien ook om — voor zoover het van hem afhing — te voorkomen dat zij van der Waeyen's eer te na kwamen.

In 1694 zag dat werk het licht 2), een lijvige kwartijn van ongeveer 600 bladzijden. De vier schrijvers behoorden tot de „kooplieden, handwerxlieden en die sich met de pen geneeren" 3).

---

1) *Brief van Balthasar Bekker ... Aan ... Joannes van der Waeyen* (Pamflet. nr. 13973).

2) *De leeraar van de Hoge School door voedsterlingen van de kerk ondersocht en wederleid ....* Amst., 1694, in-4°.

3) Van één der medewerkers althans kan ik den naam opgeven. Bekker zelf vermeldt dien in een brief aan den Hamburgschen predikant Johann Winckler. Aanleiding tot dit schrijven uit de lente van 1695 was een preek door den genoemden predikant tegen Bekker gehouden en in 't licht gegeven onder den titel: *Die wahrhaftig vom Teufel erduldete Versuchung Christi aus Matth.* 4, 1—11 *wider B. Beckern ... erwiesen* enz. Hamburg, 1694, in-12°. Een van Bekker's volgelingen, de Luthersche portretschilder Zacharias Webber, — dezelfde die het voor dit boek geplaatste portret geschilderd heeft, of zijn zoon — schreef een weerlegging van dit sermoen. Hij schreef die in het hollandsch, liet haar in het duitsch vertalen en gaf ze in het licht als *Bescheidene und gründliche Antwort auf J. Winckler's Predigt* enz. Amsterdam, 1695, in-12°. Het eerste exemplaar, dat hij bemachtigen kon, zond Bekker aan Winckler met een begeleidend latijnsch schrijven, (door dr. J. Geffcken uitgegeven in *Zeitschrift des Vereines für hamburgische Geschichte*, II, 435 en 436), waarin het heet dat hij het

Zij hadden onder elkaar den arbeid verdeeld, ieder had een gedeelte van van der Waeyen's boek voor zijne rekening genomen en wederlegd. Vervolgens hadden zij hun werk aan Bekker gegeven, die hier en daar een uitdrukking verzacht, maar overigens alles onveranderd gelaten had. Slechts nam hij de gelegenheid te baat om nu en dan aanteekeningen van zijne hand aan het geschrevene toe te voegen en aan het slot een vrij uitvoerige nalezing te laten volgen.

Een overzicht van den inhoud te geven is onnoodig. Van der Waeyen wordt geducht onder handen genomen en vooral krijgt hij herhaaldelijk het verwijt te hooren, dat hij Bekker's bedoelingen verdraaid of onjuist weêrgegeven heeft. Het geheel is echter weêr een uitvoerig gedisputeer over de geesten en een behandeling van een overgroot aantal Bijbel-teksten. Slechts vestig ik er de aandacht op, dat ook Bekker's volgelingen zeer beslist ontkennen, alsof een van des meesters grond-

---

boek niet zendt als een oorlogsverklaring, maar bij wijze van vredespalm (non belli indicem sed pacis caduceum). Over den schrijver lezen wij in dien brief o. a.: „Idem aliis iam scriptis idoneum se esse ostenderat, etiam in hoc ipso argumento, ut qui inter alumnos (ut se vocant) Ecclesiae nostrae, qui caussam meam contra Cl. Vanderwaeyde (lees: van der Waeyen) defenderant, secundam partem responsionis solus adornavit, ejusdem Analectis sua reposuit et Corollarium sub titulo Computi sive Rationarii adjecit." Webber is dus de auteur van het tweede stuk van het boek tegen van der Waeyen. Met het door Bekker genoemde Computum of Rationarium zal bedoeld zijn: *Uyt-reekeninge Hoe wijd het uytgelopen zoude zijn, indien de Voedsterlingen van de Kerk den Leeraar van de Hooge School so langswierig als sijn E. voor-gaat, hadden weederlegt... Door Z*(acharias) *W*(ebber) *Z*(achariae) *F*(ilius). Amst. 1694, in-4°. (pamflet, nr. 14016). Nog een ander geschrift in deze zaak schreef hij in 1691, zie pamflet, nr. 13714.

Bekker eindigde zijn brief aldus: „Et sunt alia nec minus seria et momentosa, quibus mihi omne ope incumbendum est, dum fugit hora atque aetas mea vergit ad occasum. Porro si quid a me requiris, V-Cl. ne frustraris, amicitiam require, vel potius sponte oblatam accipe, si me dignum existimes." Terecht merkt Dr. Geffcken hierbij op: „Gewisz macht ein solcher Brief dem Schreiber wie dem Empfänger gleich viel Ehre."

stellingen zou zijn, dat geesten zonder een lichaam niet op elkaar of op lichamen werken kunnen 1). Dit brengt ons tot de vraag: Wat was daar nu eigenlijk van aan en meer nog wat zat er achter die kwestie? Reeds is er op gewezen, dat Bekker's standpunt — zooals dat nader door hem werd toegelicht — was: Geesten kunnen naar hun aard en wezen niet onmiddellijk werken op andere geesten of op lichamen, maar zij kunnen dit wel doen door den wil en de tusschenkomst God's als zijne werktuigen. Van waar nu echter de animositeit over de vraag of zijn theorie van de werking der geesten een van Bekker's *grondstellingen* was? Om het belang dezer vraag voor den toenmaligen lezer te begrijpen, houde men in het oog, dat hier blijkbaar een andere vraag achter schuilde, die voor den rechtzinnigen Gereformeerde van veel beteekenis was, n.l. deze: Was Bekker door zijn instemming met Descartes tot de overtuiging van zijn leer aangaande de geesten gekomen en heeft hij, *daarvan uitgaande*, de Schrift naar zijn opvatting verklaard, of anders gezegd: Heeft hij de Schrift willen doen aanpassen aan zijn wijsgeerig standpunt? Zoo ja, dan had hij zich schuldig gemaakt aan de destijds verafschuwde ketterij, dat de philosofie de uitlegster der Schrift zou zijn en was hij gekomen in het schuitje van Lucas Meyer, wiens boek wij zelfs door de overheid verboden zagen 2).

Bekker heeft dit zeer beslist ontkend; het onderzoek van rede EN openbaring, van wat ons verstand ons leert en van wat de Schrift ons mededeelt, had hem tot zijn overtuiging gebracht. Hij was een veel te eerlijk man, om zijn meermalen herhaalde verklaring in twijfel te trekken. De mogelijkheid is evenwel niet buitengesloten, dat hier toch ook zelfbedrog in het spel is geweest. Immers, wie die den Bijbel leest, kan zich bij die lektuur geheel ontdoen van de kennis, hem langs anderen weg eigen geworden? Wie kan als op een goudschaaltje afwegen, in hoeverre de indruk, door die lektuur verwekt, beïnvloed is door hetgeen hem buiten de Schrift om

1) O. a. I, 98 en II, 7.

2) Zie boven blz. 130.

als waarheid is gebleken? Hebben niet ten allen tijde verdedigers van de meest uiteenloopende denkbeelden zich te goeder trouw op den Bijbel beroepen? En zien wij niet de rechtzinnigste geloovigen telkens naar de gewijde bladen grijpen, te voren overtuigd, dat zij vinden zullen, wat zij zoeken? Wie zal uitmaken in hoeverre Bekker's Schriftverklaring den invloed heeft ondergaan van te voren bij hem gerijpte denkbeelden?

Zonder verder in te gaan op de door anderen, o. a. door den lateren hoogleeraar R. Andala — een leerling van van der Waeyen — voortgezette polemiek over het geschil tusschen den hoogleeraar en den Amsterdamschen theoloog, moeten wij ons een oogenblik bezig houden met den bekenden Jakobus Koelman 1). Als predikant te Sluis afgezet, omdat hij weigerde zich van de formulieren en formuliergebeden te bedienen, had deze strenge boetprediker zich te Amsterdam neêrgezet. Welhaast kwam hij hier in min-vriendschappelijke aanraking met den kerkeraad, omdat hij op eigenhand godsdienstoefeningen leidde en catechisatie hield. Tegen dergelijke conventikels is de kerkelijke overheid ten allen tijde sterk gekant geweest en van haar standpunt volkomen terecht. Meer dan overtuigend had de ervaring haar geleerd, hoezeer zulke samenkomsten het separatisme in de hand werkten. In het belang der gemeente moest zij er dus wel tegen waken en alles aanwenden om ze te voorkomen. Vandaar dat men in de notulen van Amsterdam's kerkeraad, in het zoogenaamde *Prothocol,* telkens en telkens weder klachten leest over Koelman en zijn conventikels. Herhaaldelijk werd de predikant van de wijk — in welke de afgezette woonde — met een ouderling er op af gezonden. Maar te vergeefs, want Koelman roemde de vrucht van zijnen arbeid en meende een Gode welgevallig werk te doen door er mede voort te gaan. Eindelijk, in 1691, wordt in den kerkeraad medegedeeld, dat Koelman naar Utrecht vertrokken was. Het was hem te benauwd geworden, want de predikanten lieten ook bij de burgerlijke overheid niet af, om de gewraakte samenkomsten te verbieden. Burgemeesters hadden de predi-

2) Zie over hem: *A. F. Krull, Jacobus Koelman.* Sneek 1901.

kanten eerst maar laten praten en klagen, want hun lieten Koelman's particuliere godsdienstoefeningen vrij koud, maar om van de steeds weêr herhaalde klachten af te zijn, gaven zij den laatstgenoemde te verstaan, dat hij beter zou doen te vertrekken, als hij zijne conventikels niet wilde nalaten.

In zijne hoedanigheid van Amsterdamsch predikant was ook Bekker wel naar Koelman afgezonden en hem opgedragen tegen die conventikels te waken en er burgemeesters over aan te spreken. De beide mannen kenden elkander dus. Maar zij hadden soms ook scherp tegenover elkander gestaan. Toen in 1682 te Leeuwarden de Friesche synode bijeenkwam, was daar het voorstel ingediend, om, evenals door de Zuid-Hollandsche synode reeds geschied was, aan Koelman den preekstoel te verbieden. Juist vertoefden èn Koelman èn Bekker te Leeuwarden. De eerste verzocht in de synode zich te mogen verdedigen, terwijl Bekker — mede daar tegenwoordig — het woord vroeg om uiteen te zetten, waarom de kerkeraad en de classis van Amsterdam den gewezen predikant van Sluis het prediken verboden hadden. Het einde was dat ook de Friesche synode aan Koelman den kansel verbood.

Vroeger 1) kwam reeds ter sprake hoe Koelman zich afkeurend had uitgelaten tegen Bekker's gevoelen over de kometen en omgekeerd moet Bekker den 18den December 1689 tegen Koelman hebben gepreekt. Wel noemde hij hem niet bij name, maar zijne toehoorders begrepen wel op wien hij doelde, toen hij waarschuwde tegen de scheurmakerij, welke in de gemeente dreigde. Destijds had Koelman toen een brief tot zijn aanvaller gericht 2) om hem over die preek ter verantwoording te roepen en hem te vragen in hoeverre hij schuldig stond aan ketterij, welke brief door Bekker in den kerkeraad werd voorgelezen. Uit een en ander blijkt dat beide mannen herhaaldelijk met elkander in aanraking waren geweest en juist niet op vriendschappelijke wijze. Zij vormden ook een eigenaardige tegen-

1) Zie boven blz. 155.

2) Afgedrukt in Koelman's straks te noemen *Schriftmatige Leere der geesten*, blz. 854 v.v.

stelling: Koelman, de asceet en piëtistisch getinte boetprediker, een man wel van wetenschappelijke vorming, maar toch niet een geleerde als Bekker; angstvallig wakende tegen alles, wat naar afwijking van de kerkleer geleek, in de eerste plaats bestrijder der volkszonden zoo wel bij de hoogste als de laagste klassen. Bekker daarentegen ijverig pastor en geloovig christen, maar ook en vooral de geleerde en denker, die zich geroepen voelde het bijgeloof en de vooroordeelen van zijn tijd te bestrijden en door meer verlichte denkbeelden te vervangen. De eerste op ende op aan de overgeleverde waarheid gehecht, de ander zich het recht voorbehoudend van die overgeleverde begrippen af te wijken, zoo zij onhoudbaar bleken te zijn.

De *Betoverde Weereld* moest dus wel Koelman's ergernis gaande maken. Hij begon met aan Bekker een brief te schrijven om hem op te wekken tot bekeering 1). Want wat Bekker ook tegen hem misdreven mocht hebben, hij wilde zijn geluk. Bezig zijnde met een openlijke weêrlegging van het geruchtmakende boek, schreef hij nu dezen vermaanbrief tot bekeering als in 't geheim, want dat aangevochten werk was een „grouwlyk Boek". Dan heet heet: „Denk niet, Broeder, dat ik dit schryve, of ook publijk tot een wederlegging schrijven zal, om mij over 't veelvuldig ongelijk door u my aangedaan, te wreeken; verre sy dat van my, want dit is om als tusschen vier oogen in mijn hertsgedachten een wensch tot uw welstandt te openen."

Welhaast verscheen nu van Koelman's hand een lijvige *Wederlegging* van Bekker's boek, welke verloren schijnt te zijn, althans Koelman's biograaf, Dr. A. F. Krull, heeft haar te vergeefs gezocht 2) en in van der Linde's *Bibliografie* is zy niet vermeld. Maar in zijn vervolg op die weêrlegging, zijn *Schriftmatige Leere der Geesten* 3) geeft hij zelf een overzicht van hetgeen hij in het eerste boek schreef. Wij lezen daar

1) 3 Juli 1691. Zie: *Eenige originele brieven geschreven aen Do. Balthasar Bekker*. (Pamflet, nr. 13877).

2) *A. w.*, blz. 350.

3) Uitgegeven te Utrecht bij A. Schouten, 1695, in-4°.

op blz. 4: „Ten darden ik wijse aan in het vijfde Kapittel, dat Bekker ontrent de Geesten, goede Engelen, Duivelen, verschijningen en spookeryen en toveryen zodanige dingen stelt en vast houdt, de welke de Schriftversmaders, Atheisten, Sadduceën, Epicureërs en Libertynen tegen de Kerk uit gebraakt en staande gehouden hebben, brengende daar toe by de woorden van Thomas Hobbes, Benedictus Spinosa, Adriaan Koerbach, David Jorissen en andere." Dit citaat „speaks volumes," en doet ons de *Weerlegging* voldoende kennen. Koelman kon het daarbij echter niet laten en schreef nog het reeds genoemde vervolg, dat daarom de aandacht vraagt, wijl het verschenen is, nadat al de deelen der *Betoverde Weereld* het licht hadden gezien. Wij hebben hier dus een bestrijding van Bekker's volledig werk. Koelman zelf heeft het niet meer gedrukt gezien. In 1691 had hij zijn woonplaats overgebracht van Amsterdam naar Utrecht, waar hij den 6den Februari 1695 overleed. Zijn boek werd nu ter perse gelegd door zijn geestverwant, den ons bekenden H. Brink, die met zijne initialen de voorrede onderteekende op 10 Juli 1695.

Over dit boek van 884 bladzijden kan ik hier kort zijn. In de eerste plaats vinden wij er de gewone bezwaren tegen Bekker's werk en dan een uitvoerig pleidooi voor de werkelijkheid van tooverij, spoken enz. enz. Een enkel citaat moge volstaan om het geheel te kenschetsen; het is het begin van zijne uiteenzetting van het punt van geschil, Koelman dan schrijft:

„Ik merke dan, dat het op dese Zes navolgende questiën, aankomt, 't geen wy met hem te bedisputeeren hebben; naamlijk Eerst, Of'er waarlijk tovery in de wereld is, of'er toveraars, toveressen en Duivels konstenaars zyn; dat is, die door Duivels hulp en raad te werk gaan, die of uitdruklijk en klaar, of ingewikkeld en duisterlijk, eenige gemeinschap of omgang, direct of indirect met den Duivel houden, en een verbond met hem maken? Hier onder zyn verscheide vragen bevat, of'er menschen zyn, op welker wil en gebruik van eenige tekenen, gebeerden, bestrijkingen, zalven, characters, figuren, woorden etc. de Duivel eenige werkingen doet? Of'er betoverde lieden zyn, dat is, die door den Satan op de wil van eenig boos mensch (die

met hem gemeenschap houd) jammerlijk gequelt, gepijnigt en geplaagt zijn? of de Duivel op de wil van die menschen wel aan beesten en menschen quaad doet, beledigt, en ook doodet? Of de Duivel op de wil van menschen, die hem toevertrouwen, in een deel ydele, ja t'eenegaar krachteloose middelen, en woorden gebruiken, iets goeds werkt, geneesing toebrengt, enz.? Of'er wel met recht eenige menschen als Toveraars, en wegens tovery en Duivels kunst met de dood gestraft zijn, en gestraft moeten worden? Op alle dese vraagen antwoorden wy, *Ja;* Bekker zegt *Neen;* hy houd al dat werk maar voor bedriegery, loosheid, guichelery, of voor iets natuurlijks, of door de kunst voortgebracht, sonder eenige hulp of werking, of raad des Duivels; dies veroordeeld hy, dat iemant als een Toveraar, en wegens tovery (in den voornoemden zin) gestraft worde. Ten anderen, de vraag is, of'er Duivelsche waarseggingen en voorseggingen geschied zijn, en geschieden? Of'er menschen zijn, die door Duivels hulp en ingeving op gebruik van ydele praktyken, tzy van een zeef te drayen, of iets diergelijks of door den Duivel te vragen, eenige waarseggingen doen, bekentmakende wat menschen niet konden weeten, of die voorseggingen doen van iets dat gebeurlijk is? Wij zeggen *Ja,* Doch Bekker loochend het. Ten Darden, Of'er eenige hoorbaare of zienlijke Duivelsche spooksels, verschijningen en geraas makingen zijn? Of de Duivel somtijds de gedaante van een ligchaam van mensch of beest aanneemt, en door dat lichaam werkt, en spreekt, en quelling en ontrusting toebrengt, 's nachts of daags in een huis of elders? Ook dit loochend Bekker volmondjg, en wy zeggen *Ja.* Ten Vierden, Of'er ook van den Duivel bezetene geweest zijn en zijn? Of de Duivel 't lichaam van een mensch of beest kan komen te besitten, daar door te spreeken, 't selve te tormenteeren, veele qualen, siekten en ongetempertheden daar in te veroorsaken? Dit bevestigen wy, doch Bekker loochend het. Ten Vijfden, Of'er een geestelijke strijd is met de Duivel, en of'er Duivelsche aanvechtingen zijn, of hy godslasterlijke en onnatuurlijke gedachten en verbeeldingen inwerpt, en de geloovigen soekt tot twijffeling, ongeloof, en tot afval te brengen? Ook dat houden wy zeker, doch Bekker kant 'er

zich vierkant tegen. Ten Zesden, Of de Duivel op de phantazyen der menschen wakende en slapende kan werken, en alsoo ook veroorsaken Duivelsche droomen? Wy zeggen *Ja*, doch Bekker zegt *Neen*" 1).

Koelman stond ten opzichte van de denkbeelden over tooverij en spoken nog op het ouderwetsche standpunt. Ten overvloede leze men b.v. zijne mededeelingen 2) over den vleeschelijken omgang tusschen den duivel en de menschen. Hij gelooft wel niet dat deze in werkelijkheid plaats heeft, maar hij gelooft dat de duivel den mensch een „schijn-voldoening" verschaft. Gelukkig is Koelman althans zoo verstandig, dat hij erkent, dat er onder die verhalen van dóór den duivel bezetenen enz. veel bedrog aanwezig is. Ook de ouderwetsche proeven om uit te maken of iemand een heks of toovenares is, vinden bij hem geen instemming; hij waarschuwt integendeel, dat men zeer voorzichtig moet zijn bij het onderzoek naar tooverij. Wel hecht Koelman geen geloof aan tal van bakerpraatjes, maar van zijn kant geeft hij zeer uitvoerige verhalen over ter dood gebrachte heksen en toovenaars, wier duivelskunstenarij door hem als waarheid wordt geslikt. Hij, die zijn leven lang veel aan de Engelsche literatuur ontleende, heeft ook ditmaal bijna zonder uitzondering zijne verhalen uit het Engeland van de tweede helft der zeventiende eeuw. Daar nevens komt hij aandragen met het getuigenis van tal van personen, die allen erkennen, dat er wel degelijk tooverij bestaat.

Naast vinnige bestrijders heeft Bekker ook warme verdedigers gevonden. Maar hunne geschriften behoeven hier niet vermeld te worden. Gewoonlijk zijn het niet omvangrijke vlugschriften, meestal anonym uitgekomen, wat zich verklaren laat uit de opschudding door het boek gewekt. Het was niet zonder gevaar zich openlijk naast den ketter te scharen. Dat ondervond de pamflettist Ericus Walten, die anonym en met zijn naam Bekker's bestrijders duchtig onder handen nam, wat hem in de gevangenis bracht, waar hij stierf 3). Wat zijne verdedigers

1) Blz. 267 en 268.

2) Blz. 463.

3) Men zie over hem mijne verhandeling in de *Bijdragen voor*

schreven heeft voor ons minder waarde, dan de argumenten zijner tegenstanders. En naast de prozawerken verschenen vóór en tegen Bekker een heele serie gedichten, welke zelfs in twee bundels vereenigd zijn.

Maar laat ons nu ten slotte het oordeel over Bekker's beroemd boek eens samenvatten. Zijn philosofisch standpunt is voor ons verouderd en tegen menige conjectuur ten opzichte van de verklaring van bijbelteksten kan gegronde bedenking worden ingebracht, al moet worden erkend dat hij hier menigmaal zijn tijd vooruit was. Men kan aan Bekker, voor wien de Bijbel het Woord van God was, niet den eisch stellen, dat hij zou hebben gezegd: „Komen er in den Bijbel een duivel of duivels voor, dan bewijst dat eenvoudig, dat men in dien tijd er anders over dacht als wij." Een der logische bezwaren tegen zijn betoog is dit. Volgens Bekker heeft de duivel den mensch ten val gebracht, want dit heeft Jezus geleerd. Hier zou men nu kunnen vragen: Wanneer zoo vele plaatsen in het Nieuwe Testament niet letterlijk, maar allegorisch moeten worden opgevat, waarom dan ook niet die, waar Jezus die verleiding door den duivel leert? Vergis ik mij niet, dan heeft Bekker als zoovele zijner tijdgenooten den duivel noodig gehad als een oplossing van het probleem, hoe het kwaad in de wereld gekomen is. Ware hij werkelijk Spinozist geweest, hij zou dit kwaad als een non-ens, als een negatie beschouwd hebben evenals duisternis een negatie van licht is. Dat deze opvatting — horribile dictu — verwant is aan de leer der Hervormde Kerk over de zonde, heeft mijn vereerde leermeester, prof. J. H. Scholten, aangetoond 1).

Zijn er op de wetenschappelijke gronden, waarvan Bekker uitging bij zijn bestrijding van het geloof aan de macht des duivels gegronde aanmerkingen te maken — wat niet mag worden opgevat alsof zijne bestrijders wetenschappelijk hooger stonden — toch heeft hij door zijn boek zich een onvergankelijk monument gesticht en is zijne werkzaamheid een groote

---

vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. Vierde Reeks, I, 345—455.

1) Men raadplege zijn *Leer der Hervormde Kerk.*

zegen voor de menschheid geweest. Bij alle fouten heeft zijn werk hooge wetenschappelijke waarde en door zijn boek is het geloof aan heksen en wat daarmede in verband staat, dat duizenden en duizenden slachtoffers een gruwelijken dood had bezorgd, naar den achtergrond gedrongen. Wat men meermalen ziet gebeuren, had ook nu weêr plaats. Zijne tegenstanders bereikten precies het tegenovergestelde van hetgeen zij zich hadden voorgesteld. Hun geschreeuw en getier hebben aan Bekker een steeds wassenden stroom van lezers bezorgd. Zijn bestrijders zijn er in geslaagd — zooals wij zien zullen — den ketter te doen afzetten. Maar toch heeft Bekker getriomfeerd! Ware er niet zooveel drukte over de *Betoverde Weereld* gemaakt, wellicht had het boek als zoovele anderen een plaats gevonden in de boekenkasten der geleerden, zonder dat zijn inhoud tot de groote menigte doordrong. Juist de vinnige bestrijding en de vervolging tegen den schrijver hebben aller oogen op hem en zijn werk gevestigd. Den 28sten Juli 1692 schreef de genoemde Ev. van der Hooght dat er reeds *vier* drukken de pers verlaten hadden; hij voegt er zelfs de curieuse opmerking bij: „Want doe de Roomsch-gezinde Landen (tot smaad van onse Religie) de exemplaaren met geheele pakken trokken, werd de tweede druk zonder veel verandering ten eerste wederom herdrukt." Wat nu die Roomsche landen aan dit kettersche hollandsche boek hadden, begrijp ik niet goed. In de voorrede der duitsche vertaling van het bekende boek *De tribus impostoribus* wordt verhaald, dat er in de eerste twee maanden van de *Betoverde Weereld* 4000 exemplaren verkocht zijn. Bekker zelf bericht 1) dat er in het voorjaar van 1692 in omloop waren 750 exemplaren van den frieschen en 5000 van den Amsterdamschen druk. Nog in 1715 en in 1736 werden hier te lande nieuwe edities uitgegeven. Ook vertalingen lieten niet lang op zich wachten. In 1693 en 1781 verschenen er in het duitsch, in 1694 een in het fransch en in 1695 een in het

2) *Nodige Bedenkingen op de niewe beweegingen onlangs verwekt door den Circulairen Brief... door Balthasar Bekker.* (Pamflet, nr. 13842), blz. 17.

engelsch. In het buitenland heeft Bekker's boek een heilzamen invloed uitgeoefend. Onder zijn invloed schreef de beroemde duitsche hoogleeraar Christiaan Thomasius in 1701 zijn traktaat *De crimine magiae* 1), waarvan in 1704 en 1706 duitsche vertalingen verschenen — waarin hij herhaaldelijk met een beroep op Bekker het geloof aan de werkzaamheden des duivels op den mensch bestreed. Welhaast had in Duitschland een heilzame hervorming plaats ten opzichte der procedure over zaken met heksen in verband staande. Aan duizenden heeft Bekker de oogen geopend en daardoor veel ellende voorkomen.

Ook zijne vroegere geschriften werden op nieuw ter hand genomen en ter perse gelegd. Zagen wij reeds dat zijn geschrift over de wijsbegeerte van Descartes in 1693 werd herdrukt, in hetzelfde jaar volgde zijne *Friesche Godgeleerdheid*, de verzameling van nagenoeg alles wat hij in Friesland heeft geschreven, waaronder het zoo even genoemde in hollandsche vertaling. In 1692 was daaraan reeds een tweede editie van de *Cometen* voorafgegaan en in 1698 volgde een herdruk van *Daniël*.

Hoezeer Bekker een man van groote vermaardheid was geworden, bewijst wel het feit, dat er tal van medailles te zijner eer werden geslagen. Van Loon 2) heeft er niet minder dan *vijf* afgebeeld; een van deze is door Dishoecke vervaardigd, de vier overigen hebben waarschijnlijk hun ontstaan te danken aan den Leidschen medailleur Smeltzing met medewerking van Ericus Walten 3). Ook spotprenten op den strijd tegen Bekker bleven niet uit. Een dezer, destijds niet uitgegeven, vindt men hier afgebeeld. Zooals zij daar ligt, is zij nog slechts het ontwerp voor een spotprent, dat aan den pamflettist Ericus Walten

---

1) Ook opgenomen in zijne *Dissertationes academicae*. Tegen de beschuldiging van Atheisterij verdedigt hij daar Bekker aldus: „Non possumus tamen comprehendere, cur illi, qui diabolum cum Beckero negant hactenus etiam a viris piis pro atheis fuerint habiti, cum potius adaemonum nomen meruerint. Nam uti posito Deo non statim ponitur diabolus, ita nec remoto diabolo statim Deus removetur" (II, 704).

2) *G. van Loon*, *Beschrijving der Nederl. Historipenningen*, IV, 225.

3) Zie daarover mijn aangehaald opstel in de *Bijdragen*, blz. 408 v.v.

NIEW MODEL VANEEN KERSTEN DUYVEL

was toegezonden. Door wien? Op de prent staat: „G. S: invenit, 1691." In mijn studie over Walten heb ik de conjectuur gemaakt, dat wellicht de bovenste krul van de eerste letter wat groot is uitgevallen en dat wij moeten lezen: J. S. Is dit zoo dan hebben wij waarschijnlijk in Johannes Smeltzing den ontwerper te zien. Bij Walten's gevangenneming werd de teekening in beslag genomen en zoo bevindt zij zich in het dossier-Walten in het Rijksarchief in den Haag. Op mijne aanwijzing heeft de firma W. P. van Stockum en Zoon haar doen reproduceeren en afgedrukt in het door die firma uitgegeven prachtwerk: *Amsterdam in de zeventiende eeuw*. Welwillend heeft de heer van Stockum zijn cliché afgestaan om haar nogmaals af te drukken in deze levensschets van Bekker.

Veel verklaring heeft de prent niet noodig. De „God deser eeuw", de duivel, zit op een troon; de wereldbol rust in zijn schoot, terwijl hij in de rechterhand een koevoet als scepter houdt en met de linkerhand bedwelmende maanbollen uitstrooit. De troon wordt geschraagd door bisschoppen, geestelijken enz. In den linker benedenhoek ziet men Bekker door een verrekijker den duivel bespieden.

Had Bekker zich een bekendheid verworven, als hij zich waarschijnlijk nooit had gedroomd, zijn persoonlijk geluk was er niet door bevorderd. In 1694 schreef hij dat hij „gebroken" was en dat kan wel niet anders na al de verdrietelijkheden hem door zijn *Betoverde Weereld* ten deel gevallen. De omvangrijke literatuur tegen hem in het licht gegeven en niet het minst de vervolging, waaraan hij van de zijde der kerkelijke overheden had bloot gestaan, hadden hem diep gegriefd.

Zien wij thans welke de houding der kerkelijke lichamen tegen Bekker is geweest.

ZESDE HOOFDSTUK.

HET KETTERPROCES.

Een boek als de *Betoverde Weereld*, zoo druk en hartstochtelijk besproken en gecritiseerd, moest weldra ook de aandacht der kerkelijke autoriteiten tot zich trekken 1). In den Amsterdamschen kerkeraad begon men met een zijdelingschen aanval. Terwijl Bekker voor aangelegenheden der classis in den Haag vertoefde, stelde de kerkeraad den 31sten Mei 1691 de vraag aan de orde, in hoe verre de leden der classis verplicht waren hunne boeken vóór de uitgave te doen visiteeren. Bekker noch zijn *Betoverde Weereld* werd genoemd, maar op dezen had men het oog. Er werd een commissie benoemd om de zaak te onderzoeken, welke in de volgende vergadering (7 Juni) rapport uitbracht, waarin werd verklaard dat alle leden der

---

1) Om niet telkens tot verwijzingen verplicht te zijn, deel ik hier mede dat voor dit en het volgende hoofdstuk hoofdbronnen zijn geweest de *Acta* der Noord-Hollandsche synoden, die der classis van Amsterdam en de notulen van den kerkeraad, het zoogenaamde *Prothocol*. De eerste zijn op last der synode gedrukt als *Acten ofte Handelingen van de Noord-Hollandsche Synodus gehouden binnen Edam en Alcmaar, Anno* 1691 *en* 1692 *Rakende Dr. Balthasar Bekker*... Enchuyzen, 1692, in-4° (pamflet, nr. 13849). Hetgeen in de drie genoemde vergaderingen over Bekker voorviel is door dezen zelf woordelijk getrouw afgedrukt in zijn *Naakt Verhaal van alle de Kerkelike Handelingen, voorgevallen in den Kerkenraad en de Classis van Amsterdam, alsmede in de Synoden van Noordholland, tsedert den* 31 *May tot den* 21 *Aug.* 1692.... Amsterdam, D. van den Dalen, 1692 in-4°. (pamflet nr. 13851).

classis tot het doen visiteeren verplicht waren. Het bleek thans dat men zeer bepaald op Bekker doelde. Deze vroeg tijd van beraad, waartoe hem acht dagen toegestaan werden. Van twee predikanten ontving hij den raad uit zich zelf zijn boek ter goedkeuring aan den kerkeraad aan te bieden om tegenover classis en synode gedekt te zijn. Hij meende dat zij de zaak te zwaar opvatt'en, maar voorzichtigheidshalve en om niet stijfhoofdig te schijnen, besloot hij hun raad op te volgen. Men was bezig met den herdruk in-4° van zijn tweede boek; het eerste was reeds uitgegeven. In de vergadering van 14 Juni verklaarde Bekker zich bereid het drukken op te schorten en intusschen met „de broederen" over zijn boek in conferentie te treden. Met genoegen werd zijn voorstel door de vergadering aangenomen en een commissie benoemd, bestaande uit drie predikanten en twee ouderlingen, welke hare „consideratiën" over het boek aan de vergadering zou mededeelen. Tevens werden alle leden opgewekt om het boek te doorlezen ten einde met kennis van zaken te kunnen oordeelen.

In den waan dat de zaak nu in het goede spoor was ging Bekker — na zijn uitgever gelast te hebben den druk te staken — op reis naar Friesland om te voorkomen dat een door de classis van Dokkum ingediend gravamen in de synode van Sneek moeielijkheid zou opleveren. Na geconstateerd te hebben dat in die synode alles naar wensch was afgeloopen ging hij met eenige vrienden naar Groningen en van daar naar Zwol om eens te hooren of in de daar te houden synode ook over zijn boek zou worden gehandeld. Daar ook hier niets voorviel, keerde hij Zaterdag 30 Juni welgemoed naar Amsterdam terug. Hier kwam hij tot de onaangename ontdekking dat de kerkeraad in zijn afwezigheid zijn boek veroordeeld had. Reeds den 21sten Juni had de commissie verklaard dat zij in de eerstvolgende vergadering rapport zou uitbrengen en ten gevolge van dit rapport behelzen de notulen van den 28sten Juni dat „alle de leden van dese vergadering verklaren eenpariglyk het werk so als 't daar leit te verfoeyen."

Een vreemd besluit als men in aanmerking neemt, dat er veertien dagen te voren was aangenomen met Bekker in con-

ferentie te treden en deze nu zelfs niet was gehoord. Maar ergerlijk is, dat de meeste leden het boek niet eenmaal gelezen hadden, wat ook bijna onmogelijk was, als men in aanmerking neemt, dat het tweede deel — de steen des aanstoots bij uitnemendheid — nog niet was herdrukt en het niet denkbaar is, dat de 49 leden van den kerkeraad allen, een exemplaar van den reeds zeldzamen Leeuwarder druk hadden kunnen bemachtigen. Hadden zij het van elkaar geleend dan had aan de meesten zeker de tijd ontbroken om het à tête réposée te lezen. Toen Bekker dan ook in een volgende vergadering vroeg of allen het gelezen hadden, werd hij afgescheept met het antwoord, dat het hun wel verzocht was, maar dat zij daartoe niet verplicht waren. De heeren hadden dus veroordeeld op gezag van anderen. Ook die eenparigheid was meer vorm dan wezen. Wij schijnen het zoo te moeten opvatten, dat waar een besluit bij meerderheid van stemmen werd genomen, de minderheid zich daarbij neerlegde en het dan heette, dat het besluit eenpariglijk genomen was. In dit geval was er wel degelijk een minderheid geweest; sommigen wilden wachten tot Bekker van zijn uitstapje terug was, anderen vonden de uitdrukking *verfoeyen* te kras. Trouwens het was een feit, dat Bekker te Amsterdam een niet onaanzienlijken aanhang had en zou deze dan in den kerkeraad heel niet vertegenwoordigd zijn geweest?

Dat „verfoeyen" van Bekker's boek heette geschied te zijn omdat het scheen te strijden met de formulieren van eenigheid. Toen in de eerstvolgende vergadering na Bekker's terugkomst — de vergaderingen werden op Donderdag gehouden — hem de genomen resolutie voorgelezen was, protesteerde hij tegen die veroordeeling in zijn afwezigheid. Dringend verzocht hij het woord *verfoeyen* terug te nemen evenals de verdenking of zijn werk tegen de formulieren zou ingaan. Nam men die uitdrukkingen terug, dan was hij bereid de door de commissie gemaakte „extracten", dat wil zeggen de uittreksels uit zijn boek, waarin hij heette gezondigd te hebben — het waren er 85 — over te nemen en daarover in conferentie te treden. Maar de vergadering besloot, wederom eenpariglijk, geen woord

te schrappen en gaf hem acht dagen tijd, om zoodanige satisfactie te geven als wenschelijk zou worden geacht. Op de vraag van den delinquent, wat men onder satisfactie verstond, luidde het antwoord, dat hij moest aantoonen „dat syn Boek accordeert met de Formulieren van eenigheid, met de Confessie en Catechismus en het Woord Gods." Al had men nu ook niet aan zijn verzoek voldaan, toch werd Bekker bereid gevonden de „extracten" 1) over te nemen en nu bleek hem Ds. Visscher de hoofdman der commissie te zijn. Deze had een vel met aanmerkingen volgepend, de beide overige predikanten hadden niet zoo veel aangeteekend en de beide ouderlingen niets. Donderdag 19 Juli kon het onderwerp in den kerkeraad niet verder worden behandeld, daar Bekker in zijn kwaliteit van quaestor der classis weder naar den Haag was.

Intusschen was reeds 2 Juli de zaak in de vergadering der classis ter sprake gekomen, maar eerst in de classicale vergadering van 23 Juli viel het besluit dat de *Betoverde Weereld* moest worden onderzocht door de van wege de classis aangestelde Visitatores librorum, die het moesten zuiveren van de aanstootelijkheden, welke er in gevonden heetten te worden. Onmiddellijk diende Bekker het volgende protest in: „Ik ondergeschreven, verstaande dat d'Eerw. Classis van Amsterdam heeft goedgevonden dat ik niet tegenstaande mijn reght als

1) Deze „extracten" met Bekker's antwoord zijn afgedrukt in Bekker's *Viervoudige Beantwoordinge van Beswaarnissen, voorgesteld aan Balthasar Bekker... over sijn Boek, genaamd De Betoverde Weereld...* Amst. 1692 in-4°. (pamflet, nr. 13848), blz. 1—15. Daaruit zien wij o. a. dat men als bewijs dat de *Betoverde Weereld* streed met de Formulieren aanvoerde art. XII der Confessie, luidende (Uitgave van J. J. van Toorenenbergen, blz. 20): „... De Duivelen en booze geesten zijn alzoo verdorven, dat zij vijanden Gods en alles goeds zijn; naar al hun vermogen als moordenaars loerende op de Kerk en een ieder lidmaat van die, om alles te verderven en te verwoesten door hunne bedriegerijen: en zijn daarom door hunne eigene boosheid veroordeeld tot de eeuwige verdoemenis". Bekker erkende dat dit de eenige plaats is, die *letterlijk* opgevat, met zijn gevoelen streed, maar betoogde tevens dat die naar de Schrift moest worden verklaard.

Doctor Theologiae, myn boek genaamd de Betoverde Weereld, voor de twede maal onder de pers sijnde, sal onderwerpen aan de gewoonelike visitatie des E. Classis, alvorens den druk desselfs te vervolgen: appelleere mits desen tot de naaste Synodus van Noordholland."

Dit appel was voor Bekker eigenlijk slechts een zaak van vorm, want hij ontkende de bevoegdheid van eenige kerkelijke vergadering om zijn recht als theologiae doctor te betwisten. Zijn appel diende alleen om den herdruk van zijn boek niet langer op te houden. De steeds, ook door de houding van den kerkeraad, toenemende ongunstige geruchten meende hij niet beter te kunnen tegengaan, dan door ruime verspreiding van het aangevochten werk. In den kerkeraad deelde hij derhalve mede, dat hij thans met den herdruk zou voortgaan. Hij had dien gestaakt om het boek door den kerkeraad te doen beoordeelen. Nu de classis de zaak aan zich getrokken had, oordeelde hij zich ontslagen van hetgeen hij met den kerkeraad was overeengekomen. Om dezelfde reden achtte hij het eigenlijk overbodig verder over deze aangelegenheid met den kerkeraad te onderhandelen. Toch, als bewijs van zijn goedgezindheid verklaarde hij zich bereid (26 Juli) de onderhandeling voort te zetten en gaf hij zijne aanteekeningen op de „extracten" over, welke aan de commissie werden overhandigd om er rapport over uit te brengen. Met Bekker had zij nu een conferentie, maar men kon tot geen bevredigend resultaat komen en zoo werd den 30sten Juli aan den kerkeraad mede gedeeld dat er nog geen satisfactie was gegeven en bij den beschuldigde aangedrongen om dit als nog in de eerstvolgende vergadering te doen. Met dit doel diende Bekker den 2den Augustus deze verklaring in.

„Verklaart dat hy sijn Boek, genaamd de Betoverde Weereld, met besonderen ernst en vlijt in de vrese des Heeren ondernomen, ende de twee eerste deelen daar af uitgegeven heeft: enkelik, om de Kristelike Kerke van overgeblevene bygelovigheid na vermogen te suiveren, de ware gronden van het Kristendom tegen Atheistery te veiligen; ende also des Allerhoogsten Gods en onses

Saligmakers eere op ene sonderbare wyse, ende met kraght in 't licht te stellen. Dat het hem derhalven gansch smertelik voorkomt, te sien dat sijn werk doorgaans, sonderlinge by sijne Eerw. Medebroeders, niet aangenaam is; ende met eenen by deselve ende de Gemeente stoffe tot ontrustinge gegeven heeft. Hadde oversulx wel gewenscht, dat hy 't voorschreven werk onder sich behouden hadde, tot dat van sijner waarde Medebroederen goedvinden ware versekerd geweest. Waar toe echter uit verscheidene oorsaken geene gelegentheid gehad hebbende, ende 't werk nu in de weereld zijnde sonder datter middel is om het daar uit te houden: so vind hy sich in desen toestand van saken verplight hier mede te verklaren, dat hy nooit de minste gedachten gehad heeft, iets te schrijven 't geene moght geoordeeld worden met de ondertekening van de Synodale Acte achter de formulieren van eenigheid niet over een te komen. Wil derhalven ook by 't vorder drukken of herdrukken van 't voorsz. werk met sijn Eerw. Collegen te rade gaan, en alles doen met derselver goedbedunken, so als tot Gods hoogste eere en de meeste stichtinge sal geoordeeld werden te behoren."

Bekker was bij deze verklaring volkomen te goeder trouw, werkelijk nam de loop van zaken een keer, welke hem hinderde en verbaasde. Had hij van den aanvang af kunnen voorzien, dat zijne denkbeelden op tegenspraak zouden stuiten, hij had niet verwacht, dat de tegenkanting zoo algemeen en de door zijn werk verwekte beroering zoo hevig zou zijn. Bij hem moet in deze dagen dan ook wel eens de gedachte opgekomen zijn: Was ik het maar nooit begonnen! Maar eenmaal den strijd aangebonden hebbende, moest hij volhouden, want zijne tegenstanders wilden van geen toegeven weten. De eerste vergadering van den kerkeraad na deze verklaring was echter zeer onvoltallig, daarom besloot men den eerstvolgenden Zondag 's avonds na de preek weêr bijeen te komen; afwezigen zouden een halven ducaton boete moeten betalen. Maar op den 5den Augustus bleek het, dat de broeders alweêr „eenparig" van oordeel waren, dat de aangeboden satisfactie niet voldoende

was. Nogmaals werd aan Bekker gevraagd of hij bereid was nadere satisfactie te geven. Daar hij vroeg wat men dan eigenlijk van hem verlangde, werd aan de gecommitteerden opgedragen eenige artikelen te ontwerpen om daarover met hem te onderhandelen.

Inmiddels was te Edam de Noord-Hollandsche synode bijeen gekomen en daar gingen verschillende stemmen op om te vernemen, wat de Amsterdamsche kerkeraad in zake het veel besproken boek van Dr. Bekker gedaan had. De afgevaardigden van de Amsterdamsche classis waren gelast opening van zaken te doen, maar daar deze oordeelden dat ook de kerkeraad wellicht nog iets had mede te deelen werd de behandeling der zaak uitgesteld. In de vergadering van 7 Augustus gaven dezelfde afgevaardigden een overzicht van de gevoerde onderhandelingen, waarop de synode besloot afgevaardigden van den kerkeraad en Bekker zelf voor zich te ontbieden.

Onder de leden van den kerkeraad waren er, die over dit opontbod lang niet gesticht waren. Het college als zoodanig besloot evenwel er gehoor aan te geven. Terwijl zijne afgevaardigden onder weg waren benoemde de synode een commissie om uit het bewuste boek uittreksels te maken, welke aan de vergadering voorgelegd zouden worden. Toen Bekker in de vergadering verschenen was, werd hem eerst gevraagd of hij bij zijn appel bleef. Daar hij antwoordde, dat hij hiertoe thans geen reden meer had, werd de vraag of een theologiae doctor, die tevens predikant was, verplicht was zijne werken te laten visiteeren door de verschillende classes overgenomen ad referendum. Vervolgens deden de leden van den kerkeraad verslag van hetgeen in hun college over de zaak voorgevallen was. Eindelijk werden Donderdag 9 Augustus voor- en namiddag geheel gewijd aan de discussie met Bekker. Eerst werden door de gecommitteerden der synode hunne uittreksels opgelezen en toen begon het twistgesprek. Zooals gewoonlijk bevatten de Acta daarvan geen overzicht; Bekker beweert dat hij als een proponent werd geëxamineerd. Van de zijde der synode waren de woordvoerders Ds. P. Jacobi, professor Trigland en de secretaris Ds. J. Huisinga. Welk een verschillenden indruk de

discussie bij partijen achterliet kan hieruit blijken, dat de ons bekende Everhard van der Hooght schrijft dat Bekker een pover figuur maakte, terwijl Ericus Walten triomfantelijk beweert, dat Bekker zijne tegenstanders vrij wel vast zette, zoodat de hoogleeraar Trigland in den namiddag zoo spoedig mogelijk afreisde. Bekker en van der Hooght deelen eenstemmig mede dat de synode *zeven* grieven had en volgens den laatste waren dit de volgende: 1°. Bekker's gevoelen over de geesten en in 't bijzonder over den duivel was in strijd met de formulieren van eenigheid; 2°. Bekker zou loochenen dat de duivel den mensch ten val gebracht had; 3°. Zijne verklaring van tal van Bijbelplaatsen was ongehoord en zweemde naar godslastering; 4°. Bekker zou de kerk beschuldigen te dwalen in hare leer over de geesten; 5°. Hij liet zich oneerbiedig uit over het werk der Statenvertalers; 6°. Hij zou spotten met de verklaring door de kerk(! !) van vele teksten gegeven; 7°. Hij zou Jezus beschuldigen de Joden te hebben gelaten in hunne dwaalbegrippen over de geesten.

Eerst den volgenden dag maakte de synode het vonnis op. Men houde hier alweêr in het oog dat de meeste rechters het boek niet gelezen hadden. Toch waren de heeren niet voldaan over de door Bekker gegeven nadere verklaring en vernemen wij dat ook de synode het boek eenparig verfoeide. Wat dat eenparig beteekent hebben wij reeds gezien. De zaak werd nu teruggezonden aan den kerkeraad van Amsterdam, welke haar vóór 1 September moest afdoen en haar dan brengen bij de classis, aan welke twee maanden werden gegeven om des noods maatregelen te treffen tot wegneming van „zoo grooten en algemeenen schandaal." Gedeputeerden der synode zouden de vergaderingen der classis bijwonen.

Voorloopig kwam het onderwerp nu weder in behandeling in den kerkeraad met gevolg dat door de vroeger benoemde commissie dertien artikelen werden opgesteld, welke zij den 23sten Augustus in den kerkeraad mededeelde. De bedoeling was dat Bekker deze zou onderteekenen. Zij werden hem medegedeeld en hem acht dagen tijd gegeven om ze te overwegen. Zij luidden aldus: 1)

1) Afzonderlijk door een ongenoemde uitgegeven, pamflet nr. 13679,

1.

Dat de ziel des Menschen op het lichaam werkt; niet datter is een noodsakelijkheyd in de natuur buyten God, nog dat de ziel is een Modus Corporis, of een dunner lichaam, dat door sijn beweging de dikker lichamen gaande maakt; maar dat alle werking onser ziel, op onse lichamen alleen afhangt van de samen voeging des Scheppers, die het behaagt sekere denking der ziele, te voegen met sulke bewegingen des lichaams, als hy wil.

2.

Dat dan alle dese werkingen der zielen op onse lichamen, aan God geensints ontrekken de eer, die hem toekomt, als Schepper en onderhouder onser zielen en lichamen.

3.

Dat den selven Schepper niet mag bepaalt werden, in sijn magt omtrent eenige geesten of lichamen: het sy die met een lichaam vereenigt zijn, of niet: en dat hy de denking van alle geesten kan voegen aan de bewegingen van allerley lichamen, na zijn welbehagen.

4.

Dat dan de denkingen der goede en quade Engelen, gevoegt zynde door den Schepper, met de bewegingen van sulke lichamen, als hy wil, het sy in den Hemel of op Aarden, verscheyde werkingen kunnen voortbrengen.

5.

En dewijl alle Engelen Schepselen zijn, wiens magt van denken alleen van den Schepper afhangt, en de lichamen Schepselen zijn, wiens bewegingen alleen van den Schepper afhangen, en dewyl de samenvoeginge van die gedagten der Engelen met die bewegingen der lichamen alleen van God afhangen: so blijft God de hoofd oorsaak van alle

en door Bekker met zijn antwoord en de straks te noemen verklaring afgedrukt in zijne *Viervoudige Beantwoordinge van Beswaarnissen*, blz. 15 v.v.

die werkingen die toegeschreven kunnen werden aan de goede en quaade Engelen, alleen het quaad der sonde afgesondert.

6.

Wanneer dan de Gereformeerde Kerk, de plaatsen der H. Schrift, aangetrokken in het Boek genaamd de Betoverde Werelt in sulken sin verstaat, dat de goede en quaade Engelen dadelijke werkingen hebben gedaan, en noch dagelijx doen, kan haar uyt dien hoofde niet te last geleyd werden, dat sy den Schepper en Onderhouder de Eer van syn wonderdaaden ontneemt, of de Leere der Saligmakende genade verduystert.

7.

Bekent daarom Do. Bekker dat hem leet is, dat hy de Gereformeerde Kerk, de Reformateurs, de Instellers van de Catechismus en Confessie, en alle Leeraars daar van beschuldigt heeft. Ook dat hem leet is, dat hy dese serieuse saak, somtijts ook in een Satyrische Stijl en de N.-Nederlantsche Oversettinge te hart, en met al te groten oneerbiedigheid heeft gehandelt.

8.

En of wel voor de verscheidenheid der betekenis van eenige Grondtaals woorden sommige Schriftuur-plaatsen konde lijden sulken sin, als in het gemelte Boek de selve word gegeven, gelijkse niet kunnen, datter echter geen noodsakelijkheid is, sulx een gewrongen, en met konst uytgevonden sijn de selve toe te dighten, nademaal staande der gewoone Verklaaring, de Eere Gods, en Leer der Saligheid gesalveert blijft.

9.

Dat de gemelde Schriftuurplaatsen, soo niet mogen werden verklaard, als dat sy souden aanloopen tegens den Catechismus, en bysonder tegen de twaalf Artykelen der Confessie, dewelke sijn E. heeft ondertekent.

10.

Wyders bekent zyn E: dat door het maken der Extracten geensints in sijn gevoelen verongelykt is, nademaal de Gedeputeerde tot die saak, hetgene hy seyde niet wel geëxtraheert te zyn, aangeboden hebben te veranderen, of hem self te laten veranderen, na zyn innerlyk gevoelen.

11.

Desgelyx belooft hy, de Eerwaardigen Kerkenraad te regtvaardigen in hare handelingen en proceduren, tegen zyn Boek en het uytgeven van dien gehouden.

12.

Belooft ook sig, soo in 't Schryven als Prediken, te houden aan de formulieren van eenigheyd, en in het toekomende niets, rakende de Godsgeleertheid uyt te geven, als na voorgaande visitatie en approbatie des E. Classis.

13.

Word ook aan hem gelast, dat zyn Boek 't welken de Kerkenraat van Amsterdam en de Christelijke Synodus eenparig, soo als het daar legt, heeft verfoeyt, door een openbaar geschrift voor de geheele wereld sal herroepen, om dat in gemelde Boek, seer veel verdrayingen der H. Schriftuur gevonden worden, omdat het aanloopt tegens de Leer der Gereformeerde Kerke, en de Formulieren van eenigheyd, by hem aangenomen, en ondertekent, en daar door een groot en algemeyn schandaal, aan veele goede Christenen gegeven is.

Nog was een veertiende artikel hierbij gevoegd, dat echter aan de meerderheid te kras voorkwam en dus achterwege bleef. Beziet men kalm en bedaard deze 13 artikelen, dan treft ons een en ander dat ons vreemd in de ooren klinkt. De eerste zes artikelen gingen eigenlijk buiten de kwestie om. Bekker had in zijn boek de vraag behandeld, wat de natuurkunde ons van de geesten leert, maar de commissie behandelde de zaak uit een metaphysisch standpunt en bracht haar terug tot een kwestie van God's almacht. Bekker heeft

verklaard 1) dat die zes artikelen, al zou hij zelf ze anders gedefinieerd hebben, door hem gerust onderteekend konden worden. Toch zijn wij geneigd te vragen, wat beteekent in artikel 5, waar geleerd wordt dat God de hoofdoorzaak is der werkingen zoowel der goede als der booze geesten, die toevoeging „alleen het quaad der sonde afgesondert"? Wat wilde men daarmede nu eigenlijk zeggen? Men moet er uit opmaken, dat dit ziet op de werking der booze geesten, die den mensch doen zondigen. Is God hiervan dan niet de oorzaak? Hoe konden dan de ijveraars tegen Bekker hem herhaaldelijk voor de voeten werpen, dat hij ten onrechte leerde dat men God's eer te na kwam door zoo veel macht aan den duivel toe te kennen, daar hetgeen de duivel deed, geschiedde door Gods „bestelling"? Verder, gebeurt dan die zonde buiten God om? Staat er dan per slot van rekening toch een macht buiten of naast God? Bekker voelde zich geprikkeld door het in de artikelen neergelegd verwijt, alsof hij *de Kerk* zou beschuldigd hebben. „Want ik alleenlik seggen wil, dat de Gereformeerde Kerk in desen noch niet wel *Gereformeerd*, niet genoegsaam gesuiverd is van dat vooroordeel, waarmede de gemeene Kristenheid van ouds af tot op heden toe besmet gebleven is." Nergens had hij dan ook gezegd dat de Gereformeerde Kerk als zoodanig aan den duivel dingen toeschrijft welke Gods eer te na komen; wel had hij dit van sommige leeraars verklaard. Een heel raar artikel is no. 9. Men verklaart een plaats uit den Bijbel goed of verkeerd. Doet men het eerste en strijden Catechismus of Confessie daartegen, dan schuilt de schuld bij de laatsten. Deze moeten steunen op Gods Woord; blijken zij daarvan af te wijken, dan dwalen Catechismus en Confessie, en moeten dien overeenkomstig gewijzigd worden. Een theorie om den Bijbel aan te passen aan de Formulieren is evenzeer onrechtzinnig als de door de rechtzinnigen verafschuwde leer, dat de Schrift moet worden uitgelegd naar de uitspraken der wijsbegeerte.

---

1) Men zie Bekker's kritiek op de artikelen in de reeds aangehaalde *Viervoudige Beantwoordinge*, blz. 18—25.

In elk geval, zooals ze daar lagen, waren die dertien artikelen in hun geheel voor Bekker onaannemelijk. Ze te onderteekenen stond gelijk met een volledige herroeping en absolute schuldbekentenis. Ook in Amsterdam waren heel wat personen, die zeer goed inzagen dat, zoo men werkelijk vrede wilde, de weg door de artikelen aangegeven, zeker niet de ware was. Bekker zelf dacht er niet aan ze te kortweg te onderteekenen. Toch moest hij van zijn kant ook iets doen. Na aan burgemeesters, die over den loop van zaken niets gesticht waren, bericht te hebben hetgeen er gaande was, stelde hij een verklaring op, welke aan den kerkeraad werd overhandigd. Te voren had hij haar aan twee collega's laten zien en deze hechtten er hunne goedkeuring aan. Maar toen de zaak in de vergadering aan de orde kwam, was een van de twee afwezig en de tweede stemde met de meerderheid. De verklaring luidde aldus:

Ik ondergeschreven getuyge met eene reine Conscientie voor God, met myn geschrift de Betoverde Weereld, geen ander oogmerk gehad te hebben, als de eere des grooten Gods en onses Saligmakers Jesus Christus, wegens den roem hunder Godlyke werken voor te staen; en de Christen weereld, waare 't mooglyk, te suiveren van 't overblyfsel der bygelovigheden, die de gemeinschap met het Pausdom in voorige tyden over haar gebragt heeft. Maar gemerkt dat buyten myne verwachtinge dit geschrifte soo veel opschuddinge heeft veroorsaakt in en buyten onse Kerke: so wenste ik wel, dat het zelve nog niet uit myne handen hadde gegeven, noch door den druk onder elks ogen gebragt. 't Welk nu te laat zynde en niet te herdoen: soo isset dat ik by desen opentlyk betuige de gronden van Spinosa te verfoeyen, geloovende datter Geesten zyn, in de H. Schrift Engelen genaamd, goeden en quaden: dat het hoofd der goede Engelen Michaël, der quaden Duivel en Satanas genoemd word: dat de goede Engelen in de volmaaktheid hunder Scheppinge volherdende Gods Engelen genaamd worden; en dat hij deselve gebruykt na zijn believen in 't uytwerken zyner oordelen tot dienst zyner

uitverkoorenen, en tot straffe der Godlosen: Maar dat de boose Geesten van God afgevallen, en daarom na hun hoofd des Duivels engelen genaemd, in de helsche verdoemenisse verstoten, en vyanden van de geloovigen zyn. Voorders is myne verklaringe, dat ik nader gesien hebbende hoe in de laatst gehouden Synode tot Edam geoordeelt is, alsof in dit myn Boek, sommige dingen souden invloeyen, strydig met de Formulieren van Eenigheyd, by my neffens alle andere Leeraars onser Kerken onderteekend; soo heb ik by desen willen verklaren, sulx geheel buyten myn oogmerk geschiet te zyn. Willende ook hetgene mogte bevonden worden met de voorsz. ondertekeninge te stryden voor het myne niet erkennen; maar het selve houden als of het noit geschreven ware. Kan ook wel toestaan, dat verscheidene Schriftuurplaatsen eene min aanstootelijke uitlegginge dan de myne hadden konnen lyden; en de Oversetters hier en daar wel sagter mogten gehandeld zyn geweest. Erkennen insgelyks de gronden van de waare en regtsinnige Leere in de Gereformeerde Kerke, buyten myne stellingen tot nog toe wel geleert te zyn: sulx ik deselve geensins wil in twyffel trekken, nog kragteloos maken. En vermits ik myn meeninge dus verre in de twee uytgegevene Deelen van myn werk genoegsaam verklaart hebbe, wil daar af in 't Prediken en 't Catechiseeren my onthouden, mits dat myne Eerw. Collegen hun eygen gevoelen vryelyk voorstellende, het myne ongeroerd voor by gaan. En wat aangaat de twee volgende Boeken, sal ik die niet uytgeven, ten sy na het oordeel mijner Collegen, dat daar niets in sy strydig met de Formulieren, soo als die van ons ondertekent zyn.

Bekker dacht niet anders of zijn verklaring zou aan de geschiedenis een einde maken en de vrede hersteld worden. Dit lijkt wel een beetje naief, want al had hij werkelijk een en ander toegegeven en daardoor getoond niet koppig te willen zijn, in de hoofdzaak, in de vraag naar de macht des duivels staat de verklaring vrij wel op het standpunt van de *Betoverde Weereld,* d. w. z. de duivel opgesloten in de hel. In elk geval

was het voor Bekker een wezenlijke teleurstelling, toen den 31sten Augustus als het „eenparigh" oordeel van den kerkeraad werd medegedeeld dat men „geen volkomen genoegen" in zijne verklaring kon vinden en de zaak naar de classis verwees.

Terwijl de kerkeraad de procedure—Bekker dus uit handen had gegeven, overwoog dit college op 6 en 13 September of er niet iets gedaan moest worden, bij voorbeeld door het uitgeven van het een of ander geschrift, om de gemoederen der gemeente tot bedaren te brengen. Voorloopig evenwel, zoolang de classis met haar onderzoek bezig was, besloot men niets dergelijks te doen. Maar op den preekstoel en in de catechisatie werd druk tegen Bekker geageerd, wat nu niet het geschiktste middel was, om de gemeente kalmer te stemmen.

In de classicale vergadering van 3 September kwam Bekker's zaak aan de orde en besloot men, nadat zoowel het appel van den beschuldigde als het verhandelde in kerkeraad en synode was gememoreerd, om dit gewichtig onderwerp in de eerstvolgende vergadering tot een punt van debat te maken. De Gedeputeerden der synode werden gewaarschuwd en deze heeren waren tegenwoordig, toen in de vergadering van 1 en 2 October de beschuldiging tegen Bekker in behandeling werd genomen. Op voorstel der Gedeputeerden werd besloten de bewuste 13 artikelen van den kerkeraad over te nemen en aan Bekker voor te houden. Vooraf echter „heeft de gansche vergadering het boek van D. Bekker eenparigh verfoeid ende verworpen." Wel typisch waarom dit geschiedde; bij de rondvraag over het voorstel der Gedeputeerden had n. l. een der leden als zijne meening uitgesproken, dat men dit moeielijk kon aannemen, aangezien Bekker's boek nog niet eens „classicaliter" was onderzocht.

Aan Bekker werden nu weêr eens de artikelen medegedeeld met de vraag of hij bereid was ze te aanvaarden. Als antwoord diende hij dezelfde verklaring in als in den kerkeraad. Deze werd nu in handen gesteld eener commissie, bestaande uit de vier Deputati Synodi en vier leden der classis, die er den volgenden dag over rapporteeren zouden. Het kon wel niet anders of dit rapport moest ongunstig luiden; het heette dat

Bekker „gansch geen satisfactie" gegeven had. Hem werd dat voorgehouden en toen er bij hem op het geven van nadere voldoening werd aangedrongen, antwoordde hij: „by aldien de vergaderinge staan blyft op de 13 Artykelen, dat het dan uit is; dat hy die niet en kan aanneemen en een eerlijk man blyven. Maar indien hem van dese vergadering iets anders ende rekkelyker wierd voorgesteld dat hy met sijn antwoorden sich daar na dan soude reguleeren."

De praeses vroeg hem nu of hij niet iets naders had opgesteld om aan de vergadering genoegen te geven en het antwoord luidde, dat hij daaraan wel eens gedacht, maar gemeend had te moeten wachten tot hem iets werd voorgesteld. Wat nu te doen? In de vergadering waren twee stroomingen; de eene — en daartoe behoorden de synodale Gedeputeerden — wilde aansturen op afzetting, maar de tweede — de meerderheid — was van oordeel om nogmaals met Bekker in onderhandeling te treden. Zoo geschiedde; er werd een nieuwe commissie van vier leden benoemd om Bekker nogmaals te hooren en dan zou in de November-vergadering de zaak „finalijk" afgedaan worden.

Bekker zelf was over dit besluit zeer tevreden; hij had nu weêr vijf weken gewonnen en daarenboven was de nieuwe commissie zeer serieus in haar pogen om tot een overeenstemming te komen. Met den beschuldigde werden tal van conferenties gehouden. De commissie streefde er naar om het eerst over eenige algemeene punten eens te worden, dan zou men trachten Bekker te overtuigen dat hij in zijn boek van die aangenomen waarheden afweek. Maar bij allen goeden wil schoot men toch niet hard op 1); reeds naderde de dag, waarop de classis zou vergaderen en het was er nog ver af dat men tot een bevredigende oplossing gekomen was. Maar ziet, daar werd een oplossing aan de hand gedaan. Bekker zelf verhaalt ons dit aldus: „Doch hen (n.l. de leden der commissie) viel ene gelegentheid in handen, om tusschen beiden

1) De stukken, op deze onderhandelingen betrekking hebbende, zijn door Bekker medegedeeld in zijne *Viervoudige Beantwoordinge*, blz. 27—74.

door te gaan: mitsdien hen toequam van aansienelike hand seker opstel van Artijkelen, geschikt om de Vergadering van mijne kant te voldoen, aangeboden tot satisfactie; waar mede men dan alle vordere handelinge soude konnen sparen. Ik saghse eerst, so als se den Gecommitteerden versch ter hand gekomen waren: maar huns oordeels niet genoegh gepeperd, om de Classis te voldoen, so deden sy noch meer daar toe, ende hielden my dat voor om so te teikenen. 't Welk ik, schoon te voren noch te streng by my geoordeeld; echter om de hope, die sy my doe gaven, dat het by de meesten (indien niet wel by allen) doorgaan soude, vredeshalven dede" 1). Wat zouden wij gaarne weten wie die „aansienelike hand" geweest is, van wie de artikelen afkomstig waren! Zou het niet mogelijk zijn, dat wij hier aan invloed van de burgemeesters te denken hebben? Deze heeren waren met de vervolging van Bekker alles behalve ingenomen en zouden zeer gaarne zien, dat eene bevredigende oplossing gevonden werd. Onwaarschijnlijk is het niet, dat zij, al is het dan ook door bemiddeling van een ander, zelve getracht hebben door deze artikelen de partijen tot overeenstemming te brengen. In elk geval werden zij in kennis gesteld van hetgeen er gaande was, en hadden de beste verwachting van den afloop der classicale vergadering.

Zoo werd dan in die bijeenkomst van 5 November 1691 medegedeeld, dat Bekker nog niet bereid was om de artikelen aan te nemen, toch was hij „murver" geworden en had zich laten vinden voor de volgende verklaring:

„Also myne aanbiedinge op den 30 Augusti 1691 gedaan, van de E. Kerkenraad van Amsterdam, gelyk ook naderhand van de E. Classis niet is aangenomen: so ben ik te rade geworden, deselve Aanbiedinge te elucideeren ende te amplieeren; niet alleen wederom presenteerende, 't gene in die voornoemde Aanbiedinge gepresenteerd hebbe, mits daaruit latende het gene de Eerw. Classis daar in mishaagt, maar bovendien ook dit volgende:

1) *Naakt Verhaal*, blz. 39.

I. Dat om wech te nemen alle suspicie van Spinosistery, de ses eerste artykelen my voor desen van den Kerkenraad, ende nu jongst van de Classis voorgeleesen, sonder tegenspreken sal ondertekenen, luidende als volgt *enz.*

Verklare verder op den inhoud der volgende Artykelen

II. Dat noit myn voornemen is geweest, de gereformeerde Kerk te beschuldigen als ofse staande haar gevoelen nopende de kennisse en maght des Duivels, de gronden van de Kristelike Religie niet deugdelik en genoegsaam konde beweeren: 't geschreven dien aangaande niet betrekkelyk makende op 't gene in de Formulieren van Eenigheid, en conform deselve dien aangaande word geleerd; maar alleen tot superstitieuse menschen, die volgens Paapsche en ongegronde vooroordeelen sprekende, niet en weten watse seggen of watse bevestigen: my leed zynde dat ik dien aangaande my selven niet distincter hebbe uitgedrukt gehad.

III. Verklare opreghtelyk te persisteeren by de ondertekening van de Formulieren van eenigheid van my gedaan.

IV. En vermits het voorname verschil datter overig is hier op aankomt dat God de Engelen die den mensche verleid hadden ter eewige verdoemenis veroordeeld heeft; sonder dat hyse na dien tyd enige werkinge ontrent de verleidinge der menschen toelaat; (die eens door hem in de eerste versoekinge en verleidinge aangestekene begeerlikheid de naaste oorsaak zynde van alle leugen, sonden en verleidinge in de weereld) welk gevoelen nochtans ik niet voor een Dogma, maar alleen voor een Problema, en myne besondere gedachten wil gehouden hebben; bereid blyvende, by overtuiginge door gesonde redenen dese myne besondere gedachten te veranderen: so versoek ik de Eerw. Broederen, dit selve gevoelen so lang in my te willen dulden.

V. Betuige daarenboven wel uitdrukkelyk, dat by aldien geweten hadde, dat het divulgeeren van dit myn gevoelen door den druk so groten beweginge en ontsteltenis, in en buiten de Kerk, soude veroorsaakt hebben; ik om der

vreden wille en de gerustheid van 't gemeen, het gansche werk liever by my soude gesupprimeerd hebben: My leed zynde dat in desen dan te voorbarig ben geweest.

VI. Het welke nu te laat zynde, belove met dese myne ondertekeninge dat myn besonder gevoelen in gevolg van tijd nooit verder of door publyke Predicatiën of Catechisatiën of Geschriften, te sullen propageeren: bereidwillig zynde myne twee alreeds door den druk gemeen gemaakte boeken niet wederom te laten herdrukken; en het gene tot het suppleeren van de twee alreeds gedrukte by my gereed leit, eerst de visitatie en approbatie des E. Classis van Amsterdam te sullen onderwerpen, voor dat het onder de persse gebraght werde" 1).

Een stap verder was men nu ten minste gekomen en ook de tegenstander zal moeten erkennen, dat Bekker weêr eens getoond had niet onverzettelijk te zijn en van zijn kant gedaan, wat redelijker wijze van hem verwacht kon worden. Misschien zullen er zelfs zijn, die meenen dat hij te veel heeft toegegeven. Maar dan houde men in het oog, dat Bekker, al schroomde hij niet voor zijn gevoelen uit te komen een vredelievend man was, die een afkeer had van theologische twisten. Zelf verdraagzaam was hij er de man niet naar, om wegens dogmatisch verschil anderen aan te vallen. Zoo wilde hij ook nu toegeven zooveel hij eenigszins kon, te meer wijl hij aan zijne betrekking met groote liefde hing. Niet om den broode evenwel, want ten eerste was hij door zijn huwelijk bemiddeld en ten tweede was het nog een open vraag of zijne tegenstanders, ook al konden zij hem afzetten, er in zouden slagen, hem zijn traktement te ontnemen. Bekker moet geweten hebben dat hij bij burgemeesters goed stond aangeschreven en de uitkomst heeft geleerd, dat deze hem niet in den steek lieten.

Natuurlijk kon men over Bekker's verklaring niet zoo dadelijk een besluit nemen: de vergadering kreeg daarom twee dagen tijd tot overweging. Toen op 7 November de zaak weder aan de orde was, werd eerst aan Bekker gevraagd of hij nog iets

1) *Naakt Verhaal*, blz. 40 en 41.

naders mede te deelen had. Gewaarschuwd, dat men verlangde dat hij zou afzien van zijne Schriftverklaring, gaf Bekker thans te kennen, dat waar zijne exegese van de in zwang zijnde afweek, hij de zijne niet wilde „dogmatiseeren" maar als „problematijk" aangemerkt hebben en dat hij verzocht hierin „getolereerd" te worden.

Weêr werd een commissie benoemd tot het uitbrengen van praeadvies en hierin hadden ook de Gedeputeerden der synode zitting, die blijken hadden gegeven hoogere eischen te stellen dan de meerderheid der classis. Die commissie hield zich onledig met het „dresseeren" der verklaring, zooals zij meende, dat die zou moeten luiden om werkelijk satisfactie te geven. Helaas, bracht zij er eenige, niet onbelangrijke wijzigingen in. Had Bekker geschreven dat het nooit zijne bedoeling was geweest de Gereformeerde Kerk te beschuldigen, de commissie liet hem betuigen: „Dat het my leed is, dat ik in het 33 Capittel van mijn II. boek en elders, de Gereformeerde Kerk beschuldigd hebbe." Dat was werkelijk een absolute schuldbekentenis. Had Bekker verklaard *te persisteeren* bij zijn gedane onderteekening der formulieren, de commissie maakte er van: „Verklare opreghtelik van nu voortaan my te sullen houden by de ondertekening van de Formulieren van Eenigheid, van welke ik door myn besonder gevoelen hier en daar ben afgeweken." Nog liet de commissie hem leed betuigen dat hij „so groten ergernis" had gegeven. Zijne bereidwilligheid om een herdruk van de boeken der *Betoverde Weereld* aan visitatie te onderwerpen, werd nu uitgestrekt tot „of eenige andere geschriften de Godgeleerdheid rakende."

Voorloopig wilde men artikel 4 er buiten laten en dat eerst aan de orde stellen als Bekker ten opzichte van de overigen voldoende satisfactie gegeven had. De delinquent had geen lust door overhaasting misschien meer gewonnen te geven, dan hij bij nader inzien zou kunnen verantwoorden en verzocht tijd van beraad, welke hem werd toegestaan.

In een buitengewone vergadering op Dinsdag 20 November verklaarde Bekker nu, dat hij onmogelijk meer satisfactie kon geven, dan hij had aangeboden. Uitvoerig toonde hij aan dat

hij de kerk niet beschuldigd had; wel degelijk had hij onderscheid gemaakt tusschen de kerk en personen tot haar behoorende. Daarom kon hij niet verklaren leedwezen te hebben over iets dat hij niet gedaan had en niet van plan geweest was te doen. En ten opzichte van de formulieren had hij in zijn boek zich gedragen, zooals predikanten en professoren gewoon waren te doen. Maar Bekker mocht redeneerèn als Brugman, de vergadering overtuigen kon hij niet. Wel werd er nog wat over en weêr gepraat, maar men kwam niet verder. Op nieuw stond men voor de vraag: Wat nu te doen? De Gedeputeerden der synode stelden voor aan Bekker nog twee maanden toe te staan om volledige satisfactie te geven. Gedurende dien tijd zou hij worden geschorst en aan den kerkeraad aanbevolen hem van bijwoning van het Avondmaal af te houden. Een van Bekker's ambtgenooten trad nu krachtig voor den beschuldigde op; hij noemde het voorstel veel te bar en wilde er niets mede te maken hebben. Zoo werd dan de schorsing verworpen met 24 tegen 11 stemmen; onder die elf voorstemmers waren negen Amsterdamsche predikanten. Er werd nu eenvoudig besloten, dat Bekker nog twee maanden „getolereerd" zou worden, in de hoop dat men er in dien tijd in zou slagen hem tot „gesonde" gedachten te brengen.

Eigenlijk was alleen de gematigde partij in de classis over dit besluit tevreden. De Gedeputeerden der synode namen dadelijk hun afscheid en verklaarden hun mandaat voor geëindigd; de synode had bepaald dat de classis de zaak in twee maanden moest afdoen; dat tijdsbestek was verloopen en daarmede verviel de hun gegeven opdracht. De ijveraars tegen Bekker hadden suspensie verlangd en hij zelf was weinig ingenomen met dit nieuwe uitstel van twee maanden, een tijd veel te kort om hem van gedachten te doen veranderen, als men ten minste van meening was, dat hij als eerlijk man dan alleen zijne gevoelens, na jaren van studie hem eigen geworden, zou opgeven, wanneer hij op wetenschappelijke gronden was weerlegd. Om zijn wrevel over den loop van zaken nog te vermeerderen werd nog een besluit genomen om hem als een schurftig schaap aan de gemeente voor te stellen.

Reeds hadden de Deputaten de vergadering verlaten, hierin door eenige der gematigde fractie gevolgd, toen werd aangenomen om in alle kerken der Amsterdamsche gemeente een afkondiging te laten doen. Vooral zij, die het felst op Bekker gebeten waren, drongen hier op aan, zoowel om Bekker te treffen, als ook om zich tegenover hunne aanhangers te rechtvaardigen. Reeds herhaaldelijk hadden zij uitgestrooid dat de ketter — zoo hij niet herriep — door de classis afgezet zou worden en nu vreesden zij een mal figuur te zullen slaan, als de gemeente vernam dat er nog altijd geen verandering in den toestand gekomen was. Er werd een afkondiging ontworpen, maar het had heel wat voeten in de aarde, vóór men het over vorm en inhoud eens was. Eindelijk vereenigde men zich met deze publicatie:

> De Christelike Gemeinte word bekend gemaakt, uit name van de E. Classis van Amsterdam, dat na so veel tijd in welke met D. Bekker gehandeld is, wegens sijn Boek genaamd de Betoverde Weereld, 't welk eenpariglik by haar verfoeid is; men echter tot de gewenschte uitslag noch niet heeft konnen komen. Doch dewyle noch alle hope niet is afgesneden, dat sijn E. tot gesonder gedachten sal konnen gebraght worden, dat de Classis hem noch een tijd van twee maanden respijt gegeven heeft, gedurende dewelke hy door gedeputeerde daar toe gesteld sal behandeld worden. Ende word de Christelike Gemeinte versocht, noch so lange met synen dienst in de Gemeinte geduld te hebben 1).

Bekker's verzet mocht niet baten en zoo moest hij zich bepalen tot een formeel protest. Toen nu twee dagen later op den 22[sten] November dit onderwerp in de kerkeraad's vergadering ter tafel kwam, werd door Bekker voorgesteld om die afkondiging op te schorten en in dien tusschentijd op zijn kosten een buitengewone vergadering der classis bijeen te roepen. Op de vraag wat hij dan aan de classis te berichten had, luidde het antwoord dat hij dit eigenlijk aan de classis

1) *Naakt Verhaal*, blz. 53.

zelve moest mededeelen. Toch wilde hij wel zeggen dat hij het voornemen had zich tegen het genomen besluit te verzetten. Het was iets ongehoords, wat men voornemens was te doen, hem publiek onder kerkelijke censuur te stellen nog vóór hij veroordeeld was; zoo handelde men zelfs niet met personen van grove zonden beschuldigd. Zoetzuur kreeg hij tot bescheid dat niemand iets zou aflezen dat zijn goeden naam kon kwetsen en dat men hem niet onder censuur stellen wilde, maar alleen aan de gemeente eenig genoegen geven. Daarop liet Bekker zich hooren, dat hij van den praeses dit gaarne wilde gelooven, maar van de vergadering kon hij dit niet aannemen. Wilde men bloot aan de gemeente een mededeeling over de aanhangige zaak doen, waarom moest dan aan de gemeente worden voorgelezen dat Bekker's boek *eenparig* werd *verfoeid*, dat hij zelf tot *gezonder* gedachten moest worden gebracht en dat de gemeente verzocht werd hem te *dulden*? Hij ging voort „dat het in reghten ongehoord was den genen om wiens hals gepleit word, om eene selfde misdaad eerst te geesselen, daarna te brandmerken, en dan evenwel noch op te hangen. Dat ik nu so lang en veel op allerhande wyse al gegeesseld was, dienmen nu noch (eer het pleit voldongen was) so gevoelig wilde brandmerken, en dan evenwel op 't laatst noch hangen" 1).

Bekker's toespraak maakte wel indruk, maar toch bemerkte hij wel, dat men zijn verzoek zou afslaan. Toen stond hij op en zeide met verheffing van stem dat men wel moest weten, dat zoo 's morgens in elf kerken een afkondiging tegen hem geschiedde, hij 's avonds in zijn predikbeurt daartegen een afkondiging van zijn kant zou doen. Daarop verliet hij de vergadering, welke hij in consternatie achter liet. Er werd wat over en weêr gepraat en Bekker nog eens binnen geroepen om hem tot andere gedachten te brengen. Te vergeefs echter: hij verhaalt ons als zijn antwoord: „dat men my niet qualik afnemen konde, so ik den drek, van anderen my op de klederen of ook in 't aangesight geworpen, self poogde af te wisschen. Moghten sy my in elf kerken beschuldigen: sachts dat ik my

1) *Naakt Verhaal*, blz. 57.

self in eene kerk verantwoorden moghte, immers dat ik op een of andere wijse mijne eere niet en soude laten voor te staen" 1). Bekker verliet daarop de vergadering.

Had men geweigerd in te gaan op zijn verzoek om een extraordinaris classis bijeen te roepen, thans werd besloten een commissie af te vaardigen naar Bekker om te trachten hem af te brengen van zijn voornemen om een tegen-afkondiging te doen. De vergadering begreep zeer goed welk een opschudding in de gemeente verwekt zou worden, indien 's morgens en 's avonds tegen elkaar ingaande afkondigingen werden gedaan. Dat noopte de heeren om ook den commissaris-politiek in de zaak te mengen. Men zou hem mededeeling doen van de resolutie der classis en, zoo Bekker zich niet liet overreden, met hem overleggen, wat nu verder te doen stond.

Bij Bekker slaagde de commissie wonderwel; hij verklaarde zich bedacht te hebben en geen tegenafkondiging te zullen doen. Evenwel schroomde hij niet aan de commissie mede te deelen, waarom hij tot andere gedachten was gekomen. Ook hij voorzag opschudding en nu wilde hij zelfs den schijn vermijden alsof hij daartoe aanleiding gegeven had. Ging de door de classis voorgeschreven afkondiging door en kwam er onrust in de gemeente, welnu dan kwam deze voor rekening van den kerkeraad. Hij zou zich dus stil houden, al behield hij zich uitdrukkelijk het recht voor, om zijn goeden naam te verdedigen, zooals hij dit gepast zou achten.

Waarschijnlijk merkbaar opgelucht ging de commissie naar den commissaris-politiek en van daar naar den president-burgemeester. Hier waren de heeren aan het goede kantoor, want wij zagen reeds dat de burgemeesters verre van ingenomen waren met de vervolging van Bekker. Als illustratie van hunne houding is niet onaardig een verhaal van den hartstochtelijken partijganger van Bekker, Ericus Walten. Het is waar, de historische juistheid is niet te controleeren, maar de houding door de burgerlijke overheid ook in het vervolg tegenover Bekker aangenomen, doet vermoeden, dat het verhaal althans in hoofd-

1) *Aldaar*, blz. 58

zaak juist is. In het *Vervolg van de Aardige Duyvelarye* 1) verhaalt Walten, hoe burgemeesters gewoon waren elk najaar een grooten maaltijd aan te richten voor de geheele regeering; ook de predikanten werden daar genoodigd en ieder van hen vond dan onder zijn bord een briefje, waarop hij bij den stadsthesaurier f 600 kon uitbetaald krijgen. Was er nu een predikant, die in den loop van het jaar het ongenoegen opgewekt had, dan ontging hem het buitenkansje. Bij den maaltijd in het najaar van 1691 gehouden, zocht wel een der predikanten vruchteloos onder zijn bord naar het gewenschte briefje, maar Bekker kreeg niet alleen zijn f 600, maar er was geen predikant, van wien de heeren der regeering zooveel werk maakten als juist van Bekker, wat menige ambtsbroeder een zuur gezicht deed zetten.

Toen nu de commissie bij de beide magistraten haar boodschap kwam doen kreeg zij daar te hooren, dat zij zich had te wenden tot het college van burgemeesters, want het gold een zaak van groot belang. Het was reeds Vrijdag en op den eerstvolgenden Zondag moest de afkondiging plaats hebben; er was dus haast bij. Daarom werd Zaterdags bij burgemeesters aangeklopt en daar moesten de afgevaardigden van den kerkeraad vernemen dat het stedelijk bestuur tegen de voorgenomen afkondiging groot bezwaar had. Kon ze niet geheel achterwege blijven, dan gaven burgemeesters in overweging om althans de „aanstootelykste termen" er uit te lichten. Burgemeesters zouden het besluit des kerkeraads afwachten en dan overwegen of het raadzaam was de vroedschap bijeen te roepen. De kerkeraad besloot eerst op zijn stuk te blijven staan en toen de afgevaardigden rapport hadden gedaan, werden zij op nieuw naar de burgemeesters gezonden om aan dezen mede te deelen, dat de kerkelijke vergadering om gewichtige redenen niet kon toegeven en zij niet de bevoegdheid had van de classicale resolutie af te wijken. Tevens moesten zij de „consideratiën" van burgemeesters verzoeken. De notulen zijn zeer kort en verhalen alleen dat burgemeesters antwoordden, dat deze zaak

1) Pamflet, nr. 13713, blz. 34.

hun zeer ter harte ging en dat zij van den kerkeraad wenschten te weten of deze bij zijn plan bleef om de afkondiging onveranderd te doen plaats hebben.

Gerust mogen wij aannemen, dat de afgevaardigden eenige minder aangename oogenblikken bij de burgemeesters hebben doorgebracht en dat hun op krasse wijze aan het verstand is gebracht dat zij hadden te buigen. Want hadden de eerwaarde heeren nog dienzelfden dag verklaard om gewichtige redenen niet te kunnen toegeven en er niet bevoegd toe te zijn, toen de afgevaardigden ten tweeden male van het stadhuis terugkeerden, was de stemming heelemaal veranderd. Er werd nu besloten, natuurlijk ook „om gewigtige redenen" de afkondiging te veranderen en haar te brengen in dezen vorm:

> Word de christelyke Gemeinte bekend gemaakt, dat dewijl met D. Bekker alsnoch gehandeld word, wegens sijn uitgegeven Boek; waarover men de gewenschte uitslagh tot noch toe niet bekomen heeft: dat de Classis van Amsterdam syn Eerw. noch twee maanden uitstel gegeven heeft.

Wij zullen maar geen moeite doen uit te vorschen welke de laatste gewichtige redenen geweest zijn. Genoeg zij het te constateeren dat de kerkeraad de nederlaag geleden en zeer tegen zijn zin de voorgenomen hatelijke afkondiging had moeten verwateren tot een korte, bloot zakelijke mededeeling. Wel een bewijs dat de kerkelijke heeren „murver" geworden waren, wat de classis enkele dagen vroeger van Bekker getuigd had.

De Amsterdamsche gemeente was verdeeld. Onder de meer ontwikkelden had Bekker grooten aanhang, maar de kleine luiden, op den kansel en in de catechisatie tegen hem opgestookt, verafschuwden hem als een ketter. Zelfs heeft men de hand aan hem willen slaan. Toen hij in een der laatste maanden van 1691 fn de Eilandskerk catechiseerde, waren er uit de oppositie, die er behagen in schepten des predikants gevoelen over den duivel te bestrijden. Bekker zal zich hierdoor niet bezwaard hebben gevoeld, maar na afloop der les werd hem de raad gegeven niet den gewonen weg naar huis in te slaan,

daar men het voornemen had hem van de brug af in het water te werpen. Door een anderen weg te volgen, voorkwam Bekker deze booze voornemens.

Na de classicale vergadering van 20 November werden de onderhandelingen 1) met Bekker hervat en eindelijk scheen men dan toch tot een bevredigend resultaat te zullen komen. De vergadering der classis werd tegen 22 Januari 1692 uitgeschreven en de Gedeputeerden der synode tot bijwoning uitgenoodigd. Maar deze toonden zich hierover zeer verwonderd. Zij hadden immers in de laatste bijeenkomst gezegd, dat zij zich gedechargeerd achtten en meenden nu geen recht te hebben op eigen gezag hun mandaat te verlengen. In die vergadering van 22 Januari nu liet Bekker er zich toe bewegen een nieuwe verklaring af te leggen. Dit uitvoerige stuk 2) is ten deele een herhaling van de vroegere verklaring bij de classis ingediend. Hier en daar ging het echter vrij wat verder, zooals uit de volgende citaten kan blijken.

> En vermits dan 't voorname verschil dat'er overig is hier op aankomt, dat God de Engelen, die de menschen verleid hadden, ter eeuwiger verdoemenis soude veroordeeld hebben; sonder dat hyse na dien tyd enige werkinge ontrent 's menschen verleydinge toelaat; de begeerlykheid eens door hem in de eerste versoekinge aangestoken, die het gansche herte verdorven heeft, de naaste oorsaak zynde van alle leugen, sonde en verleydinge in de wereld: so is het doch, dat ik dit myn gevoelen nooit, ook noch niet, hebbe willen dogmatizeeren; of het selve voorgehouden als steunende op sulke onweerspreeklike demonstratien, dat misschien hier ontrent niet wat anders soude kunnen gedacht werden; maar als myn bysondere gedachten aan de wereld hebbe willen bekend maken: altyd nog gereed blyvende, by overtuiginge, door gesonde redenen,

1) Door Bekker medegedeeld in zijne *Viervoudige Beantwoordinge.*

2) Op last der classis uitgegeven als: *Articulen tot satisfactie van de Eerw. Classis van Amsterdam van Do. Balthasar Bekker, overgeleverd den 22 January* 1692, (pamflet, nr. 13820).

te veranderen; de Broederen alleen verzoekende, dit myn besonder gevoelen zo lang in my te willen dulden.

Ook versekere enen iegeliken, dat nooit myn voorneemen geweest is, de gereformeerde Kerke te belasten, als ofse uit een averechts opnemen van ene kennis en maght, die geen schepsel kan werden toegeschreven, aan den Duivel op te dragen, nooit de gronden van de Kristelike Religie deugdelik hadde konnen beweeren: vermits het geschrevene alleen betreklik wil hebben gemaakt tot superstitieuse menschen, die wegens Paapsche en ongegronde vooroordelen sprekende, niet en weeten watse seggen of watse bevestigen.

Nu volgt een heele serie plaatsen uit de *Betoverde Weereld*, welke aan Bekker als bijzonder aanstootelijk waren voorgehouden en daarvan heet het nu

Verklare derhalven, dat ik geen van dese plaatsen so verstaan wil hebben, dat ik iets daar in soude willen stellen, tot laste der Gereformeerde Kerk, in haar lichaam aangemerkt, ofte van derzelver Leeraars myne waarde Medebroeders, die van de werkingen des Duivels spreken in conformiteit van de gemeene uitlegginge over den Catechismus Vrage 123 en 127; ofte ook de Schriftuurplaatsen, welke spreeken van den aart des Duivels, syn vermogen, syn bedrijf en wyse van doen, syn tegenwoordige staat en nakend verderf, verklaren volgens den twaalfden artykel onser Confessie, en andere passagien van de Formulieren van Eenigheid, by ons allen ondertekend.

Besonderlik begeer ik geen van die voornoemde plaatsen, en so daar diergelyke meer in myn voorschreeven Boek te vinden zijn, also verstaan te hebben, dat de Gereformeerde Kerk, en Leeraars als voorschreven, aan Manicheisterye soude vast zijn, ofte hare gronden niet wel gelegd hebben, om te bewysen dat Jehova God is, dat Jesus is de Christus, en de Schriftuur Gods Woordt. Ofte ook (om noch klaarder te spreken) dat de voorschreven Leeraars onser Kerken, niet verder gaande dan geseid is, niet en

> souden, behoudens hun gevoelen van de kracht en werkinge des Duivels, de voorschreven gronden konnen staande houden, ofte de Gereformeerde Christelyke Leere tegen de Atheisterye voorstaan en bewaren. Meine ook niet, dat door hunne leeringen in manieren als voorschreven, de Duivel den almachtigen God gelyk gemaakt, veel min boven hem verheven word. By aldien nochtans den E. E. Broederen in 't lesen van myn Boek noch iets ontmoeten moghten, dat sy met dese myne verklaringe niet souden konnen over een brengen: het sal tegen myn oogmerk en meeninge also verstaan, ofte van my gesteld zyn, in voegen dat de woorden enen anderen sin medebrengen, dan ik daar in begrepen hadde. Versoekende dat het alles volgens dese myne ronde verklaring magh verstaan, ofte gehouden worden, als of 't niet geschreven ware.

Dan volgt dat hij nooit iets heeft willen leeren in strijd met den wezenlijken inhoud der Formulieren, dat hij niet loochent dat sommige Bijbelplaatsen minder aanstootelijk hadden kunnen worden verklaard, en dat hij hier en daar „onse Uitleggers" wat minder hard had kunnen behandelen, dat, zoo hij geweten had, dat zijn boek zulk een beroering zou veroorzaken, hij het liever onder zich gehouden zou hebben; nu het daartoe te laat was beloofde hij zijn bijzonder gevoelen niet verder in predikaties, catechisaties of geschriften te zullen „propageeren" en het nog niet gedrukte gedeelte van zijn boek, door de classis van Amsterdam te zullen doen visiteeren. Nogmaals betuigde hij dat hij met de leer der kerk volledig overeenstemde en eindigt dan:

> Verklare verder, dat de genen dewelke aan de Engelen en Duivelen toeschryven enige werkinge op lichamen of op zielen, uit dien hoofde niet en konnen beschuldigd worden, als ofse aan de schepselen toeschreven het gene Gode eigen is. En nademaal verscheyden passagien in myn Boek de Betoverde Wereld souden gevonden worden, welke dit na 't gevoelen van sommige Broederen souden dicteeren, wederroepe daar op deselve by desen, en belove, in gevalle 't selve Boek wederom moghte herdrukt worden, deselve ten genoegen van de Broederen te sullen veranderen.

Het zal aan Bekker moeite gekost hebben zoo ver te gaan en hij verklaart dan ook dat sommige gedeelten hem waren van het hart gewrongen. Een herroeping was het niet, maar een toegeven tot op het uiterste randje, waartoe hij alleen was te brengen geweest door de verwachting, dat de zaak dan voor goed uit zou zijn. Al is het te begrijpen, dat hij, ook voor den drang van goede vrienden is gezwicht, toch maakt zijne verklaring een pijnlijken indruk. De hoofdzaak, het is waar, bleef en daarvan nam hij niets terug zoolang men hem niet op „gezonde" gronden had overtuigd, en dus bleef zijn heele theorie over den duivel, tooverij en hekserij, overeind staan, maar verder was het een vrij droevig terugkrabbelen, waardoor hij zijn eigen werk schaadde. Volkomen terecht had hij geleerd, dat men door aan den duivel zoo veel macht toe te staan, God's eer te na kwam. Dit werd nu terug genomen. Merkwaardig echter is dat in de van hem geeischte verklaring juist datgene moest worden teruggenomen, wat betrekking had op de denkbeelden van zijne bestrijders. Deze waren vooral hierdoor beleedigd en nu zij hem niet konden overtuigen, eischten zij, dat hij terugnam, wat zij beschouwden als een persoonlijke beleediging.

Het had Bekker strijd gekost — het werd reeds opgemerkt — zooveel toe te geven; hij had het gedaan, omdat ook zij, die hem als predikant wilden behouden, er hem toe aanzetten. In de vergadering der classis van 22 Januari 1692 zou moeten blijken of hij zijne vijanden tevreden gesteld had. De beslissing moest nu vallen; men moest zich voldaan verklaren of Bekker afzetten. Eenstemmigheid was in geen geval verkregen; nog steeds bleek in de classis een strooming aanwezig, welke algeheele herroeping of afzetting verlangde, de meerderheid evenwel was gematigder en wilde hem, na zijne laatste verklaring, als predikant behouden. Om nu echter het eindoordeel afdoende te maken en te voorkomen, dat er straks door de minderheid zou worden geprotesteerd of geappelleerd, wilde de meerderheid ook aan de andere fractie eenige voldoening geven en daarom in het vonnis opnemen, dat Bekker wegens de gegeven ergernis, tot aan de eerstvolgende ver-

gadering der classis, welke den 8sten April gehouden zou worden, zou zijn geschorst. Daarna zou hij zijn dienstwerk volledig hervatten en de zaak voor goed afgedaan zijn. Om dit doel te bereiken was het noodig dat er ook van Bekker's kant geen verzet kwam. Buiten de vergadering wachtte hij; sommige leden gingen met hem spreken ten einde hem te overreden toe te geven. Zoo viel dan eindelijk de beslissing bij „meerderheid der stemmen", dat Bekker's satisfactie zou worden gedrukt, dat hij zelf tot de eerstvolgende classicale vergadering geschorst zou zijn en daarna zijn dienst hervatten, „ende dese sake daar mede sal afgedaan wesen." Bekker onderwierp zich aan de censuur en ook de burgemeesters namen er genoegen mede.

Men zou zoo denken, dat nu werkelijk aan het geharrewar een einde was gekomen, een denkbeeld, waarin ook Bekker leefde evenals de meerderheid der classis, te meer daar in de vergadering geen enkel protest gehoord was. Weldra zou blijken, dat de ijveraars tegen Bekker allerminst van zins waren zich bij de uitspraak der classis neêr te leggen. Al dadelijk werd in den kerkeraad gemopperd vooral door ouderlingen, die de *Betoverde Weereld* zelfs niet gelezen hadden. Ook gingen er stemmen op, welke er op aandrongen, dat Bekker tijdens zijn suspensie van bijwoning van het Avondmaal geweerd zou worden. Om zijne tegenstanders voor te komen verklaarde de vervolgde uit zich zelf zich bereid tijdens zijne suspensie niet aan het Avondmaal deel te nemen. Evenwel het onweêr was niet meer te ontloopen. In de kerk stak een storm op tegen het denkbeeld dat de ketter weldra weder in genade aangenomen zou worden.

Terwijl te Amsterdam zelf onder de volgelingen van Koelman een request aan den kerkeraad rondging ten einde te verzoeken, dat Bekker niet hersteld zou worden, zoolang hij niet volledig herroepen had, richtte de kerkeraad van Rotterdam den 7den Maart een rondgaanden brief 1) aan de kerkeraden in Zuid-

1) *Circulaire Brief van de Eerwaarde Kerken-raad van Rotterdam, geschreven aan de Respective Kerken-raden van Zuyd ende Noord-Holland* enz. (pamflet, nr. 13823—25).

en Noord-Holland en aan die in de voornaamste steden der overige provinties, waarin hij protesteerde tegen de houding der classis van Amsterdam en tegen „het inblyven van gemelte Balthasar Bekker in de Gereformeerde Kerk, speciaal als predikant" en zijn voornemen te kennen gaf, om in de classis van Schieland de zaak ter sprake te brengen, ten einde een gravamen te kunnen indienen bij de synode van Zuid-Holland. Evenzeer op den 7[den] Maart — het was niet toevallig, dat het op denzelfden dag geschiedde — richtte de kerkeraad van Utrecht een schrijven tot dien van Amsterdam 1) om te protesteeren tegen het weder in dienst treden van Bekker. Vooral deze laatste brief is venijnig scherp, men proeft er, om zoo te zeggen, den braven Henricus Brink uit. Bekker's boek heet „scandaleus, heilloos ende Gods-lasterlyk", ja! het is „een van de schadelyxste Boekken, ooit uitgegeven tot nadeel van Gods Kerke, en blaam van onse Gereformeerde Religie;" Bekker zelf heet met „schadelijke ja pestilentiale gedachten besmet." Beide brieven noemen de door Bekker gegeven satisfactie absoluut onvoldoende 2).

Van alle kanten brak nu welhaast de storm los. Voorloopig evenwel bleef de Amsterdamsche classis aan haar besluit getrouw. De kerkeraad echter oordeelde die in het land oprijzende beweging koren op zijn molen. Heel niet gesticht over de resolutie der classis vond hij in de beide brieven van Rotterdam en Utrecht een houvast in zijn verzet. En over Bekker vertelde men elkaar nu nog allerlei nieuwe ongerechtigheden. De een wist mede te deelen dat hij te Rotterdam een vergadering van Socinianen bijgewoond had, een ander

---

1) *Briev van de... Kerkenraad van Utrecht Aan de... Kerkenraad van Amsterdam* enz. (pamflet, nr. 13826—29).

2) Dat de Rotterdamsche brief niet overal een gunstig onthaal vond blijkt uit het extract uit de notulen van den kerkeraad te Dordrecht, medegedeeld door G. D. J. Schotel in *Kerkelijk Dordrecht*, *II*, 48:

„1692 is voorgelesen sekere Brieff van den Kerkenraad van Rotterdam rakende 't boek de betoverde wereld van D. Balthasar Bekker en de besoignes gehouden met syn persoon. De kerckeraet heeft goetgevonden dien Brief te deponeren en die niet te beantwoorden."

dat hij bij zich aan huis aan Socinianen les gaf. Beide praatjes toonden weer eens hoe door het gebabbel der menschen onbeteekenende kleinigheden tot zaken van gewicht worden opgeblazen. De waarheid in deze kletspraatjes was, dat Bekker op een Zondag te Rotterdam zijnde, daar de predikaties in de Gereformeerde kerk had bijgewoond. Tusschen den middag en den avondpreek kwam hij langs een huis, waar een godsdienstoefening werd gehouden. Hij liep er eens in en bemerkte dat hij bij Doopsgezinden terecht gekomen was. Wat het onderwijs aan Socinianen betrof, dit kwam hierop neer, dat hij, op aanbeveling van een ander bij zich aan huis ontvangen had een hem onbekend persoon, die hem verklaring kwam vragen van twee in de Betoverde Weereld gebruikte Grieksche woorden. Ook de vlugschriften, tegen Bekker's bestrijders uitgegeven, werden hem nu toegeschreven; het heette althans, dat zij met zijn voorkennis waren opgesteld.

Al die praatjes waren bij uitstek geschikt om de stemming tegen Bekker gaande te houden. Te Amsterdam bestond er vooral onder de ouderlingen een hem vijandige partij. Toen nu de brieven uit Rotterdam en Utrecht waren ingekomen besloot de kerkeraad in een buitengewone vergadering daar over te beraadslagen. Op denzelfden dag achtte het college het noodig zijn verontwaardiging te kennen te geven over een te Amsterdam vervaardigde medaille met het portret van Bekker en aan de achterzijde een „aanstotelyk vers." Hier is bedoeld no. 2 der vijf bij *van Loon, Nederl. Historipenningen* IV, 225 beschreven en afgebeelde medailles. Zij is vervaardigd door Dishoecke, terwijl de vier overigen waarschijnlijk door den Leidschen medailleur Smeltzing geslagen zijn 1). Op de medaille zelve — aanwezig in het Koninklijk Penningkabinet — is dat vers onderteekend: *H. Mier-* wat blijkbaar aan van Loon onbekend bleef. Dat aanstootelyke vers nu luidde aldus:

Dit is dien Schriftdoorleerde Bekker
Dien heil en toovery ondekker,

1) Zie mijn aangehaald opstel over Ericus Walten in de *Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde.*

Die, hoe getrapt, geterght, noch stil
Zich onderwerpt Zyns Heeren wil
Een man gesont in leer en leven:
Hoe meer verdrukt, hoe meer verheven.

Aan deze rijmelarij had de kerkeraad zich geërgerd en daarom werd een deputatie afgevaardigd naar den „zilversmid" die de medaille vervaardigd had. Deze gaf te kennen, dat hij op eigen initiatief het kunstwerk ontworpen had, maar het versje was afkomstig van Hendrik Miering of Mierink, wellicht dezelfde met wien Bekker door Engeland en Frankrijk had gereisd of zijn zoon. Deze dichterlijke volgeling van den ketterschen predikant had zich nu voor den kerkeraad te verantwoorden. Hij verklaarde niets kwaads met het versje bedoeld te hebben en daarmede liep de zaak af.

De buitengewone vergadering van den kerkeraad kwam den 31sten Maart bijeen. Daar werd besloten bij de classis in te dienen een „consistoriaal advys" met verzoek de suspensie van Bekker niet op te heffen vóór de aanstaande synode, tenzij hij vóór dien tijd volledig herroepen had. Wilde de classis hierop niet ingaan, dan zou men formeel protesteeren.

Intusschen hadden nu ook de vrienden van Bekker gemeend iets voor hem te moeten doen en evenzeer een request, maar nu in het belang van den geschorsten predikant, ingediend. Eigenlijk was daarvan reeds vroeger sprake geweest in September van het vorige jaar. Zoodra Bekker er evenwel de lucht van kreeg, had hij verzocht het achterwege te laten. Nu echter van alle kanten tegen de door hen vereerden predikant werd geageerd, was het voornemen weder opgevat en binnen enkele dagen waren 166 handteekeningen onder een request ditmaal aan de classis verkregen 1).

Zoo naderde de 8sten April, de dag waarop de classis weder zou bijeenkomen wat tevens het einde zou zijn van Bekker's suspensie. Derhalve ging hij zelf als lid der classis de ver-

1) Dat request en het niet ingediende van het vorige jaar zijn uitgegeven als: *Twee Requesten opgestelt door verscheidene Ledematen* enz. (pamflet, nr. 13839).

gadering bijwonen. In de vergadering stond men soms scherp tegenover elkander, daar de houding van den kerkeraad aan sommigen ergernis gaf. Toen namelijk het „consistoriaal advys" aan de orde kwam waren er die eischten dat Bekker zou buitenstaan. Op dit punt waren de gevoelens verdeeld en hij zelf weigerde, zoolang de kerkeraad niet uit zijne acta had opgelezen wat sedert 22 Januari over deze aangelegenheid in den kerkeraad voorgevallen was. Hiertoe was men eerst niet gezind, maar toen Bekker op zijn stuk bleef staan en de meerderheid hem bijviel moest de voorlezing wel plaats hebben. Het maakte een minder goeden indruk dat nu bleek dat de kerkeraad met zijn „advys" niet anders had bedoeld als een bedreiging, door te besluiten te protesteeren indien de classis niet zijn zin deed. Daarenboven gaf die voorlezing een bewijs van de groote partijdigheid van den kerkeraad. Toen de brieven uit Rotterdam en Utrecht en het adres van Koelman's volgelingen bij den kerkeraad waren ingekomen, vertoefde Bekker in Friesland. Zoodra hij er bericht van kreeg zond hij uit Franeker een brief 1) aan den kerkeraad om te protesteeren, zoowel tegen die brieven als tegen het request. Hij noemde dat request ongepast en toonde aan dat het van geen waarde was, daar de 266 onderteekenaars nauwelijks een 1/120 gedeelte van de gemeente uitmaakten niet alleen, maar meerendeels onbekende, onontwikkelde personen waren, die niet konden beoordeelen, waar het om ging.

Werkelijk verklaarde de voorzitter in de classicale vergadering bij de voorlezing van het request van Koelman's volgelingen, dat hij de handteekeningen maar niet zou oplezen, dat zou te veel tijd vorderen en die menschen waren toch onbekend. Had Bekker gewild hij zou — beweerde hij — een request hebben kunnen doen indienen door wel 2660 bekende lidmaten, die voor hem *partij* kozen. In zijn brief schreef Bekker nog, dat hij zulke requesten onbehoorlijk vond en zijne volgelingen verzocht had hun voornemen niet ten uitvoer te leggen. Hij moest dus wel zoowel tegen de brieven van Rotterdam en van Utrecht als tegen het

1) Zie: *Naakt Verhaal*, II, 9—11.

request protest aanteekenen. Terwijl die brieven en dat request in de notulen van den kerkeraad naar behooren waren vermeld en er zelfs een buitengewone vergadering belegd was, om er over te beraadslagen, had men Bekker's brief eenvoudig ter zijde gelegd. Toen nu in de classicale vergadering de handelingen van den kerkeraad voorgelezen werden, werd daarin heel geen melding gemaakt van Bekker's brief. Daarom stond deze op en vroeg aan de afgevaardigden van den kerkeraad of zij op 24 Maart geen brief van hem ontvangen hadden. Na een bevestigend antwoord luidde de tweede vraag, waarom daarvan dan geen melding werd gemaakt in hunne Acta? Geen antwoord. Toen betoogde Bekker: „Hoe partydig dat sich hier de Kerkenraad in droegen, die oproerige Brieven en een Request van meest al Koelmans volk (daar ik niet genoegh na haren sin op 't Stadhuis, wanneer ik was in die commissie tegen aan gelopen hadde) niet alleen in hunne Acten aanteekenden, maar ook tot enen grond namen van so wightige verhandelinge, om ene classicale Resolutie te breken, en ene uitgevoerde Sententie te vernietigen en hunnen eigenen Medebroeder eens daar mede gestraft noch eens te straffen: en dat sy ondertusschen mynen redeliken Brief daar op slaande niet eens gewaardigden daar by te melden. Mits dien las ik dien Brief de Classis voor; daar op voegende, dat sy sich niet daarmede behelpen konde, dat deselve hen eerst ter hand gekomen was na 't nemen van de Resolutie, also het verbeteren of vernietigen derselve, op den grond der redenen by den Brief begrepen lang so veel niet was, als het breken van de Resolutie en Sententie ener hogere vergadering gelyk de Classis is; so sy doch in deselfde Resolutie besloten hadden, ende hier nu poogen uit te werken" 1). Over die partijdigheid was men ook in de classis verontwaardigd; het werd een vrij rumoerige vergadering, maar het eind was dat men voet bij stuk hield en over het „advys" van den kerkeraad leest men in de *Acta*: „De E. Classis hebbende haar ernstige gedachten laten gaan over dit consitoriaal Advys en d'aankleevende Resolutie van

1) *Aldaar*, II, 23.

dien en vind noch siet geen sodanige genoegsame redenen, om haar sententie te altereeren, en de suspensie van D. Bekker te prolongeeren; latende die in haar geheel."

Terwijl dus de classis bij haar besluit bleef, had Bekker den broederen kond gedaan, dat hij besloten was vrijwillig tot aan de aanstaande synode zich van zijn dienstwerk te onthouden, onder uitdrukkelijk beding dat dit niet werd beschouwd als een verlenging zijner suspensie, maar als een daad van eigen vrije verkiezing. Bekker had onder de hand van zijn voornemen kennis gegeven aan de burgemeesters, wie de loop der zaak met bekommering vervulde, wijl zij — ofschoon op Bekker's hand — onlusten voorzagen, indien hij dadelijk weder den kansel beklom.

Dat de Amsterdamsche kerkeraad niet tevreden was spreekt van zelf en daarenboven werd hij nu nog gekweld door de vrees, dat Bekker buiten Amsterdam een preekbeurt zou kunnen vervullen. Daarom werd nog eens bij de classis aangeklopt, opdat deze tegen zulk een ongerechtigheid waken zou. Gelukkig werden de angstigen gerustgesteld toen in de vergadering der classis van 21 April bleek, dat Bekker aan zoo iets zelfs niet gedacht had en van plan was zich geheel van alle dienstwerk te onthouden.

Zijn vacantie ging Bekker doorbrengen in Friesland, waarheen hij den 28sten April vertrok met het voornemen er wat te werken aan het derde en vierde boek van zijn *Betoverde Weereld.* Voorloopig kwam daarvan evenwel niet veel, daar zijn tijd te zeer in beslag werd genomen, door de strijdschriften, welke tegen het boek verschenen. En weldra werd zijn ergernis gewekt door hetgeen voorviel in de vergadering der classis van Hoorn. Gewoonte was, dat tegen den tijd, dat een provinciale synode gehouden zou worden, de classes onder die synode ressorteerende samenkwamen tot het bespreken der onderwerpen, welke in de hooge vergadering behandeld zouden worden en tevens tot het opstellen van zoogenaamde *gravamina,* welke daar ingediend zouden worden. Door die van Hoorn werd nu een gravamen — opgesteld door ds. Costerus — bij de synode van Noord-Holland ingediend, waarin een drietal

vragen besloten waren, n.l. 1°. Of de door Bekker in de classicale vergadering van 22 Januari gegeven satisfactie werkelijk *satisfactoir* was? 2°. Of hij nog als leeraar in dienst der Gereformeerde Kerk geduld kon worden? 3°. Zoo deze beide vragen met *neen* beantwoord werden, hoe men dan verder tot wegneming van het schandaal met zijn persoon handelen zou?

Zeer terecht was Bekker in hooge mate door dit gravamen gegriefd en schreef hij 1): „Dit is 't eerste Gravamen, dat staande de order onser Nederlandsche Kerken, tegen een besonder persoon, over ene afgedane saak is uitgeschreven: of indien het ooit voor desen is geschied, so verwachte ik dat het my bewesen werde. Anders houd ik dit bedrijf, dat na kerkelike reghten noch kostuumen is, voor onwettig en oproerig in de Kerk.... Maar mijn persoon betreffende, die stond onder den Kerkenraad en de Classis van Amsterdam: Wat maakte die van Hoorn ende anderen so stout, dat sy sich des bemoeyen?" Men bedenke dat door de voorgaande synode aan kerkeraad en classis van Amsterdam opgedragen was de zaak *af te doen*, dat werkelijk de classicale vergadering van 22 Januari de zaak had verklaard te zijn *afgedaan* en nog op 8 April besloten had, dat er geen termen waren om op dit besluit terug te komen. Wat had dan een andere classis zich daarin te mengen? Er werd op aangestuurd tweemaal recht te laten spreken in één zaak. Maar Bekker zou nog ergerlijker dingen moeten beleven, door de houding van de Amsterdamsche classis. Had zij eenig gevoel van eigenwaarde gehad, zij zou geprotesteerd hebben tegen de aanmatiging van Hoorn, welke een door haar wettig gewezen vonnis, eenvoudig wilde ter zijde schuiven. Wat deed nu echter die classis? Blijkbaar angstig geworden door het steeds wassende verzet tegen het in den dienst herstellen van den ketterschen Bekker, kroop zij in haar schulp en nam den 21sten Juli deze onwaardige resolutie:

> Betreffende het Quaeritur des Classis van Hoorn; 't welk drieledig is, antwoord de E. Classis als volgt:
>
> Op het I. lid, dat d'E. Classis nooit die Artykelen in

1) *Naakt Verhaal*, II, 30.

totum satisfactoir geoordeeld heeft; maar alleen in circumstantie van die tijd ter satisfactie opgenomen; met hope en verwachtinge van D. Bekker noch verder te brengen: 't welk nu niet geschied zynde, verklaart de Classis die nu niet satisfactoir te zyn.

Op het II. dat D. Bekker in dat gevoelen consequentelijk niet tolerabel is in de Gereformeerde Kerk.

En op het III. geeft de E. Classis de sake verder over aan de E. Christelijke Synodus: met versoek, dat stante Synodo magh getermineerd en afgedaan werden.

Jammerlijker kon het wel niet en dit woord is eigenlijk nog te zacht, want de eerwaarde heeren der classis maakten zich aan een bepaalde onwaarheid schuldig. Dat zij zelve de zaak voor *afgedaan* hadden verklaard, laten wij nu rusten. Maar dat zij zich door een leugen uit de moeielijkheid trachtten te redden, is ergerlijk. Wanneer en waar is ook met een enkel woord in hare resoluties geschreven dat men nog verdere genoegdoening van Bekker verlangde? Wat meer zegt noch de classis als zoodanig noch een harer leden heeft na 22 Januari getracht Bekker tot verdere satisfactie te brengen. Hoe kon dezelfde man, van wien op 22 Januari werd verklaard, dat hij na ruim twee maanden zijn dienstwerk wêer zou hervatten, nu op eens „niet tolerabel" zijn in de kerk? De zaak was: Bekker moest er uit! en waarschijnlijk hebben zijne bekrompen bestrijders gemeend, dat, was de ketter maar eenmaal uitgebannen, de door hem verdedigde stellingen van zelf in den doofpot gestopt zouden zijn. Gelukkig leert de geschiedenis, dat geen kerkelijke vonnissen, zelfs geen brandstapels bij machte zijn eenmaal verkondigde denkbeelden uit de wereld te helpen.

In de synode van Noord-Holland, welke in den zomer van 1692 te Alkmaar gehouden zou worden, zou de zaak Bekker nu tot een beslissing komen. Reeds geruimen tijd te voren was er overal in den lande in classicale en synodale vergaderingen tegen den Amsterdamschen predikant geijverd en van alle kanten klonk de kreet: Herroepen of de kerk uit! Bekker zelf heeft ons een zoo al niet keurige — dat was niet

te doen — dan toch merkwaardige bloemlezing 1) gegeven van de scheldwoorden in de gravamina der kerkelijke vergaderingen over hem en zijn boek uitgestrooid. Maar wat erger is, kort na de synode te Edam was er langs de straat te Amsterdam gevent met een vlugschrift 2), waarin een onjuiste, erg aangedikte lezing werd gegeven van de Acta der synode. Op die foutieve lezing nu waren de *Circulaire brief*, het request en de meeste gravamina gegrond 3).

Op het einde van Juli 1692 werd de synode te Alkmaar geopend. Uitvoerig hier het daar verhandelde te verhalen mag overbodig heeten, want in zekeren zin is het een herhaling van hetgeen in de classis had plaats gehad. Eerst werd een verslag gedaan van hetgeen over Bekker's boek in de classis was voorgevallen. Uit dit rapport worde alleen gememoreerd een onnauwkeurigheid, welke sterk naar een oneerlijkheid riekt. Het betreft de vergadering van 8 April. De lezer herinnert zich dat daar het verzoek van den kerkeraad om Bekker's schorsing te verlengen was afgeslagen in deze bewoordingen: „De E. Classis hebbende haar ernstige gedachten laten gaan over dit consistoriaal Advys en d'aankleevende Resolutie van dien, en vind noch siet geen sodanige genoegsame redenen, om haar sententie te altereeren en de suspensie van D. Bekker te prolongeeren; latende die in haar geheel." Dat wil zeggen, dat het verzoek kort en goed was gewezen van de hand. Wat staat er nu in het rapport dat in de synode is voorgelezen; „Waar over de E. Classis haar ernstige gedagten hebbende laten gaan zegt NOG geen genoegsame redenen te vinden om haar Sententie te altereren." Moet dit niet den indruk maken of de classis een slag om den arm had gehouden en wellicht later op die zaak zou terugkomen? In hare notulen staat daar echter niets van en de invoeging van dit schijnbaar zoo

1) In zijn: *Nodige Bedenkingen op de niewe beweegingen onlangs verwekt door den Circulairen Brief* enz. (pamflet, nr. 13842).

2) *Eenige Extracten uyt Dr. Bekkers betooverden Weerelt* enz. (pamflet, nr. 13678).

3) In de *Nodige Bedenkingen* heeft Bekker den tekst van het libel naast den officieelen tekst afgedrukt.

onschuldige woordje *nog* wekt het vermoeden, dat de classicale heeren zelve gevoeld hebben, dat er een absolute strijd bestond tusschen hunne houding op 22 Januari en 8 April en op 21 Juli en dat zij dit hebben willen verbloemen. Op den laatsten datum hadden zij hun draai genomen en dit moest nu zoo'n beetje weggemoffeld worden.

Na dit rapport deden de correspondenten der overige provincies verslag van hetgeen in hunne synoden over Bekker's boek voorgevallen was. Het in Bekker's zaak classiek geworden woord „verfoeien" deed hier weêr ruim dienst. Wanneer wij de correspondenten hooren, was er ook in hunne synodale en classicale vergaderingen aan „eenparigheid" geen gebrek geweest. Volgens Bekker echter moet dat woord ook thans weder cum grano salis worden opgevat. Zeeland had geen synode en dus ook geen correspondent; toch hadden de Zeeuwen gezorgd niet op het appèl te ontbreken en een brief gezonden, waarin evenzeer de staf gebroken werd over de *Betoverde Weereld,* dat meer schilderachtig dan nu juist beschaafd vergeleken werd bij „een vuyle Modderpoel, waar uyt sulk een walgelijke en besmettelijke stank opgaat."

Thans was de vraag aan de orde of de satisfactie den 22sten Januari door Bekker gegeven voldoende was; het antwoord luidde: „dat gemelte Artikelen géensïns Satisfactoir en waren: en dat Dr. Bekker over sulx een andere Satisfactie soude moeten geven, bestaande in een publyke en genoegsame Retractatie." Men zou dus Bekker opontbieden en benoemde een commissie welke had op te stellen een volledige satisfactie en herroeping welke aan den beschuldigde zou worden voorgehouden. Die commissie kweet zich met ijver van haar taak en wat zij opstelde was werkelijk een echte herroeping 1). Bekker moest schuld bekennen, erkennen dat hij misdreven had tegen de leer der kerk en tegen de schrift, ja! dat hij de laatste verdraaid en de kerk beschuldigd had, beterschap beloven enz. enz.

Zoodra was de oproeping om ter synode te verschijnen niet

1) Het uitvoerige stuk in de *Acta ofte Handelingen*, blz. 53—71.

ter kennis van den gedaagde gekomen of deze stelde een remonstrantie op om de onwettigheid van de procedure der synode aan te toonen. Opstellen is eigenlijk het woord niet, want het stuk was hem door een ervaren rechtsgeleerde ter hand gesteld. Maar hij werkte er nagenoeg een nacht aan om het in een vorm te gieten, welke het geschikt maakte om bij de synode ingediend te worden 1). Op juridische gronden werd het recht der synode om over zijn zaak vonnis te vellen, door hem bestreden. In opdracht der vorige synode had de classicale vergadering de zaak *afgedaan*; er was *niet* geappelleerd en het vonnis te Amsterdam uitgesproken was „niet alleen gegaan in kraghte van gewijsde, maar ook ter wederzijde geacquiesceert ende gehomologeert. Ende dat daar door niet alleen door den laps ofte expiratie van den voorsz. tijd 't welk na reghten genoegh was, maar door de voorsz. reële opneeminghe de voorsz. sake metter daad is afgedaan." Was iemand van oordeel dat het vonnis niet juist was, dan had hij een actie tegen de classis moeten instellen. „Maar dat een Regter van sijn eigen vonnisse sal appelleeren, ofte het selve op eeniger wijse brengen tot kennisse ende examinatie van een Hoger Regter, om daar noch iet by of aff te doen.... Is in alle Landen een vreemde ende ongehoorde saake." Met een beroep op *De Episcopali Audiëntia Novella*, 123, *cap.* 21 heet het dan: „Dat het gewijsde van een Kerklijke Vergadering door de Magistraat van de Plaatse geapprobeert ende geconfirmeert wesende, daar van geen verder provocatie kan vallen. Daarmen hier in tegendeel, selfs buyten ordentlijke provocatie, de Civile comprobatie van de Magistraat, ende, so wel geloofd werd, buyten der selver kennisse, wil subjecteeren aan een Ecclesiasticq oordeel. 't Welk mogelijk niet bedacht, of niet genoegsaam gesien is. Uyt alle 't welke dan klaarlijk kan begreepen en getast werden, Dat de voorsz. Classis in geenen deele bevoegd is, om de voorsz. sake aan de Christelijke Synodus over te

---

1) In de *Acta* blz. 73 v.v., afzonderlijk gedrukt als *Remonstrantie in de Eerw. Synode van Noord-Holland,.... ingediend by ofte van wegen Balthasar Bekker* enz. (pamflet, nr. 13844).

geven, Ende quansuys af te staan 't gene waar toe sy geen verder regt hadde. Ende dat, onder reverentie, ook de Christelike Synodus niet bevoegd is, omme de sake aan haar te neemen, ofte eenige verdere judicature in de voorsz. sake te exerceeren."

Zoo spoedig mogelijk had Bekker hiervan 50 exemplaren laten drukken en nam die mede naar Alkmaar. Toen hij nu op Dinsdag 5 Augustus in de synode verschenen was, werd hem door den voorzitter medegedeeld, dat de door hem aan de classis gegeven satisfactie niet voldoende geacht en een geheele herroeping van hem gevorderd werd. Bekker gaf nu te kennen, dat hij, om aan de vergadering een lange redevoering te besparen een stuk had laten drukken, dat hij zou rond deelen. Na aan alle leden der vergadering een exemplaar uitgereikt te hebben verliet hij de vergadering. Het moet den eerwaarden heeren der synode wel groen en geel voor de oogen geworden zijn, toen zij dit zuiver juridische betoog, na de gewoonte dier dagen met technische termen doorspekt, te verorberen kregen. Er ontspon zich een discussie, waaruit bleek dat op een aantal leden de argumenten van het pleidooi niet zonder uitwerking waren geweest. Toch werd „met eenparigheid" besloten dat Bekkers argumenten ongefondeerd waren. Hij zelf teekent hierbij aan 1): „Het woord eenparigheid van stemmen schijnt den Kerkenraden, Classen en Synoden in mijne sake so eigen geworden als het woord verfoeyen. Maar gelijkerwijs als sy doorgaans verfoeyen sonder ondersoeken, so zijnse ook eenparig sonder tellen. Ik weet dat niet tegenstaande dat verscheidene hevige advijsen tegen mijne Remonstrantie gegeven zijn, dat nochtans deselve kragtig wedersproken, en mijn reght met allen stijl van reghten voorgesproken is. Maar als na redenen niet geluisterd word, en de redelijkste aan 't geroep der menigte toegeeft, dat hy niet uitdrukkelik en protesteert, maar sich te vreden houd op sijne beurte sijn advijs geseid te hebben, dan winnen sy 't altyd, en noemen dat eenparigheid.

1) *Naakt Verhaal*, III, 39.

Daar by is die eenparigheid van oordeel kragteloos: also de Synodus daar haar eigen Reghter is. Maar buiten haar en my, so is 't eenparig oordeel van verstandigen, in 't weereldlijk en Kerkelijk, dat niet alleen de Synodus myn competente Reghter niet en was; maar dat ook sy noch enige andere Kerklike vergaderinge voortaan, in eniger maniere myn Reghter over dese sake wesen konde."

Men liet aan Bekker het oordeel der synode weten, en hij antwoordde dat hij niets anders te zeggen had. Den volgenden dag besloot de synode een deputatie naar Bekker af te vaardigen om te zien of hij nog tot nadere satisfactie te bewegen zou zijn. Aan de afgevaardigden gaf hij tot bescheid dat zijn remonstrantie van kracht blijven moest, dat hij reeds satisfactie gegeven had, maar bereid was die artikelen nader te verklaren. Met dit antwoord werd geen genoegen genomen en een nieuwe commissie op Bekker afgezonden. Weêr moest deze vernemen dat Bekker zich hield aan zijne remonstrantie; hij verklaarde zich evenwel bereid aan te hooren wat de commissie te zeggen had. Hem werden nu de artikelen van satisfactie en retractatie, door de synode opgesteld voorgelezen, waarop hij repliceerde dat hij verwacht had, dat men een nadere verklaring vragen zou, maar niet zulk eene „waar door syn Eerw. soude gebragt werden onder een nadere Censure." Wilde men antwoord op de artikelen, dan was die te vinden in de met de gecommitteerden der Amsterdamsche classis gewisselde stukken. Nu dadelijk op het hem voorgehoudene te antwoorden was hem niet mogelijk; wilde men bepaald een antwoord dan moest hem van het hem voorgelezen stuk copie gegeven worden. Na eenig over en weêr praten en nadat de synode gehoord was, werden de van wege de synode opgestelde artikelen hem ter hand gesteld; hij mocht ze tot den volgenden morgen acht uur onder zich houden, mits hij beloofde ze niet te zullen kopiëeren. Den volgenden morgen werd door hem zijn antwoord aan de afgevaardigden der synode ter hand gesteld 1). Nieuws staat hier eigenlijk niet in; grootendeels was het een verwijzing

1) In *Naakt Verhaal*, III, 45—47.

naar de onderhandelingen tusschen de classis en hem gevoerd. Tevens wees Bekker er nogmaals op dat hij aan zijn remonstrantie vast hield. Heel veel aandacht schonk de synode aan dit antwoord niet, maar besloot op 7 Augustus voor het laatst nog eens Bekker te hooren.

Op dien beslissenden dag hield de voorzitter aan Bekker dit voor: „Dewijl U. E. de Authoriteyt van de Christelijke Synodus niet en hebd willen erkennen, soo hadse met uw saak kunnen voortgaan, en de Classen hare Resolutien laten oplesen. Maar ten overvloed, en uyt enkele goedertierentheyd, heeftse U. E. in 't particulier doen bekent maken waar mede U. E. in de bewuste sake van uw Boek had behooren Satisfactie te geven. Ende hebbende het rapport van hare Gecommitteerde gehoort, heeft sy nog-maals goed gevonden, uyt uw eygen mond te verstaan of het gene U. E. uyt naam van de Synodus by dat Geschrift is voor-gestelt, gesint zijt aan te nemen, ofte niet: en daar op begeertse een Peremptoire verklaringe: ander-sins sal de Christelijke Synodus tot een Finale Conclusie treden" 1).

Bekker antwoordde: „Ik zal met weinig woorden antwoorden, behoudens mijn Remonstrantie. Ik ben verscheenen, om de geheele Wereld te over-tuygen van mijn bescheydentheyd, vreedsaamheyd, en opregtigheyd. Ik heb die Artikelen gisteren avond eerst ontfangen: ik had de selve noyt gesien: men heeft my doen beloven, dat ikse niet en soude copieren: ik heb aangenomen my desen morgen punctuelijk te sullen verklaren en ben so na gekomen, als ik van mijn gemoed heb kunnen af-wringen. Ik meyn al-rede vol-daan te hebben in de Conferentien tot Amsteldam gehouden, welke Geschriften my nu niet ter hand zijn. Ik heb gepresenteert de selve Geschriften te doen Drukken, ende een Exemplaer aan yeder Predikant in Noord-Holland op mijn kosten te bestellen; met bede, dat een yeder daar op aantekene wat'er ontbreekt, ofte hem mishaagt; ende een opregte Aanbiedinge van al 't gene daar in de Classen sullen t'samen-stemmen, tot een algemeen genoegen te veranderen. Ik en kan niet bedenken hoe een Christelyke

---

1) In *Acta ofte Handelingen*, blz. 87 en 88.

Vergaderinge van een eerlijk Man meer vorderen kan. Ik en ben in geen staat om my selven daar op te verklaren, also ik het niet versta" 1).

De praeses voerde nu Bekker te gemoet, dat men dan zou overgaan tot de „Finale Conclusie," waarop hij ten antwoord kreeg: „Ik en kan het niet gebeteren: ik wage'er my selven aan." Nogmaals herhaalde de voorzitter zijne opmerking, waarop Bekker: „Ik heb niets naders te seggen: de Broeders gelieven te besluyten het gene tot ruste van Gods Kerke strekken sal." Bekker verliet de vergadering, waarop nog dienzelfden dag dit vonnis werd geveld:

> De Christelijke Synodus alle sagt-moedigheyd en bescheydenheyd gebruykt hebbende, om Dr. Balthasar Bekker tot een Genoegsame Retractatie te induceren, ende sijn E. blijvende weygeren de Synodus voor sijnen Competenten Regter te erkennen, en de Artikelen van Satisfactie by de Christelijke Synodus opgesteld, aan te nemen; heeft op de ingebragte Advijsen van de Respective Classen, met eenparigheyd van stemmen, den selven Dr. Bekker verklaart intolerabel als Leeraar in de Gereformeerde Kerke; en vervolgens hem van sijn Predik-dienst geremoveert, gelijk sy den selven removeert mids desen. Ende sal van dese Resolutie en Conclusie den Eerw. Classis, als mede den Eerw. Kerken-raad van Amsteldam Copye toe-gesonden werden, om haar selven daar na te reguleeren" 2).

De aandoenlijke betuiging van haar zachtmoedigheid en bescheidenheid kon den nu officieel tot ketter verklaarden Bekker niet weêrhouden, nog dienzelfden dag vóór hij uit Alkmaar vertrok, aan de synode dit protest te doen toekomen:

> D'Ondergeschreven Predikant tot Amsterdam als noch inhaererende, en houdende alhier voor geinsereerd de middelen van syne Remonstrantie aan de Christelike Synodus overgegeven, protesteert van nulliteyt ende incompetentie van alle 't gene in sijne sake, mitsgaders

1) *Aldaar*, blz. 88.
2) *Aldaar*, blz. 89.

sijn Persoon by deselve Synodus is geresolveerd ofte gedecreteerd. Ende als nog itereerende, dat hy de Resolutie van de Eerw. Classis van Amsterdam van dato den 21 July deses jaars niet anders kan aansien als genomen by private Personen, die in de voorsz. sake geen verder regt van judicature was competeerende; gelijk hy mede het decreet van de Synodus niet kan aansien ofte erkennen als genomen by een competente vergadering; maar by so veel particuliere Personen, als in 't voorsz. decreet tot sijn nadeel, praejudicie ende laesie van sijn goede naam en faam, geconsenteerd hebben. Protesteert derhalven jegens alle en enen yegelijken van de selve, van 't ongelijk dat hem in dezen geschied, omme ter selver sake jegens de selve als particuliere Personen sijne Actie te instituëren, of voor derselver dagelijksche en competenten Regter, of wel voor den Hove Provinciaal van Holland, mitsgaders ook sijn Regt, ter sake van de voornoemde *nulle* en incompetente Resolutie van de voorsz. Classis van Amsterdam ende praetens decreet van de Synodus, te vervolgen, daar en soo hy te rade worden sal.

Het onverkwikkelijke ketter-proces, dat allerminst der kerk tot eer verstrekt, was daarmede ten einde. Niet evenwel de zaak-Bekker. Na het vellen van het vonnis deelden de Deputaten der synode mede, dat zij aan de Staten van Holland een request hadden aangeboden om het gevaarlijke boek van Dr. Bekker te doen verbieden. Tevens werd nog een ander besluit genomen, dat er op wijst dat de synode gevoelde, dat de gehouden procedure wel eenige toelichting behoefde. Wat nooit gebruikelijk was, geschiedde nu, men besloot de *Acta* der synoden van Edam en Alkmaar, voor zoo verre zij op Bekker's zaak betrekking hadden, in het licht te geven. Aan die *Acta* werd toegevoegd een voorrede van niet minder dan 59 bladzijden in-4°. om de houding der synode te rechtvaardigen, en de door Bekker ingediende Remonstrantie te ontzenuwen. Uit die ongewone manier van doen zou men ook de conclusie kunnen trekken dat de hooge kerkvergadering zich bewust was, dat er aan de wijze waarop met den Amsterdamschen predikant was

omgesprongen, wel een en ander haperde. Het is trouwens al wel als wij in die voorrede lezen dat Bekker „ettelijke jaren.... in den Wyn-gaard des Heeren gearbeyd, ende als een wakker Herder Christi Kudde geweyd (had)." Daartegenover getuigt het van absolute verblinding als wij verder lezen over de *Betoverde Weereld*: „Nergens vond het toestemminge, dan by menschen van een verdorven verstand, of van kleyn begrip, of die in de H. Bladeren min bedreven, of over het gesag van de H. Schrifture min bekommert waren." En dat, terwijl juist onder de beschaafden en ontwikkelden Bekker een nog steeds wassenden aanhang vond en zij, die hem en zijn boek verafschuwden, juist gevonden werden onder hen, die in dit geval tot oordeelen niet bevoegd waren en eenvoudig afgingen op het oordeel der tegen hem ijverende predikanten. Uit die voorrede zij hier alleen nog aangestipt, dat men er de niet onbelangrijke erkentenis in leest: „Dog het voor-naamste verschil raakt de Authoriteyt en de Geloof-waardigheyd van het aller-Heyligste Woord Gods, de volmaakte regel-mate van ons Geloof en wandel."

ZEVENDE HOOFDSTUK.

LAATSTE LEVENSJAREN.

Gegriefd en verbitterd was Bekker naar Amsterdam teruggekeerd en zijn eerste voornemen was zich niet aan het synodale vonnis, dat hij onwettig achtte, te onderwerpen. Vrijwillig had hij op zich genomen tot aan de synode zich te onthouden van de waarneming van zijn dienstwerk, nu de synode was afgeloopen was de gestelde termijn verstreken en vatte hij het plan op zijn ambtelijke werkzaamheden weder te hervatten en den eerstvolgenden Zondag den kansel te bestijgen. In een brief van 9 Augustus gaf hij hiervan kennis aan den kerkeraad, waarin hij tevens mededeelde, waarom hij het vonnis der synode niet als wettig erkennen kon. Nog denzelfden dag nam de kerkeraad een resolutie, waarbij aan Bekker absoluut verboden werd te preeken of een zijner kerkelijke functies waar te nemen. Beide partijen wendden zich tot burgemeesters, die hierdoor in een moeielijke positie kwamen. Zooals blijken zal, waren zij niet van zins het vonnis te erkennen en toch moest er hun alles aan gelegen zijn om onrust of schandaal te voorkomen; trad de afgezette predikant voor de gemeente op dan was het zoo goed als zeker dat woelingen niet uit zouden blijven. Intusschen slaagden zij er in beide partijen tevreden te stellen. Vermoedelijk heeft men van uit het stadhuis aan Bekker wel bescherming toegezegd, maar hem tevens een wenk gegeven dat hij niet moest trachten den preekstoel te beklimmen, omdat dit tot ergerlijke tooneelen aanleiding zou geven. Van

een poging van den veroordeelde om een preekbeurt te vervullen vernemen wij niet meer.

De kerkeraad besloot nog een stap verder te gaan en stelde den 14den Augustus de vraag aan de orde of Bekker niet van deelneming aan het Avondmaal moest geweerd worden. In een buitengewone vergadering, Zondagsavonds, 17 Augustus, werd hierover beraadslaagd. Volgens Bekker was de vergadering zeer slecht bezocht; van de 50 leden van den kerkeraad waren er slechts 23 tegenwoordig. Onder de aanwezigen waren er die het voorstel als te bar veroordeelden; toch werd het aangenomen met 12 of 13 tegen 11 of 10 stemmen. Door den predikant der wijk met zijn ouderling werd van de gevallen beslissing kennis gegeven aan Bekker, die copie verzocht en ter zelfder tijd mededeelde dat hij in dit geval den kerkeraad niet als zijn competenten rechter kon beschouwen; ten opzichte van deelneming aan het Avondmaal zou hij zich gedragen zooals zijn geweten hem dit voorschreef. Toen dit antwoord aan den kerkeraad werd medegedeeld besloot hij geen copie van het besluit te geven, omdat dit niet gebruikelijk was en bij burgemeesters aan te kloppen om hulp voor het geval Bekker toch aan het Avondmaal zou willen verschijnen. Hier kreeg men ten antwoord, dat de heeren de zaak „in overleg souden nemen."

Daar Bekker zijn afzetting niet wilde erkennen ging hij den 18den Augustus de vergadering der classis als lid bijwonen. Toen hij daar onaangediend plotseling te midden der vergadering verscheen en als lid plaats nam verwekte dit opschudding. Hij riep de classis ter verantwoording, waarom zij eigenmachtig was afgeweken van hare vroegere resolutie, welke hem na de synode weêr geheel in zijn dienst herstelde. Na het stellen dezer vraag verliet hij de vergadering om den leden gelegenheid tot beraadslagen te geven. Aan het einde der bijeenkomst weder binnen geroepen, werd hem het besluit der synode voorgelezen en daarna medegedeeld, dat de classis zich bij het vonnis neêrlegde en hem niet langer als een lid van hare vergadering erkende.

Het maakt een eenigszins pijnlijken indruk Bekker zich te

zien verzetten tegen de gevolgen van het gewezen vonnis, maar tot zijne verontschuldiging dient dat hij niet alleen door de hem aangedane behandeling gegriefd en gebelgd, maar tot in het diepst zijner ziel overtuigd was van het onrechtmatige van het vonnis. Naar zijne meening was en bleef hij predikant van de gemeente te Amsterdam en had hij recht als zoodanig op te treden. Klein in elk geval was de houding zijner tegenstanders; daarvan geeft een bewijs de manier waarop in den kerkeraad gesproken werd over het feit, dat Bekker als hij kerkwaarts ging, plaats nam in de bank voor de predikanten en ouderlingen. Op Nieuwjaarsdag van het jaar 1693 kwam de zaak in een vergadering ter sprake. De vergadering was weêr zeer onvoltallig — dat gebeurde, blijkens het *Prothocol*, den Amsterdamschen kerkeraad herhaaldelijk — en daarom werd er een buitengewone vergadering belegd. Daar kwam men tot het besluit om aen Bekker door een predikant en ouderling te doen aanzeggen, dat men ongaarne had gezien „dat hij in de bank voor de leeden van de kerkenraad was doorgedrongen" en ofschoon men liever zou zien, dat hij die bank voorbijging, dat, zoo hij in het vervolg daarin toch plaats wilde nemen, hij aan de predikanten en ouderlingen „gelieft plaets te laeten en aghter aen te sitten." Toen de gecommitteerden dit aan Bekker kwamen boodschappen, antwoordde hij dat het college verkeerd was ingelicht en dat hij niet getracht had voor anderen in de bank door te dringen. Voor het overige zou hij schriftelijk antwoorden.

Zeer eigenaardig was de houding door de regeering van land en stad tegenover het vonnis der synode aangenomen. In die houding ligt iets, dat onze lachspieren in beweging brengt, maar toch ook onze ergernis wekt. Botweg een verzoek der kerkelijken weigeren durfden of wilden de regenten niet, maar nu volgden zij een gedragslijn, die er veel van heeft of zij de heeren eenvoudig bij den neus namen. Kwamen afgevaardigden van synode of kerkeraad in de zaak-Bekker bij de regenten met een verzoek aandragen, dan trokken deze een heel ernstig gezicht en werd onder veel buigages en strijkages den heeren geantwoord, dat zij van het gewicht der

zaak doordrongen waren, dat zij zeer zèker het verzoek in ernstige overweging zouden nemen, maar.... altijd waren er redenen, welke aan het dadelijk nemen van een besluit in den weg stonden. Zoo ging dat gewoonlijk geruimen tijd zijn gang, tot de predikanten begrepen, dat zij door langer aanhouden toch niet verder komen zouden. Geweigerd werd het verzoek niet, o neen! maar ingewilligd nog veel minder.

Uit de houding der regeerings-personen in deze geschiedenis aangenomen meen ik te mogen constateeren, dat het vonnis der synode te Alkmaar in deze kringen al zeer weinig sympathie vond. Zien wij in de eerste plaats eens, wat het lot was der remonstrantie door die synode bij de Staten van Holland ingediend om de *Betoverde Weereld* te verbieden. In die remonstrantie, reeds in den herfst van 1691 ingediend, vindt men weêr dezelfde grove beschuldigingen, waarmede de kerkelijke heeren zoo gul waren, als het er op aankwam een gehaten tegenstander in een hoek te duwen. Natuurlijk werd de *Betoverde Weereld* schadelijk en schandelijk genoemd. Bekker — heet het — had zich schuldig gemaakt aan groote oneerbiedigheid tegenover de apostelen en profeten, Christus en de leeraars der kerk, aan „bijstere en schandelijke Verdrayinge van ontelbare Passagien der Heylige Schrifture," aan verkondiging van denkbeelden, welke ingingen tegen de leer der kerk, aan het tegen de waarheid in toedichten van monstreuse gevoelens aan de Hervormers, de Gereformeerde kerk en hare leeraars enz. enz. Een aantal bijlagen moesten deze beschuldigingen staven. Bekker is het antwoord niet schuldig gebleven, maar heeft in den breede in een aan de Gedeputeerden tot de kerkelijke zaken uit de Staten van Holland opgedragen *Ondersoek en Antwoort* 1) deze remonstrantie uiteengerafeld. Van tal van plaatsen, waar hij van Schrift-verdraaiing of iets dergelijks beschuldigd wordt, kon hij met zijn

1) *Ondersoek en Antwoord Van Balthasar Bekker... Op 't Request Door de Gedeputeerden der Noordhollandsche Synode... ingegeven... tegen sijn Boek de Betoverde Weereld...* Amst., D. van den Dalen, 1693, in-4°. (pamflet, nr. 13959).

groote belezenheid aantoonen, dat bekende rechtzinnige theologen hetzelfde hadden geleerd. Van anderen liet hij niet na te doen uitkomen, dat de opstellers der remonstrantie zijne meeningen onjuist of uit het verband gerukt hadden weêrgegeven. Hier bij dit punt uitvoerig stil te staan, zou ongeveer hetzelfde zijn als het geheele debat over de *Betoverde Weereld* heropenen. Anders is het gesteld met Bekker's inleidende opmerkingen over het verbod van boeken in het algemeen, want wat hij daarover zegt doet ons zijne denkbeelden kennen als die van een onbekrompen, echt wetenschappelijken man. Dat de overheid geroepen zou zijn op verzoek van een of andere kerkelijke vergadering een boek te verbieden betwist Bekker, te meer waar het herhaaldelijk voorkwam dat de meeste leden van een dergelijke vergadering het bewuste boek niet gezien, laat staan dan gelezen hadden. „Maar nu wil men, dat de hoogste Overigheid so blind sal zijn, dat als een Boek by Kerkeliken, eer die 't self reght kennen, (ja, eer sy 't self gesien hebben) is *verfoeid*, dat aanstonds ook verbieden sal. Dit seg ik niet, omdat my dit nu tegengaat, maar 't is my altijd tegen mynen sin geweest, so dikmaals als men sprak, daar ik mede wat te seggen hadde, van boek of boeken te verbieden" (blz. 2). Herhaaldelijk had hij tegen dat verbieden gewaarschuwd, o. a. reeds 24 jaar vroeger toen het Descartes gold. Evenzeer had hij in 1676 in de classis van Amsterdam afwijzend geadviseerd op het voorstel om een verbod uit te lokken van Brandt's *Historie der Reformatie*, en weêr eenige jaren later had hij dezelfde houding aangenomen, toen er pogingen werden aangewend om R. Simons *Histoire critique du Vieux Testament* te doen verbieden. Dan gaat Bekker voort: „'t Is waar, dat de Gedeputeerden der Synode van Zuidholland een plakkaat by de Heeren Staten hebben opgelopen tegen 't boek van G. Deusing Reghtsgeleerde tot Groningen: maar die van Noordholland, noch Jacobi noch Costerus (die 't doe met haar beiden waren) wilden daar niet aan. D. Jacobi sprak het in 't Synodus 't Enkhuisen voor, dat het boek wel ingesien so quaad niet was, ende vele nutte dingen hadde. Den Duivel maakte niemant ooit so groot, als de heere Deusing daar in doet: dat konnen

D. D. Depp. dulden: maar dat ik hem so klein make, dat en staat hen niet te lyden. Niet tegenstaande sijn gevoelen tegen 't mijne so seer strijdig is; heb ik echter self, beneffens eenen mijner amtgenoten, voor dat boek en den Auteur alhier gesorgd; en sijne korte verantwoordinge tegen de boosaardigste misduidingen aan 't licht geholpen: oordeelende, dat elk sijn gevoelen vry moet hebben, of ten minsten dat hy sich verantwoorden magh 1). Doch wat heb ik veel van anderen te seggen? Het valt ongelijk veel lichter iemants boeken te verbieden dan te wederleggen" (blz. 4).

Zien wij hier Bekker in de weêr om te voorkomen dat de vrijheid van schrijven aan banden werd gelegd, moeten wij er uit opmaken, dat hij zelf Deusing geholpen heeft om zijn verantwoording het licht te doen zien, ook de beweegredenen voor zijne handelingen zijn niet van belang ontbloot, vooral als men in 't oog houdt, dat het een theoloog uit de zeventiende eeuw is, die zoo schrijft. Hij beweert dan, dat boeken, die „tot de kennisse" behooren niet onderdrukt moeten worden; het moet aan ieder vrijstaan een wetenschappelijke kwestie te onderzoeken en er zijn meening over te zeggen, gelijk aan een ander de vrijheid toekomt de uitgesproken meening aan te nemen of te verwerpen. Zeer juist zet Bekker dan uiteen, dat men door een boek te verbieden juist het tegendeel bereikt van wat men zich voorstelt. Zij, die er voordeel van hebben, zijn de boekverkoopers, want het boek wordt meer gevraagd en stijgt in prijs. Toen zijn *Vaste Spyse* verboden was, werd de prijs, die eerst vier schellingen was geweest, een ducaton, en de friesche druk van de *Betoverde Weereld* kostte later meer guldens, dan hij eerst schellingen had gekost. Merk-

1) Bekker moet zich in den voornaam vergist hebben, want waarschijnlijk is hier niet bedoeld G. Deusing, maar Herman Deusing. Deze Groningsche rechtsgeleerde heeft zich in zijn lateren tijd toegelegd op de theologie en een boek geschreven: *Historia allegorica Veteris et Novi Testamenti, juncta revelatione mysterii S. S. Triados.* Gron., 1690, dat wegens de ultra-typologische en mystieke Schriftverklaring veel ergernis en tot vervolging aanleiding gaf. Deusing schreef toen nog in hetzelfde jaar zijn *Korte Verantwoording.*

waardig is dit gedeelte van Bekker's betoog: „Daar by komt dat sodanige boeken, door niewsgierigheid, met meer opmerkinge dan anders wel gelesen worden: en so is 't gevaar te groter, dat de menschen door verbodene boeken meer, dan of sy vry te koop stonden, besmett of misleid sullen worden. En sose niet meer te bekomen sijn, sy leenense malkander af; en lesen dan te vlytiger ten einde toe, om het wederom te moghen geven: waar toe sy sulken haast niet maken souden so 't hun eigen ware, of sy wisten datse 't altijd in de winkels krygen konden? Wat behoeve ik hier van meer bewijs dan 't gene met mijn eigen werk gebeurt? En 't is te wel by alle man bekend, om daar over hier ter plaatse meer te seggen. Maar nu, als 't ware dat een Boek verboden, opgehaald, ja verbrand en nooit herdrukt en wierde; dan so pleeg ik echter te bedingen, dat het niemant ook weerleggen moeste. Want so dat geschied; so sal de gene die dat doet het verboden boek van woord tot woord, of op 't minst den sin daar af in het sijne moeten stellen. Doet hy 't eerste niet, so en sal de Leser nauwlix; laat hy 't ander, so en sal hy geensins dese wederlegginge verstaan. Doch so hy een van beiden doet, so doet hy met sijn boek herdrukken 't gene niet gedrukt moght worden, volgens het verbod daar op gedaan. Ik weet, hier op sal iemant seggen, dat het verboden boek met die weerleggingen daar by niet schaden kan: want dat vergif (so daar in steekt) heeft dan een tegengift. Maar wat behoeft een boek weerleid dat uit de weereld is? Waar voor men houden moet het gene door 't verbod niet meer te vinden is. Hoe salmen ook versekerd zijn dat het wel weerleid is; so lang de schryver van 't verboden boek daar op niet wederom geantwoord heeft? 't welk hem dan niet vry gelaten sijnde, so geschied hem buiten twijfel ongelijk; sich te moeten laten slaan, daar hem handen ende voeten eerst gebonden zijn. Sekerlik ene wijse van doen, die met geen welbestelde Regeeringe kan bestaan. Doch buiten dat, het boek noch niet beantwoord zijnde, kon iemant lichtelik in dit bedenken komen, dat meer dan gemeen verstand de redenen daar d'ongeletterden voor stil staan, gemakkelik om verre werpen sal. Maar so die wederlegginge

niet wel bestaat, so sal de Leser in 't gevoelen, dat niet wel weerleid is, dies te meer bevestigd worden. En so heeft hy meer doling voortgesett, dan 't boek self maghtig was te doen. Het mangelt my aan geen exempelen, om daar ondervindinge af te hebben. Een geleerd man schreef van enen anderen, dat hy hebbende Socinus willen wederleggen met zyn boek noch meer Socinianen had gemaakt. So is 't ook tot op heden met mijn tegenwoordig Boek gegaan. Die door vooroordeel weigerden daar in te lesen, hebben 't evenwel gedaan, nadat sy sommige boeken gelesen, of predikatien gehoord, en daar uit begrepen hadden, dat de redenen, die sy meinden dat beroemde schryvers ofte predikers hadden myn gevoelen te weerleggen, van geen kraght en waren: daar na de mijne leesende, vonden sich daarmede overtuigd. Ja ik weetse, die door sulke en diergelijke middelen volkomelik in myn gevoelen zyn geraakt; en daar ook voor stryden, hoe seer sy ook in 't eerst daar tegen waren. Daarom, gelyk geseid is; die stijl van dolingen te wederstaan, en voor de waarheid dus te waken, dat de boeken maar verboden werden, is een doen dat best voor 't Pausdom past, 't welk ons niet betaamt om na te volgen: also het ons aan mannen niet ontbreekt die bequaam zyn om de dolingen te wederleggen, en de menschelike overheersching tegen onse leere strijd." (blz. 6—7).

De Remonstrantie tot verkrijging van een verbod van Bekker's veel bestreden boek is gedrukt achter de *Acta* der synode van Alkmaar; zij is dus wereldkundig gemaakt. Eigenaardig is het dat noch in de *Resolutiën* der Staten van Holland, noch in de *Secreete Resolutiën,* noch in de Resolutiën van Gecommitteerde Raden, noch elders in het Rijksarchief van een beraadslaging over deze remonstrantie een enkel woord te vinden is; het stuk wordt zelfs niet vermeld. Slaan wij thans eens op de *Acta* der synode van Noord-Holland uit de eerstvolgende jaren na 1692, waaruit zal blijken hoe de afgevaardigden der synode door de regenten aan 't lijntje werden gehouden, terwijl wij er tevens uit leeren wat van kerkelijke zijde werd gedaan tot het tegengaan van het „inetende quaet" van Bekker's gevoelens.

Toen in 1693 de Noord-Hollandsche synode te Haarlem bijeenkwam, konden de Gedeputeerden over de remonstrantie niet anders mededeelen als dat zij met hunne collega's uit Zuid-Holland met den meesten ijver het verzoek tot suppressie der *Betoverde Weereld* bij de commissarissen ad res ecclesiasticas hadden bepleit „maar tot noch toe daer op niet en was gedisponeert." De correspondent der Zuid-Hollandsche synode had intusschen iets belangrijks mede te deelen. Die synode had aan Bekker's boek eenige onrechtzinnige stellingen ontleend, ten einde die door studenten, proponenten en van buiten de provincie inkomende predikanten door hunne onderteekening te doen „verwerpen en verfoeyen." Bij de rondvraag bleken de verschillende classes geneigd deze punten ad referendum over te nemen. Vragender wijs gesteld luiden zij aldus:

1. Of de geesten onbequaem zijn om te wercken, 't zy op malckanderen, 't zy op de lichamen 't zij dat zij met de lichamen vereenight zijn?
2. Of den Duijvel en zijne booze Engelen, sedert de verleijdinge van den eersten mensch, in de helle zoo zijn opgesloten, dat zij de menschen op der aerde niet meer kunnen verleijden of beschadigen?
3. Of het gene de Schriftuer doorgaens van de booze Engelen vermeldt, en bijzonder de H. Euangelischen verhalen van booze en onreijne geesten en duijvelen en de kercke gewoon is uijt te leggen van eijgentlijck zoo genaemde booze geesten, alleen te verstaen zij ofte van booze menschen ofte van ontsteltenisse des lichaems ofte des gemoeds?
4. Of het gene in de H. Schrift van de goede Engelen wordt vermeldt, en de kercke gewoon is uyt te leggen van eijgentlyk zoo genaemde gedienstige geesten, niet anders is te verstaan dan van gezanten uyt de menschen, ofte nae een menschelijcke manier van spreken om Godts bedrijf omtrent der menschen kinderen op een hemelstatige wijze te verbeelden?
5. Of men staende het gevoelen van de Kercke, aengaende de kennisse en de maght der geesten onmaghtigh zoude

zijn, te bewijzen en staende te houden dat Jehova Godt, Jesus de Messias en de Bybel Godts woordt is?

En dewijl uyt alle zulcke pernitieuse stellingen volght, dat aen de H. Schrift gegeven wordt een verkeerden zin en een ergerlijcke uytlegginge en aldus het H. Woord Godts al te oneerbiedigh en spotachtigh wordt behandelt,

Of ghij daer van niet van gantscher herten een afkeer hebt ende zulcks verfoeijt en aenneemt alle de voorschr. onrechtzinnige stellingen en in 't byzonder elck van die te verwerpen en tegen te gaen?

Verder besloot de synode aan hare Deputaten op te dragen om met allen ijver voort te gaan ten einde een verbod van Bekker's boek te verkrijgen en werd aan de predikanten uit stemhebbende steden verzocht bij hunne magistraten, ter dagvaart gaande, pogingen in het werk te stellen, ten einde het beoogde doel te bereiken.

In het volgend jaar, in de Amsterdamsche synode van 1694 kon al geen gunstiger mededeeling gedaan worden. De Deputaten der Noord- en Zuid-Hollandsche synoden hadden nogmaals bij de provinciale regeering aangedrongen op verbod van Bekker's boek en daartoe een nieuw request ingediend. Daarop hadden zij bericht gekregen dat het was gesteld in handen der „Ecclesiastike Commissarissen." Daarmede niet tevreden, hadden zij er den pensionaris Ravens 1) over aangesproken, „die wat hem aangingh, seide wel in staat te wesen, van syn oordeel te kunnen geven, maar wat de andere H^{ren} Commis^{en} aangingh, moesten eerst de saken noch nader ondersoeken, eer haar advis konden geven." Men moet erkennen dat onze voorvaderen niet over één nacht ijs gingen; meer dan twee jaar geleden was de remonstrantie ingediend en nog steeds waren de regenten aan het onderzoeken. Natuurlijk werd den Deputaten dank gebracht voor hunne moeite en hun opgedragen werkzaam te blijven opdat de zaak niet slepende werd gehouden.

1) Ravens was pensionaris van Leiden; gewoonlijk hadden de Leidsche afgevaardigden ter dagvaart zitting in de commissie ad res ecclesiasticas.

Eigenaardig is weêr dat in de synode, terwijl toch juist een harer voorgangsters Bekker had afgezet, de door Zuid-Holland aangegeven artikelen geen genade konden vinden. Toen deze zaak aan de orde kwam vroegen de correspondenten uit Zuid-Holland eerst een verbetering in de *Acta* der vorige Noord-Hollandsche synode te willen aanbrengen. Zij hadden niet gesproken van onderteekening der opgegeven punten, maar dat deze den betrokken personen „ernstelyk" zouden worden afgevraagd. Bij de rondvraag bleek nu dat, hoezeer de verschillende classes sympathie hadden voor het tegengaan van alle „pernitieuse" gevoelens, de meerderheid toch met de aangegeven punten niet kon medegaan 1). Zij werden dus verworpen en van de agenda afgevoerd. Dit beteekent evenwel niet dat zij geheel van de baan waren, want in de eerstvolgende synode rapporteerden de Deputaten dat bij de examina van aanstaande proponenten hun de bekende punten waren voorgehouden. En in de volgende synode, die van 1695 bleek uit de mededeeling van den correspondent van Gelderland, dat de Geldersche synode de bewuste punten overgenomen had. Maar in die synode van 1694 had vooral de correspondent van Utrecht een gunstig rapport uit te brengen; hij kon er n.l. op wijzen dat de magistraat van Utrecht Bekker's boek verboden had 2).

---

1) In de notulen der classis van Amsterdam van 5 Juli 1694 leest men hierover het volgende: „De Classis van Amsterdam ten vollen genegen zijnde, om, so seer als iemant, de orthodoxie in de Kerke te bewaren, Meenende sulks wel krachtelijck vertoont te hebben in alle hare voorgaande handelingen over de sake van D. Bekker en sijn boeck de betoverde Waerelt; maakt nochtans groote swaerigheijt, om eenige nieuwe articulen over 't bewuste point aan te nemen, en andere deselve te laten ondertekenen. En is de selve Classis van gedachten, dat in de gewoonlyke formulieren van eenigheijt, diewe alle ondertekenen en aennemen te volgen veele sulke expressien zijn, dewelke de voorname stellinge van D. Bekker in 't meergenaemde boek, contrarieren; waerom se meent, dat er gantsch geen nieuwe articulen van noode zijn."

2) De magistraat der stad Utrecht verbood de *Betoverde Weereld*

In de synode van Hoorn van 1695 bleek al weder dat de Deputaten der Noord- en Zuid-Hollandsche synoden bij den heer Ravens hadden aangedrongen op „expeditie van 't Request"; de heeren moesten er echter bijvoegen „tot noch toe met weinigh success."

Maar nu hoore men het antwoord, dat de Deputaten een volgend jaar op hun verzoek kregen. In de synode van Enkhuizen, in 1696 deelden de Deputaten mede, dat zij op nieuw den heer Ravens over de bekende zaak aangesproken hadden „dog tot antwoord ontfangen, dat alle sodanige pogingen weinigh souden opdoen, also dit boek in veele talen was overgezet en reeds te veel exemplaren gedivulgeert." De mededeeling is kort genoeg en met welke gewaarwordingen de afgevaardigden der synode dit antwoord ontvingen, wordt niet gemeld. Maar van aangenamen aard kunnen zij niet geweest zijn. Jaren lang hadden de regenten hen aan de praat gehouden, natuurlijk waren er intusschen heel wat exemplaren van het veelbesproken boek van de hand gezet en vertalingen ter perse gelegd. Ongestoord had dit kunnen geschieden, omdat de regeering niet tusschen beide kwam en nu werd juist de drukke verkoop door de commissarissen ad res ecclesiasticas als voorwendsel genomen om het boek niet te verbieden. Er waren immers toch reeds zoo vele exemplaren in den wandel! Politiek moge deze handelwijze geweest zijn, maar van veel deferentie voor de kerkelijke heeren getuigde zij zeker niet. Toch gaven deze den moed nog niet op en trokken het volgend jaar al weêr naar den heer Ravens. Maar nu moest in 1697 in de synode van Edam aan de vergaderden worden medegedeeld dat Deputaten ten antwoord hadden gekregen: „dat daar ontrent iets meer te doen, vergeefse moeijte is." Dit begrepen de Deputaten nu ook en van een verbod van Bekker's boek verneemt men niets meer.

Vrijwel van denzelfden aard was de houding door de Amsterdamsche burgemeesters tegenover den kerkeraad aangenomen

---

den 23 September 1692. Zie: *J. van de Water*, *Groot Placaatboek van Utrecht*, III, 433.

en waarvan de kerkeraads-acten, het zoogenaamde *Prothocol*, het nog curieuse verslag bevat. Dat de burgemeesters op Bekker's hand waren, kwam hier reeds ter sprake, evenals het feit, dat zij alles wenschten te voorkomen, wat tot rustverstoring aanleiding zou kunnen geven. Den 4den September 1692 werd door den kerkeraad besloten aan de burgemeesters handopening te vragen tot het beroepen van een predikant in de vacature-Bekker. Acht dagen later deden de afgevaardigden verslag en berichtten, dat zij zich eerst tot den president-burgemeester hadden gewend, die hen naar het college van burgemeesters verwezen had. Daar kregen zij ten antwoord dat het college (wegens de ter dagvaart afwezigen) zeer incompleet was en dat de heeren dus eenigen tijd geduld zouden moeten hebben vóór op hun verzoek werd beschikt.

Ruim een maand later kon Ds. Reland, die namens den kerkeraad met de burgemeesters overlegde, al geen gunstiger rapport uitbrengen. Den 16den October deelde hij in de vergadering mede, dat de president-burgemeester hem had verklaard niet te gelooven dat er, zoo lang hij zelf in functie bleef, nog gelegenheid zou zijn de zaak af te doen; hij raadde dus den dominé aan te wachten en zich tot zijn opvolger te wenden. Blijkbaar viel het den kerkeraad niet gemakkelijk nog een maand of vier geduld te oefenen totdat de verkiezing van burgemeesters had plaats gehad, want den 20sten November deed Ds. Reland opnieuw verslag van een onderhoud met den president-burgemeester, Borst van Waveren, van wien hij hetzelfde antwoord had gekregen als de vorige maal. Maar de afgevaardigde van den kerkeraad bleef aanhouden en een veertien dagen later scheen het werkelijk dat er voortgang in de zaak kwam, want den 4den December vernemen wij, dat de president-burgemeester op zich had genomen het onderwerp eerlang in de vergadering van burgemeesters ter tafel te brengen, ja! wat meer zegt, den 11den December deelde Ds. Reland mede, dat hij er met zijn ouderling de burgemeesters over was gaan spreken en van hen „een favorabel antwoordt" ontvangen had. Bracht de president de zaak in de vergadering, dan zouden zij haar „favorabel seconderen." Verheugd besloot

de kerkeraad nu te wachten tot de vergadering der Staten van Holland gescheiden zou zijn.

Indien de kerkeraad thans leefde in het blijde vooruitzicht om zijn wenschen weldra in vervulling te zien gaan, dan heeft hij zich met een ijdele hoop gevleid. Eenigen tijd bleef de zaak „in statu", maar den 5[den] Februari werd besloten den voorzitter van den kerkeraad, Ds. Oostrom, met zijn ouderling af te vaardigen naar burgemeesters — de nieuwe regeering trad met 1 Februari op — om hen geluk te wenschen en aan te dringen op verlof om een predikant te mogen beroepen in de plaats van den overleden Cornelis Danckerts en een in de vacature-Bekker. Wat was nu het antwoord? Dat leert ons de kerkeraadsvergadering van 12 Februari. Nadat tusschen de burgemeesters en de afgevaardigden van den kerkeraad over en weer eenige complimenten gewisseld waren, kwamen de vacatures aan de orde. Burgemeesters hadden geen enkel bezwaar verlof te geven in de vacature-Danckerts te voorzien, maar met de afzetting van Bekker stond het anders. Burgemeesters hadden er blijkbaar iets op gevonden om niet tegen het vonnis der synode in verzet te komen en het toch ook niet te erkennen. Werkelijk was het een kostelijke vondst. Men oordeele: In de vergadering der Staten van Holland — aldus redeneerden de burgemeesters — was door den heer Halewijn, die als commissaris-politiek de synode had bijgewoond, nog geen rapport uitgebracht en dus was er ook nog geen approbatie der Staten op het in die synode verhandelde gevolgd. „Volgens seekere resolutie vanden Jaere 1620" was een dergelijke approbatie vereischte, zouden de Amsterdamsche burgemeesters het besluit der synode als wettig erkennen. Verlof tot een beroep in de plaats van Bekker konden de burgemeesters dus nog niet geven, maar zij waren bereid den kerkeraad een proponent toe te staan, die de beurten van Bekker zou waarnemen, tot het bewuste rapport was uitgebracht. De kerkeraad besloot nu dat rapport af te wachten.

Het kan zijn, dat ik mij vergis, maar de loop van zaken wettigt het vermoeden, dat de burgemeesters hier den kerkeraad eenvoudig bij den neus hebben gehad. Gewoonlijk toch werd

jaarlijks in de vergadering der Staten van Holland een rapport over de gehouden synode uitgebracht. Maar van de Noord-Hollandsche synode van 1692, die Bekker afzette, is dit niet geschied, althans in de *Resolutiën* van 1692 en 1693 vond ik er nergens melding van gemaakt. Zou hier nu geen opzet in het spel zijn geweest en zou wellicht de regeering van Amsterdam door haren invloed hebben weten te bewerken, dat het bewuste rapport maar achterwege bleef, misschien in verband met de besproken remonstrantie der synode?

In elk geval de kerkeraad kon lang wachten vóór „Heer Halewijn" zijn rapport uitbracht. Waarschijnlijk hebben de predikanten wel begrepen dat het vruchtelooze moeite zou zijn om verder bij burgemeesters aan te houden, want in het *Prothocol* komt vóór Bekkers dood de zaak niet meer voor. Den 14den Maart 1693 besloot de Oud-Raad aan den kerkeraad een proponent toe te staan tot waarneming van Bekker's predikbeurten tegen vergoeding van vijf gulden voor elke beurt. Tot aan zijn dood, in 1698, heeft de regeering van Amsterdam aan Bekker zijn traktement als predikant doen uitbetalen en na zijn dood werd aan zijne weduwe, den 30sten Januari 1699, verlof gegeven naar Friesland te verhuizen met behoud van het haar toegekende weduw-pensioen.

Na het bovenstaande zal het wel niet bevreemden, dat de kerkeraad al evenmin succes had op zijn poging om den druk van de fransche vertaling der *Betoverde Weereld* te voorkomen of te doen verbieden. De Zuid-Hollandsche synode spoorde zelfs den kerkeraad aan te trachten de uitgave van de laatste twee boeken der *Betoverde Weereld* te doen verbieden, maar hiervan wordt maar eens, den 6den Juli 1693, in den kerkeraad gehandeld en toen besloot men een afwachtende houding aan te nemen. Maar de fransche vertaling wilde men probeeren tegen te gaan. Het Waalsche consistorie had den kerkeraad gewaarschuwd, dat een dergelijke vertaling ter perse was. Die vertaling was bewerkt door een réfugié, die hierover door de Waalsche gemeente was aangesproken en overtuigd van het kwaad, dat hij daardoor deed. De man had echter te kennen gegeven, dat hij vooral tot het werk was aangezet door den

„drucker" Rotterdam en door Bekker. Den 6[den] Augustus 1693 werd nu besloten een predikant met zijn ouderling af te vaardigen naar den lidmaat J. Rotterdam, ten einde hem onder het oog te brengen, hoe verkeerd hij zou doen met een fransche vertaling van de *Betoverde Weereld* in het licht te geven. Maar ach, de man was verstokt van hart, want een week later moest de commissie, rapport uitbrengende, verklaren dat Rotterdam „na eenige praetense iterative weijgeringh" verklaard had het verkeerde van zijn handelwijze niet in te zien, ja! zelfs, dat hij zich „obstinaet hadt aengestelt." Nu er dus met den zondaar geen land te bezeilen was, begreep men burgemeesters in den arm te moeten nemen en een beroep te doen op de medewerking der Walen. Zoo togen dan niet een predikant en een ouderling, maar twee predikanten, de heeren Anslaer en Smit naar den president-burgemeester, waar zij wonderwel ontvangen werden. De hooge magistraatspersoon had hun beloofd — berichtten zij in de vergadering van 7 September — niet alleen de uitgave der fransche vertaling bij Hun Edel. Groot Achtbaren ter tafel te zullen brengen, maar wat meer zegt, hij zou aanbevelen om aan de afgevaardigden ter dagvaart op te dragen het verzoek der synode tot verbod van het hollandsche boek te steunen. Men ziet het, waar het er op aan kwam de kerkelijke heeren met een kluitje in het riet te sturen waren de regenten een en al ijver. Eilacy, van een verbod der hollandsche uitgave of der fransche vertaling vernemen wij uit het *Prothocol* verder niets, zoodat de kerkeraad het ondoenlijke van zijn poging om de burgemeesters aan het ketterjagen te zetten, zal hebben ingezien.

Voor den kerkeraad was er wel reden om te trachten het doorwerken van Bekker's denkbeelden tegen te gaan, al was het niet zeer scherpzinnig om daartoe aan te grijpen het verbod van den verkoop of van de vertaling van een boek, waarvan reeds duizende exemplaren in den wandel waren. Heeft men soms den domper kunnen zetten op Spinoza's denkbeelden door zijn *Tractatus Theologico-politicus* te verbieden? Zonen der Hervorming moesten begrepen, althans uit de ervaring geleerd hebben, dat het katholieke middel om een geschrift op

den Index te plaatsen wellicht nog gevolg heeft in een zuiver Katholiek land, waar de inwoners niet alleen der kerk trouw blijven, maar ook gehoorzaam hare bevelen opvolgen, maar niet te midden eener Protestantsche bevolking, zoolang deze aan haar beginsel, het vrij onderzoek, nog waarde hecht. En de Nederlander der zeventiende eeuw kon immers weten, dat verbod van verkoop — en dan nog na een paar jaren — in de praktijk op niets moest uitloopen.

Dat Bekker's denkbeelden doorwerkten bleef den kerkeraad niet verborgen. Een niet onvermakelijk staaltje er van levert de „Catechisatie" van den predikant A. van Wesel op Zondag 28 December 1692 in de Oudezijds Kapel. Aan de orde was de 52ste Zondag van den Heidelbergschen Catechismus, handelende over de zesde bede uit het Onze Vader: „Leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den booze." In een preek had de predikant de beteekenis van deze bede uiteengezet en met tal van bewijsplaatsen aangetoond, dat hier wel degelijk van den duivel sprake is. Na de preek volgde de eigenlijke catechisatie, bestaande in het doen van een reeks vragen aan de catechisanten, dat wil zeggen niet kinderen, maar volwassenen die op de banken der catechisanten plaats namen. Eerst ging alles goed, tot zich tusschen den predikant en een catechisant een gesprek ontspon, dat ik hier woordelijk laat volgen als een bewijs hoezeer ook onder minder ontwikkelden Bekker's denkbeelden doorgedrongen waren. Een toehoorder heeft het gesprek — naar hij beweert — nagenoeg woordelijk opgeteekend en met eenige beschouwingen in het licht gezonden. Wel is dat verslag bestreden, maar niet ten opzichte van hetgeen tusschen predikant en catechisant voorgevallen was 1).

---

1) *'t Voorgevallene in de Catechisatie. By Do. Adrianus van Wesel...* (pamflet, nr. 13977); *Oprecht Verhael Van het voorgevallene in de Catechisatie, by Do. Adrianus van Wezel* (nr. 13978) en *Verdeediging der Waarheid Suiverlyk ter neergesteld, in 't Geschrift Genaamt 't Voorgevallene in de Catechisatie* enz. (nr. 13979). Vergelijk bij *van der Linde* nr. 179—181.

„Predikant. Magh men God wel versoeken om een teeken sijner gunst te genieten?

Catechisant. Ja, gelijk Gideon deede, wanneer hy optrekken soude tegens sijne Vyanden; leggende ten dien einde eerst sijn vlies op het Land, om alleen bedauwd te werden, terwijl het land droogh bleeve: en naderhand om alleen droogh te blijven, terwijl het Land bedauwd wierde.

P. Maar kan men God wel op een ongeoorlofde wijse versoeken?

C. Ja.

P. Hoe geschiet dat?

C. Wanneer men uit curieusheid de preuve eens van God wil nemen, hoe hy sich omtrent ons, in d'een of d'andere ongeoorlofde onderneminge, gedraagen sal.

P. Maar van sulken versoekingh wert hier ook niet gesprooken; is 't niet soo?

C. Ja.

P. Van wat voor een versoekinge werd hier dan gesprooken?

C. Van een quade versoekingh ontrent ons.

P. Wie werd by uitnementheid de versoeker in de H. Schriftuur genaamt?

C. De Verdorventheid.

P. Waar staat dat?

C. Jac. I.

P. Wat staat daar?

C. Niemand als hy versocht werd en segge, ik worde van God versocht: want God en kan niet versocht werden met het quade, en hy selve en versoekt niemand. Maar een iegelijk werd versocht, als hy van sijne eigene begeerlijkheid afgetrokken ende verlokt word.

P. Wie ontkend sulks? en wat bewijst gij met die plaats?

C. Dit, eerstelijk, dat daar geleerd word, wie de versoeker ten quade niet en zy; en ten tweeden, wie deselve als zy. God en is de versoeker ten quade niet, maar de verdorventheid, of begeerlijkheid is de versoeker ten quade.

P. Dan is die verdorventheid by Christus geweest, om hem te versoeken, niet waar?

C. Myn Heer wie seid sulx?

P. 't Is uw stellingh.

C. Mijn Heer excuseer mijn. Mijn Heer moet mijn niet te last leggen daar ik geen schult toe heb. Soo mijn Heer mijn niet belieft met zedigheid t'onderwijsen, soo wil ik liever swijgen: want ik hier kom om van UE. geleerd te worden.

P. Ik wil uw wel met zedigheid onderwijsen.

C. Wel dan, UE. vraagt mijn wie in de Schriftuur by uitnementheid de versoeker genaamt word; ik antwoorde de verdorventheid, en dat om deese reeden; dewijl hier in de sesde Beede gesprooken word van een algemeene versoekingh, tegens welke een jegelijck bidden moet: en de versoeker daar Jacobus van spreekt, is soodanigh een versoeker. Maar segt hy, een iegelijck wert versocht, en soo voorts; Daar van die versoeker Matth. 4 ('t geen mijn Heer bybrengt) maar eens in de H. Schrift gewaaght word, en dat hy alleen eenen mensche versocht heeft: namentlijk onsen Heere Jesus.

P. Hy heeft ook Eva versocht.

C. Dat negeer ik.

P. Maar men moet het een niet door het ander haalen.

C. Mijn Heer dat doe ik niet.

P. Wie verstaat gy dan door die versoeker Matth. 4?

C. Mijn Heer ik weet niet wie het geweest is.

P. Gy moet sulks weeten.

C. Dat volgt niet mijn Heer, dat ik sulks moet weeten; dewijl ook wel den eenen mensch den ander sijn versoeker is; maar dit volgt, soo iemand segt wie het geweest zy, dat hy moet bewijsen dat het die geene is, die hy segt dat het is: weet mijn Heer wie het geweest zy, gelieft het mijn te seggen, en dan te bewijsen.

P. Wie een oud en algemeen gevoelen tegen spreekt, moet ons beeter konnen toonen.

G. Mijn Heer, oudheid en algemeenheid geeft geen waarheid aan een saak, maar de waarheid moet uit de saak selve gehaalt worden.

Den Ouderlingh aan den Catechisant: Dit is geen plaats om te disputeeren, hebje wat te seggen, so moetje aan den Domine sijn Huis gaan.

De Predikant aan den selven. Ja, daar wil ik wel met uw spreeken, en uw daar van onderrichten.

C. Mijn Heer ik sal swijgen. Maar alsmen by U. E. of een uwer Collegaas komt, is'er dikwijls geen gelegentheid om gehoort te werden.

P. 't Kan wel gebeuren dat daar altemet geen gelegentheid toe is.

C. Ja wel mijn Heer, ik en mijns gelijke die ons dagelijks beroep hebben waar te nemen, kunnen 't niet by brengen, soo dikmaals aan te komen."

Daarmede liep deze discussie af, maar een tweede catechisant bleek niet minder opposant en ontkende dat bij de verzoeking van Jezus in de woestijn sprake zou zijn van den duivel in den zin, zooals Bekker's bestrijders dat opvatten. Het eigenaardige in deze geschiedenis is wel, dat een der beide mannen, die het met Ds. van Wesel aan den stok kregen, een kerkelijke bediening bekleedde, n.l. die van voorzanger. Dit moeten wij opmaken uit hetgeen hierover voorviel in de vergadering van den kerkeraad van 22 Januari 1693. Er werd toen gevraagd „of een persoon genaamt Douwe Teekes die in de Catechisatie sigh zeer oproerigh gedraegen heeft voort gevoelen van D. Bekker, ook wel in het toekomende magh en behoort toegelaeten te werden om publiquelyk voor te leesen en te singhen." De man was voor den kerkeraad gedaagd, maar weigerde eerst te komen. Den 22sten Januari was hij echter present en verklaarde zich niet onbetamelijk te hebben gedragen; hij beriep zich op den tegenwoordig geweest zijnden ouderling Winter. Toch gaf hij den kerkeraad voldoening door te zeggen, dat hij wilde dat de zaak nooit gebeurd was. Ofschoon nu de ouderling Teekes' gedrag als inpertinent kenschetste, gaf de kerkeraad bewijs van gematigdheid door eenvoudig den schuldige te vermanen in het vervolg voorzichtiger te zijn, daar men anders de permissie om zijne gaven voor de gemeente te laten hooren, zou moeten intrekken.

Intusschen hield Bekker zich rustig en was druk bezig met de uitgave van de laatste twee deelen van de *Betoverde Weereld*, welke in 1693 de pers verlieten. Nu had hij in zijne onder-

handelingen met de classis vóór zijne afzetting op zich genomen geen boeken te laten drukken zonder visitatie der classis. Na al hetgeen er gebeurd was, achtte hij zich daaraan niet meer gebonden. Zooals wij hebben gezien had dit kerkelijk college op de, laat ons nu maar zeggen allerzonderlingste wijze zijn eigen besluit te niet gedaan, en ofschoon het uitdrukkelijk had verklaard de zaak Bekker *afgedaan* te hebben, had het eenigen tijd later bakzeil gehaald en zijn eigen resoluties om verre gegooid. Bekker was daardoor niet alleen gegriefd, maar achtte zich nu ook volkomen vrij. De classis was teruggekrabbeld, welnu — meende Bekker — dan had hij van zijn kant ook recht om zijn belofte als ongedaan te beschouwen. Al kon hij vooruit wel begrijpen, dat het niets zou uitwerken, meende hij nogmaals bij de classis een poging te moeten aanwenden, om ongedaan te maken wat sedert April 1692 geschied was. Het vermoeden ligt voor de hand dat wij van de zijde van Bekker hier alleen in te zien hebben een zelfrechtvaardiging, dat hij de laatste deelen der *Betoverde Weereld* niet aan de visitatie der classis onderwierp. Hij richtte dan een brief aan de classis, waarvan de notulen van de classicale vergadering van 4 Mei 1693 een overzicht bevatten. Hij zou geschreven hebben, dat de classis niet was gebleven bij haar „gewijsde” en dat zij daardoor „sig buijten staet heeft gestelt om de visitatie syner boeken te mogen eijschen, en datse niet bevoegt en is om eenig recht van visitatie of Approbatie op syn voorige aanbiedinge meer te funderen of het selve werkstellig te maken soo lange als de sake aende sijde des Classis niet wederom gebragt en is, in dien staat daer in de selve was, wanneer de voorgemelte sententie by Haer geformeert en aan sijn persoon volkomelijk geexecuteert is geweest.” Daarom, wilde de classis zijn boeken visiteeren, hij van zijn kant was volkomen bereid ze ter goedkeuring in te leveren, *mits* de classis zijn zaak bracht in den staat, waarin zij omstreeks April 1692 geweest was. Natuurlijk een onmogelijke eisch, want al heeft Bekker's proces veel van een caricatuur van een ordelijk rechtsgeding, de kwestie zou hoe langer zoo dwazer geworden zijn, indien de classis nu op eenmaal weêr eens deed alsof

het vonnis der synode eenvoudig niet bestond. Dat heeft Bekker ook wel geweten en daarom hebben wij in zijn brief aan de classis alleen te zien een argumentatie, waarom hij zich tegenover de classis nu vrij achtte.

Bevreemden kan het niet, dat de classis na beraadslaging tot de conclusie kwam, dat zij niet in de mogelijkheid was Bekker in zijn vorigen staat te herstellen. De vergadering meende tevens hem er aan te moeten herinneren, dat hij verplicht bleef zijn boeken ter visitatie in te zenden „en dat uyt kracht van den 55 articul Synodi nationalis Dordracenae, naerder geciteert, vernieuwt en geamplieert in verscheijdene particuliere synoden van Noordt Hollandt, en noch laetst in Synodo Alcmariana 1674 artic. 38." Eigenaardig dat men Bekker op zijn brief geen schriftelijk antwoord wilde geven. De secretaris moest hem mondeling het besluit der vergadering gaan mededeelen. Bij Bekker gekomen, deed hij zijne boodschap, waarop copie der resolutie verzocht werd, maar toen dit punt in de vergadering van 8 Juni ter sprake kwam, was het eindoordeel, dat van een schriftelijke copie niet kon inkomen. Nogmaals werd dit door Bekker verzocht, maar weêr te vergeefs en nogmaals werd de secretaris op hem afgezonden om het hem mondeling mede te deelen.

Wat Bekker wel het meeste leed deed was, dat hij maar steeds niet mocht deelnemen aan het Avondmaal. Hij had daaraan groote behoefte en toen nu den 10den December 1693 Ds. Zegers bij hem huisbezoek kwam doen om zijn vrouw en dochter uit te noodigen tot deelneming aan het weldra te houden Avondmaal, gaf hij zijn verlangen te kennen om zelf ook daarbij aan te zitten. Hetgeen over dit bezoek in het *Prothocol* staat opgeteekend is te typisch om het hier niet woordelijk over te nemen.

„Do. Zegers heeft bekent gemaakt hoe dat hij en zijn Ouderling voorgaande Vrydag in zyne ordinaire Huis-bezoekinge waaren geweest aan 't huis van Doctor Bekker, en van den zelven tot antwoord ontfangen hadden, dat hij vergenoegt was, dat zij aan zyn huis gekomen waaren; dewijle hij anders van voorneemen was geweest zelve bij haar te komen. Do. Zegers en

zijn ouderling zeiden daar op, dat zij gekomen waaren om zijn huisvrouw wegens het H. Avondmaal aan te spreeken; waar op Doct: Bekker antwoorden, dat sij wel bizonder met hem daar over behoorden te handelen; dat hij een Lidmaat was, en die alhier het Woord Gods zelve verkondigt had, over wien derhalven haare zorge wel bizonder gaan moest, verzoekende verders dat Do. Zegers en zijn ouderling uit zynen naam den Kkenraad wilden voordragen, dat het hem swaar viel nu 15 Maanden van het Avondmaal zich onthouden te hebben, zonder dat jmand na hem was komen omzien. Daar nochtans had moeten plaats grypen het zeggen van Paulus: Hout hem niet als een Vijand, maar vermaant hem als een Broeder! Dat hy veelmalen van verscheidene was aangezocht, om separate vergaderinge te houden, maar dat hy die elkemaal had afgeslagen en vermaant haar niet te willen afscheuren van het liechaam onzer kerke, had ook wanneer zij difficulteerden haar hart aangeport om alle kwaade beweeginge afgelegt hebbende, tot de gemeenschap van des Heeren H. Avondmaal toe te treeden, dat hij ook zelve nu wel voorneemen zoude hebben om de aankomende reize aande Tafel des Heeren te gaan, maar dat hij voor af om de goede ordre en het respect vande(*n*) Kerkenraad te behouden gaerne zoude verstaan of de wille des Kkenraads met zijne begeerte over een kwam, 't welk hem bizonder aangenaam zyn zoude, en dat ook dan aande zijde van zyne huisvrouw en dochter en andere Leedematen alle swarigheid zou weezen weg genoomen. Hier op repliceerde Do. Zegers en zijne ouderling dat zij verzochten dat hij dit zyn voorstel op het papier wilde ontwerpen, op dat zij van zijn zin en meeninge niet mogt afdwalen. Doctr. Bekker zeide het gaerne anders te zien, also zyn pen en stijl hier en daar licht wat scherpigheid mogt schijnen te hebben, 't welk geheel tegen zyn oogmerk echter zyn zoude, verzoekende dat Do. Zegers en zyn ouderling deeze zyne begeerte op de gemakkelijkste wyze bij monde wilde voorstellen. Hadden daar op nader zijn E. voorgeleesen dit bovengenoemde, dat sij uit zijnen mond hadden opgestelt, vragende of zyne begeerte niet en was zo als zij tot tweemaal hem hadden voorgeleesen waar

op Doct^r^. Bekker geantwoord heeft: Ja. Also de tijd voor het naastkomende Avondmaal te kort is, is goetgevonden de deliberatie en conclusie hier over uit te stellen tot dat het naastkomende avondmaal over en voorbij weezen zal."

Den 14^den^ Januari 1694 kwam Bekker's verzoek in den kerkeraad in behandeling en werd er besloten hem door den wijkpredikant en zijn ouderling te doen aanzeggen, dat de kerkeraad in deze zaak niet kon beslissen, maar dat het onderwerp bij de synode thuis behoorde. De predikant Zegers bracht hem die boodschap over, waarvan Bekker copie verzocht, wat hem door den kerkeraad geweigerd werd.

Daarop richtte Bekker den 25sten Februari een uitvoerigen brief aan den kerkeraad. Hij schreef daarin dat, ofschoon hij het besluit om hem van deelneming aan het Avondmaal af te houden niet als wettig erkende, hij er zich in geschikt had, omdat hij hoopte dat de kerkeraad nog tot andere gedachten komen zou. Maar in de sedert verloopen 16 maanden was hij zelfs door niemand der predikanten over zijn „godsdienst" of gevoelens aangesproken. Wat meer zegt, men had hem willen weren van zijn zitplaats in de kerk, en ook bij begrafenissen hem niet in zijn rang als predikant erkend; men had zelfs onlangs tegen de „expresse ordre" van burgemeesters in zijne predikbeurten gesloten. Een en ander maakte op hem den indruk alsof men hem bij de gemeente in verachting en vergetelheid wilde brengen als iemand, dien men niet meer had te beschouwen als leeraar, zelfs niet als lidmaat. Hij voelde zich hierdoor ontrust en had de gelegenheid van het huisbezoek aangegrepen om zich eens uit te spreken tegenover den wijkpredikant, hij had hem zijn groot verlangen naar deelneming aan het Avondmaal kenbaar gemaakt en hem opgedragen dit aan den kerkeraad over te brengen. Die predikant had zich op loffelijke wijze van zijn opdracht gekweten, maar nu had de kerkeraad hem eenvoudig naar de synode verwezen. Vreemd oordeelde Bekker deze handelwijze, want *zonder* de synode had de kerkeraad hem van het Avondmaal geweerd, en nu gaf hij voor de synode noodig te hebben om hem weêr toe te laten. Door dit besluit bedroefd was Bekker niet van

zins den kerkeraad verder over de waarneming van zijn „godsdienst" lastig te vallen. Zoo zijn geweten het hem toeliet zou hij deelnemen aan het Avondmaal. Om nu den kerkeraad gerust te stellen, zou hij dit niet doen te Amsterdam, indien de kerkelijke vergadering van oordeel was dat dit niet met stichting zou kunnen geschieden, op voorwaarde echter dat de kerkeraad hem gaf een attestatie van zijn leer en leven, met uitzondering van hetgeen over de *Betoverde Weereld* voorgevallen was. Daar drong hij ten sterkste op aan, schrijvende, dat hij niet langer uit- of afstel zou kunnen verdragen.

De kerkeraad besloot hem te doen aanzeggen, dat hij bleef bij de resolutie van 14 Januari.

Nu het te Amsterdam niet ging heeft Bekker nog een paar maal getracht elders aan het Avondmaal te worden toegelaten in de eerste plaats te Jelzum in Friesland, waar hij — het kwam reeds ter sprake — gezamenlijk met zijn zwager Fullenius een buitengoed bezat; vooral na zijn afzetting vertoefde hij daar veel. Dat hij den wensch had te kennen gegeven, in die gemeente deel te nemen aan het Avondmaal worden wij gewaar uit een brief van den predikant Lautenbach en den kerkeraad van Jelzum aan dat college te Amsterdam. Die brief is opgenomen in het *Prothocol* van 29 April 1694. De friesche kerkeraad berichtte dat Bekker te Jelzum aan het Avondmaal zou willen gaan en vroeg nu aan de Amsterdamsche vergadering of deze nog iets anders tegen den afgezetten predikant had als zijn *Betoverde Weereld.* Het Amsterdamsche college ontraadde in zijn antwoord ten sterkste om Bekker als gast aan het Avondmaal toe te laten. De kerkeraad had de censuur op hem toegepast en hem onwaardig verklaard mede aan het Avondmaal aan te zitten, in de eerste plaats wegens het vonnis der synode van Alkmaar, waaraan de correspondent der friesche synode ijverig had mede gewerkt, maar ook om hetgeen hij tegen synode, classis en kerkeraad geschreven had. Onstichtelijk noemde de Amsterdamsche kerkeraad het als men Bekker te Jelzum aan het Avondmaal liet deelnemen; iemand wiens misdrijf zoo algemeen bekend was, toelaten zou hetzelfde zijn als de synode en den Amsterdamschen kerkeraad desavoueeren en beleedigen.

Toen ook deze poging mislukt was heeft Bekker nog eens getracht in zijne vroegere gemeente Weesp aan het Avondmaal te worden toegelaten. Den 25[sten] December 1695 verscheen hij daar in den kerkeraad en deelde mede 1) hoe hij nu reeds meer dan drie jaar door die van Amsterdam op onwettige wijze van het Avondmaal geweerd was; dat men in al dien tijd niet had beproefd hem — zoo hij gedwaald had — tot andere gedachten te brengen; dat men altijd geweigerd had een attestatie te geven aangaande zijn leer en leven behalve de zaak der *Betoverde Weereld*; dat men den brief uit Jelzum met een scherpen brief beantwoord had, „schuivende de sake op 't Synode"; dat de Amsterdamsche kerkeraad zich zelfs gewend had tot den predikant der Engelsche gemeente, Woodbert, om te voorkomen dat hij in die gemeente werd toegelaten. Thans deed hij een beroep op zijne vroegere gemeente om hare tusschenkomst in te roepen. Hij wilde daar den eerstvolgenden Zondag aan het Avondmaal gaan en hij had reden te vermoeden, dat nu na verloop van tijd te zijnen opzichte de gevoelens wel zoo veranderd waren, dat de Amsterdamsche kerkeraad het ongemerkt zou laten voorbijgaan als hij tot de ontdekking kwam dat Bekker elders aan het Nachtmaal aangezeten had. Evenwel in zijn laatsten brief had hij aan dien kerkeraad medegedeeld, dat hij niet zonder hun voorkennis elders aan de Tafel des Heeren zou aanzitten. Daarom vroeg hij nu aan die van Weesp om — er was haast bij — zich voor hem tot de Amsterdammers te wenden. De notulen verhalen nu: „Daarop heeft hem de E. kerckenraad, na onderling overleg, genomen bij haer selven, dit tot antwoord toegevoecht.

Dat sij hem des verseekerden, dat niet alleenlick sij, maer ook de gansche gemeente hunder stad, na alle kennisse die sij daerom hadden, hem met volkoomene genegentheid en blijschap aen des Heeren Tafel souden willen ontfangen. Dat sij ook geerne dese moeyte souden willen neemen om na Amst.

1) De notulen van den kerkeraad te Weesp over deze zaak zijn door N. van Wijk medegedeeld in *Kist en Moll, Kerkhistorisch Archief*, II, 470—72.

te trecken, aan te hooren wat de E. Kerckenraad aldaer op dit stuck soude willen seggen, volgens 't geene van hem self was voorgesteld."

Voorwaar, die Weesper kerkeraad steekt hier hoogst gunstig af bij zijn Amsterdamschen collega. Toen den volgenden dag een predikant en een burgemeester van Weesp, de laatste in zijn kwaliteit als ouderling, in den Amsterdamschen kerkeraad verschenen, luidde het antwoord van Amsterdam op de vraag der Weespers, dat Bekker zelf dit verzoek tot den Amsterdamschen kerkeraad moest richten en dat die van Weesp zich zijn zaak niet hadden aan te trekken. In het vervolg moesten zij ten aanzien van deze aangelegenheid toezien zoo te handelen als zij zouden kunnen verantwoorden. Aan Bekker werd dit antwoord medegedeeld, waarop hij die van Weesp hartelijk bedankte voor hunne toegenegenheid en berichtte dat hij, voorloopig althans niet aan het Avondmaal deelnemen zou.

Bij het bezoek van Ds. Zegers hoorden wij Bekker verklaren, dat hem herhaaldelijk was gevraagd voor zijne volgelingen afzonderlijke godsdienstoefeningen te houden. Zelfs waren er die bij burgemeesters wilden aanhouden om aan Bekker's aanhang een kerk af te staan, waar hij voor de zijnen zou prediken. Bekker had zich hiertegen beslist verzet en te kennen gegeven dat hij niet bereid was op eigen hand godsdienstoefeningen te gaan houden. Steeds was hij tegen separatisme en conventikels geweest en hij wilde allerminst zelf daartoe het voorbeeld geven. Bij zijne huiselijke godsdienstoefeningen werd derhalve niemand toegelaten als de leden van zijn gezin. Toch wilde hij voor zijne volgelingen blijven werken, te meer daar hij zich nog als hun predikant beschouwde, niet alleen omdat hij de wettigheid van het over hem gestreken vonnis niet erkende, maar ook omdat voor zijn ontslag uit den dienst volgens de kerkorde de medewerking der burgerlijke overheid noodig en deze medewerking niet verleend was. De overheid beschouwde hem nog als predikant, want zij liet hem geregeld zijn traktement uitbetalen en gaf geen toestemming een ander in zijn plaats te beroepen. Kon hij nu evenwel zijne in aantal steeds toenemende volgelingen niet meer van den kansel af

toespreken, dan zou hij zich schriftelijk tot hen wenden. Toen nu de groote drukte, verbonden aan het voor de pers gereed maken van de laatste twee boeken van de *Betoverde Weereld* en het weêrleggen zijner bestrijders voorbij was, vatte hij het voornemen op om voor de predikbeurten, welke hij zonder het synodale vonnis zou hebben moeten vervullen, een preek op te stellen en die telkens door den druk verkrijgbaar te stellen. Van het behandelen van twistpunten zou hij zich onthouden. In het voorjaar van 1694 begon hij met het uitgeven van deze preeken; de bedoeling was telkens als hij zou hebben moeten preeken een preek van den omvang van een vel in-4°. in het licht te geven. Maar die knellende band om zijn denkbeelden op één vel samen te wringen, werd hem reeds na twee preeken te lastig en zoo besloot hij in het vervolg twee te gelijk uit te geven, welke samen drie vel zouden beslaan. Niet lang heeft hij dit volgehouden, want reeds in den zomer van hetzelfde jaar hield hij er mede op. Langzamerhand was bij hem het plan gerijpt de geheele geloofsbelijdenis in een serie preeken te behandelen. Aan dit voornemen gaf hij nu gevolg, zoowel tot voorlichting en stichting van zijn aanhang als om te doen zien, dat hij goed rechtzinnig was. Nu kwamen die preeken niet meer stuk voor stuk in het licht, maar zijn in 1696 in een lijvigen bundel uitgegeven 1). Vooraf had hij ze aan eenige

---

1) Er bestaan drie bundels preeken van Bekker, die echter ten deele hetzelfde zijn, wat aan van der Linde niet bekend schijnt te zijn geweest. Toen hij in 1694 begon zijn preeken afzonderlijk uit te geven, moet daarbij reeds dadelijk gevoegd zijn een titel voor de geheele verzameling: *Herstelde Predikbeurten van Balthasar Bekker* ... *Zynde Ene Versamelinge van Predikatien* .... *Gepast op sijne eigene wettige Predikbeurten en beginnende met Woensdagh na Paaschen* 1694. Amst., D. v. d. Dalen, 1694 in-4°. Na tien preeken heeft hij deze verzameling niet voortgezet. Een exemplaar der Koninklijke Bibliotheek bevat die tien preeken en daar achter den geheelen bundel over de geloofsbelijdenis. Dat exemplaar heeft een dubbelen titel, n.l. den zoo even genoemden en een anderen: *De leere der Gereformeerde Kerken van de Vrye Nederlanden, begrepen in derselver Geloofsbelydenisse Van woord tot woord verklaard*... *in* 39 *Predikatien*... *van Balthasar*

predikanten, die niet van zijn bekend gevoelen waren, ter lezing gezonden om te vernemen of er iets onrechtzinnigs in geleerd werd. Zonder van elkander af te weten hadden allen geantwoord, dat zij er niets onrechtzinnigs in gevonden hadden en hem tot de uitgave aangemoedigd. Het is moeielijk uit te maken of deze preeken ons een juist denkbeeld geven van Bekker's kanselwelsprekendheid. Eigenlijk zijn het toch weêr geen preeken, want bij het opstellen wist de schrijver reeds dat zij bestemd waren om gelezen, niet om gehoord te worden. Bekker stond bekend als welsprekend, populair prediker, wiens kanselreden gunstig afstaken bij die van velen zijner ambtsbroeders, wier sermoenen grootendeels bestonden uit aaneengeregen bijbelteksten. Deze door hem voor den druk bestemde preeken maken meer den indruk van populaire verhandelingen dan van toespraken. Men mist er nagenoeg alle oratorie of verheffing in. Billijkheidshalve mogen wij om de opgegeven reden er geen conclusie uit trekken over Bekker's preekmethode en voor zoover ik weet, is er van hem geen enkele preek gedrukt, die werkelijk ook uitgesproken is. Heeft hij werkelijk gepreekt, zooals de bundel over de belijdenis zou doen vermoeden, dan waren zijn preeken zeker zeer leerzaam, maar toch nog al taai. Wel vindt men ook hier herhaaldelijk geestige en gevatte gezegden, maar wij missen het vuur, de bezieling, zonder welke een indrukmakende preek haast niet denkbaar is. Lezen wij zijne uiteenzetting over de belijdenis, dan zou men meenen een populair college voor zich te hebben. Aan grieksche en latijnsche woorden geen gebrek, al is Bekker over het algemeen zeer duidelijk en bevattelijk. Slechts dat hij nu en dan zijne lezers aanspreekt als: „geliefde Christenen" of iets dergelijks herinnert er ons aan, dat wij preeken lezen;

Bekker. Amst., D. v. d. Dalen, 1696. in-4°. Dit is echter de titel van het in 1696 afzonderlijk verschenen werk over de geloofsbelijdenis. Na Bekker's dood, in 1703, zijn die eerste tien preeken nog eens gedrukt: *Tien uitgelezene Predikatiën over verscheidene texten nagelaten door Balthasar Bekker ... Hier agter is bygevoegt desselfs Sterf-bedde* enz.... Leyden, D. v. d. Dalen, 1703, in-4°. Dit zijn dezelfde preeken als de *Herstelde Predikbeurten*.

ook de indeeling is die van kanselreden, waarbij een bijbeltekst als punt van uitgang gekozen wordt. Men verhaalt van Bekker, dat hij er nog al eens op uit was bij de keuze van een tekst zich te laten leiden door de omstandigheden, welke tot zijn optreden aanleiding gaven. Zoo zou hij eens een beurt waarnemen voor een collega, die ossen te bezorgen had en nu koos hij tot tekst de laatste woorden van 1 Cor. IX, vs. 9: „Zorgt ook God voor de ossen"?

Bij zijne behandeling van de geloofsbelijdenis legt Bekker er nadruk op, dat deze niet een absoluut onveranderlijke wet is. Daartoe heeft hij aan zijn preeken toegevoegd niet alleen bij elk artikel een opgave hoe het hier geleerde in tal van andere geloofsbelijdenissen is geformuleerd, maar bij den bundel in zijn geheel een in drie kolommen gedrukt overzicht van de geloofsbelijdenissen van 1562, 1582 en 1619, waardoor den lezer dadelijk de wijzigingen, in den loop der tijden er in aangebracht, in het oog vallen. Die wijzigingen brengt hij ook te pas bij artikel XII, waarin over de duivelen gehandeld wordt. Onwillekeurig kijkt men bij het ter hand nemen van den bundel dadelijk eens hoe de bestrijder van de macht des duivels dat artikel verklaart. Hij is er in geslaagd dit te doen zonder aanstoot te geven, omdat hij zijne bekende gevoelens op dit punt niet naar voren dringt. Wel kon hij er niet geheel van zwijgen, maar dit komt nog meer uit bij art. XIII dan bij XII. In 1619 heeft men even als in 1582 een stuk over den duivel weggelaten, dat in de belijdenis van 1562 gevonden wordt. Dit geeft Bekker aanleiding tot de leuke opmerking: „Gelyk als dit dan door de volgende Oversienders daar is uitgelaten, so weet ik niet wat mogelik ook met het ander te geschieden stonde, indien noch eens ene oversieninge geschiedde der Belydenisse, na dat de sake dieper ondersocht en in bedenken is gebraght." Zeer beslist komt de vervolgde Bekker voor het voetlicht, als hij bij art. XIII, waar geleerd wordt dat God de duivelen in toom houdt o.a. dit neerschrijft: „Hetselfde maghmen van de hedendaagsche Manicheën seggen: welke stellen, dat het snoodste schepsel, Gods en aller menschen vyand, alle dagen door de gansche weereld, en besonder in de Kerk, op aller menschen

herten en op alle lichamen werkt; doende alles en noch meer, dan ergens in de Schrift van Christus tot bewijs van sijne Godheid word gemeld. De raserny van Manes, (dese griekscbe naam is rasende te seggen) heeft so verren niet gewoed; so als ik lichtelik, indien daar tijd en plaats toe ware, hier bewijsen konde. Nochtans word die, (helaas!) op heden opentlik also geleerd en voorgestreden, als of dat self de leere onser Kerken ware. Laat hem dan seggen die so spreken, waar onse Nederlandsche Kerk so schandeliken tale spreekt; waar onse Catechismus of Belijdenis dat leert. In dit Artykel is de plaatse daar dat moeste staan, indien het ergens plaats heeft. Maar uit dit eigenste Artijkel toon ik nu, hoe verre die verfoeijelijke doling af zy van 't gelove dat wy hebben op d'almaghtige Voorsienigheid van hem, die alles heeft gemaakt, en alles noch alleen bestiert en onderhoud" (blz. 196).

Opmerkelijk in deze preeken is ook wat Bekker schrijft over den Bijbel, vooral ook als men in aanmerking neemt, hoe hij verketterd was juist om zijne verklaring van tal van bijbelteksten. Volgens hem is de Schrift Gods woord, Gods Openbaring aan den mensch; hij sluit zich geheel aan bij art. V der geloofsbelijdenis, welke over de bijbelboeken leert dat „de H. Geest getuigenis geeft in onze harten, dat ze van God zijn." Maar nu protesteert hij krachtig en met warmte tegen het verkeerde gebruik dat van den Bijbel gemaakt wordt. Tal van menschen kennen God's Woord alleen door de kerk; naar Katholieken trant willen zij het bijbelwoord alleen verstaan hebben in den zin, door de kerk of door vereerde leeraars er aan gegeven. Wat daarmede niet in overeenstemming is heet uit den booze. Men hoort den man, die gehoond en verketterd was, omdat hij het recht opeischte zelf te onderzoeken wat de Schrift leert, als hij schrijft:

„Wat baat het my gereformeerd te heeten en na de Schrift alleen sijn leven en geloof te righten, wanneermen ondertusschen geen uitlegginge der Schrift voor goed wil kennen, die niet gemeen is, die van de menigte der menschen en der jaren niet bevestigd is; die niet van tijd tot tijd van hand tot hand also aan ons geleerd is? So iemant daar van af derf gaan dat heet

verdraaijen van de Schrift, als of d'uitleggingen der menschen Gods Woord selve waren. Wat is dat anders als de Paapsche Overleveringe te verwerpen, om andere daar voor dan aan te nemen? Wat helpt 't dan, de Schrift ten regel des Geloofs te stellen, indien ik menschen hooren moet daar God self tot my spreekt?

Noch erger: daar men siet, hoe dat de Schrift na menschen sinnelikheid gebogen word. Men geeft den leerling sekere schriftuurplaatsen, die hem by overlevering der leeraars moeten dienen tot weêrlegginge des Pausdoms en der Sekten; omdat de Kerk (so spreekt men) de gewoonte heeft, die alzo uit te leggen, dat sy tot die weerlegginge bequaam zyn. En die gewoonte kleeft ons te gemakkeliker aan, so maar een Leeraar die van name was door yver in het disputeeren, is verrukt geweest, om onbedacht op enige schriftuurplaats aan te lopen die hem eerst in den mond of in de penne quam; in schijn of so als die vertaald is voor ons dienende. 't Is een bewijs te meer, een *locus classicus,* een plaats op het register, van degene diemen tegens dese en gene sekten moet gebruiken. Die met een ander oogmerk tot het ondersoeken der Schrifture komt, als om de sekten te weerleggen, en die niet eer veroordeeld heeft als ondersocht; dat is, die blotelik maar waarheid soekt; so hy dan d'eene of andere Schriftuurplaats in den grond sodanig niet bevind, als de gewoonte van de kerk is, deselve tot weerlegging van sulk en sulk gevoelen uit te leggen: so word hy van gemeenschap met de doling en van eensgezindheid met die sekten of veroordeeld, of ten minsten al sijn leven lang verdacht gemaakt. Dus wast gewoonte wederom Gods waarheid over 't hoofd; wanneer tot wederlegginge van iemants uitlegginge niets anders is te vinden, dan dat hy aan de Kerk beneemt een kraghtig argument, 't welk sy gewoon was te gebruiken tegen sulke sekten, ende tot bescherminge der waarheid, die by overlevering daar voor te houden zy" (blz. 112 en 113).

Maar de menschen begaan nog meer fouten als zij de Schrift gebruiken om daaruit het geheele leven en zijn in al zijn volheid te leeren kennen. De Schrift — leert Bekker — licht

ons in over de zaken des geloofs; op dit terrein is zij zelfs de eenige onfeilbare kenbron. Maar men maakt zich aan overdrijving schuldig door te laten voorkomen alsof de Schrift ook de kenbron is voor de dingen, die dit leven raken. Men doet daardoor niet alleen onrecht aan den Bijbel, door hem te willen laten leeren, wat hij niet leeren kan, maar men verkleint daardoor ook zijne achtbaarheid en hoogheid. Trouwens, was deze manier van doen juist, dan zou elk naarstig bijbellezer doctor in alle faculteiten kunnen worden. Bekker drukt dit aldus uit:

„Ik segge, dat men 't menschelijk verstand te veel geeft, als men 't mede nemen, of sich met het selve wil beraden, over saken die alleenlik in de Schrift te vinden zijn. Sodanig zijn de saken des Geloofs, den wegh ten hemel wijzende daar 't menschelijk verstand voor stille staat; en tot dien einde dingen openbarende aan ons verstand, die 't uit sich self niet maghtig was te denken datse wesen konden; ik swijge dat het soude konnen weten, hoe. Daarom de Schrift, eenmaal by ons versekerd zijnde, versekert ons wel van de waarheid deser dingen, maar sy verklaart niet, hoe: alleenlik willende dat wy die vastelik geloven sullen, eer wyse noch verstaan; en ook geloven dat het eindelyk verstaan sal worden, na mate der volmaaktheid die sy ons versekert na dit leven, in de volle saligheid met God.

So ydel als het is, de saken van het ander Leven sonder de Schrifture, op geleide van het menschelijk verstand te soeken; so buitensporig is aan d'andere zijde, de saken van dit Leven uit de Schrift te willen leeren. Also de mensch, onaangesien 't bederf ontrent het geestelijk, daar toe verstand genoegh heeft aan hem selfs. So moet hy dat dan in de Schrift niet soeken, wil hy den loop des Hemels, of den aart en d'eigenschappen van de stoffelike of onstoffelike schepselen, de kraghten en verborgentheden der nature weten; de Schrift en sal hem geen van alle dese dingen leeren, daar toe van God niet ingegeven zynde; maar om den wegh ter Saligheid te wijsen, daar dese kennisse ons niet toe baten kan.

De Schrift en spreekt geen waarheid tegen, maar en sy

spreekt van alle waarheid niet. Komt haar te passe iets te noemen van die dingen die niet eigentlik in haar bestek begrepen zijn, sy spreekt er van gelyk een ander daar van spreekt, na dat begrijp dat alleman van sulke saken heeft; en 't gene verder niet en gaat, dan het gemeen gebruik des levens eischt. Maar lust het iemant de geheimenissen der Nature na te speuren, en so den aart van ieder ding uit sijne naaste oorsaak op te soeken: daar magh hem sijn verstand in helpen, dat hy ook heeft van God, daar hy de Schrift van heeft.

Die dit nu wel in acht wil nemen, sal sich uit die verwerringen wel konnen redden, daar mede men d'uitleggingen en strydigheden over het .verstand der Schrift belemmerd siet. Het is niet anders dan een deksel van onweetenheid, wanneer men uit de Schrift wil tegenspreken dingen die door oefeninge des verstands wel uitgevonden en voor waarheid aangenomen sijn. D'een is geen Filosoof, noch Medezijn; en wil die beide tegenspreken uit de Schrift; en d'ander wil de Schrift doen spreken, om dat gene dat hy sonder de Schriftuur door oefeninge sijns verstands geleerd heeft, uit deselve te bevestigen of te verklaren. 't Is beide mis; de Schrift is niet om de gesonde Reden te mishandelen; noch ook de Reden, hoe gesond die dan magh zyn, om de Schrift uit te leggen, veel min te meesteren. Want ook en seit de Schrift niet watmen haar dus wil doen seggen; noch op de eene wyse noch op d'andere. Het zijn de menschen self, die van de saken der Nature verder niet en weten dan so als de Schrift daar van is spreekende, na het gemeen gebruik; en die dat neemen voor het uiterste verstand dat van die saken te bekomen is, om dat de Schrift so spreekt. En dat is de gemakkelixte wyse, om alles wat geleertheid heet met ongeleerdheid te vermeesteren; also de Schrift so wel in ongeleerder als geleerder handen is: daar uit dan ieder neerstig Leser, Doctor (als men seit) in alle Faculteiten soude konnen worden, indien de Schrift ons van die dingen onderrighten kan. So niet, (want niemant lichtelik de saak so verre trekken sal) so moet men hier de Schrift met vrede laten, en haar niet vergen 't gene eigentlik haar werk niet is.

Siet hoe wy door het een en. ander de Volmaaktheid van Gods Woord te kort doen, die ons in dit Artykel word geleerd. So wy met ons verstand, dat duister is, bestaan licht in Gods Woord te brengen, daar in te sien, dat niet gesien kan worden dan door sijnen Geest, betoonen wy dan geen gebrek te sien aan 't onderright, dat ons sijn Woord niet soude konnen geven, sonder ons verstand? So is 't ook aan de andere kant gesteld. Al wat de Schrift ons leert, dat leertse ons als enen regel die volmaakt is, en daar niets aan magh ontbreken van dat gene dat daar toe behoort. Siet dan eens, hoe der achtbaarheid der goddelike Schriften word te kort gedaan: dat men deselve vraagt na 't gene sy niet seggen konnen, om dat het God daar in niet heeft doen schryven; of seggen moet, dat iets word in de Schrift geleerd dat niet volkomen is" (blz. 115, 116).

In hetzelfde jaar waarin deze preeken het licht zagen, in 1696, had Bekker een ontmoeting, welke hem wel de schitterendste belooning voor zijn arbeid geweest zal zijn. Jacobus Scheltema verhaalt 1), dat een aanzienlijke weduwe te Thorn in Oost-Pruisen, wegens tooverij ter dood veroordeeld was. Daar kwam haar advokaat in kennis met de *Betoverde Weereld;* zoodra had hij het boek niet gelezen of hij gaf zich alle moeite uitstel van de uitvoering van het vonnis en daarna herziening er van te verkrijgen. Dit gelukte en nu slaagde hij er in, steunende op Bekker's argumenten om voor de ter dood

1) (J. Scheltema). *Het leven, de leer en de lotgevallen van Balthasar Bekker* in *Vaderl. Letteroefeningen*, 1804, II, 49, v.v. Ongelukkig geeft Scheltema niet op, waaraan hij deze mededeeling ontleent. Is dus de betrouwbaarheid niet te controleeren, onmogelijk is het geval niet. Reeds in 1693 was een duitsche vertaling der *Betoverde Weereld* verschenen, en deze heeft dadelijk in Duitschland veel invloed gehad. Daarenboven toont Scheltema, die zelf vele jaren gegevens voor een biographie van Bekker verzameld heeft, over het algemeen goed op de hoogte te zijn en zoo kan hij ook aangaande het hier vermelde feit juist zijn ingelicht. Mocht hij hebben gedwaald, dan is zijn verhaal toch een illustratie van het niet te loochenen feit, dat door Bekker's arbeid niet slechts ééne, maar duizenden aan een gruwelijken dood ontkomen zijn.

veroordeelde vrijspraak te verwerven. De uit den dood als herrezene had geen rust vóór zij den man, wien zij de redding van haar leven verschuldigd was, persoonlijk haar dank was gaan betuigen. Met hare beide zoons en haren advokaat aanvaardde zij de reis naar Amsterdam. Welk een vreugde moet het voor den vervolgden strijder zijn geweest, toen hij in levenden lijve het bewijs van den zegen van zijn arbeid voor zich zag. Een heerlijke voldoening zal hem hebben doortinteld en als hij dan aan zijn bestrijders dacht kan slechts een gevoel van meewarigheid met hun bekrompenheid hem hebben bezield. Wat hadden al die geleerden en kwasi-geleerden uitgewerkt dat ook maar in vergelijking kon komen met dit heerlijk succes op zijn werk.

En er was meer! Een jaar vóor zijn dood heeft Bekker een korte autobiographie opgesteld, een stuk dat niet voor de pers bestemd was, maar meer het voorkomen heeft, alsof de schrijver, in de meening dat het einde van zijn leven niet ver af was, voor zich zelf eens de balans heeft willen opmaken. In die levensschets, na zijn dood onder zijn papieren gevonden, en zoo in het licht gegeven 1), herdenkt hij ook de moeiten, hem door de *Betoverde Weereld* bezorgd. Wij lezen daar: „Maar, lieve God! wat wateren zijn niet al tegen my beroerd geweest! Hoe zijn de heimelixte dingen van der menschen herten aan den dag gebragt? Hoe hebben sich de Leeraars der Gereformeerde Kerk gestoten aan de Reformatie die noch te doen was, en (geloofd zy God!) in dit stuk voor een groot deel ook gedaan is, en noch dagelix geschied. Dank zy den Heere, dat de schrik des duivels meer en meer vergaat, en dat versierde Ryk des Satans van de kant daar ik den storm heb aangebraght, so groten last lijd, dat den schrik in spot verandert, en de meesters sich schamen over 't gene my van hen geschied is, en beschroomd zijn om den minsten burger die my of ook myne schriften voor staat, van 't geschil te spreken. Dat achtte ik loon genoeg voor al myn werk te zyn." Het Odium theologicum, waarvan Bekker zelf verklaard heeft, dat het een duivelsche haat is, moge hem tot zijn dood toe achtervolgd

1) Afgedrukt in het straks te noemen *Sterf-bedde*.

hebben, hij heeft de groote voldoening gehad nog tijdens zijn even te zien hoe de door hem verkondigde denkbeelden doorwerkten en veld wonnen.

Lang zou dat leven niet meer worden gerekt. Hij werkte druk aan een groote kaart van „Muscovien," welke in het voorjaar van 1698 nagenoeg gereed was. Ook was toen een herdruk van zijn „Daniël" op de pers en hij had zich voorgesteld bij den nieuwen druk iets te voegen over den Anti-Christ. In de eerste helft van Mei van dit jaar zou de familie naar Jelzum gaan; de jongste dochter zou daar als lidmaat worden aangenomen en Bekker's illusie was dan met haar aan het Avondmaal aan te zitten. Donderdag en Vrijdag, 8 en 9 Mei klaagde hij over pijn in de linkerzijde en in den nacht van Vrijdag op Zaterdag werd die pijn zoo hevig, dat een dokter gehaald moest worden. Het bleek dat Bekker door een erge pleuris was aangetast. Des Zaterdags waren er zelfs drie doktoren voor het ziekbed; de zieke werd herhaaldelijk adergelaten, wat maar weinig verlichting gaf. Na eenige dagen begon de pleuris af te nemen. Maar de koorts bleef aanhouden, nu eens heviger, dan weêr wat minder, voortdurend het gestel ondermijnend.

Overdag lag de zieke op een rustbed bij het venster en als hij niet sliep of te vermoeid was, ontving hij veel bezoek. Tegen allen sprak hij er steeds over, dat het hem toescheen of het einde naderde. Ook nu nog kon hij niet laten, woordspelingen te maken; tegen iemand, die op 't punt naar Engeland te reizen, afscheid kwam nemen, klonk het: „Nu zijn wij beiden reisvaardig, gij voor de reis naar Engeland, ik voor die naar der Engelen land en waarschijnlijk zal ik mijn reis eerder hebben volbracht dan gij." Ook tegen zijne huisgenooten verzweeg hij den ernst van zijn toestand niet. Op een dag, dat zijne oudste dochter aan het voeteneinde van het rustbed bij hem zat en dacht, dat hij sluimerde, keerde hij zich op eens tot haar: „Mijn lief kind, mijn oudste dochter; weet gij wel, dat het van daag je verjaardag is?" Toen het meisje antwoordde, dat zij daar nu heel niet aan dacht en dat hij zich daarmede nu niet moest vermoeien, zeide hij: „Weet je

wel, dat toen wij laatst mijn verjaardag vierden, dat ik je toen beloofd heb je op dezen dag plechtig met een versje te begroeten? Daartoe ben ik nu te zwak." Hij moest het nu wel zonder doen en — beweerde hij — het kon wel eens de laatste maal zijn. Zij was hem steeds een lief en gehoorzaam kind geweest en nu hij zijn einde voelde naderen, bond hij haar op het hart haar goede moeder tot steun en troost te zijn. Midden in dit weemoedig gesprek kwam zijne vrouw binnen. „Maar, lieve man — klonk het hem tegen — vermoei je toch zoo niet! En waarom zijt gij nu zoo melancholiek? Er is immers nog hoop op herstel." Maar hij: „Mijne genegenheid voor u en mijn kinderen doet mij zoo spreken" en terwijl hij dit zeide, liepen tranen langs zijn wangen. Volkomen tot sterven bereid, deed het hem leed een lang gekoesterde illusie te moeten opgeven. Zijn eenige zoon was student in de theologie. Bekker had gehoopt hem tot leidsman te kunnen zijn tot hij gereed was als predikant op te treden. Zoo het kon, zou hij hem zoo gaarne ingezegend hebben. Die illusie te moeten laten varen, was hem smartelijk.

Was er geen bezoek, dan lag hij op zijn rustbank veel te lezen b.v. in een uit het fransch vertaald boekje *De lijdzaamheid en het geloof der heiligen* of in een latijnsch werkje van J. Bona *Manuductio ad coelum.* Klagen deed hij niet, ook onder de soms hevige benauwdheden hield hij zich kalm en gelaten, steeds tot zijne huisgenooten en de talrijke bezoekers sprekende van zijn heengaan. Soms kon zijn vrouw zich niet goedhouden en liet aan hare droefheid den vrijen loop. Dan trachtte hij haar te troosten en wees er op, dat het voor haar nog zoo veel erger geweest zou zijn, als zij met drie kleine kinderen was achter gebleven. Nu waren de kinderen groot en zouden haar tot steun en gezelschap zijn. Zij liet zich troosten en verzekerde hem in den wil des Heeren te zullen berusten in het vaste vertrouwen later met hem hereenigd te zullen worden. „Ja, zoo, mijn hart" — zeide de zieke — „nu spreekt gij mannelijk. Maar ik ken je aard ook veel te goed. Toen ik zes jaar geleden van de eene kerkvergadering naar de andere werd gesleept, wist gij mij ook wel te troosten. Maar hoezeer je

dat ter harte ging, was wel op te maken uit de zware ziekte, waarin gij toen vervallen zijt."

Ook over zijn veroordeelde meeningen liet hij zich uit en zeide tot zijne huisgenooten: „Ik kan niet genoeg uitdrukken hoe gerust ik ben in mijn gemoed. Dat gevoelen waarover zij mij hier zoo gesmaad en verketterd hebben, geeft mij de meeste vrijmoedigheid bij God. Dat gevoelen, zeg ik, strekt mij tot paard en wagen om mij te voeren naar den Hemel. Wel 25 jaar dacht ik na over dat gevoelen vóór ik het in het licht gaf en God weet, dat ik het met geen ander doel in de wereld bracht als om zijn eer te vergrooten en die van den duivel te verkleinen en om de menschen van de ijdele vrees voor den duivel te verlossen. Ik trachtte hun daarvan zoo klaar inzicht te geven, als ik zelf daarvan had. Wat een slechte belooning heb ik daarvoor gehad, wat is mij mijn arbeid duur te staan gekomen. Maar ik zocht geen loon bij de menschen, de belooning van mijn werk is bij den Heer; de kroon des eeuwigen levens zal God mij welhaast doen erlangen. Och, wat ben ik hierin gerust! Ik beveel u dat gij dit niet verzwijgt. Heel de wereld mag het weten." En toen een zijner ambtsbroeders hem bezocht en op Bekker's verzoek een gebed had gedaan, zeide de zieke: „Ik wensch, collega, dat gij namens mij aan al mijne collega's zegt, dat ik heden betuig met een reine conscientie voor God en al de wereld, dat ik, alles wat ik gedaan heb, met een goede bedoeling heb gedaan, en schoon zij mij daarom van des Heeren Avondmaal geweerd hebben en veel smaadheid aangedaan, dat ik nochthans sterf als een levend lidmaat van de Gereformeerde kerk, conform hare leer in de Nederlandsche confessie begrepen." Maar met nadruk voegde hij er bij, dat hij bleef bij het door hem verdedigde gevoelen.

Nog op zijn laatste ziekbed hebben die ambtsbroeders hem verdriet bezorgd. Een paar dagen nadat hij ziek geworden was, had een lid der gemeente aan den koster van een der kerken verzocht, dat de dienstdoende predikant zou bidden voor een leeraar der gemeente, die gevaarlijk krank was. Dit is geschied, want de predikant wist toen niet voor wien hij bad. Later,

toen de mare van Bekker's ziekte zich had verbreid, is herhaaldelijk door leden der gemeente — de familie heeft er zich steeds buiten gehouden — de voorbidding verzocht voor een kranken „leeraar." Maar dit gebed werd geweigerd, niet evenwel in de Remonstrantsche kerk. Toen men in de Hervormde kerk voor hem bad, was het . . . . voor zijn bekeering. Die liefdelooze houding van de christelijke voorgangers der gemeente hinderde Bekker en ergerde velen.

Des te meer was hij dankbaar voor de groote liefde van zijn gezin. Was zijn thuis hem altijd geweest een heerlijk toevluchtsoord, waar hij — hoe men hem ook vervolgde — trouwe aanhankelijkheid en warme liefde vond, maakte het hem soms week als hij aan het scheiden van dat geliefde viertal dacht, het vervulde hem toch met innige dankbaarheid, dat hij zoo liefderijk werd verzorgd en opgepast.

Meer en meer werden de krachten gesloopt en de soms hevige koorts verzwakte den lijder uittermate. Op Zondag 8 Juni weigerde hij voedsel te nemen. Na een rustigen nacht ontwaakte hij Woensdag 11 Juni zonder koorts, maar weldra trad deze zeer hevig op. De zieke werd door erge benauwdheid gekweld, maar weigerde medicijnen, welke hij tot dusverre altijd gewillig ingenomen had. Hij had geen geneesmiddelen meer noodig, verklaarde hij. Snel naderde het einde. Tot zijn vrouw, die uiting gaf aan haar angst, dat hij stervende was, zei hij nog: „Ja! liefste, dezen dag zal ik mijn God aanschouwen, op dezen dag nog." Kalm lag hij neêr. Nog eenmaal schoof hij het gordijn wat ter zijde en vroeg: „Hoe laat is het?" Een der aanwezigen antwoordde: „Bijna twaalf uur." Een oogenblik later veegde hij zijn mond af met zijn zakdoek, legde die naast zich neêr, schikte zich of hij gemakkelijk wilde gaan liggen slapen, vouwde de handen, sloot mond en oogen en een oogenblik later was het leven hem ontvloden.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Bekker is te Jelzum in Friesland begraven. Toen de familie daar voor de uitvaart kwam, werd haar al spoedig medegedeeld, dat er geruchten gingen, dat hij op zijn sterfbed zijn gevoelen herroepen, ja! zelfs verfoeid had. In Amsterdam teruggekeerd

bleek aan vrouw en kinderen, dat dit praatje ook daar rondgestrooid werd. Om de eer zijns betreurden vaders te redden gaf nu de zoon, Johannes Henricus Bekker, een verhaal in 't licht van al wat er aan het ziek- en sterfbed van den edelen strijder had plaats gehad en van hetgeen hij in die dagen zoowel tot de leden van zijn gezin als tot bezoekers gezegd had 1), waaruit ten duidelijkste bleek dat Bekker — wat voor ieder die hem goed gekend had van zelf moest spreken — ten einde toe aan de door hem verkondigde denkbeelden getrouw gebleven was. De ons bekende ziekentrooster J. Schuts kon ook den doode niet met rust laten en meende in zijn verwaandheid dat hij nog eens een zwavelstokje moest ontsteken tot voorlichting der geloovigen 2). Heel vriendelijk verklaarde de schrijver wel te kunnen begrijpen, dat de zoon het opnam voor de eer zijns vaders, maar dat hij door zich te bekennen aanhanger van de denkbeelden des gestorvenen, zich als predikant onmogelijk had gemaakt. Men denke aan de verklaring aangaande Bekker's denkbeelden, welke in Holland en sommige andere provincies van aankomende proponenten werd gevorderd 3). Schuts vond dat sterfbed zoo erg stichtelijk niet, want

1) *Sterf-bedde van Do. Balthasar Bekker... Ofte Een oprecht bericht hoe hy sich gedurende sijne siekte gedragen heeft... door syn Soon* enz. (Pamflet, nr. 14413).

2) *Nodige aanmerking over het Sterf-bedde van Balthasar Bekker*, (pamflet, nr. 14414).

3) De jonge Bekker is predikant geworden te Jelzum. In Friesland werd die verklaring niet geëischt, wat den Friezen een reuk van onrechtzinnigheid bezorgde. Dat kan o.a. blijken uit dit citaat uit een brief den 15den October 1745 geschreven door Hessel Vegelin van Claerbergen aan Mr. Cornabé, een te Leiden wonend Zwitser. De brief behoort tot het familie-archief der familie van Eysinga en werd mij welwillend medegedeeld door dr. T. J. de Boer.

„Voulez vous lire un bon auteur Hollandois, tachez de trouver le livre intitulé Everhard Reid, Histoire des troubles des Pays-Bas. Vous pourrez y ajouter les Annales de Grotius en Flamand, et comme que vous aimez le stile difficile, ce que je vois par la lecture de Bekker, vous prendrez plaisir à étudier l'histoire de notre pays telle qu'elle est ecrite par Hooft. Bekker a certainement fait beaucoup de bien

van berouw en schaamte over zonden was daar geen sprake geweest. Ik zal den ijdelen krankbezoeker in zijn betoog niet volgen; 's mans onkiesch en onchristelijk geschrijf gaf ook destijds aanleiding, dat hij tot de orde werd geroepen, waarop hij nog een paar maal naar de pen gegrepen heeft.

Balthasar Bekker kon het geschrijf van een Schuts niet meer deren! Zijne vrienden betreurden het heengaan van den kloeken kampvechter voor verlichting en verdraagzaamheid. Tal van „lyk-verzen" en grafschriften werden hem gewijd 1) en daarin treft ons, hoezeer al die gelegenheid-dichters geërgerd waren door de liefdelooze houding van Bekker's ambtgenooten. Zooals meestal hebben deze gedichten geen kunstwaarde. Wellicht is het beste het volgende van iemand die onderteekent: *Gewapent met het schilt des geloofs:*

Ziet daar 't gerugt door Stad en Land verspreid,
Dat Bekker heeft dit sterffelyke afgeleid.
Van zyn Gezin bejammert en beschreid,
Bezugt van Vrinden!
Zoo kerft de Dood elks draad van leeven af,
Wie 't hoofd opbeurt daald weder na zijn graf.
Nu jong dan ouder, wat God leeven gaf
Moet eens ontbinden.
Daar leid de gryze kruin, 't eerwaardig hooft,
Tot letter-weet zig zelven afgesloofť.
's Mans groote naam, door nijd nog tijd verdooft,
Vloog op sijn Veder
Onlangs den kreits van al de weereld door.

---

dans le monde... et s'il n'avoit pas touché aux passages de l'écriture qui parlent de la magie, et qu'il tourne et torture pour les accommoder à son système, il est vraisemblable que les Theologiens l'auroient laissé en repos. Maintenant chaque ministre d'Hollande le doit abjurer aussi bien que Roël professeur de Franequer qui a parlé de l'éternelle génération du fils autrement que de coutume. Mais en Frise on n'observe pas cette formalité et nos Théologiens passent en Hollande pour une espèce d'Heretiques."

1) *Lyk-vaarzen over... Do. Balthasar Bekker... Zeer Christelyk ontslaapen den Elfden van Soomer-maand...* 1698. (Pamflet, nr. 14415).

d'Een wraakt zijn Pen en d'ander geeft gehoor,
En vind daar door meer ligt, en waarheids-spoor:
En mintse teder.
Dien Donderbui van wederwaardigheên
Op hem gestort, hoe groot en ongemeen,
Kon hy (waar vond men nog uit duizend een?)
Op 't lijdzaamst' draagen.
Te midden daar de list en laster woed,
Houd hy voor God en zig een rein gemoed:
En wederstaat dien storm van tegenspoed,
Met al haar vlaagen.
Zyn wandel by zyn waardig ampt gepast,
Vond lof ook by zyn haaters. Nimmer last
(Wat beurten op zyn schouderen getast
Van Ampt-genooten)
Was hem zyn Euangelie-dienst; maar lust:
Steeds rusteloos tot stigtinge zyn rust
's Mans yver-vuur wierd nimmer uitgeblust;
Nog nauw beslooten,
Wat heeft hy niet dat gadeloos talent
Ven zyne Pen, tot woeker aangewent,
Als vroeg en laat, en tot zyn leevens end
Zijn Schriften tuigen?
Dan discht hy *Vaste Spijs*: dan heft hy 't oog
Na 't hoog-gewelf, en leert, door vast betoog,
Niet Heidensch voor *Komeeten* aan dien boog
't Gemoed te buigen:
Dan strekt zyn geest, en weet zoo wonder wel
't Ontknoopen. 't diep geheim van Daniël;
Dan tornt hy aan dien lossen saamenstel
En swakke gronden
Van 't snoode en waarheid-schendend bygeloof.
De *Weereld* thans te diep *Betooverd*, stoof
Op hem verwoed (geraakt op zulken roof)
Door laster-monden;
Dan, dus getergt zyn nooit volpreesen werk
Te veiligen, treed hy in 't worstel-perk;
En stryd voor God, en voor de Christen Kerk,
En toond zyn lyden:
Betuigt nog eens hoe vast en hoe gewis

Zyn herte voor d'hervormde Godsdienst is,
Uit *Nederlands geloofs belydenis*
In booze tyden.
Nu rust des grooten Leeraars mond en hand,
Hy hield met God een onderling verstand,
En vast aan hem tot aan zijn leevens rand
En laatste snikken.
Myn pen is magteloos tot een verhaal,
Wat op zijn legerstee al Kristen taal
Is uyt zijn mond gehoord; daar dood nog quaal
Hem kon verschrikken.
„'k Vergeef, zegt hy, mijn Vyand, wie 'er leeft,
Als 't God hen maar, gelyk ik wensch, vergeeft,
Wat zy my deên. 't Gevoelen dat my heeft
In oude daagen,
Door hun beleid, op 't meest met ramp beswaard,
Verstrekt my nu voor Waagen en voor Paard,
Om my verheugt, en troost-rijk heemel-waard
Tot God te draagen."
O zaal'ge ziel! O voorbeeld van de deugd!
Wat leeft gy nu by uwen God verheugt!
Gy zijt verjongt, gy leeft in nieuwe jeugd
Van 't zalig leeven!
Gy stoort u niet aan booze tong nog pen:
Nog datme u wraakt voor Dienstknegt Gods: en schen
Zoo verr', dat men zijn Disch te heylig ken
Als u te geeven.
Gy dient uw God met lof-zang voor zijn Throon:
Gy hebt uw deel aan d'erve van zyn Zoon.
Daar juigt gy nu, die dat genaaden-loon,
Met zulk vertrouwen,
Noch kortelings voor heen, na by den snik
Des bangen Doods, dat treurig oogenblik,
Omhelsde; en sprakt, „op deezen dag zal ik
Myn God aanschouwen."

Over het algemeen is het nageslacht aan Bekker goedgezind geweest en heeft men zijn streven grooten lof toegebracht. Toch hebben bij sommigen de argumenten zijner tegenstanders meer ingang gevonden, zoodat men hem, zonder zijn werken te

onderzoeken, denkbeelden toekent, welke hij nooit verkondigd heeft, maar welke hem door zijne bestrijders toegedicht zijn. Men heeft hem ook verweten rationalist te zijn. Gebruikt men het woord, zoo als vooral tegenwoordig nog al eens geschiedt, als tegenstelling van openbaringsgeloovige, dan was Bekker zeker geen rationalist. Hij heeft steeds vastgehouden aan het geloof, dat de Bijbel was Gods Woord en aan de inspiratie der Schrift heeft hij nooit getwijfeld. Denkt men bij het woord: rationalist aan iemand, die in de eerste plaats zich laat leiden door de rede, dan kan men tot op zekere hoogte Bekker rationalist noemen, als men er maar niet bij denkt aan plat of laag bij den grond. Trouwens dan is ieder wetenschappelijk mensch min of meer rationalist. Bekker heeft herhaaldelijk scherp onderscheid gemaakt tusschen de zaken des geloofs, die ons zijn „geopenbaard" en waar wij met ons verstand niet bij kunnen, zoodat het vruchtelooze moeite zou zijn de mysteries des geloofs te willen doorgronden en de zaken der „kennisse" welke wij door een goed gebruik der rede kunnen bemachtigen. Zijn Schrift-verklaring berust ook op die theorie; om te weten *wat* de Schrift leert moeten wij ons verstand gebruiken. Die Schrift-verklaring is voor zijne bestrijders de steen des aanstoots geweest. Al moge nu menigeen bij sommige zijner uitleggingen, waar hij zeer nuchter te werk gaat, zich geschokt voelen, dat hij door zijne exegese kettersch was, moet nog bewezen worden. Hij is bij zijne Schrift-verklaring zijn tijd vooruit geweest, al heeft hij den bal wel eens mis geslagen. Wellicht heeft hij bij zijne exegese — ofschoon volkomen te goeder trouw — zich meer dan hij zelf wist laten beinvloeden door de bij hem gerijpte wijsgeerige denkbeelden. Van hem zou men kunnen beweren, dat hem ontbrak de mystieke ader, die een heilzame aanvulling had kunnen zijn voor zijne verstandelijke redeneeringen. Maar dit is een kwestie van temperament en van aanleg, meer dan van oefening.

Als persoon, als individu, met zijne deugden en gebreken, steekt hij een goed eind uit boven de meeste zijner tijdgenooten. Echt wetenschappelijk geleerde, man van veelzijdige algemeene kennis, trekt hij aan door zijn onbevangen blik, zijn ijveren

voor vrij onderzoek, zijn verdraagzaamheid. Wat niet gezegd kan worden van de meeste theologen zijner dagen, hij vloog niet op, als hij denkbeelden hoorde verkondigen, welke tegen de zijne indruisten. Het theologisch getwist was hem een gruwel. En toch heeft diezelfde man, die nooit twist gezocht heeft, telkens en telkens weêr naar de pen moeten grijpen om zich zijne aanvallers van het lijf te houden. Maar ook hier wekt hij sympathie. Want al is hem ook wel eens een hard of scherp woord ontvallen — hoe kon het anders bij de aanvallen, welke hij te verduren heeft gehad? — zijne polemische geschriften maken onder de strijdschriften dier dagen een bijzonder goed figuur. Schelden, wat destijds tot de polemiek schijnt behoord te hebben, deed hij niet, en bleef hij, aangevallen, het antwoord niet schuldig, zijne geschriften kenmerken zich door een beschaafden toon. Bij het weêrleggen zijner bestrijders had hij een wapen tot zijn beschikking, waardoor hij menigeen gevoelig wondde, de ironie. Deze vloeide bij hem voort uit zijn geestige natuur. Telkens vindt men in zijne geschriften van dien geest de bewijzen. Wat wonder dat een geleerd, geestig en daarbij verdraagzaam man als Bekker een gezellig prater was, wiens omgang werd gezocht en die zich steeds in een breeden kring van vrienden heeft mogen verheugen! Er waren zoo vele gaven in zijn persoon vereenigd. Als welsprekend redenaar geëerd, als groot en veelzijdig geleerde geacht, wegens zijn vroomheid en hulpvaardigheid geliefd, wegens zijn geestigheid toegejuicht, zal men hem vergeven hebben dat hij gaarne aan het betogen was en zich niet spoedig liet overtuigen. Is hij voor den kring, waarin hij leefde en werkte, een man van beteekenis geweest, als strijder voor verlichting, als kampioen tegen bijgeloof heeft hij de geheele menschheid tot zijn schuldenaar gemaakt. Zijn leven en werken bestudeeren brengt er van zelf toe hem te eeren als een der geleerdste en nobelste figuren uit ons vaderland in de zeventiende eeuw.

Register van personen.

D.

E.

F.

G.

H.

W.

Y.

Z.

